

T.C.
ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI

**2016- 2017 EĞİTİM ÖĞRETİM YILINDA 4. 5.
6. VE 7. SINIFLARDA OKUTULAN SOSYAL
BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA
DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI
KAVRAMLARINA YER VERİLME
DÜZEYİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Saliha ÖZDEMİR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ

Erzincan 2017

TEZ BİLDİRİMİ

"2016-2017 EĞİTİM ÖĞRETİM YILINDA 4. 5. 6. VE 7. SINIFLARDA OKUTULAN SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI KAVRAMLARINA YER VERİLME DÜZEYİNİN İNCELENMESİ" isimli "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Saliha ÖZDEMİR

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, İlköğretim Anabilim Dalının Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri: Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ

Jüri: Doç. Dr. Abdulkadir GÜL

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR

ÖNSÖZ

2016-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4. 5. 6. ve 7. Sınıflarda Okutulan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi konulu yüksek lisans tezimi hazırlarken araştırmamın her aşamasında bilgi, öneri ve desteği ile çalışmamı tamamlamama yardımcı olan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ' a en içten teşekkürlerimi sunarım. Burada adını zikredemediğim bütün hocalarıma, tezin ortaya çıkmasında maddi ve manevi katkılarıyla bana destek olan herkese teşekkür ediyor, tez çalışmam boyunca bana sabırla katlanan ailemi saygı ve şükranla anıyorum.

Erzincan- 2017

Saliha ÖZDEMİR

**2016- 2017 EĞİTİM ÖĞRETİM YILINDA 4. 5. 6. VE 7. SINIFLARDA
OKUTULAN SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA DEMOKRASİ
VE İNSAN HAKLARI KAVRAMLARINA YER VERİLME DÜZEYİNİN
İNCELENMESİ**

Saliha ÖZDEMİR

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2017

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erdem YAVUZ

ÖZET

2016-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4. 5. 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi adlı çalışmada 4. 5. 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler kitaplarından faydalanarak demokrasi ve insan hakları kavramları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak demokrasi ve insan haklarının Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişmelerine yer verilmiştir. Demokrasi ve insan hakları kavramlarının ise en iyi eğitim yolu ile aktarılabilceği anlaşılmıştır. Bu sorumluluğu, en iyi üstlenen derslerden birinin sosyal bilgiler dersi olduğu tespit edilmiştir. Bunun için sosyal bilgiler dersinin tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Çalışmamızın devamında ise 4. 5. 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları tek tek demokrasi ve insan hakları kavramları açısından ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Hak, İnsan Hakları, Sosyal Bilgiler, Ders Kitabı, Kavram

**EXAMINATION OF SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS FOR THE 4th,
5th, 6th AND 7th GRADES IN THE 2016-2017 ACADEMIC YEAR IN TERMS
OF THE PRESENCE LEVELS OF THE CONCEPT OF DEMOCRACY
AND HUMAN RIGHTS**

Saliha ÖZDEMİR

Erzincan University, Social Sciences Institute

Department of Primary Education

Graduate, July 2017

Consultant: Assistant Professor Erdem YAVUZ

ABSTRACT

In my study called “Examination of Social Studies Textbooks for the 4th, 5th, 6th and 7th Grades in the 2016-2017 Academic Year in Terms of the Presence Levels of Concepts of Democracy and Human Rights”, it is aimed to ascertain the concepts of democracy and human rights by use of social studies textbooks of 4th, 5th, 6th, and 7th grades. In this study the developments of democracy and human rights in the World and in Turkey are primarily included. It is understood that the concepts of democracy and human rights are best transmitted through education. It is confirmed that social studies is one of the best lessons that take this responsibility. Thus, the historical development of the social studies lesson is included. In later sections of the study, the social studies textbooks for the 4th, 5th, 6th, and 7th grades were analyzed individually in terms of the concepts of democracy and human rights.

Key words: Democracy, Right, Human Rights, Social Studies, Textbook, Concept

TABLolar LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Sosyal Bilgiler Programı Becerileri	82
Tablo 2	4. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler	83
Tablo 3	5. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler	83
Tablo 4	6. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler	83
Tablo 5	7. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler	84
Tablo 6	4. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Değerler	85
Tablo 7	5. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Değerler	85
Tablo 8	6. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Değerler	85
Tablo 9	7. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Değerler	86
Tablo 10	4. Sınıf Öğrenme Alanına Göre Üniteler	87
Tablo 11	5. Sınıf Öğrenme Alanına Göre Üniteler	87
Tablo 12	6. Sınıf Öğrenme Alanına Göre Üniteler	87
Tablo 13	7. Sınıf Öğrenme Alanına Göre Üniteler	87
Tablo 14	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Kendimi Tanıyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	100
Tablo 15	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Geçmişimi Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	113
Tablo 16	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Yaşadığımız Yer” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	118
Tablo 17	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Üretimden Tüketimi” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	132
Tablo 18	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “İyi Ki Var” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	138
Tablo 19	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Hep Birlikte” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	149
Tablo 20	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “İnsanlar ve Yönetim” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	161
Tablo 21	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Uzaktaki Arkadaşım” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	164
Tablo 22	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Haklarımı Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	172
Tablo 23	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Adım Adım Türkiye” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları	180

	Kavramları İle İlişkisi	
Tablo 24	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ürettiklerimiz” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	183
Tablo 25	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Gerçekleşen Düşler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	187
Tablo 26	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Toplum İçin Çalışanlar” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	192
Tablo 27	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Bir Ülke Bir Bayrak” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	199
Tablo 28	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Hepimizin Dünyası” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	203
Tablo 29	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	210
Tablo 30	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Yeryüzünde Yaşam” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	213
Tablo 31	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “İpek Yolunda Türkler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	219
Tablo 32	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ülkemizin Kaynakları” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	223
Tablo 33	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ülkemiz ve Dünya” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	227
Tablo 34	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Demokrasi Serüveni” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	235
Tablo 35	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Elektronik Yüzyıl” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	238
Tablo 36	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	245
Tablo 37	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ülkemizde Nüfus” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	250
Tablo 38	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Türk Tarihinde Yolculuk” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	259

Tablo 39	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Zaman İçinde Bilim” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	265
Tablo 40	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	273
Tablo 41	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Yaşayan Demokrasi” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	282
Tablo 42	Ortaokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan “Ülkeler Arası Köprüler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi	288

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
TABLolar LİSTESİ.....	VI
İÇİNDEKİLER	IX
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARININ İSLAMİYET ÖNCESİ ve İSLAMİYET SONRASI TÜRK DEVLETLERİNDEKİ İZLERİ.....	8
1.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Demokrasi ve İnsan Haklarının İrdelenmesi.....	8
1.1.1. Hun Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları.....	8
1.1.2. Göktürk Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları.....	9
1.1.3. Uygur Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları.....	11
1.2. İslam Tarihinde Demokrasi ve İnsan Hakları	12
1.2.1. Hz. Muhammed Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları.....	12
1.2.2. Dört Halife Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları	14
1.2.3. Emeviler Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları.....	17
1.2.4. Abbasiler Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları.....	17
1.3. İlk Türk İslam Devletlerinde Demokrasi ve İnsan Hakları.....	18
1.3.1. Karahanlı Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları	18
1.3.2. Gazne Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları.....	20

1.3.3.	Selçuklu Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları	21
1.3.4.	Anadolu Selçuklu Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları	23
1.4.	Osmanlı Devlet Teşkilatında Demokrasi ve İnsan Hakları	24
1.4.1.	Senedi İttifak (29 Eylül 1808)	26
1.4.2.	Tanzimat Dönemi (1839-1876)	27
1.4.3.	Meşrutiyetin İlanı ve Kanun-i Esasi (23 Aralık 1876)	31
1.4.4.	II. Meşrutiyetin İlanı (24 Temmuz 1908)	32
1.4.5.	Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler ve Basın	34
1.4.6.	Milli Mücadele Döneminde Basın Demokrasi ve İnsan Hakları	36

2. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARI	38	
2.1.	Cumhuriyetin İlanı	38
2.2.	Halk Fırkası	40
2.3.	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	41
2.4.	Takrir- i Sükûn Kanunu	41
2.5.	Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası	42
2.6.	Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Partinin Kuruluşu	43
2.7.	27 Mayıs 1960 Darbesi	47
2.8.	12 Mart 1971 Muhtırası	49
2.9.	12 Eylül 1980 Darbesi	50
2.10.	28 Şubat 1996 Post Modern Darbesi	52
2.11.	Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Demokrasi Hareketleri	52
2.12.	Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları	54
2.12.1.	Teşkilatı Esasiye - 1921 Anayasası	54
2.12.2.	1924 Anayasası	56

2.12.3. 1961 Anayasası	57
2.12.4. 1982 Anayasası	59

3. BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER ve SOSYAL BİLGİLER KAVRAMLARININ İNCELENMESİ.....	62
3.1. Sosyal Bilimlerin Tanımı	63
3.2. Sosyal Bilimlerin Dünyadaki Gelişimi	65
3.3. Sosyal Bilimlerin Türk Tarihindeki Gelişimi	66
3.4. Sosyal Bilgilerin Dünyadaki Gelişimi	67
3.5. Sosyal Bilgilerin Türkiyedeki Gelişimi	69
3.6. Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler Kavramlarının Karşılaştırılması	75
3.7. Sosyal Bilgiler Programı (2004)	77
3.7.1. Sosyal Bilgiler Programının Genel Amaçları	80
3.7.2. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Beceriler	82
3.7.3. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerler	84
3.7.4. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Öğrenme Alanları	86

4. BÖLÜM

İLKÖĞRETİM 4. 5. 6. ve 7. SINIFTA OKUTULAN SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARI KAVRAMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	89
4.1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	89
4.1.1. 1. Ünite: Kendimi Tanıyorum.....	89
4.1.2. 2. Ünite: Geçmişimi Öğreniyorum	101
4.1.3. 3. Ünite: Yaşadığımız Yer	113
4.1.4. 4. Ünite: Üretimden Tüketime	119
4.1.5. 5. Ünite: İyi Ki Var	132

4.1.6.	6. Ünite: Hep Birlikte.....	138
4.1.7.	7. Ünite: İnsanlar ve Yönetim.....	150
4.1.8.	8. Ünite: Uzaktaki Arkadaşım	161
4.2.	5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	165
4.2.1.	1. Ünite: Haklarımı Öğreniyorum.....	165
4.2.2.	2.Ünite: Adım Adım Türkiye.....	173
4.2.3.	3. Ünite: Bölgemizi Tanıyalım	181
4.2.4.	4.Ünite: Ürettiklerimiz.....	181
4.2.5.	5. Ünite: Gerçekleşen Düşler	184
4.2.6.	6. Ünite: Toplum İçin Çalışanlar	188
4.2.7.	7. Ünite: Bir Ülke, Bir Bayrak.....	193
4.2.8.	8. Ünite: Hepimizin Dünyası	201
4.3.	6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	205
4.3.1.	1. Ünite: Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	205
4.3.2.	2. Ünite: Yeryüzünde Yaşam.....	211
4.3.3.	3. Ünite: İpekyolu'nda Türkler	215
4.3.4.	4. Ünite: Ülkemizin Kaynakları.....	220
4.3.5.	5. Ünite: Ülkemiz ve Dünya	225
4.3.6.	6. Ünite: Demokrasinin Serüveni.....	228
4.3.7.	7. Ünite: Elektronik Yüzyıl.....	237
4.4.	7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	240
4.4.1.	1. Ünite: İletişim ve İnsan İlişkileri	240
4.4.2.	2. Ünite: Ülkemizde Nüfus	247
4.4.3.	3. Ünite: Türk Tarihinde Yolculuk	251
4.4.4.	4. Ünite: Zaman İçinde Bilim	261

4.4.5.	5. Ünite: Ekonomi ve Sosyal Hayat.....	267
4.4.6.	6. Ünite: Yaşayan Demokrasi	275
4.4.7.	7. Ünite: Ülkeler Arası Köprüler	285
	SONUÇ.....	292
	KAYNAKÇA	295

GİRİŞ

İnsanoğlu birlikte yaşama duygusuna sahip olan bir varlıktır. Birlikte yaşarken de belirli kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu kurallar toplumsal yaşamın sürekliliği için önem arz etmektedir. Bunun için insanlar hak, adalet, eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi kelimelerin karşılığını aramışlardır.

“*İnsan Hakları*” kavramının iyi anlaşılabilmesi için öncelikle “*hak*” kelimesinin anlamı özümsemelidir. Hak “*yadsınamayacak kesinlikte gerçek olan şey, gerçeğe uygun olan yargı, bu yargıyı taşıyan söz, gelenek, töre veya yasalarca verilen kişinin bir şeyi elde etme, elde bulundurma, belli bir biçimde davranma yetkisidir.*”¹ Bu yetki, insanların doğru kullanabilmesi için “*adalet*” kavramını ortaya çıkarır.

Adalet, “*davranış ve hükümde doğru olmak, eşit olmaktadır.*” Genellikle “*verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekteşir; ancak adalet, eşitlik değil bir dengedir.*”² Bu kavram, bütün insanlar için var olan kuralların doğru bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğini vurgular. Kişiler arasında herhangi bir ayrıma yer verilmemesi için herkesin eşit kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.

Eşitlik, “*kanunlar önünde insanlar arasında ayırım yapılmaması durumu ve bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden farklılık bulunmamasıdır.*”³

Yer verdiğimiz bu kavramların hepsinden çıkan sonuç, insanların temel haklarının olduğu, fakat bu hakları kullanırken kimsenin kimseden üstün olmadığının belirtilmesidir. Genel bir yargıya ulaşılmak istendiğinde ise, insan hakları kavramının ortaya çıktığını görürüz.

¹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğu Sosyal Bilimler*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011, s.13.

² Hayrettin Karaman, *Adalet*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul 1988, s.343.

³ Şükrü Haluk Akalın ve đđr. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2009, s.657.

İnsan Hakları; “*bireyi devlete karşı koruyan olumsuz haklar, bireyin devletçe korunmasını gerektiren olumlu haklar, bireyin devlet yönetimine katılımına olanak veren etkin haklar yanı sıra hem devlete hem de bireye sorumluluk yükleyen çevre hakkı, barış hakkı gibi haklardan oluşan; devlet karşısında insanların salt insan olduklarına inanılan hak ve özgürlüklerin bütünüdür.*”⁴

Belirli alt başlıklara ayrılan insan haklarının genel özelliklere sahip olduğunu görebiliriz. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:⁵

- İnsan hakları evrensel bir niteliğe sahiptir.
- İnsan hakları doğum ile kazanılır.
- İnsan hakları toplum öncesidir.
- İnsan haklarının mutlak bir yapısı vardır.
- İnsan hakları vazgeçilmezdir.

İnsanların doğum ile kazandıkları bu hakların, korunması ve geliştirilmesi gerekir. Mutlak bir yapıya sahip olan insan hakları karşımıza “*devlet*” oluşumunun gerekliliği ortaya çıkarır. Devlet; “*toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıktır.*”⁶

İnsanların devlete karşı görev ve sorumlulukları olduğu gibi devletinde vatandaşlarına karşı görev ve sorumlulukları vardır. Sınırları içerisinde yaşayanların, hak ve hürriyetlerini koruma, onların güvenliğini ve huzurunu sağlama gibi görevleri bulunur. Devletin varlığı ile insanlar haklarını düzenli bir şekilde kullanabilirler.⁷ Siyasi oluşumlarını tamamlayan devletler, belirli bir yönetim şekli benimseyerek ülkeyi yönetirler. Bu yönetim şekilleri içerisinde ise demokrasiyi ilke edinenlerin, insan haklarını daha çok koruyup gözettiği karşımıza çıkar.

Devlet, halkına karşı görevlerini yerine getirirken bir rejim benimser. Bu rejimler arasında, halkın refah ve mutluluğu için oluşturulan kuralları en iyi şekilde

⁴ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler*, s.525.

⁵ İsmail Doğan, *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem Yayınevi, 6. Baskı, Ankara 2007, s.140.

⁶ Ş, Akalın. *Türkçe Sözlük*, s.514.

⁷ İ, Doğan. *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.145.

uygulama görevini demokrasinin üstlendiğini görmekteyiz. Demokrasinin hem birey hem toplum için istenilen bir durum olduğu açıktır. Fakat demokrasinin uygulanması için temelinde yer alan insana, insan onuruna ve insan haklarına gerekli önemi verdiğini hissettirmesi gerekmektedir. Bunun için insan hakları kavramını demokrasinin düşünsel ögesi olarak kabul edebiliriz.⁸ Bu düşünsel ögenin dayandığı temel esaslar şöyle sıralanabilir:⁹

- Temel insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu bir sistemdir.
- Demokrasi hem devlete hem de vatandaşlara bir takım sorumluluklar yüklemektedir.
- Farklı olana hoşgörüyü öngörür.
- Kuvvetler ayrılığını benimseyen demokraside iktidar sadece bir kişi veya gruba ait değildir.

Demokrasi insan hakları için önemli bir adımdır. Bunun için demokrasinin tanımına bakarak bu kavramın siyasal düzlemdeki yerini daha iyi tespit edebiliriz. Demokrasi geçmişteki ve günümüzde ki toplumların ve siyasal oluşumların en önemli konularından biri olma özelliğini korumaktadır. Günümüzde hala tam olarak tanımlanamayan ve siyasal bir düzene oturtulamayan demokrasi, siyasal bir kavram olmak yerine insan yaşamında bir felsefe, bir düşünme biçimi olarak hatta hak ve özgürlük temsilcisi olarak hayattaki yerini almıştır. Demokrasi, bir kişinin yönetimini (monarşi, tiranlık, krallık) veya bir grup yönetimini (oligarşi, teokrasi, aristokrasi) reddetmiştir. Belirlenen yönetim şeklinin gücünü halktan alması gerektiğini benimsemiştir.¹⁰

Sosyal bilimlerde demokrasi “*siyasal yönetim ve denetimin halkın belirli bir devre için çoğunluk oyuyla seçtiği temsilciler eliyle gerçekleştirildiği, temel ilkesi*

⁸ Nurdan Günal, *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Haklarına İlişkin Sözlü ve Sözsüz İletilerin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009.

⁹ İsmail Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2003, s. 151.

¹⁰ Nazike Toktok, “*Türkiye’de Demokrasi Kültürü*”, Turan Stratejik Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 7, Konya 2010, sa. 132-142.

yurttaşların eşitliği ve özgürlüğü olan hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu ve azınlık haklarının korunduğu toplumsal düzen, halk yönetimidir.”¹¹

Başka bir tanıma göre demokrasi, bir sorunun halkın yararına olmak koşuluyla uzlaşmacı bir tavır takınarak farklı konuların masaya yatırılıp sonuca bağlanması sistemidir.¹² Demokrasi için farklı tanımlar yapılsa da temel olarak “*halkın egemenliğine dayanan yönetim şekli*”¹³ tanımı kabul edilmiştir.

Demokrasi için yapılan tanımları incelediğimizde dikkatimizi çeken nokta, söz sahibi kesimin çoğunluğu oluşturmasına rağmen, azınlıkta kalanların hak ve özgürlüklerinin korunmasına da önem verilmesidir. Buradan demokrasi yönetiminin, sadece bir gruba yönelik faaliyetlerinin olmadığını, halkın her kesimi için olduğunu görmekteyiz.

Halkı temel alan bir yönetim şekli olan demokrasi, halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlayacak ilkeleri barındırır. Bunlar; siyasal çoğunluk, temsil, seçim, siyasi partiler, çoğunluğun yönetme hakkı, temel hak ve özgürlüklerin korunması, yasa önünde eşitlik gibi ilkelerdir.¹⁴

Devletin, ülkeyi yönetme şekli bakımından bağımsız olmaması, ülkeyi yönetme işini halktan aldığı güçle yapması, demokrasinin temel ilkesi olarak belirlenir. Bunun için demokrasinin nerede ve nasıl ortaya çıktığı önemlidir.

İlk olarak Yunanistan’da ortaya çıktığı düşünülen bu kavramın, kelime manası halkın idaresidir. Yunanca ’da “*demos*” halk, “*kratos*” yönetim anlamına gelmektedir. Yani halkın yönetimi demektir.¹⁵ Yunanistan’da ortaya çıkan demokrasinin en önemli unsuru bir meclise sahip olmasıdır. Tam anlamıyla demokratik olmayan bu meclis, sadece önemli rütbelere sahip olan kişilerin seçimini

¹¹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler*, s. 291.

¹² N, Günal, *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Haklarına İlişkin Sözlü ve Sözsüz İletilerin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi*.

¹³ İ, Doğan. *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.147.

¹⁴ Umut Bekcan, *Demokrasi Kuralları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2005.

¹⁵ Alain Touraina, *Demokrasi Nedir?* Yapı Kredi Yayınları, çev. Olcay Kunal, İstanbul 1997, s.1.

yapardı. Atina’da ortaya çıktığı düşünölen bu sistemin ilk benimseyicisi Roma olmuştur. Bu sistem üzerine düşünöen Romalılar, kendi kural ve kaidelerine göre düzenledikleri bu yönetim şeklini kullanmaya başlamışlardır. Doğrudan demokrasi kelimesini almak yerine “*republic*” demeyi tercih etmişlerdir. “*Halka ait olan şey*” anlamına gelen bu kelime “*cumhuriyet*” olarak tarihe geçmiştir. Fakat bugünkü anlamıyla cumhuriyet, o dönemde kendini hissettirememiştir. Şöyle ki o dönemde halk arasındaki sınıfsal ayırım, atılan bu adımlarda da kendini göstermiştir. İlk olarak aristokratların ve soyluların yönetime katılma hakkı mevcut hale getirilmiştir.¹⁶ Görölüyor ki demokrasi ilk ortaya çıktığında, bugünkü şekline sahip değildir.

Orta Çağ’da demokrasiye bakacak olursak dönemin baskıcı ruhu her yeri sardığı gibi insan haklarını ve bu hakların kullanım alanlarını da kuşatmıştır. Orta Çağ’ın karanlık döneminin etkisine aldığı baskıcı kiliseler ve feodal beylikler, bu dönemde demokrasi hareketlerini kısıtlamıştır. 13. yüzyıla kadar devam eden demokrasi karşıtı hareketler, bu yüzyılda feodallerin etkisini yitirmeye başlamaları ile eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Halk, kilisenin aferez yetkisine ve feodal beylerin baskılarına rağmen tepkilerini dile getirecek olan bir hükümetin varlığını kabul etmiştir. Bunun sonucunda “*1215’ de Magna Carta*” (büyük sözleşme) kabul edilmiştir. İngiltere’de kabul edilen bu yasadan sonra seçim yapılmıştır. Fakat halkın çoğu bu seçime katılamamıştır.¹⁷ Böylece dünya tarihi açısından ilk demokrasi çalışmalarının başladığı görölür. Ayrıca dünyanın çeşitli yerlerine de yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır.

Amerika’da ortaya çıkmaya başlayan insan hakları kavramı, “*1776 Virginia Haklar Bildirgesi*” ile kesinlik kazanmıştır. Bu bildirmede bütün insanların eşit, özgür ve bağımsız olduğu belirtilmiştir. Bu bildirmede insanların sahip oldukları hakları, kimsenin suiistimal edemeyeceği vurgulanmıştır.¹⁸ Toplumların gelişmesi

¹⁶ Robert Dalh, *Demokrasi Üzerine*, Phoenix Yayınevi, çev. Betöl Kadioğlu, Ankara 2001, s.12.

¹⁷ Erol Koçoğlu, *İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri*, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.

¹⁸ Aslan Gündüz, *İnsan Hakları*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, İstanbul 2000. s.324.

ile insan haklarına verilen önem resmiyet kazanmaya başlamıştır. Özellikle Avrupalı Devletler bu konu hakkında pek çok yenilik yapmıştır.

İnsanlar, değişen ve gelişen dünyanın getirmiş olduğu imkânları iyice fark ederek kendi hak ve özgürlükleri için mücadele etmekten çekinmeyecek hale gelmeye başlamışlardır. Bu durumun en iyi örneklerinden biri dünya üzerinde en çok yankı uyandıran 1789 Fransız İhtilali olmuştur. Kralın, ülkenin mutlak sahibi olması, hiçbir şeyin ondan üstün sayılmaması, halkın köleden farksız olması, düşünce alanındaki gelişmeler, halkın içinde bulunduğu sosyal yapı, ekonomik nedenler ve Aydınlanma Çağı'nın getirmiş olduğu yenilikler, ihtilal için zemin hazırlayan sebepler arasında gösterilebilir.¹⁹

Fransız İhtilali sonucunda, 1789 tarihli “*Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*” yayınlanmıştır. Bu bildiri insanların özgür ve eşit doğduklarını ve hayatları boyunca da öyle muamele görmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu bildiride insanların, başkasına zarar vermediği sürece her konuda özgür olabildiğini içeren maddelere yer verilmiştir. İnsanlara mülkiyet hakkı, güvenlik ve baskıya karşı mücadele etme hakkı da tanımıştır.²⁰

Fransız İhtilali' nin yaşanması sonucu halkın zihninde eşitlik, özgürlük, hak, adalet gibi kelimeler yer etmeye başlamıştır. Kişiler artık kral tarafından yönetilmek yerine kendi yönetimlerini sağlayabileceklerinin farkına varmıştır. Bu ihtilal sadece Fransa'yı değil tüm dünya üzerindeki dengeleri sarsmıştır. Milliyetçilik duygusuna kapılan halklar kendi devletlerini kurmak için bağımsızlık çalışmalarına yönelmiştir.²¹

Dünya üzerinde demokrasinin yayılış alanı olarak sadece Yunan ve Roma Devletleri'nin gösterilmesi doğru değildir. Bu devletler için oluşan uygun zemin diğer devletler için de oluşmuş olabilir. Farklı zamanlarda ve farklı yerlerde yaşandığı muhtemeldir. Tarih çağlarını başlatan yazının icadından önce bile bazı kabile ve devletlerde demokratik uygulamalar ve toplum bilinci açısından hak

¹⁹ Rıfat Uçaryol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, s.7-13

²⁰ A. Gündüz, *İslam Ansiklopedisi*, s.324.

²¹ İ. Doğan, *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.148.

kavramı gözümüze çarpar. İlkel kabilelerin sahip olduğu avcı ve toplayıcı kültür, onların eşitlik kavramı doğrultusunda alacakları kararlarda birlikteliğe önem verdiklerini gösterir. Böylece şu yargıya ulaşılabilir. Demokrasi ilkel bir şekilde de olsa, insanın bu dünyada var olmasından başlayarak her dönemde etkisini ve izlerini hissettirmiştir.²²

²² R. Dalh, *Demokrasi Üzerine*, s.9.

1. BÖLÜM

DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARININ İSLAMİYET ÖNCESİ ve İSLAMİYET SONRASI TÜRK DEVLETLERİ'NDEKİ İZLERİ

1.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Demokrasi ve İnsan Haklarının İrdelenmesi

Türklerin çok eski zamanlardan beri tarih sahnesinde var olduğu bilinmektedir. Hem yaşadıkları bölgeyi hem de dünyayı etkileyen Türklerin genel özelliklerine bakıldığında savaşçı, özgürlüğüne düşkün, halkı arasında adalete ve hoşgörüyü önem veren bir millet olduğunu görmekteyiz. Boylar halinde yaşayan Türklerin, bir devlet haline gelmeleri ilk olarak Hun devletiyle mümkün olmuştur. Hun Devleti'nin kurulması ile Türkler teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur.²³

1.1.1. Hun Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

En üst teşkilatlanma olarak “*il*”²⁴ denilen “*devleti*” kabul etmişlerdir. Başa gelen Türk Devleti'nin belli başlı görevleri vardır. Bunlardan en önemlileri toprağı koruma, temel ihtiyaçları karşılama, sınırları içerisindeki halkın iç ve dış güvenliğini sağlama, sosyal adalete önem verme, barış ve huzuru sağlamaktır.²⁵ Sosyal devlet anlayışını temsil eden bu faaliyetlerin, ilk Türk Devletleri tarafından bir görev olarak yapıldığını görmekteyiz. Bunun için devlet yönetimi, demokratik temellerin izlerini taşımaktadır.

Türk toplumlarında devletin askeri, siyasi, iktisadi ve kültürel işlerinin görüşülüp karara bağlandığı meclise “*toy*” veya “*kurultay*” denilmektedir.²⁶ Bu meclise “*hakan*” başkanlık etmektedir. Devlet ile ilgili verilecek olan bir karar sadece Hakan tarafından verilmek yerine, bu mecliste görüşülüp karara bağlanırdı.

²³ Zerrin Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2006, s.25.

²⁴ İl için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayıncılık, 26. Baskı, İstanbul 2005.

²⁵ Z. Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.25.

²⁶ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Okutman Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2012.

Hakan devletin başındaki birinci kişidir. Ayrıca “han, kağan ve yabgu” gibi unvanlara da sahiptir. Hakan’ın en önemli görevlerinden biri halkını barış ve huzur içinde bağımsızlık ilkesini göz önünde bulundurarak yaşatmaktır.²⁷

İlk Türk devletlerinde bir meclisin varlığının olması, Hakan’ın bu meclisin kararlarına saygı duyması ve yönetiminde buldukları halk için var olmaları, bu devletin demokrasi ve insan haklarına yer verdiğini göstermektedir. Sosyal devlet özelliklerini taşıyan bu devlet için vatan da çok önemli sayılmaktadır.

Türklerde vatan, ataların yadigârı sayılırdı. Ülkenin, milletin ortak malı olduğu fikri yaygındır. Bu yüzden vatani koruması için Tanrı tarafından Hakan’a bu görevin verildiğine inanılırdı.²⁸ Bu anlayışa “kut” adı verilirdi. Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak Hakan’ın var olması anlamına gelirdi.²⁹ Yöneticilerin buldukları mevki sadece tanrı tarafından verilen ve tamamen halk için çalışılması gereken bir konum olarak görülürdü. O dönemde dünya tarihine bakıldığında diğer devletlerin böyle bir anlayışa sahip olmadıkları görülür. Bu durum demokrasinin kısmen de olsa ilk Türk devletleri tarafından kullanıldığını gösterir.³⁰

Türk devleti içindeki teşkilatlanma sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. En küçük sosyal grup olan aileden itibaren teşkilatlanan devlet, hak ve hukuka da gereken önemi vermiştir. Bundan dolayı hem sosyal bir devletin hem de demokratik bir devletin izlerini ilk Türk Devletlerinde görebiliriz.

1.1.2. Göktürk Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Hun devletinde olduğu gibi Göktürklerde de ülkenin tek sahibi kağan değildir. Ülke, milletin ortak malı olarak görülürdü.³¹ Anlaşılacağı gibi Kağan’ın görevi ülkesini her türlü tehlikeden korumak ve halkın ihtiyaçlarını gidermektir.

²⁷ Z. Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.28.

²⁸ Cevat Heyet, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı, 1. Baskı, Ankara 1996. s.48.

²⁹ Z. Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.125.

³⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, 9. Baskı, C.1, İstanbul 1996, s.120.

³¹ C. Heyet, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, s.48.

İlk Türk devletlerinde hükümdar, görevlerini yerine getirirken (*vergi, asker toplama, orduyu idare etme, yargıyı düzenleme, töre de eğer gerekli görürse değişiklikler yapma, halkın idari, mali, kültürel hizmetlerini yerine getirme*) yetkili kişilerin yer aldığı meclislere (*toy*) sevk ederek onların fikir ve görüşlerini alırdı. Fakat yine son sözü kağan söylerdi. Bunun için ilk Türk Devletlerinde ki hükümlerlik karizmatik bir yapıya sahiptir.³²

İlk Türk Devletlerinde hükümdar, ülke yönetiminde tek başına söz sahibi olmasına rağmen, törenin gereklerini yerine getirmek için kendisine yönetimde yardımcı olan yetkili kişiler tayin etmiştir. Kağan'a devlet yönetiminde yardımcı olan memurluklardan bazıları şunlardır: *Tudun (vali), Buyruk (bakan), Subaşı (ordu komutanı)*³³.

Kağan'ın yapmış olduğu bu uygulama Türklerde teşkilatlı bir yapının varlığını gösterir. Böylece adaletli bir yönetim sağlanırken, çok az da olsa demokrasinin izleri hissedilebilir. Bu memurlukların yanı sıra Türklerde kadına da ayrı bir önem verilmiştir. Kağan'ın eşine "*Katun-Hatun*" denilmektedir. Hatun, devlet adamı gibi eğitilir ve belirli görevleri ile Kağan'ın yanında yer alırdı. Türklerde kadının saygın bir yerinin olduğu erkeklerle aynı haklara sahip olmasından anlaşılmaktadır.³⁴

Demokrasi ile yönetilen sosyal devletlerin görevlerinden biri toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak, huzur ve güven ortamı sağlamak ve beşeri hayatın gidişatını düzenlemektir. Bazı devletlerin çok sonradan kazandığı bu yapı, Türk Devletleri tarafından bir vazife olarak benimsenmiştir.³⁵ Türklerde adalet kavramının da oldukça önemli olduğu görülür. Yazılı kurallara yer vermeyen bu devletler, toplum tarafından kabul edilen ve geçmişten ders alınarak ortaya çıkarılan kurallar ile devleti yönetmeye çalışmışlardır.

Halk ile devlet arasındaki ilişkilerden "*töre*" denilen "*yazısız hukuk kuralları*" çıkmıştır. Töre, idare edenler ve idare edilenler arasındaki karşılıklı hak ve

³² İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 49-50.

³³ Türk Devletlerinde Yöneticiler için bkz. M. Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*.

³⁴ Z. Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış*, s.35.

³⁵ Ali Öztürk, *Ötüken Türk Kitabeleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1973, s.25.

sorumluluklar için uyulması gereken hukuk kurallarıdır. Hükümdarın yetkileri töre karşısında sınırlıydı.³⁶ Töre, hiç kimse için değişmeyecek kuralları bünyesinde barındırırdı. Bunlar “*könilik*” (adalet), “*uzluk*” (iyilik), “*tüzlük*” (eşitlik) ve “*kişilik*” (insanlık)’tır.³⁷

1.1.3. Uygur Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Orta Asya’da kurulan üçüncü büyük Türk devletidir. Uygurlarda devlet yönetiminde en çok önem verilen alanları şu şekilde sıralayabiliriz: Bağımsızlık, vatan, halk, hükümlanlıktır.³⁸ Türklerde özel mülkiyet kavramı oldukça gelişmiş olduğundan hak ve hürriyetlerin oldukça ileri seviyede olduğunu gerebiliriz.³⁹ Uygurlar kendinden önceki iki Türk Devleti ile aynı teşkilat yapısına sahiptir.

Göçebe halde yaşayan Türkler bu devlet zamanında yerleşik hayata geçmişlerdir. Türklerin yerleşik düzene geçmelerinden dolayı ilim, sanat ve edebiyatta oldukça gelişmeleri Türk tarihi açısından olumlu bir olaydır. Bozkır Kültürüne sahip olan Uygurlar bir arada yaşayabilmeleri için hak ve adalet sistemlerine önem vermişlerdir. Bu da hukuki bir hak ve adalet düzeninin varlığı göstermektedir. Uygur kadını da diğer devletlerde olduğu gibi erkek ile aynı hak ve sorumluluklara sahiptir.⁴⁰

³⁶ M. Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, s.56.

³⁷ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 49-50.

³⁸ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayıncılık, 16. Baskı, Ankara 2011, s.42.

³⁹ Gülçin Çandarhoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Hasan Celal Güzel (edt.) Türkler. Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, Ankara 2002, s.193-208.

⁴⁰ G. Çandarhoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. S.193.

1.2. İslam Tarihinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Arap toplumu kabileler halinde yaşadıkları için toplumun temelinde kabilecilik vardır. Kabile reislerine “*şeyh*” ya da “*emir*” denilmektedir. Bölgenin güvelliğini sağlamak için kabileler birlikte hareket etmek zorundadırlar. Arap halkı özgür ve köleler olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Genellikle ticaret ile uğraşılmaktaydı. En önemli ticaret merkezleri Mekke, Medine ve Tayf’ tir. Arabistan’da çeşitli din ve mezhepler vardır. Ayrıca her yıl belirli yarışmaların yapıldığı panayır denem eğlenceler düzenlenmektedir. Tüm bunlara rağmen toplumsal hayat içinde pek çok karışıklık mevcuttur. Hırsızlık, adam öldürme gibi olaylara da sık rastlanırdı.⁴¹ Cahiliye Dönemi⁴² olarak adlandırılan bu dönemde, halk arasında ayırım yapıldığı bilinmektedir. Halk arasında yapılan bu ayırım İslamiyet’le birlikte etkisini kaybetmeye başlamıştır.

1.2.1. Hz. Muhammed Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları

İslam’daki siyasi sistemin işleyiş tarzına göz attığımızda karşımıza “*Şura Meclisi*” yani danışma meclisi çıkmaktadır. Şura “*danışma, görüş alışverişinde bulunma, fikirlerini söyleyip karşıdakini yönlendirme ve üzerinde ortaklaşa görüş bildirilen*” anlamına gelmektedir.⁴³ Danışma, toplumun her alanında yer alan bir ilkedir. Bu ilke, aynı zamanda devletin işleyişi, yapılan iş ve eylemlerin uygunluğunun tartışılması için gereklidir. Kur’an-ı Kerim, insanlara yaptıkları faaliyetler de, toplumsal konularda ve akla gelecek diğer meselelerin kararlarını alırken danışmanın gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Bu gereklilik, Kur’an-ı Kerim tarafından ortaya konulduğu için Müslümanlar üzerinde danışmayı, fikir alışverişini yapmayı zorunlu kılmıştır.⁴⁴ Hz. Muhammed’in de toplum hayatında

⁴¹ Kenan Demirayak, *Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2009, s.9-10.

⁴² Cahile Dönemi için bkz. Harun Öğmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

⁴³ Talip Türcan, *Şura*, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, s.234.

⁴⁴ Sayed Khatib ve Gary Bouma, *İslam ve Demokrasi*, çev. Salim Korkmaz, Sitare Yayınları, Ankara 2010, s.36.

yaptığı değişiklikler halk tarafından hızlıca kabul edilirdi. Hicretten sonra Medine'ye yerleşen Hz. Muhammed burada ki halk arasında da faaliyetlerini sürdürmüştür.

Günümüz de “Anayasa” olarak kabul edilen “Medine Sözleşmesi” , toplumun içinde bulunduğu karışıklığı önlemek ve bölgede yaşayan farklı milletlerin (Müslüman, Yahudi, Hıristiyan) haklarını korumak için hazırlanmış elli iki maddelik bir anlaşmadır.⁴⁵ Sözleşmenin dayandığı ilkeler adalet, eşitlik ve özgürlüktür. Özellikle 25. Maddesinde yer alan “Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir” ilkesi insan haklarına ve özgürlüğüne verilen önemi gösterir.⁴⁶

Peygamberimiz döneminde ele alınan demokrasi ve insan hakları izlenimlerine bir örnekte veda hutbesini gösterebiliriz. Burada günümüz insan haklarının temelini atan maddeler yer almaktadır. Bu maddeler özetle şöyle sıralanabilir:⁴⁷

- Cahiliye dönemindeki sapkınlıklara geri dönmeyin.
- Can, mal, namus mukaddestir.
- Emanet edilen şeyi sahibine ulaştırın, borcu olan kişiler borçlarını ödesin, faizden kaçının.
- Kan davalarından uzaklaşın, haramdan ve mekruhtan kaçının.
- Kadınlar size korumanız için gönderildi. Bunun için onların haklarını koruyun.
- Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, birbirinizin hakkına riayet ediniz.

Veda Hutbesi kişinin doğumu ile elde ettiği hakları belirten ilk belge olma niteliğini taşıdığından dolayı ilk insan hakları beyannamesi olarak görülmektedir. Bu Hutbe kadınlar, köleler, cariyeler, gibi grupların haklarının da yer aldığı maddelerin yanı sıra zulüm, adaletsizlik, haksızlık gibi kavramlara da dikkat çekmiştir.⁴⁸

⁴⁵ İsmail Hekimoğlu, *İslam Tarihi*, Feza Yayıncılık, İstanbul 2001, s.25.

⁴⁶ Musa Yılmaz, “İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası”, Köprü Dergisi, S.105, İstanbul 2009, s.16-24.

⁴⁷ Vehbi Ünal, *Peygamberimizin Veda Hutbesi*, Rağbet Yayıncılık, İstanbul 2007, s.177-178.

⁴⁸ Hasan Dam ve Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2. Denizli 2014, s.48-75.

Hız. Muhammed'in veda hutbesinde, toplumun her kesiminin hak ve sorumluluklarına yer verildiğini görüyoruz. Özellikle kadın haklarına çok değinilmiştir. İslamiyet'ten önce kadınların hiçbir statüye sahip olmadıkları, toplumdan dışlandıkları bir durum mevcuttur. Henüz İslamiyet'i kabul etmemiş Türk Devletleri'nde ise tam tersi bir durum hâkimdir.⁴⁹ İslamiyet ile birlikte kadın daha çok ön plana çıkmış ve hakları koruma altına alınmıştır.

İslamiyet ile farklı bir boyut kazanan toplumsal kuralların oldukça yapıcı olduğunu görmekteyiz.⁵⁰ Ayrıca Hız. Muhammed döneminde Şura Meclisi'nin varlığını, demokratik izler taşıyan bir uygulama olarak görebiliriz. Bu uygulamalar Dört Halife döneminde de devam etmiştir.

1.2.2. Dört Halife Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları

Hız. Muhammed'in vefatı üzerine pek çok karışıklık meydana gelmiştir. Bunlardan biri de devlet başkanlığı tartışmasıydı. Bu konum için en doğru kişinin Hız. Ebu Bekir olduğunu düşünenlerin yanı sıra bunun aksini düşünenlerde mevcuttu. Bu durum Sakife Toplantısı⁵¹ ile son bulmuştur. Birçok kişinin Hız. Ebu Bekir' e biat etmesi üzerine devlet başkanlığı görevine Hız. Ebu Bekir getirilmiştir. Ayrıca halkın bu konuda ki görüşüne önem verildiği de kaynaklarda geçmektedir. Şöyle ki Sakife Toplantısı'ndan sonra camii de halk toplanarak bu konu hakkındaki görüşleri alınmıştır. Yapılan bu uygulamanın, bir referandum örneği olduğunu söyleyebiliriz. Halktan biat alan Hız. Ebu Bekir devlet başkanlığına seçilmiştir. Devlet başkanı seçilen Hız. Ebu Bekir hemen bir konuşma yapar ve konuşmasını da devleti hangi esaslara göre yöneteceğini halk ile paylaşır. Bunlar özetle şöyledir:⁵²

- Halka karşı görev ve sorumlulukları bilincinde olunacaktır.

⁴⁹ S. Khatab, G. Bouma, *İslam ve Demokrasi*, s.168-175.

⁵⁰ S. Khatab, G. Bouma, s.177-179.

⁵¹ Sakife toplantılarında hilafet tartışmaları için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınevi, 5. Baskı, C. 2, İstanbul 1995, s.1110.

⁵² İsrail Balcı, *Hız. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare*, Doğan Burda Yayınevi, 2. Baskı, Samsun 2007, s.188-194.

- Halka halifeyi denetleme, sorgulama yetkisi vermiştir. Yani denetime açık bir yönetim sergilemiştir.
- Yapılan icraatlarının halk tarafından kontrolünü sağlamıştır.
- Yönetimde adalet ve eşitliği öncelik olarak belirlenecektir.
- Herkesin kanun önünde eşit olduğunu belirtmiştir.

Hz. Muhammed döneminde başlayan demokratik uygulamalar Hz. Ebu Bekir döneminde de devam etmiştir. Özellikle halkın halifeyi denetleme uygulaması gösteriyor ki yönetimin kontrolü halkın elindedir.

İslam Devletleri'nde tam anlamıyla teokratik bir yönetim yapısı yoktur. Çünkü halkın söz hakkıyla seçilen bir iktidarın varlığı söz konusudur. Eğer devletin adı, şekli ve devlet başkanı ilahi bir güç tarafından belirlenseydi yönetim belli bir aile ve zümrenin elinde olurdu. Durumun böyle olmaması insanlara, yetenekli kişileri yönetime getirme hakkının yanı sıra yönetimde ki kişiyi denetleme, gerektiği durumlarda sorgulama hakkını da vermiştir. Ayrıca bu dönemde Avrupa Devletleri krallıklar, feodal yönetim ve diktatör yöneticiler tarafından yönetilirken, İslam devletinde yönetimi halkın özgür seçimine bırakan “*halifelik*” makamı bulunmaktaydı. Fakat halifelik yerini saltanata bırakmasaydı demokrasi İslam Devleti'nde tamamen varlığını gösterebilirdi.⁵³

Hz. Ebu Bekir halifeliğinin son zamanlarında kendinden sonra yaşanacak olan halifelik tartışmalarını önlemek için ileri gelen sahabeleri toplamış ve onlarla istişare yapmıştır. İstişareye katılanların fikirlerini öğrenmek istemiştir. Sonuç olarak hem fikir oldukları kişi Hz. Ömer'dir. Halkın fikir ve düşüncelerini aldıktan sonra vasiyet mektubu yazdırıp, kendinden sonra halifelik makamına Hz. Ömer'in gelmesini uygun gördüğünü açıklamıştır. Bu mektubunda şöyle bir ifade yer alıyordu “*size akrabam olmayan birini tayin ediyorum...*”. Hz. Ebu Bekir'in devlet yönetiminin saltanata dönüşmesini istemediği açıkça vurgulanmıştır.⁵⁴

⁵³ Sabri Hizmetli, “*Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.37, S.1, 1999, sa.27-54.

⁵⁴ Taberi, *Taberi Tarihi*, Sağlam Yayınevi, çev. Faruk Gürtunca, 1. Baskı, C.4, s.51.

Devlet başkanı seçiminde, kan bağı olmasının önemli olmadığı belirtilmektedir. İlk önce seçilmiş kişilerden oluşan bir istişare grubunun ardından halkın onayı alınmaktaydı. Böylece seçim hukukuna kısmen de olsa dikkat edildiğini anlıyoruz.

Hz. Ömer 634 yılında halife seçildi. Adaleti ve hoşgörülü iktidarı ile büyük bir üne kavuşmuştur. “*Divan*” teşkilatının kurucusudur. Buradaki amacı devlet yönetimini kolaylaştırmaktır. Özellikle “*mezalim divanını*” kurarak vali ve yöneticilerin halk tarafından denetlenmesini sağlamıştır.⁵⁵

Adaletli ve hoşgörülü yönetiminin yanında, divanlar kurarak devlete teşkilatlı bir yapı kazandırdığı açıktır. Bunun yanında Hz. Ömer, kendisi hayattayken halifenin belirlenmesini istemiştir. Hz. Ömer halifeliği devam ederken altı kişiyi halife aday olarak seçmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu iki aday kalınca bunlar halka duyurulup görüşleri alındıktan sonra aralarından Hz. Osman halife seçilmiştir.⁵⁶ Hz. Osman’ın başa geçmesiyle İslam devletinde karışıklıklar başlamıştır. Hz. Osman’ın on bir yıllık yönetimi, yaşanan ihtilaflar ve kavgalar nedeniyle çok karışık geçmiştir. Bunun için devlet yönetiminde önemli bir adım atılmamıştır.⁵⁷

Hz. Osman’dan sonra tartışmalı bir şekilde halife olan kişi Hz. Ali’dir. Muaviye ve Hz. Ali arasındaki tartışmanın büyümesiyle Sıffin Savaşı meydana gelmiştir. Fakat mücadeleyi kimin kazandığı belli olmayınca bir hakem tarafından olayın çözülmesi istenmiştir. Tayin edilen hakemler sorunun Şura Meclisi’nde görüşülmesini istemiştir. Fakat Hz. Ali’nin ölümüyle bu olay sona ermiştir. Böylece Hulefa-i Raşidin (Dört Halife Devri) son bulmuştur.⁵⁸

⁵⁵ S. Hizmetli, *Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri*.

⁵⁶ Mehmet Azimli, “*Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.7, S.1, 2007 sa. 35-59.

⁵⁷ Mustafa Fayda, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C.2, İstanbul 1992, s.208-210.

⁵⁸ Yasemin Barlak, *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2006.

1.2.3. Emeviler Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları

Hulefa-i Raşidin döneminden sonra hüküm sürmüş bir devlettir.⁵⁹ Bu devletten önceki İslam temsilcileri, hanedan niteliği taşımazlardı. Muaviye ile halifelik “*saltanata*” dönüştürülmüştür. Emeviler ilk Müslüman hanedanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şam’da kurulan bu devlet sarsılmaz bir otoritenin de kurucusu olmuştur.⁶⁰

Saltanat, “*bir ülkede hükümdarın, padişahın, sultanın egemen olması veya birinin, bir yerde bulunan kimseler üzerinde egemenlik kurması*” anlamını taşır.⁶¹ Hz. Muhammed döneminde başlayan ve dört halife ile devam ettirilmeye çalışılan devlet yönetiminin, Emevi Devleti’nin kuruluşu ile farklılaştığını görüyoruz. İktidar seçiminde değişikliklerin yapıldığı bellidir.

Muaviye’nin kendinden sonra oğlu Yezidi tahta geçirmesi ile “*veliahtlık usulü*” başlatılmıştır. Böylelikle “*Şura Sistemi*” kaldırılarak yerine “*Veraset Usulü*” getirilmiş oldu. Veraset usulü Emeviler Dönemi’nden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti’nde 3 Mart 1924 tarihine kadar devam eden uzun bir süreç olarak tarihte ki yerini almıştır.⁶²

1.2.4. Abbasiler Dönemi Demokrasi ve İnsan Hakları

Abbasi Devleti, Emevi iktidarının otoriter ve baskıcı yönetiminden rahatsız olan grupların yapmış oldukları propagandalar sonucu kurulmuştur. Abbasiler yönetime geçtikten hemen sonra idari, askeri, siyasi ve ilmi alanlarda değişiklik yapmaya başlamıştır.⁶³ Abbasiler devlet yönetimini kolaylaştırmak için Hz. Ömer zamanının da kurulan divan teşkilatını geliştirerek devlet içinde yaygınlaştırarak kullanmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Resail Divan-1, Tevki Divan-1,

⁵⁹ Saim Yılmaz, *Emevilerde Veliahtlık*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1996.

⁶⁰ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 1, 3. Baskı, Ankara 2005, s. 95.

⁶¹ Ş. Akalın, *Türkçe Sözlük*, s.1693.

⁶² S. Yılmaz, *Emevilerde Veliahtlık*.

⁶³ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 87.

Hatem Divan-1, Berid Divan-1, Mezalim Divan-1, Ezimme Divan-1, Müsadere Divan-1, Ata Divan-1, Ceyş Divan-1, Maliye Divan-1, Beytül-mal Divan-ıdır.⁶⁴

Abbasi hükümdarı olan Harun Reşit, bilim edebiyat ve sanatın geliştirilmesine önem vererek kültür ve medeniyeti geliştirmiştir. Ayrıca saltanatın işleyişinde herhangi bir sorun çıkmasını diye sırasıyla Emin, Memun ve Mutasımın halife olmalarını istemiştir. Memun ve Mutasım'ın da aynı Harun Reşid gibi bilim ve sanata önem vermişlerdir. Bugüne kadar ki İslam kültürünün bilime ve sanata ne kadar önem verdiği ortadadır. Ayrıca baskı ve kölelik karşıtı uygulamalara yer vererek, adalet, eşitlik gibi temel kavramlara hayatın her alanında ve her kurumunda yer vermeye çalışmışlardır.⁶⁵ Emevilerin ezdiği mevali halkın durumu ile daha yakından ilgilenmiş Araplar ile aralarında ki eşitsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve yönetime katılmaları sağlanmıştır.⁶⁶

1.3. İlk Türk İslam Devletlerinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Türk devletleri İslamiyet'i kabul etmeden önce değişik dinlere inanmışlardır. İslamiyet ile tanışmaları dört halife dönemine denk gelir. Daha sonraları Türkler İslamiyet'i kendilerine yakın gördükleri için hızlı bir şekilde bu dini kabul etmişlerdir.⁶⁷

1.3.1. Karahanlı Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Karahanlı Devleti Orta Asya'da kurulan bir devlettir. Bu devlet İslamiyet'i 10. yüzyıl da kabul ederek devletin resmi dini olarak benimsemişlerdir. İslamiyet'i din olarak benimsemelerine rağmen devlet yönetiminde eskiden olduğu gibi töre kuralları geçerliydi.⁶⁸ İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde olduğu gibi İslamiyet'i kabul eden Türk devletlerinde de töre hukukunun geçerli kabul edildiğini görüyoruz.

⁶⁴ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1993.

⁶⁵ Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s.111.

⁶⁶ M. Aykaç, *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*.

⁶⁷ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2008, s. 29.

⁶⁸ C. Heyet, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, s.109.

Eski Türk Devletleri'nde yer alan Kut anlayışı Karahanlı Devleti tarafından da benimsenmiştir. Yani hükümdar yeryüzünde tanrının temsilcisi görevindedir. Bu görevin, hükümdara tanrı tarafından başışlandığına inanılırdı. Hükümdar önce tanrıya sonrada töre kurallarına uyduğu sürece hükümdarlık yapabiliirdi. Aksi takdirde tüm bu yetkileri elinde alınabilirdi.⁶⁹

İslamiyet'ten önceki toplumsal kurallar, İslamiyet'i benimseyen Karahanlı Devletiyle devam etmiştir. Karahanlılar da kadın, aynen İslamiyet'ten önceki Türk Devletleri'nde olduğu gibi önemli bir konuma sahiptir. Sultan'ın eşi siyasi, iktisadi ve diğer konularda söz hakkına sahiptir. Ayrıca bu konular hakkında karar verme yetkisi de bulunmaktadır.⁷⁰

Türk Devletlerinde sınıfsal bir ayrımın olmadığını görüyoruz. Bunun için yapılan faaliyetlerin eşitlik ilkesi doğrultusunda ortaya çıktığını görebiliriz. Kadının İlk Türk Devletleri'nden itibaren yönetimde ve diğer alanlarda söz hakkının olduğu açıktır. Bunun yanı sıra İslam, kültür ve medeniyete de önem vermiştir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslam sentezine uygun eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle dönemin en önemli eseri olan ve bir hükümdara devlet yönetiminde nelere dikkat etmesini gerektiren bilgilerin yer aldığı Kutadgu Bilig adlı eser göze çarpmaktadır.⁷¹

Yusuf Has Hacıp bu eserinde dört temsili kişiyi konuşurarak devlet yönetiminde adaleti, hak ve hukuku vurgulamıştır. Bu kişiler şöyle temsil edilir;

- Kün-Toldu (hükümdar): Doğruluğu ve adaleti temsil eder.
- Ay-Toldu (vezir): Saadetli ve bahtiyar bir devletin nasıl olması gerektiğini anlatan öğütler verir.
- Ögdülmüş (vezirin oğlu): Akıl ve mantık ile hareket etmenin gerekliliğini temsil eder.
- Odgurmuş (vezirin zahit kardeşi): Olaylarda ki akıbeti temsil eder.

⁶⁹ Y. Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, s. 156.

⁷⁰ O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi*, s.126-132.

⁷¹ N. Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletlerinin Tarihi*, s.141.

Bu eserde halkın refah ve huzurunu sağlamak için hükümdarın yapması gerekenlere de yer verilmiştir. Örneğin;

- Hükümdarlığın kimin için olduğu sorusuna açık bir şekilde hükümlerinin, halk için olduğunu belirten ve hükümdarın halkının karnını doyurması, onları giydirmesi, onların temel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini vurgulamıştır.
- Ülkede dirlik ve düzenin sağlanması için adaletin doğru bir şekilde yol alması için Töre denilen kanunları düzenlemeli ve uygulamalıdır.
- Türklerin savaşçı ruhuyla İslamiyet'in birleşmesi üzerine cihat anlayışını yaymak için her an hazır durumda olacak olan askeri bir güce sahip olması gereklidir.
- Devlet ile halk arasında teşkilatlı bir ilişki kurulmasını sağlamaktır.⁷²

1.3.2. Gazne Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Gazne Devleti 963 yılında kurulmuştur. Gazneliler de bir Türk Devleti olduğu için teşkilatlanma yapısı Karahanlı Devleti'ndeki gibidir. Devlet diğer Türk Devletleri'nde olduğu gibi "*hanedan üyelerinin ortak malı*" sayılmıştır. Devlet yönetiminde birinci kişi olarak "*sultan*" vardır. Sultan'a devlet yönetiminde yardımcı olmak, teşkilatlı bir yapı oluşturmak için "*İstişare Meclisi'nin*" varlığını görmekteyiz.⁷³ Gazneliler de sultan, devleti yöneten kişi olmasına rağmen devlet yönetiminde ona yardımcı olması için divanlar oluşturulmuştur.

Sultandan sonra en yetkili kişi Hâce-i Buzurk unvanı ile vezirdir. Hükümdar gereken konularda vezirle istişare ederdi. Fakat son karar yine hükümdarın idi. Vezirin yanında devletin diğer organları için yönetim kurumları oluşturulmuştur. Bunlar: Hacibül Hüccab, Candar, Emir-i Silah, Camedar, Resuldar gibi. Mali işlerle ilgilenen Divan-ı Vezaret, haberleşmeyi sağlayan Divan-ı Risalet, savunma ile ilgilenen Divan-ı Arz, Divan-ı Müşrif ve Divan-ı Vekâlet de diğer divanlardır. Özellikle adaleti sağlama için Kadı-ül Kudat divanı önemli sayılmaktadır. Adaletle

⁷² Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, çev. Yaşar Çağbayır, 6. Baskı, Ankara 2008. s.81.

⁷³ E. Güngör, *Tarihte Türkler*, s.42.

önem veren Gazneliler kadıları seçerken bilgileri kadar, dürüstlük ve ahlaki vasıflarına göre seçerlerdi⁷⁴

Ayrıca ilk Türk Devletleri'nde olduğu gibi halkın yaşam ve refahı için çalışan devlet, çeşitli imar faaliyetleri yürüterek halk için yaşam alanları oluştururdu. Gazne Devleti'nin de en önemli adımı imar faaliyetlerine önem vermesidir. Medrese, kütüphane, saray ve camiiler yaptırmışlardır.⁷⁵ Bilime, eğitime ve sanata verilen önem özgürlükçü ve adaletli bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷⁶

1.3.3. Selçuklu Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Selçuklular atalarının yolundan giderek Türk feodal yapısına bağlı kalmışlardır. Devlet hanedan üyelerinin ortak malı sayılırken,⁷⁷ yönetimde idari, askeri, siyasi ve toplumsal alanlarda üst düzey yöneticilere geniş haklar verilmiştir. Bunun sebebi devletin hem daha rahat yönetilmesi hem de toplumun sorunlarını hızlıca çözüme kavuşturmak ve halka daha iyi hizmet sunmaktır.⁷⁸ Böylece halk arasında ayırım gözetmeksizin adaletli bir yönetim sağlayan Selçuklu hükümdarlarına “*adil sultan*” unvanı verilmiştir.⁷⁹

Türk Devletlerinde yetkilerin sınırsız olmadığı görülür. Devlet yönetimine sahip olanların amacı halkı için çalışıp çabalamaktır. Bu felsefe bütün Türk devletlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu Devleti'nde hükümdar yetkilerini “*Kut*” dan alırdı. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak seçilirdi. Fakat hükümdarın yetkileri sınırsız değildi. Yöneticiler veya komutanlar, Sultan'ın öngöremediği bir husus hakkındaki fikirlerini açıkça ortaya koyabilirlerdi. Hükümdar tek başına karar almaktan kaçınırdı. Devlet erkânının yanında yetkili kişilerin ve sultanın eşlerinin de yönetim hakkında

⁷⁴ N. Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.142.

⁷⁵ Yazıcı, s.200.

⁷⁶ E. Güngör, *Tarihte Türkler*, s.44.

⁷⁷ Mehmet Altan, Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2013, s. 11.

⁷⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2010, s.305.

⁷⁹ N. Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.228.

görüşlerini bildirdikleri bilinir. Sultan ülkenin güvenlik ve huzurunu sağlamanın yanında halkını adalet ile yönetmeyi sağlamalıdır. Devlet yönetiminde birinci kişi olan sultan yetki ve sorumluluklarını her alanda doğrudan kullanamayacağı için devlet teşkilatlanmasına önem vermiş ve bakanlıklar açmıştır.⁸⁰ Karahanlı ve Gazne devletlerinde olduğu gibi Selçuklu Devletinde de hükümdarın yanında devlet yönetimine yardımcı olan divanların varlığını görmekteyiz.

Selçuklu Devletinde ki bazı divan üyelerini şöyle sıralayabiliriz: Hacıül-Hücap, hükümdar ile devlet erkânı arasındaki ilişkileri düzenler. Emir-i Candar, hükümdarın ve sarayın güvenliğini sağlamakla sorumludur. Müstevfi, devletin maliyesi ile ilgilenirdi. Tuğra ve İnşa Divanı, hükümdarın tuğrasını taşır ve resmi yazışmaları sağlardı. Arz Divanı, askerlerin ihtiyaçları ile ilgilenirdi.⁸¹ Ayrıca devletin idari ve adli işlerinin incelenebilmesi için İshraf Divanı ve halkın şikâyetlerinin dinlenebilmesi için Mezalim Divanı oluşturulmuştur. Mezalim Divanının bir özelliği de bizzat hükümdar tarafından halkın şikâyetlerinin dinlenmesidir.⁸²

Selçuklular, devlet yönetimi yanında ilim ve kültüre de oldukça önem vermişlerdir. Bunun için pek çok faaliyette bulunmuşlardır. İlim, kültür ve medeniyete önem veren Selçuklular binlerce camii, hastane, kervansaray ve medrese imar etmişlerdir.⁸³ Özellikle yapılan medreseler hem Dünya'da hem de Türk Devletleri arasında belli bir öneme sahip olmuştur. Bunlar arasında en önemli sayılabilecek olan, Vezir Nizamül-Mülk'ün yaptırmış olduğu Nizamiye Medreseleridir. Bu medreselerde Kur'an, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, dil ve edebiyat gibi dersler okutulmuştur.⁸⁴

⁸⁰ Yazıcı, s.294.

⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara 1988.

⁸² M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*.

⁸³ Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınevi, C.1, İstanbul 1970, s.55.

⁸⁴ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.515.

1.3.4. Anadolu Selçuklu Devletinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklunun temsilcisi niteliğinde kurulan bir devlettir. Selçuklularda sultan kendinden sonra başa geçecek kişiyi tayin etmiyordu. Çünkü bu olumsuz bir durum ortaya çıkarabilirdi. Bunun için her şehzadenin veya sultanın kardeşinin, sultandan sonra tahta geçme şansı vardı. Devlet Erkânının yapmış olduğu seçim kim tarafından kazanılırsa taht onun olurdu.⁸⁵

Genişleyen sınırlarını on iki ülkeye bölen Büyük Selçuklu sultanı her bir toprağın başına şehzadesini tayin ederek yönetimi sağlamıştır. Burada yine ülke sınırlarının hanedana mensup olanlar arasında ortak olduğu ve idarenin sultan tarafından yapıldığı görülür.⁸⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nde de sultana yardımcı olmak için önemli mevzuların görüşülüp karara bağlanması için "divan" kurumu oluşturulmuştur. Divan başkanına "vezir" denirdi. Bu divana, Divan-ı Arz, Divan-ı Tuğra, Divan-ı İşraf, Müstevfi, Pervane, Ceyş, Melik-ül Küttap, Müşrif ve Kadıasker katılmaktaydı. Divana katılan bu kişilerin idaresi altında olan bakanlıklar da mevcuttur. Devlet, düzenli bir hiyerarşi içinde yönetilmekteydi. Anadolu Selçuklularında da adalet, her şeyin temeli olarak sayılmıştır. Adaletin uygulayıcısı olarak sultanı görmekteyiz. Fakat sultanın her alanı doğrudan takip edememesi sonucu bu idare kadılar tarafından yürütülmüştür. Bunun için seçilecek olan kadı oldukça itina ile belirlenirdi. Adaletli, dürüst, âlim ve namuslu olması gibi hususlara dikkat edilirdi.⁸⁷

Anadolu Selçukluları, buldukları bölgede imar faaliyetlerine önem vermiştir. Medrese, camii, şifahane, kervansaraylar gibi yapılar inşa etmişlerdir. Anadolu'daki medreselerde buldukları dönem içinde oldukça ünlüdürler. Bu medreselerde dini derslerin yanında tıp ile ilgili dersler okutulurken bu medreselerin bir kısmı da rasathane olarak kullanılmıştır.⁸⁸

⁸⁵ Vladimir Gordlevski. *Anadolu Selçuklu Devleti*, Onur Yayınları, çev. Azer Yaran. Ankara 1988, s. 153.

⁸⁶ Mükrimin Halil Yinanç. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara 2013, s. 153-162.

⁸⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Medhal*, s.88-92.

⁸⁸ A. Sevim, E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.515.

Oldukça köklü ve bir o kadar da medeniyet sahasında ilerlemiş olan Selçuklu Devletinin yıkılış sebepleri arasında veraset sistemi gösterilebilir. Sultanlık görevinin tanrı tarafından verildiği kabul edilen anlayışa göre kan bağı bulunan hanedan üyeleri tüm ülke hakkında söz hakkına sahiptir. Selçukluların genişleyen sınırlarını şehzadeler arasında paylaşmalarını ve onlara kendi içlerinde özerklik tanımlarını Selçukluların taht kavgaları ile yıpranmasına yol açmıştır.⁸⁹

1.4. Osmanlı Devlet Teşkilatında Demokrasi ve İnsan Hakları

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk Devletlerinde kuşatılan bir toprak, onu kuşatan ailenin ortak malı sayılırdı. Aile büyüğü olarak seçilen “uluhan” memleketi idare etmekle sorumluydu. Bu kanun ilk Türk Devletleri'nde uygulandığı gibi, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde de bazı değişiklikler ile veraset kanunu olarak tarihteki yerini almıştır.⁹⁰ Osmanlı'nın, beylikten devlete geçiş sürecinde veraset kanununda bazı değişikliklerin ortaya çıktığını görmekteyiz.

Osmanlı Beyliği, Türk Töresi 'ne göre beyliği idare etmiştir. Daha sonra 1299'da kuruluşunu tamamlayan Osmanlı, devlet statüsü kazanmıştır. Devlet idaresinde “*memleket ailenin müşterek malı*” sayıldığı için saltanat usulüne göre yönetilmiştir. I. Murat döneminde bu durum biraz değiştirilerek “*memleket, hükümdar ve oğullarınıdır*” ibaresi yer almaya başlamıştır. Fakat çıkan kavgalar sonucu yeniden bir düzenlemeye gidilerek “*ülke hanedanın ortak malı*” sayılmıştır.⁹¹ Bu durum Fatih zamanında yeni bir değişikliğe uğrayarak, Osmanlı Devleti'nin bekası için “*kardeş katli*” yasallaştırılmıştır. Bu kanuna göre hükümdar, varisi olan kardeşlerini öldürme yetkisine sahip olacaktır.⁹² Osmanlı devlet teşkilatlanmasına bakıldığında, diğer Türk Devletleriyle benzer özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz.

⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1972, s. 149.

⁹⁰ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, sa.215-266.

⁹¹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, Ankara 2014, s.9.

⁹² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, sa.215-266.

Devlet yönetimindeki birinci kişi “*padişah*” tır. Yönetime gelen padişah tek başına karar vermek yerine bir kısım devlet adamının fikrini de alarak devleti idare etmiştir. Bu durum “*divan*” adı verilen meclis tarafından uygulanmaya konulmuştur.⁹³ Oluşturulan bu divana “*Divan-ı Hümayun*” adı verildi. Divan-ı Hümayun, “*Osmanlı devlet yönetiminde 15. yüzyıl ortasından 17. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organı*” olarak karşımıza çıkar. Kısaca “*padişah divanı*” da denilirdi.⁹⁴ Bu divan, danışma organı görevi görmektedir.⁹⁵

Divanda görüşülen konular arasında; siyasi, idari, askeri, örfi, şer’i, adli ve mali konular yer alır. Bu divan Osmanlı ülkesinde yaşayan herkese açık olup, kadın ve erkek ayrımı yapmadan işleyişini sürdürmüştür. Büyük divana katılan diğer divanlar ise şunlardır: Veziriazam, vezirler, kadı askerler, defterdarlar, nişancı ve reisülküttaptır.⁹⁶ Divan’da her konunun görüşülmesi için farklı divanlar oluşturulmuştur. Örneğin; idari ve örfi işleri vezir-i azam, arazi işlerini nişancı, şer-i ve hukuki işleri kazasker, mali işleri ise defterdar tarafından görülürdü.⁹⁷ Farklı konuların görüşüldüğü bu divanlar daha önceden oluşturulmuştur. Devletlere göre isimleri değişikliğe uğramıştır.

Selçuklular döneminde “*Divan-ı Saltanat*” denilen bu divana Fatih zamanına kadar padişah başkanlık etmiştir. Fatih döneminde bu kuralda değişiklik yapılarak Divan-ı Hümayun ’un başkanlığını vezirler yapmaya başlamıştır. II. Mahmut döneminde ise kaldırılan Divan-ı Hümayun yerine Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Daha sonra meclis içinde yasama ve yürütmenin ayrılması kararlaştırılmıştır ve yeni iki meclis açılmıştır. Yargı işleri için Meclis-i Ahkâmı

⁹³ Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.9.

⁹⁴ Ahmet Mumcu, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, s.430.

⁹⁵ E. Koçoğlu, *İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri*.

⁹⁶ Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.10.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 3.Baskı, Ankara 1988, s.2.

Adliye, yasama işleri için ise Meclis-i Tanzimat açılmıştır.⁹⁸ Yasama ve yürütme kollarının birbirinden ayrılması aslında demokratik sayılabilecek bir harekettir.

Devlet teşkilatlanmasına önem veren devletin, halkın yaşam koşullarına da dikkat etmesi gerekmektedir. Devlet yöneticilerinin halka karşı görev ve sorumluluğu olduğunu önceden belirtmiştik. Osmanlı'dan önce var olan bu durum Osmanlı ile birlikte devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle toplumsal kurumlara oldukça önem verdiği görülmektedir. Örneğin; vakıflar, bimarhaneler, şifahaneler, imarethaneler, yol güvenliğini sağlamak için menziller gibi sosyal yapılar yaptırmışlardır. Bunların yanı sıra daha farklı çalışmalar yapmasının sebebi ise halkın sağlıklı, huzurlu, güvenli ve hoşgörülü bir toplumda yaşamalarını sağlamaktır.⁹⁹ Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıldan itibaren demokrasiye geçiş için çalışmaların yapıldığı bir dönem karşımıza çıkar. Bu döneme kısaca değinmeye çalıştık.

1.4.1. Senedi İttifak (29 Eylül 1808)

Osmanlı Devleti, 17.ve 18. yüzyılı geride bıraktıktan sonra, dağılma dönemini yaşadığı 19. yüzyıl da pek çok kurum ve yapılaşmada yaşanan sorular ile karşı karşıya gelmiştir. 19. yüzyıl da tahta geçen II. Mahmut karşılaştığı problemlere çözüm yolları aramış ve bu konuda ıslahatlara başvurma kararı alarak çalışmalara başlamıştır. Örneğin; halk arasında yeni bir düzen kurmak isteyen II. Mahmut'un bu girişimini şu sözünden anlamaktayız. “*Bundan böyle tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri ise havra da görmek isterim.*”¹⁰⁰ Osmanlı, topraklarında yaşayan halk arasında hiçbir ayırım yapılmamasını istemiş ve bu hakkı gözetmek için çalışmalar yapmıştır.

⁹⁸ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan- ı'n Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, Ankara 2014, s.6.

⁹⁹ Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.10.

¹⁰⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 3. Baskı, C.3, Ankara 1983, s.163.

Bu çalışmalarından biri yedi maddeden oluşan Senedi-i İttifak¹⁰¹ metninin imzalanmasıdır. Bu metin padişah ve ayanlar arasında imzalandığı için bir anlaşma metni özelliğine sahiptir.¹⁰² Bu ittifakın ayanlar ile yapılmasının sebebi olarak, ayanların önemli bir konuma sahip olmaları gösterilebilir.

Osmanlı Devletinde “ayan” denilen bir zümre bulunmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı, eyaletlerinde bulunan ayanlara söz geçiremez bir duruma gelmiştir. Bu durumu düzeltmek isteyen padişah, sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile ayanlara görüşme talebinde bulunmak istediğine dair davet göndermiştir. İki taraf arasındaki görüşmenin, isteklerin belli şartlar altında kabul edilmesi ile son bulması sonucu Senedi İttifak oluşturulmuştur.¹⁰³ Şeyhülislamın onay vermesi üzerine, padişah ve ayanlar arasında bu belge imzalanmıştır.¹⁰⁴ Şeyhülislamın fetvasının alınması padişahın tek başına karar vermediğini gösterir. Son kararın padişahta olmasına rağmen devlet sorunları hakkında danıştığı kurumların olması demokratik bir davranışı hissettirebilir.

Senedi İttifak’ın imzalanmasındaki amaç devletin dağılan otoritesini yeniden sağlamaktır. Bu yüzden bu belge anayasal bir metin olarak sayılmaz. Bu ittifakın önemi, Osmanlı tarihinde böylesi bir belgenin yer almasıdır. Burada devlet güçlenmesinden korktuğu ayan takımını kontrol altına almak için böyle hukuki bir yola başvurmuştur.¹⁰⁵

1.4.2. Tanzimat Dönemi (1839-1876)

1.4.2.1. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Dünya’nın içinde bulunduğu durum Osmanlı Devleti’nde de etkisini hissettirmiştir. Özellikle batı hayranlığı gittikçe artmaktaydı. Temel hak ve özgürlük

¹⁰¹ Senedi İttifak ve Maddeleri için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839’a kadar Osmanlı İmparatorluğu*, Rifat Uçaryol, (ed.) Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s.351.

¹⁰² Rifat Uçaryol, *Siyasi Tarih*.

¹⁰³ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul 1999, s.240-241.

¹⁰⁴ R. Uçaryol, *Siyasi Tarih*, s.119-120.

¹⁰⁵ A. Akgündüz ve S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, s.240-241.

gibi konular konuşulmaya başlanmıştır. Padişah, bu durumların Osmanlıyı etkilememesi için tedbirler almaya başlamıştır.¹⁰⁶ Bu tedbirlerden biri aynen Senedi İttifak da olduğu gibi bir fermanın ilan edilmesi olmuştur.

Kendisi de elçilik yapmış olan Mustafa Reşit Paşanın etkisiyle padişah Abdülmecit zamanının da Gülhane-i Hattı Hümayun yani Tanzimat Fermanını 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. Fermanın içeriğinde siyasal ve sosyal bazı düzenlemelere gidileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷ Özellikle siyasal alanda yapılan değişiklikler demokratik çalışmaların temelini atılması demektir.

Tanzimat, “*idari işlerin düzeltilmesi için alınan önlemlerin ve uygulamaların tamamı veya yönetimi iyileştirme tasarısı*” olarak tanımlanır.¹⁰⁸ Tanzimat dönemi, III. Selim ile birlikte başlayan köklü ıslahatların yapıldığı ve devletin çöküşüne kadar devam eden bütün ıslahat adımlarını içine alan bir dönem olarak kabul edilir. Bu ferman, Müslüman ve gayri Müslimler arasındaki eşitliği sağlamak adına yapılmış gibi görünse de devletin asıl amacı içinde bulunduğu kötü durumlardan kurtulmaktır. Fermana;¹⁰⁹

- Müslüman ve gayri Müslim halk arasında can, mal, namusun kanunlar çerçevesinde korunacağı,
- Büyük küçük, mevki sahibi olan ve olmayan kişiler dâhil herkes için adalet sisteminin aynı çalışacağı,
- Padişahın onay gelmediği sürece idam cezasına karar verilmeyeceği,
- Zulüm edenlere gereken cezaların verileceği belirtilmiştir.

Ayrıca şu maddelere de yer verilmiştir:¹¹⁰

- Mülkiyet hakkının düzenlenmesi,
- Vergi de adaletin sağlanması,

¹⁰⁶ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.330.

¹⁰⁷ Yahya Akyüz, *Osmanlı döneminde Cumhuriyete Geçilirken Eğitim Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler*, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, C.1, S.2. 2011, sa. 9-22.

¹⁰⁸ Ş. Akalın, *Türkçe Sözlük*, s.1903.

¹⁰⁹ H. D. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 431-442.

¹¹⁰ İ. Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s. 175.

- Askerlik hususunda düzenlenme yapılması,
- Kişisel hak ve özgürlüklerin koruma altına alınması gibi maddelere değinilmiştir.

Senedi İttifak ile gayri Müslimlere verilen haklar Tanzimat Fermanı ile genişletilmiştir. Genişletilen bu hakların bir araya toplanarak yasal geçerliliği olan bir medeni kanuna dönüştürülmesi istenmiştir. Bunun sonucunda Tanzimat Fermanı kanunlarını içeren, halkın hak ve hukukunu sorgulayabilmesi için “*mecelle*”¹¹¹ denilen bir medeni kanun kitabı hazırlanmıştır.¹¹²

Toplumsal kuralların belirlendiği mecellenin yanında, halkın temel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olan devlet bu alanda pek çok yenilik yapmıştır. Bunlardan biri medreseler ile ilgilidir. Önemli eğitim kurumlarından olan medreselere, bu dönemde meslek medreseleri de eklenmiştir. Ayrıca kız öğretmen okulu açılmıştır. Böylece kadınlar eğitim hayatındaki yerlerini almaya başlamıştır.¹¹³

1.4.2.2. Islahat Fermanı(18 Şubat 1856)

1854 Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı'nın, Kırım halkını kaybetmemek için Tanzimat Fermanına göre daha imtiyazlı hakları gayri Müslimlere vermesi gerekiyordu. Bunun üzerine Islahat Fermanı yayımlanmıştır. Bu ferman ile birlikte Hıristiyan halka dini ve mezhep ayrıcalıklarının yanında siyasi haklarda verilmiştir.¹¹⁴

Kelime anlamıyla ıslahat, “*daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, düzeltme veya iyileştirme, reform*” anlamına gelir.¹¹⁵ Osmanlıya yenilik getirmek için düzenlenen bu fermada önemli maddelere yer verildiği görülmektedir.

Islahat Fermanı'nın önemli bazı maddeleri şöyledir;¹¹⁶

¹¹¹ Mecelle için bkz. Mehmet Akif Aydın, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, C.28, Ankara 2003, s. 231-235.

¹¹² E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 171.

¹¹³ Y. Akyüz, *Osmanlı Döneminde Cumhuriyete Geçilirken Eğitim Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler*, s.12-14.

¹¹⁴ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 331.

¹¹⁵ Ş. Akalın, Ş. *Türkçe Sözlük*, s.916.

- Tanzimat'ta din ve mezhep üzerine yapılan hak ve ayrıcalıklar ıslahat ile garanti altına alınmıştır.
- Kanun önünde herkes (müslim ve gayrimüslim) eşit olacaktır.
- Patrikhane de açılan meclis kararlarını Babı âli onayladıktan sonra yürürlüğe girecektir.
- Kilise, manastır, okul ve hastaneler yeniden inşa edilecektir.
- Mezhepler eşit hale getirilerek birbirine karşı üstünlükleri kaldırılmıştır.
- İsteyen istediği dini seçebilecekti.
- Devlet kurumlarına gayri Müslimler de alınacaktı.
- Her toplum için okul açma serbestisi getirilmiştir.
- İltizam kaldırılmış ve vergiler herkes için eşit hale getirilmiştir.
- Ticari ve ekonomik faaliyetler herkes için eşit hale getirilmiştir.
- Muhtelif mahkemeler Müslüman ve gayri Müslimler arasında ki davalara bakacaktı.

Yukarıdaki maddelerde görüldüğü gibi ferman, sadece gayri Müslimler için oldukça geniş hakları barındırmaktadır. Bu ferman Avrupalı devletler tarafından zorla Osmanlı Devletine yayınlattırılmıştır. Hâlbuki Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca içinde barındırdığı Müslüman olmayan halkı, tam bir eşitlik ve hoşgörü ile yönetmiştir. Bu belgenin, Tanzimat Fermanı'ndan farkı; Tanzimat'ın isteyerek ilan edilmesi üzerine ıslahatın mecburiyete bağlı bir şekilde ilan edilmesidir.¹¹⁷ Tüm dünyayı etkileyen olaylar, Osmanlı üzerinde de etkisini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı gibi bir adımın atılması, Avrupa'da ortaya çıkan “eşitlik” “hak” ve “adalet” kavramlarının etkisini Osmanlı'da da hissettirdiğinin açıkça kanıtıdır.¹¹⁸ Ayrıca bu dönemde de toplumsal hayat ön plana alınarak birçok faaliyet yapılmıştır. Islahat Fermanı ile Galatasaray Sultanisi açılmış, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmış, ölçüler kanununun çıkarılması gibi pek çok ıslahat bu dönemde yapılmıştır. Sultan Abdülmecit döneminde yapılan ıslahatlar

¹¹⁶ H. D. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 480.

¹¹⁷ R. Uçaryol, *Siyasi Tarih*, s. 232-234.

¹¹⁸ U. Bekcan, *Demokrasi Kuralları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*.

Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla da devam etmiştir. Örneğin adalet konusunda hiçbir mezhep ve kişi ayırt edilmeksizin eşit yargı sisteminin kurulması adına Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Ayrıca bu mahkemelere halkın kendi seçtiği temsilciler tarafından, mahkeme de temsil edilmesi hususu da eklenmiştir.¹¹⁹ Görüldüğü gibi Osmanlı'da bütün halkın adaleti, hakkı ve hukukuna riayet edilmiştir. Bu konu hakkında gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

1.4.3. Meşrutiyetin İlanı ve Kanun-i Esasi (23 Aralık 1876)

Osmanlı Devleti, diğer devletleri etkilemek ve iç işlerine karışan devletlerden kurtulmak için reform niteliğinde bir yapıya sahip olan Kanun-i Esasiyi ilan etmiştir. Kanun-i Esasi çağa ayak uydurma açısından atılan en önemli adımdır. Osmanlı Devletinin ilk anayasası olma özelliğine sahiptir. Bu anayasanın kabul edilmesindeki en büyük rol Genç Osmanlılar¹²⁰ grubuna aittir. Çünkü bu grup, yönetimde halkın söz sahibi olması gerektiğini düşünmektedir.¹²¹ Böylece Osmanlı'da tam olarak demokrasi adımları atılmaya başlanmıştır.

Meşrutiyet; devletin başında bulunan mutlak otoritenin belirli şartlarla sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Kanun-i Esasi'nin kazandırdığı en önemli kurum Meclis-i Umumidir. Bu meclis 1877 de ilk toplantısını yaparak "*Meclisi Ayan*" ve "*Meclisi Mebussan*" oluşturmuştur. Ayan Meclisi'nin üyelerini padişah seçerken, Mebussan Meclisi üyeleri halk arasından seçilmiştir.¹²² Oluşturulan bu meclisler tam anlamıyla devlete, demokratik bir görünüm kazandırmaz. Çünkü Mebussan Meclisi'nin görevleri oldukça sınırlıyken, Ayan Meclisi'nin; yasa tasarısı hazırlama, din kuralları, padişah hakları, devletin bütünlük ve iç güvenliği, savunma gibi konularda kanun yapma hakları vardır.¹²³ Osmanlı'da meclislerin oluşturulmasına rağmen tam bir parlamento havası sağlanamamıştır. Bunun sebebi devlet teşkilatındaki en yetkili kişinin hala padişahın olmasıdır.

¹¹⁹ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.335.

¹²⁰ Genç Osmanlılar için bkz. R. Uçaryol, *Siyasi Tarihi*, s.369.

¹²¹ M. A. Aydın, *İslam Ansiklopedisi*, s. 328-330.

¹²² H. D. Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 31-33.

¹²³ İ. Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.178.

Yürütmenin başı padişah sayılırdı. Yasama işleri Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan tarafından yürütülmekteydi. Yasama padişahta bulunduğu için tam bir demokratikleşme hareketi söz konusu değildir.¹²⁴ Birinci meşrutiyetteki amaç, parlamenter sistem oluşturulmak istenmesidir. Fakat daha ziyade “*parlamentonun varlığıyla yumuşatılmış mutlak hükümdarlık sistemi*” olarak kalmıştır. Bir anayasa niteliği taşımasına rağmen “*egemenliğin, padişaha ait olduğunu*” vurgulamıştır. Yani padişah, hem İslam dininin koruyucusu olarak hem de Osmanlı halkının hükümdarı olarak son sözü söyleme hakkına sahip olacaktır.¹²⁵

Meclis sınırlı hak ve yetkiye sahiptir. Meclisi dağıtma yetkisi padişahın elinde bulunuyordu. Osmanlı iç işleri ile uğraşırken bir yandan da Ruslar ile ilişkiler gittikçe gerginleşmiştir. Meclisin açılışından otuz altı gün sonra Osmanlıya savaş açan Ruslar ile muharebe başlamıştır. Meşrutiyeti istemeyen II. Abdülhamit, bu savaşı bahane ederek meclisi kapatma kararı almıştır. Meclisin kapatılması ile istibdat dönemi denilen bir döneme girilmiştir. Fakat yaşanan gelişmeler sonucu tekrar II. Meşrutiyet ilan edilerek Osmanlı’da demokrasi adına yapılan çalışmalar devam etmiştir.¹²⁶

1.4.4. II. Meşrutiyetin İlanı (24 Temmuz 1908)

Birinci Meşrutiyetin ilanı sonucu açılan ve daha sonra kapatılan meclis için halk arasında karışıklık yaratan olaylar çıkmaktaydı. Ayrıca diğer devletler için Osmanlı’nın iç işlerine karışma konusunda bir fırsat geçmiş bulunmaktaydı. Bunun farkında olan II. Abdülhamit Mebuslar Meclisini toparlayarak tekrar Meşrutiyeti ilan ettiğini açıklamıştır.¹²⁷

23 Temmuz 1878 yılında kaldırılan Anayasayı, meşrutiyeti yeniden ilan ettikten sonra tekrar yürürlüğe koymuştur. Birinci Meşrutiyet’te var olan Ayan

¹²⁴ R. Uçaryol, *Siyasi Tarih*, s.368-374.

¹²⁵ K. Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı’n Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s.2.

¹²⁶ R. Uçaryol, *Siyasi Tarih*, s.368-374.

¹²⁷ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.40.

Meclisini ve Mebusan Meclisini tekrar toparlayarak göreve getirmiştir.¹²⁸ Düzenli bir demokrasi çalışması için bir fırsat daha yakalamıştır.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Osmanlı Devlet sistemine “*parlamentar*” bir yapı kazandırır. Ayrıca birinci meşrutiyetten farklı olarak ikinci meşrutiyet döneminde, bakanlar meclise karşı sorumlu olmaya başladılar ve çıkarılan yasalarda padişahın onayının alınması zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden Osmanlı’nın demokrasi tarihine geçişi 1908 kabul edilmektedir.¹²⁹ Çünkü Türk demokrasi tarihi içerisinde çok partili seçimin ilk kez bu tarihte yapıldığı görülmektedir. Seçime hem İttihat Terakki hem de Ahrar Fırkası katılmıştır. Seçimi, İttihat Terakki kazanarak Meşrutiyetin ilan edilmesini sağlamışlardır.¹³⁰ Özellikle padişahın yetkileri kısıtlanmış ve padişah anayasa karşısında bağıllığını belirtmek için yemin etmiştir. Temel hak ve özgürlüklerde ise şu gelişmeler yaşanmıştır:¹³¹

- Birinci Meşrutiyette yer alan sürgün yetkisi kaldırılmıştır.
- Vatandaşlara toplantı yapma ve dernek kurma gibi haklar verilmiştir.
- Demokrasinin dayanağı olan siyasi parti kurma hakkı tanınmıştır.
- Sansür uygulaması kaldırılmıştır. Böylece özgürlükçü bir havanın hâkim olmasıyla birlikte süreli yayın sayısında da artış yaşanmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra özellikle Volkan Gazetesi yazarlarından Derviş Vahdet dinin elden gittiğini ve şeriatın yok olmaya başlamasının propagandasını yaparak askerleri galeyana getirmeye çalışmıştır.¹³² Gittikçe gerginleşen ortamda 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) yılında, tarihe “*31 Mart Vakası*” olarak geçen olay patlak vermiştir. Meclis güvenlik için başkent dışına götürülmüşlerdir. Burada “*Milli Meclis*” olarak toplanan üyeler, padişah II. Abdülhamit’i tahttan indirme kararı almışlardır. Daha sonra da Kanun-i Esasi’nin dayandığı ilkelere değişiklik

¹²⁸ R. Uçaryol. *Siyasi Tarih*, s.464.

¹²⁹ Kenan Olgun, “*II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan-ı’n Faaliyetleri*”, İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı 13, İstanbul 2002.

¹³⁰ K. Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı’n Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s.404.

¹³¹ İ. Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s. 181.

¹³² Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sevinç Yayınevi, Ankara 1970, s.16-24.

yapmışlardır. İttihatçılar, 31 Mart Vakası sonucunda baskı ile işlerini yürütmeye başlamıştır.¹³³ İttihat ve terakki Fırkasının yönetime el koyması ile bütün bu anayasal haklar askıya alınmıştır.¹³⁴ 17 Aralık 1908 yılında açılan meclis 4 yıl açık kaldıktan sonra 1912 yılında dağıtılmıştır.¹³⁵ Bu yaşanan gelişmeler sonucunda Osmanlı'da demokratik bir hal almaya başlayan yönetim, kesintiye uğramıştır. Osmanlı'nın demokratikleşme yolundaki adımlarının daha sonralara ertelenmesine sebep olmuştur. Fakat yine de meşrutiyet dönemi içerisinde ki bazı uygulamalarda demokratik izler görmek mümkündür.

İkinci meşrutiyetin ilanı çok partili hayatın ve seçim sistemi için atılan bir adımdır. Özellikle İttihat Terakkiye karşı oluşan muhalefet kesiminin varlığı bunu doğrulamaktadır. 1908-1909 yılları arasında yapılan çalışmalara bakılırsa, mebusların fikirlerini ifade etmede özgür olmaları, meclis görüşmelerinin yapılması gibi konularda demokratik bir yapıya sahip olunmuştur. Ancak yönetimi tek elden sağlamak isteyen ittihatçıların sert tutumu bu çabaları boşa çıkarmıştır. 1909-1912 yılları arasında yaşananlar ise, haklar konusunda geriye dönüşün olduğunu ve demokrasi çalışmalarının bir kez daha zedelendiğini gösterir.¹³⁶

1.4.5. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasi Partiler ve Basın

Osmanlı Devletinde ilk siyasi parti teşkilatlanması olarak 1902'de İttihat ve Terakki Partisi ortaya çıkmıştır. 1906 yılına kadar tek parti olarak siyasi yaşamına devam eden İttihatçıların karşısına zamanla muhalefet partileri çıkmaya başlamıştır. Bunlar: 1908' de Fedakâr an-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, 1909 yılında kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası ve İttihadı-ı Muhammediye'dir.¹³⁷ Ayrıca bu partilerin yanında Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, Mutedil Liberaller Fırkası, Islahat-ı

¹³³ R. Uçaryol, *Siyasi Tarihi*, s.478.

¹³⁴ İ. Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.181.

¹³⁵ K. Olgun, *II.Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan-ı ve Faaliyetleri*.

¹³⁶ K. Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı'n Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s.400-402.

¹³⁷ Ömer Duman, *II. Meşrutiyete Tepkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2008.

Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası gibi partilerde yer almıştır. Bunların yanı sıra Kanun-i Esasi'nin 1909'da yapılan değişikliğine göre “*dernek kurma ve toplanma hakkı*” anayasada yer almaya başlamıştır. Böylece cemiyetler de ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerden bir kaçısı şunlardır: Meşrutiyet-i Osmaniye Cemiyeti, Türk Yurdu Cemiyeti, Köylü Bilgi Cemiyeti, Kadın Örgütleri Cemiyeti, Matbuat Cemiyetleri, Esnaf Cemiyetleri.¹³⁸ Meşrutiyetin getirmiş olduğu basın üzerindeki baskı ve sansür yetkisi hem siyasi hayatı hem de toplumsal hayatı etkilemiştir. İkinci meşrutiyet ile birlikte özgürlüğe kavuşan basın ve siyasi parti kurma hakkının tanınması toplumda değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

İttihat Terakkiye karşı bu kadar çok sayıda muhalefet fırkasının olmasına rağmen, 1910 yılına gelindiğinde İttihat Fırkası karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında güçlü bir parti ortaya çıkmıştır.¹³⁹ İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası. İttihat ve Terakki partisinin Meşrutiyetin ilk meclisinde oldukça önemli bir yeri vardır. Fakat gittikçe güçlenen Hürriyet ve İtilaf Partisi onun gözünü korkutmaya başlamıştır. Bu soruna bir çözüm bulmak isteyen İttihat ve Terakki Meclisi fes edip yeni bir seçim yapılmasını istemiştir. Seçim sonunda İttihat ve Terakki ezici bir çoğunlukla meclise girmiştir. Meşrutiyetin birinci meclisinde oldukça yavaş alınan kararlar 1912 Meclisinde oldukça hızlı bir şekilde karara bağlanmaya başlamıştır.¹⁴⁰

İttihat ve Terakki partisi, demokrasi ilkelerini temsil ederek kurulmasına rağmen demokratik aşamalara izin vermeden tek parti olarak iktidarda kalmak istemiştir. Fakat İttihat ve Terakki yöneticileri, 1918 yılında dönemin şartlarından dolayı Teceddüt Fırkasına dönüştüğünü açıklayarak kongre sonrasında yurtdışına çıkmışlardır. Meşrutiyetin getirmiş olduğu haklara yukarıda değinilmiştir. Bunlar arasında basın özgürlüğü ve sansür yetkisi de vardır. Özellikle meşrutiyet sonrası

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, C.1. İstanbul 2015.

¹³⁹ R. Uçaryol, *Siyasi Tarihi*, s.478.

¹⁴⁰ K. Olgun, *II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusan'ı ve Faaliyetleri*.

toplumun bilinçlendirilmesi için gazete ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde oluşturulan bazı gazeteler şunlardır: İkdam Gazetesi, Tanin Gazetesi, Pozantiyon Gazetesi, Sabah Gazetesi, Servet-i Fünun Gazetesi, Mizan Gazetesi gibi.¹⁴¹ Bu gazeteler, dönemin koşulları ve durumu hakkında halkın bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır.

1.4.6. Milli Mücadele Döneminde Basın Demokrasi ve İnsan Hakları

Milli Mücadele dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumu için zemin hazırlayan bir ulus mücadelesi olmasının yanı sıra önemli siyasi içerikleri de beraberinde getirmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü yapılan bu mücadele hem ulusal bağımsızlığı hem de demokrasiye geçişin mücadelesi olacaktır. Bunun için Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi adına yapmış olduğu çalışmaların milli mücadele döneminde başladığını söyleyebiliriz.¹⁴²

Cumhuriyet dönemi öncesi yaşanan Milli Mücadele dönemine bakıldığında, bu dönemde de basının tamamen özgür olduğu söylenemez. Türk basını bu yıllar aralığında sansür uygulamasına maruz kalmıştır. Bu dönemde yer alan sansür nedeniyle İstanbul basını ulusal bağımsızlık gibi kelimelerden söz edemez olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün kurmuş olduğu Anadolu basını ise İstanbul basınına göre daha özgür olduğu için olayları bizzat yakından takip edip halkı aydınlatmaya çalışmıştır. M. Kemal Milli mücadele yolundaki çalışmalarını halka duyurmak için çeşitli gazete ve dergilerin yanı sıra birde ajans açmıştır. Fakat bunları yaparken dönemin içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak ulusal hak ve hukukun korunmasını sağlamıştır. Özellikle insan haklarına saygı duyulması gerektiğinin altını çizmekteydi.¹⁴³

Mütareke yıllarında İstanbul basını tarafından, bir yandan milli mücadele taraftarlarının çıkardığı gazeteler (*İleri, Yeni Gün, Akşam, Vakit*) yayımlanırken bir taraftan da milli mücadele düşmanlarının çıkardığı gazeteler (*Peyami-i Sabah,*

¹⁴¹ T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s.510.

¹⁴² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s.50.

¹⁴³ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2. Baskı, Ankara 2007.

Alemdar) boy gösteriyordu. Taşra basını ise Milli Mücadele'nin en önemli kaynağıydı. Çıkardıkları gazete ve dergiler ile halkın özgürlük, egemenlik gibi kelimeleri iyice benimsemesi sağlanmıştır. Bu gazetelerden bazıları şunlardır: Hâkimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye, Minber, Yeni Gün. Ayrıca Atatürk tarafından kurulan Anadolu Ajansı da milli mücadelenin önemli basın kaynaklarından biridir.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARI

2.1. Cumhuriyetin İlanı

Kurtuluş Savaşı sırasında iki amaç doğrultusunda hareket edildiğini görebiliriz. Bunlardan ilki, tam bağımsızlık savaşıdır. Diğeri ise ulusal egemenlik adına verilen mücadeledir. Bunun için halkın bilinçlendirilmesi gerekiyordu. Yapılan genelgeler ve kongreler sonucunda, halkı temsil edecek olan Heyet-i Temsiliye kurulmuştur. 23 Nisan 1920 yılına gelindiğinde ise “*egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir*” parolası ile ulusal egemenlik ilan edilmiştir.¹⁴⁵

Ülkenin demokrasi yolunda attığı adımlardan biri de halifeliğin kaldırılması olmuştur. Halifeliğin kaldırılması hem siyasal hem de hem de tarihi anlamı vardır.¹⁴⁶ Bunlardan biri “*ulusal devlet*” düzenine geçilirken, halifelik makamının bir anlamının kalmamasıdır. İkinci husus ise, devlet kurumlarının din algısını içeren bir sembolden temizlenmek istenmesidir. Laiklik yolunda atılan adımlardan biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca aynı gün çıkarılan *Şeriyeye ve Evkaf Kanunu, Erkan-ı Harbiye Kanunu* ve *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* da bu amaca hizmet etmek için yapılan çalışmalardır.¹⁴⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte meclis içindeki çoğunluğu oluşturan mebuslar Halk Fırkasına aittir.¹⁴⁸ Bunun için siyasal alanda söz hakkı olan tek mercii Halk Fırkası olarak kabul görmüştür. Fakat saltanatın kaldırılmış olmasına rağmen hala devam etmekte olan halifelik makamı devlet yönetimini belirsizliğe düşürmektedir. Bunun için harekete geçen Mustafa Kemal,

¹⁴⁵ Hakkı Uyar, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, S. İnan, E. Haytoğlu, (edt), Anı Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007.

¹⁴⁶ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.130.

¹⁴⁷ Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1998, s.287

¹⁴⁸ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.472.

1921 Anayasasının 1923 değişikliği ile cumhuriyetin resmen ilan edilmesini istemiştir.¹⁴⁹

Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile bugüne kadar benimsenmiş olan monarşi rejimi terk edilerek yeni bir rejim kabul edilmiştir. "Halk İdaresi" anlamına gelen cumhuriyet ayrıca demokrasiyi de bünyesinde bulundurmaktadır.¹⁵⁰

Cumhuriyet, "bir ülkedeki temel organların, halkın yaptığı bir seçimle iş başına gelmesidir." Egemenlik, ülkede yaşayan herkese ait olup herkesin devlet yönetiminde eşit olarak söz hakkına sahip olmasıdır.¹⁵¹ 1922 de saltanatın kaldırılması, halifeliğin devam ediyor olması ülkede rejim konusunda karışıklıkların çıkmasına yol açmaktaydı. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak isteyen Atatürk, 29 Ekim 1923'te resmen cumhuriyeti ilan ederek egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olduğunu vurgulamıştır.¹⁵² Böylece Osmanlıdan başlayan demokratik düzene geçme çabaları Atatürk'ün cumhuriyeti ilan etmesiyle işlerlik kazanmıştır.

Türk milleti cumhuriyetin ilan edilmesine kadar gelen zaman da mutlakiyetten meşrutiyete, meşruti yönetimden de cumhuriyete geçiş sürecini yaşamıştır. Teokratik kuralların geçerli olduğu bir imparatorluktan kendi kendini yönetebilen milli ve laik bir devlete dönüşmüştür. Türk milleti cumhuriyetin ilanına kadar geçerli olan kolektif düşünce yapısını terk ederek onun yerine bireysel karar mekanizmasını devreye sokmuştur.¹⁵³

Mustafa Kemal'in cumhuriyeti ilan etmesiyle toplumsal hayatta da değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle kadın hakları konusunda çalışmalar yapılmış ve kadın-erkek hakları Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı döneminde eşit hale getirilmiştir. Kadın hakları üzerine yapılan çalışmalarda iki ana başlık karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, medeni kanun ile elde edilen haklar, ikincisi ise siyasi

¹⁴⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, çev. Yavuz Alogan, 6. Baskı, İstanbul 2007, s.70.

¹⁵⁰ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.49

¹⁵¹ Gülnihal Bozkurt, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ayraç Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2007, s.223.

¹⁵² Yusuf Tekin ve Çetin Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara 2011, s.73.

¹⁵³ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.162.

hakların elde edilme sürecidir. Medeni Kanun ile kadınlara evlenme, boşanma, miras, tek eşle evlilik, eğitim gibi konularda haklar verilmiştir.¹⁵⁴

2.2. Halk Fırkası

Mustafa Kemal Atatürk, inkılâpların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi için onu destekleyen bir grubun olması gerektiğinin farkındadır. Bunun için yeni bir siyasi partinin kurulacağını söyler. Bunun üzerine bir yurt gezisi yaparak halka, gerçekleştireceği inkılâplardan, kadın haklarındaki yetersizlikten, yeni bir eğitim sisteminden, halkın hak ve özgürlüklerinin daha fazla geliştirileceğinden ve ekonominin ana ilkelerinden bahsetmiştir. Bunun üzerine 1923'te Halk Fırkasını meclise sokmuştur.¹⁵⁵ Halk Fırkası cemiyet kökenli bir parti olduğunu belirterek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin devamı niteliğinde olduğunu kabul etmiştir.¹⁵⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra parti temeline alınan hatta partinin simgesi haline gelen “altı ok” yani Atatürk ilkeleri kabul edilmiştir. Bu ilkeler hem tam bağımsızlığı hem de ulusal egemenliği belirten içeriklere sahiptir. Bu ilkelerden “cumhuriyetçilik” halk egemenliğinin üzerinde ısrarla durarak ülke yönetiminin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu vurgulamıştır. Ülke sınırları içerisinde yaşayan herkes için ayrıcalıksız ve sınıfsız bir yapı oluşturmayı amaçlayan “halkçılık” ilkesini benimsemiştir. Kısaca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan fakat özünde tanrı egemenliğine sahip monarşik yapının terk edilerek yerine gücünü halktan alan demokratik uygulamaların getirilmesini öngören “laiklik” ilkesini hayata geçirmiştir. Bu ilkelerin yanı sıra yeni kurulan devlet bütçesi için yapılan çalışmaların temelini oluşturan “devletçilik” ilkesi, Türk Devleti üzerinde yaşayan ve kendini Türk hisseden herkesin Türk olduğunu vurgulayan “milliyetçilik” ilkesi ve yapılan ilke ve inkılâpların asıl amaçlarının devleti çağdaş, muasır devletler

¹⁵⁴ Ayşe Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, 4. Baskı, İstanbul 1982, s.164.

¹⁵⁵ G. Bozkurt *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Siyasi Alanda İki Büyük İnkılâp*, s.226

¹⁵⁶ H. Uyar, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*.

seviyesine çıkarmak olan “inkılâpçılık” ilkesi de bu altı okun içinde yer alır.¹⁵⁷ Sosyal ve siyasi içeriklerle oluşturulan bu altı ilkenin, anayasa ile koruma altına alınmasını ve resmiyet kazandırılmasını sağlamak için 24 Anayasası'nın 1937 değişikliği ile anayasaya eklenmiştir.¹⁵⁸

2.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Siyasi, sosyal ve askeri alanda yapılan başarılı inkılâplar karşısında güçlü bir grup oluşmaya başlamıştır. Halk Fırkasından ayrılan Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay gibi birçok kişi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' nın kurucuları arasında yer almıştır. Dönemin mevcut anayasası olan 24 Anayasasında da çok partili bir düzenin oluşmasını engelleyecek herhangi bir maddede bulunmuyordu. Ayrıca Atatürk, demokrasinin gelişmesi için çok partili bir düzenin kurulmasını oldukça olumlu karşılamıştır. Çünkü demokratik ülkelerde partilerin birbirini denetlemesinin en uygun yolu budur.¹⁵⁹

1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ekonomik açıdan liberal bir yapı benimserken siyasi hayattaki ilkesini de hak ve hürriyetlere saygı olarak belirlemiştir.¹⁶⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, varlığını sadece birkaç ay devam ettirebilmiştir. Partinin kapatılma sebebi ise halkın özellikle din konusunda ki duygularının suiistimal edildiğine dair iddianın yer almasıydı.¹⁶¹

2.4. Takrir- i Sükûn Kanunu

Doğu bölgesinde ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı hem sosyal hayatı hem de siyasi hayatı olumsuz olarak etkilemeye başlamıştır. Halk Fırkasının kurulmasına karşı olan eski İttihatçılar bir araya gelerek Terakkiperveri kurmuşlardır. Ayrıca İstanbul

¹⁵⁷ Ferit Erden Boray, *Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi*, Kum Saati Yayınları, C. 4, İstanbul 2010, s.79-81.

¹⁵⁸ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006, s.31-32.

¹⁵⁹ Nevin Genç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Çok Partili Hayata Geçme Denemesi ve Bazı İç Siyasi Olaylar*, Ayraç Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2007, s.240.

¹⁶⁰ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.262.

¹⁶¹ A. F. Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.31.

basınının da tek parti istememesi yönündeki yazıları hem bu isyanı desteklemiş hem de yeni parti kurulumunu hızlandırmıştır. Bunun üzerine Halk Fırkası hem basını susturmak hem de isyanı bastırmak için,¹⁶² Takrir-i Sükûn Kanununu (Huzuru ve Barışı Sağlama Yasası) 4 Mart 1925'te onayladı. Bu kanun ile birlikte hükümete karşılaştığı sorunların çözümü için olağanüstü yetkiler verilmiştir. Hükümet, basın özgürlüğüne dilediği gibi müdahale edebilme ve gazeteleri kapatabilme gibi yetkileri elinde bulunduruyordu.¹⁶³

Çıkan isyan ve saltanat yanlılarının söylemleri gösteriyor ki henüz çok partili düzene geçme fikri hayata geçirilemeyecekti. Bunun için Halk Fırkasına muhalefet olmak isteyen örgüt ve bu örgütü destekleyenler bu kanunla yargılanabilecekti. Ayrıca pek çok gazete, baskı altında tutulmuştur. Bundan dolayı uzun bir süre çok partili bir düzenden bahsedilmemiştir.¹⁶⁴

2.5. Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası

Demokrasinin gereklerinden olan muhalefet partisi 1930'larda kendini yeniden ortaya çıkarmaya başlamıştır. Atatürk, ülkenin ne durumda olduğunun bilinmesi için meclis içinde muhalefet partilerinin bulunması gerektiği görüşünü savunarak Fethi Bey'den yeni bir parti kurmasını istemiştir. Yalnızca iki şartı vardı. Bunlardan ilki rejime asla dokunulmayacağı ikincisi ise devletin her zaman laik olarak kalmasıdır. Bu şartların kabul edilmesi ile 12 Ağustos 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur.¹⁶⁵ Böylece Türk siyasi hayatında çok partili hayata geçiş denemesi bir kere daha denenmiştir.

Çok partili sistemi düşünen Atatürk, bu partinin kurulmasını da demokrasi açısından hep desteklemiştir. Fakat halk tarafından hızlıca benimsenen ve sevilen bu parti, hükümet ile ilişkilerinin zayıflaması sonucu kapatılma sürecine girmiştir.¹⁶⁶

¹⁶² Feridun Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar*, Tarih Yayınları, C. 1, Ankara 1955.

¹⁶³ H. Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 146-147.

¹⁶⁴ Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.84.

¹⁶⁵ N. Genç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Çok Partili Hayata Geçme Denemesi ve Bazı İç Siyasi Olaylar*, s. 282.

¹⁶⁶ Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.89.

Cumhuriyet rejiminin ve iktidarın tehlikede olduğunu düşünen Halk Partisi, kendine muhalefet olan tüm durumları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu partinin kapatılması dışında belli başlı dernekleri de kapattırıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir: Türk Ocakları, Mason Locaları, Kadınlar Birliği...¹⁶⁷ Böylece çok partili hayata geçiş denemelerine son verilmiştir. Bunun üzerine demokrasinin tam anlamıyla işlerlik kazanması sekteye uğramıştır. 1945 yılına kadar sürecek olan tek parti dönemi başlamış olacaktır.¹⁶⁸

Tek parti rejimi, anayasanın aksine temel hak ve özgürlükler konusunda baskıcı bir politika izlemiştir. Kişi hak ve özgürlükleri oldukça kısıtlanmıştır. Bunun yanında kolektif hak ve özgürlüklerin oldukça baskı altına alındığı fark edilir. Tek parti yönetiminde basın durumu ise farklı değildi. Aynı otoriter hava basın yayın kuruluşlarını da ele geçirmiştir.¹⁶⁹

2.6. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Partinin Kuruluşu

“*Milli Şef*” dönemi olarak adlandırılan 1938-1950 yılları arasında ülkeyi tek bir partinin yönettiği görülür. Bu yıllar arasında tek parti olma özelliğini koruyan Cumhuriyet Halk Partisi, yapı itibari ile heterojen bir yapıya sahip olmuştur. İçerisinde farklı kutuplardan siyasi görüşleri barındırmaktadır. Ayrıca dönemin içinde yaşanmış olan 2. Dünya savaşı sonucunda demokrat yapıya sahip olan devletlerin Türkiye’ye yapmış oldukları baskı da Türkiye’de çok partili hayat adımlarının yeniden atılmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Cumhuriyet Halk Partisinin bünyesinden ayrılan güçlü bir muhalefet partisi kurulmuştur. Kurulan siyasi partiler yeni bir seçimin habercisi olacaktır.¹⁷⁰

Çok partili hayata geçiş aşamalarında ilk kurulan siyasi parti olarak Milli Kalkınma Partisini görebiliriz. Nuri Demirağ tarafından kurulan partinin amacı, özel girişimi desteklemek, askerlik hususundaki zorunlu ifadesini kaldırmak, adaletin

¹⁶⁷ H. Uyar, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, s. 58.

¹⁶⁸ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.51.

¹⁶⁹ B. Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.318.

¹⁷⁰ Ercan Haytoğlu, *İnönü Döneminde Türkiye’de Siyasal Yaşam*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (edt.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2007, s.102.

bağımsız olması gerektiğini savunmak, çift dereceli sistem ile yapılan seçimlerin tek dereceli yapılmasını sağlamak ve demokrasinin tam anlamıyla ülke üzerinde hâkim olmasını sağlamaktır. Gerçekleştirmek istediği bu amaçlara rağmen 1946 ve 1950 seçimlerinde herhangi bir başarı sağlayamayan parti kapatılmıştır.¹⁷¹

Çok partili hayata geçiş denemelerinde, Cumhuriyet Halk Partisine yapılan yardımlar ciddi oranda azalma göstermiştir.(...) Demokrat Partinin ortaya çıkması ile Cumhuriyet Halk Partisinin il teşkilatlanmalarında ayrışmalar oluşmaya başlamıştır.¹⁷² Demokrat Partinin kısa sürede halk tarafından hızlı bir şekilde benimsenmesinin sebebi, oligarşik felsefe ile bir araya gelen ve yaptığı aşırılıklar ile halkı yönetmeye çalışan Halk Fırkasına göstermiş olduğu tepkidir. Ayrıca hem ekonomik hem de toplumsal sorunlara değinmesi açısından halka daha yakın olan bir parti durumuna gelmiştir. İşte bu nokta iki partinin birbirinden asıl farkını ortaya koymaktadır.¹⁷³ Cumhuriyet, halk ile bütünleşmeyi öngörmektedir. Halk ile bütünleşmeyi hızlı bir şekilde yapan bu parti halkın temsilcisi haline gelmiştir.

1946 yılına gelindiğinde Osmanlı'dan beri süregelen iki dereceli seçim sistemine son verilerek yerine tek dereceli seçim sistemi benimsenmiştir. Ayrıca cemiyet kurma yasağının bulunduğu ibare düzeltilerek cemiyet kuruluşuna serbestlik verilmiştir.¹⁷⁴ 1946 yılında yapılan seçimin sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimleri kazandığı görülür. Fakat bu seçim, antidemokratik seçim yasasına göre yapıldığı için şaibeli bir seçim olarak tarihteki yerini almıştır.¹⁷⁵ Ayrıca bu seçimde, demokratik rejimlerde olması gereken gizli oy, açık tasnif usulü yerine açık oy gizli tasnif usulü kullanılmıştır. Uygulanış açısından demokratik usullerin bazılarını içermeyen 1946 seçimlerinin en önemli özelliği ise, II. Meşrutiyetten beri çok partili

¹⁷¹ F. E. Boray, *Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi*, s.251.

¹⁷² Erdem Yavuz, *Erzincan'da İdari ve Sosyal Hayat(1923-1960)*, (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s.54.

¹⁷³ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s.493.

¹⁷⁴ A. Özçelik, *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, s.148-149.

¹⁷⁵ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.13.

hayata adım atılması çalışmalarının bu seçimle birlikte gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁷⁶ Osmanlıdan beri yapılması planlanan demokratik düzene geçiş nihayet 1946 seçimleri ile sağlanmıştır. Böylece bundan sonra demokrasi ilkelerinin öngördüğü bir yönetim sağlanması amaçlanmıştır.

Yeniden demokrasiye geçiş dönemi olarak Demokrat Partinin kurulması ve iktidara gelmesi kabul edilmiştir. İlk demokrasi çalışmalarının Meşrutiyet ile atılmıştır. Fakat İttihat Terakkinin iktidarı ele geçirmesi ile bu konu Meclis-i Mebus 'sının 1920 yılında tekrar açılması ile yeniden gündeme gelmiştir. Fakat bu yıllarda da tam anlamıyla demokrasiye geçiş sağlanamamıştır.¹⁷⁷

İçten içe iyice demokrasi ile yönetilmek isteyen halkın bu isteği doğrultusunda kamuoyunu bilinçlendirmek için İstanbul'da Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin kurulması sağlanmıştır (1947). Bu cemiyetin amacı gerçekten halkın demokrasiyi benimsemesini sağlamak, sosyal meseleler üzerindeki ayrılıklara çözüm üretmektir.¹⁷⁸

1947 yılından itibaren uygulanmaya başlayan tek dereceli seçim sistemi ile iktidarın kaynağı olarak yeniden millet gösterilmeye başlanmıştır. 1947 yılında Halk Partisi'nin yapmış olduğu büyük kurultay da pek çok değişiklik yaparak, siyasi partilerin ve sendikaların kurulması ile ilgili, basın hakkında daha özgürlükçü kararların alınması, bireylerin daha özgür şartlar altında karar alabilmeleri gibi alanlarda yenilikler yapılmıştır. Ayrıca yine bu kurultayda devletin görevinin, milletini korumak onun huzur ve refahı için çalışmalar yapmak olduğunu tanımlamıştır.¹⁷⁹

14 Mayıs 1950 seçimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurmaya çalıştığı demokrasi tarihi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Halk kendi hür iradesini kullanarak iktidara gelmesini istediği parti için oylarını kullanmıştır. Halkın özgür iradesinin

¹⁷⁶ A. Özçelik, *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, s.148-149.

¹⁷⁷ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2011, s.97.

¹⁷⁸ A. F. Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.60-61.

¹⁷⁹ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.476.

seçimlere yansıdığı ilk seçim olma özelliğine sahiptir.¹⁸⁰ Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından bu zamana kadar gelmiş olan tek parti iktidarının yerini çok partili süreçlere bırakması açısından da önem arz etmektedir. Bu seçim sonucunda Halk Partisi yerini Demokrat Partiye bırakarak siyasi hayatına devam eder.¹⁸¹

1946 seçimlerinde benimsenen anti demokrat seçim yasasının değiştirilmesi için yapılan çalışmalar sonuç vermeye başlamıştır. Hazırlanan yeni seçim yasasına göre, açık oy gizli tasnif yerine artık daha demokratik olan gizli oy açık tasnif ilkesi yasalaştırılmıştır. Bu yasa ile birlikte bireylerde oylarına sahip çıkma bilinci ve oy güvencesine sahip olduğu fikri iyice yerleşmiştir. Ayrıca o dönemde, halka ulaşmada en önemli araç olan radyodan, bütün siyasi partilere eşit bir şekilde propaganda yapma hakkının tanınması da yasalaştırılmıştır. Bu seçim yasasının kabul ettiği ilkeler günümüzde hala benimsenmektedir.¹⁸²

İktidara gelen Demokrat parti, eskiden beri süregelen halkın hükümete hizmet etmesi zorunluluğunu kaldırarak yerine hükümetin, halka hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸³ Böylece siyasi yapılanmada yaşanan değişiklikler sosyal hayatta da kendini göstermeye başlamıştır.

Çok partili hayata geçiş döneminde yaşanan insan hakları adına yapılan en önemli adımlardan biri, Fevzi Çakmak öncülüğünde kurulan İnsan Hakları Cemiyetinin kuruluşu olmuştur. Bu cemiyete göre, insan hakları anayasa ile güvence altına alınmıştır. Vatandaşlara verilen hak ve özgürlüklerin korunması sağlanmıştır. Birleşmiş Milletler kapsamında kurulan bu cemiyet insan haklarının hayatın her anındaki gelişmesinin yakından takip edecektir. Tüm yurda hak ve özgürlüklerinin koruma altına alındığını duyurmak için basın yayın yolunu tercih etmişlerdir.¹⁸⁴

Çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan ve toplumu derinden etkileyen bir diğer olay “*Köy Enstitüleri*” dir. Aslında bu enstitülerin temelini Mustafa Kemal

¹⁸⁰ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.13.

¹⁸¹ H. Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 198-200.

¹⁸² T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.14-15.

¹⁸³ A. F. Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s.71.

¹⁸⁴ F. E. Boray, *Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi*, s.288.

döneminde atıldığını görmekteyiz. Mustafa Kemal köyde yetişmiş gençlerin eğitim ve öğretiminin yine köy ortamlarında ve şartlara uygun olarak yapılmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Fakat ölümü ile bu proje İsmet İnönü tarafından hayata geçirilmiştir.¹⁸⁵

Basının desteği ile göreve gelen demokrat partinin ilk işlerinden biride basın üzerinde kurulmuş olan siyasi baskının kaldırılması için çalışmalar başlatmak olmuştur. 5 yıllık bir rahatlama gösteren basın ekonomik şartlar, siyasi olaylar ve son olarak 6-7 Eylül olayları ile yeniden hükümet ile arasının açılmasına neden olmuştur.¹⁸⁶ Mustafa Kemal'in Selanik'teki evine yapılan saldırı sonucunda Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde hızla yayılan gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Olayların artması sonucu kontrolü elinde tutmak isteyen iktidar sıkıyönetim ilan etmiştir. Böylelikle Türkiye'de sağlanmaya çalışılan huzur ortamı yeniden sekteye uğramıştır. 1957 yılında yapılan seçimlerde ise daha önceden kendisinin karşı çıktığı antidemokratik yollara bu sefer kendi başvurmaya başlamıştır. Her alanda kontrolü sağlamak isteyen Demokrat Parti özellikle basın kuruluşlarını baskı altında tutmaya başlamıştır. 1957 seçimlerini zor bir şekilde kazanan Demokrat Parti karşısında güçlü bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Demokratikleşme ve sivilleşmeyi amaç edinen muhalefet partisinin bu yöndeki çalışmaları Demokrat Partiyi iyice sertleştirmişti. Siyasiler arasında yaşanan bu gerilim halk arasında da baskı ve şiddetin artmasına neden oldu.¹⁸⁷

2.7.27 Mayıs 1960 Darbesi

Demokrat Parti'nin ülke yönetiminde bulunduğu on yıllık süreç içerisinde, özellikle başta ekonomi olmak kaydıyla pek çok alanda yatırımlar yapmıştır. Tarımda makineleşmeye geçiş, madencilik, bankacılık, alt yapı çalışmaları ve sanayi yatırımları gibi çalışmalar yapmayı planlamıştır. Makroekonomi için yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası iyice bunalan halk rahatlatılmaya çalışılmış ve siyasetin sadece seçkinler için değil halk için yapılacağı vurgulanmıştır.

¹⁸⁵ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.103.

¹⁸⁶ H. Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 198-200.

¹⁸⁷ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.53-73.

Böylelikle yapılan her şeyin halk için olduğu ifadesi halk arasında yer etmeye başlamıştır ve halk iktidardan hizmet beklemeyi öğrenmiştir. Fakat bu yapılanların iyi düzenlenmemiş bir plan dâhilinde yapılmaması beraberinde birçok eleştiriyi de getirmiştir.¹⁸⁸ 1954-1960 yılları arasında mecliste kabul edilen anti-demokratik kanunlar, iktidar ve muhalefetin arasını iyice açmıştır.¹⁸⁹ Muhalefet partisinin yönlendirmesi ile üniversite öğrencileri arasındaki görüş ayrılıkları da git gide artmaktadır. Bu durum karşısında hükümet, sıkıyönetim ilan ederek üniversiteleri kapatma kararı almıştır.¹⁹⁰ Halk arasında huzursuzluk ve karmaşa ortamı yaygınlaşmıştır.

1957 seçimlerinden sonra yapılan hatalar ve artan şiddet olayları karşısında 27 Mayıs 1960' da Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyduklarını bildirmiştir.¹⁹¹“Demokrasinin içine düştüğü buhran” bildirisini kendisine gerekçe sayan Türk Silahlı Kuvvetleri, yaptığı askeri darbe sonucunda yönetime el koymuştur. Yapılan darbenin hiçbir şahsa veya zümreye yapılmadığını söylemelerine rağmen demokrat parti üyelerinin tutuklandığı görülür. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, önemli bir dönüm noktası olan 27 Mayıs askeri darbesi sonucunda, toplumsal bir huzursuzluğun yanı sıra siyasal iktidarsızlıkta boy göstermeye başlamıştır.¹⁹²

Darbeye sebep olan cuntacılar, kendilerine Milli Birlik Komitesi adını vermişlerdir. Darbe sonucunda yeni bir anayasa hazırlamak isteyen Milli Birlik Komitesi üniversite hocalarından yardım alarak yeni bir anayasa hazırladılar. Diğer anayasadan farklı içeriklere sahip olan bir anayasa hazırlanmıştır. Bünyesinde iki meclisi barındıran bir sistemin getirilmesinin yanı sıra cumhurbaşkanı seçiminde ve

¹⁸⁸ A. Özçelik, “1960’ dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı” s.150.

¹⁸⁹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara 2013, s.33.

¹⁹⁰ Sefa Salih Aydemir, *1960–1980 Arası Türkiye Üniversitelerindeki Öğrenci Olayları İçin Bir Kaynak Olarak Türk Basını (Cumhuriyet- Milliyet ve Tercüman Gazetesi Örnekleri)*, (Danışman: Doç. Dr. Kadir Ulusoy), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 51

¹⁹¹ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.86.

¹⁹² Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.154-155.

yasaların anayasaya uygunluğunu tespit etmek için Anayasa Mahkemesinin kurulması gibi yenilikler uygulanmaya konulmuştur.¹⁹³

1965 ve 1969 yılında yapılan seçim sonuçlarında Adalet Partisi tek başına iktidar olmuştur. Fakat üniversite öğrencileri arasında başlayan silahlı propagandalar topluma da hızlı bir şekilde yayılmıştır. Toplumsal alandaki değişimlerden dolayı Adalet Partisi içerisinde de karışıklıklar başlamıştır.¹⁹⁴ Böylece 1960 darbesinden sonra toparlanmaya çalışılan demokrasi ve insan hakları yeniden kesintiye uğrayacaktır.

2.8.12 Mart 1971 Muhtırası

1961 yılından sonra yapılan darbenin yıkımları düzeltilmeye çalışılmıştır. Fakat 1967 yılından sonra yaşananlara bakacak olursak bir darbenin (ya da müdahale) daha yaşanması an meselesiydi. 1971 yılına gelindiğinde ise bazı kesimler tarafından darbenin yapılması istenilir hale gelmiştir. Hatta ülke dışındaki güçler bile ilerici ve devrimci niteliklerin engellenmesi için sert ve katı bir iktidarın yönetimi ele alması gerektiğini dile getirmektedir.¹⁹⁵

1970’li yıllar Türkiye için bunalımlı bir havanın habercisiydi. Türkiye’de ki sosyal ve ekonomik sarsıntı gitgide artmaya başlamış, halk arasında özellikle üniversitelerde gruplaşmalar başlamıştır. Grevler, boykotlar, sağcı ve solcu grupların tartışmaları sonucu bu duruma el atan Genel Kurmay Başkanlığı 1971 muhtırasını yayınlamışlardır. Bu muhtırada *“hükümetin üzerine düşen görevi yerine getiremeyip ülkeyi kaos ortamına sürüklediğinden, mevcut anarşik durumun ancak Anayasa’nın öncülüğünde Atatürkçü düşünce yapısının benimsenerek demokrasi çerçevesine bağlı bir hükümetin oluşturulması ile çözüme kavuşturulacağına”* yer verilmiştir. Ordunun desteği ile başa gelen Nihat Erim Hükümeti ilk iş olarak basın hayatında muhtıraya karşı olan gazete ve dergileri kapattırılmıştır ve 61 anayasasının 22. Maddesinde yer alan gazete ve dergilerin sadece yargıçlar tarafından kapatılması maddesi

¹⁹³ F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s.154-156.

¹⁹⁴ T. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s.161.

¹⁹⁵ Çavdar, s.192.

değiştirilerek yetkili mercii ye kapatma yetkisi vermiştir.¹⁹⁶ Basın özgürlüğü yeniden kısıtlanmış oldu ve ülkede sadece hükümetin yer verdiği konuların duyurulması kararlaştırılmıştır.

Bu muhtıra, ülkenin başına gelen bu felaketten anayasayı sorumlu tutarak bazı değişiklikler yapılması gerektiğini öngörmektedir. Anayasanın koruma altına aldığı her şey de ve halkın hak ve özgürlüklerinde yaşanan engellemeler görülmüştür. Hayata geçirilmeye çalışılan demokratikleşme sürecinin Türkiye için henüz uygun olmadığı kanaatine varmışlardır. Bunun için de baskı ve şiddet ile anayasa değişikliklerini gerçekleştirmiştir.¹⁹⁷ Yapılan değişikliklere göre 1961 Anayasasında temel hak ve hürriyetlerle ilgili olan Madde 11 şu şekilde değiştirilmiştir: “Temel hak ve hürriyetler, (...) ancak kanun ile sınırlandırılabilir. Bu anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi cumhuriyeti ortadan kaldırmak maksadı ile kullanılamaz.” 12 Mart döneminde yapılan anayasa değişikliklerinin özünde kişi hak ve hürriyetlerin, devletin bütünlüğü ve bekası nedeniyle kısıtlanması yatmaktadır.¹⁹⁸

12 Mart 1971 muhtırası, Türkiye’de demokratik gelişmelerin engellenmesine neden olan bir darbedir.¹⁹⁹ Türkiye’de bir kez daha demokratik siyasal hayat sekteye uğramıştır. Toplumsal ve siyasal hayat oldukça karmaşık bir hal almıştır. 1970 ve 1980 yılları arasında istikrarlı bir yönetimin başa gelemediğini görmekteyiz. Koalisyonlar ülke yönetiminde yeterli hale gelememiştir.²⁰⁰

2.9.12 Eylül 1980 Darbesi

1960 darbesinin ve 1971 muhtırasının ana gerekçeleri ülke içindeki kardeş kavgalarını önlemektir. 1971 muhtırasından sonra iyice büyüyen olaylar 12 Eylül 1980 darbesine davetiye çıkarmıştır. Özellikle sıkıyönetimin hâkim olduğu bu dönemde halk artık bezmiş bir durumda idi. Kitlesele cinayetlerin yaşandığı ülkede

¹⁹⁶ H. Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 248-249.

¹⁹⁷ F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s.181.

¹⁹⁸ T. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s.210.

¹⁹⁹ Çavdar, s.207.

²⁰⁰ Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.179.

silahlı kuvvetlerin olaylara el koyması en muhtemel çözüm olarak görünüyordu.²⁰¹ Ayrıca ekonomiyi düzeltmek için alınan 24 Ocak Kararları amacına ulaşmaması ile gidişat daha da kötüleşmiştir. 24 Ocak Kararlarının dışında yaşanan 1980 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi de ülkedeki huzursuzluğun iyice tırmanmasına sebep olmuştur. Yaşanan siyasi karmaşa sonunda, 12 Eylül 1980 darbesi yaşanmıştır. Bu darbe, Türkiye'nin son yirmi yıl içinde yaşadığı üçüncü darbe olarak tarihe geçmiştir.²⁰²

12 Eylül'den sonra düzelen pek bir şey olmamıştır. Hatta iç siyasetinde yaşanan olumsuzluklar dış siyaseti de olumsuz etkilemiştir. Bazı Avrupa kurumlarına yapılan insan hakları ihlali ile ilgili şikâyetler bu devletlerin Türkiye ile ilişkilerini dondurmalarına sebep olmuştur. Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin demokratik düzene geçinceye kadarki süreçte ilişkilerini kısıtlayacağını açıklamıştır.²⁰³

1981 yılına gelindiğinde, mevcut siyasi partilerin yasaklanmasının ardından Milli Güvenlik Konseyi oluşturularak yeni bir anayasa üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Oluşturulan anayasa taslağı 1982' de halkoyuna sunulmuştur. %91 oy ile kabul edilen anayasa hakkında baskı ve yönlendirme ile kabul edildiği ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasasında verilen geniş temel hak ve özgürlükler, 1982 yılında oluşturulan anayasa ile oldukça kısıtlanmıştır. Bu anayasada insan yerine devletin ön planda olması gerektiği vurgulanmıştır.²⁰⁴

1982 anayasası ile kısıtlanan ve yasaklanan bazı haklar şöyledir:²⁰⁵ Temel hakların sınırlandırılması (Madde 13)- “Temel hak ve hürriyetler, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, kamu düzeninin, milli güvenliğin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile(...) kanunla sınırlandırılabilir.” Temel hak ve hürriyetlerin durdurulması (Madde 14)- “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir.”

²⁰¹ A. Özçelik, *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, s.167-169.

²⁰² T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.261.

²⁰³ A. Özçelik, *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, s.167-169.

²⁰⁴ A. Özçelik, *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, s.169.

²⁰⁵ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.267-268.

1987 yılına gelindiğinde yaşanan siyasi yasaklıların halk oyunu sunularak serbest bırakılması olayı kısmen de olsa demokrasi adınadır. Fakat burada daha da önemlisi halk oylaması yapılmadan önce bilinen bir sonucun oylamadan sonra beklenenin zıttı bir sonucun çıkmasıdır. Halk oylamasından çıkacak olan sonuç “hayır” iken %50’lik oyla “evet” çıkması herkesi şaşırtmıştır. Bu beklenmedik sonuç tamamen demokrasinin ülkede yerleşmesini isteyen halkın kararlı tutumunun sonucudur.²⁰⁶

2.10. 28 Şubat 1996 Post Modern Darbesi

1994 yılında yapılan seçim sonucunda iktidara gelen partinin aşırı İslamcı bir tavır sergilemesiyle başta silahlı kuvvetler ve laik kesimler tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler halk arasında da yankı uyandırmış, yapılan eylemler üst düzeye çıkmaya başlamıştır. Toplum içinde yaşanan pek çok gösteri ve işkenceler sonucu 28 Şubat’ta toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantı sonucunda alınan Milli Güvenlik Kurulu kararları halka duyurulmuştur. Böylece askerin siyasi hayat üzerindeki etkisini yeniden görmekteyiz. 28 Şubat kararlarında özellikle şu noktalar üzerinde durulmuştur:²⁰⁷

- Cumhuriyetin, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesinin korunması gerektiği
- Türkiye’de laikliğin sadece rejimin değil aynı zamanda toplum huzuru ve demokrasinin teminatı olduğu
- Sosyal hukuk devleti ve adalet ilkelerinden vazgeçilmeyeceği
- Türkiye’nin yurtdışında itibarını zedeleyecek her türlü yalan habere son verilmesi gerektiği

2.11. Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Demokrasi Hareketleri

Avrupa Birliği, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Batı Avrupa’da ortaya çıkan ekonomik, kültürel ve siyasi güç merkezidir.²⁰⁸ Bu birliğin amacı demokrasi

²⁰⁶ Çavdar, s.279.

²⁰⁷ Çavdar, s.338-339.

²⁰⁸ Leman Sanlı, *Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı*, Alan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 37.

anlayışını geliştirmek ve yaygınlaştırmaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesini ise hukuk kurallarının üstünlüğüne ve çoğunluğun fikirlerine uygun olan anlayışlarda görmekte-dirler. Şöyle ki kişilere tanınan medeni ve siyasi hakların koruma altına alınması, vatandaşların temel haklarından her alanda faydalanabilmeleri amaçlanmıştır. İnsanların temel hakları hiçbir şekilde zarar görmemelidir. Ayrıca iç düzenin korunması için demokratik kurumlar iyileştirilmelidir.²⁰⁹

Türkiye Avrupa’da oluşan bu yapılaşmaya katılmaya Adnan Menderes zamanda karar vermiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında yapılan görüşmeler 1961 yılında kesintiye uğramıştır. Bunun sebebi Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal olaylardır. 1963 yılında yeniden başlayan görüşmeler 1979 yılında Avrupa’nın ekonomik istekleri yüzünden yeniden bozulmuştur. Bu yüzden Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkileri 5 yıllığına dondurma kararı almıştır. Daha sonra yaşanan 12 Eylül 1980 darbesi ile ilişkilerin bozulacağı düşünülse de birlikten Türkiye’ye ılımlı bir mesaj gelmiştir. Türkiye’den istenilen kısa bir süre içerisinde demokrasi çalışmalarına hız vermesi idi.²¹⁰ Türkiye bu süreçte bazı çalışmalara başlamıştır.

Avrupa Birliğine girme süreci halka olumlu bir şekilde yansıtılmaya çalışılmaktadır. Halka yapılan açıklamalarda Avrupa Birliğine girildikten sonra tüm sıkıntıların yok olacağı, yoksulluğun, işsizliğin sona ereceği gibi fikirler aşılacaktır.²¹¹ Fakat yapılan düzenlemelere rağmen birlik Türkiye’yi oyalamaya devam etmektedir.

Avrupa Birliğine girmek isteyen Türkiye’nin kabul edilmeme sebebi olarak, tam anlamıyla demokratik bir ülke olmaması gösterilmektedir. Şöyle ki 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesi ile pek çok partinin kapatılması sağlandı. Fakat Avrupa Birliği Türkiye’nin bu konudaki fikirlerini yanlış buluyordu. Çünkü siyasi partiler, demokrasi bakımından vazgeçilemeyecek kadar önemlidir. Fikir ve örgütlenme özgürlüklerinin bir yansıması olarak kabul edilir. Bunun için Avrupa

²⁰⁹ Şeref Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, TBMM Yayınevi, Ankara 1995, s.42.

²¹⁰ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 1998, s.369-373.

²¹¹ T. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s.350.

Birliği siyasi partilerin barış yolundan gitmek kaydıyla her düşünceyi savunabileceklerini vurgulamaktadır.²¹²

1987 yılında insan hakları adına Türkiye’de önemli bir adım atılarak Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna “*bireysel başvuru*” yaparak, “*tam üyelik*” hakkı istemiştir.²¹³ Fakat Türkiye’nin Birliğe katılmadan önce kendi içerisinde ekonomik, sosyal ve siyasi alanlardaki faaliyetlerini geliştirmesi gerekçe gösterilerek birliğe üyeliği reddedilmiştir.²¹⁴

2002 yılına gelindiğinde anayasal ve yasal değişikliklere gidilerek Avrupa Birliği sürecinin Türkiye’den istediği şartların yerine getirilmesi sağlanmıştır. Atılan bu adımlar Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum süreci yolunda özgürleşme ve demokratikleşme adına atılmıştır.²¹⁵ 2004 Anayasa değişikliğinde ise, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalara kanunlar karşısında öncelik verilmiştir.²¹⁶

2.12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları

2.12.1. Teşkilatı Esasiye - 1921 Anayasası

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1921 yılına geldiğinde yeni bir anayasa hazırlayarak “millet egemenliğini” yasallaştırmıştır. Bu kavram 1921 anayasasında şöyle geçmektedir “*Hâkimiyet, bilakaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*”²¹⁷ Görülüyor ki 1921 anayasası, halk egemenliğine geçişin ilk aşaması olarak kabul edilebilir. Bu nedenle 1921 Anayasası’nın en önemli hatta en yenilikçi maddesi anayasanın birinci maddesinde yer alan milli egemenlik ilkesidir. Kişisel egemenliğe dayanan bu ilke monarşi yönetim şekli ile bağdaşmamaktadır. Hatta

²¹² M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.165.

²¹³ Erdoğan, s.256.

²¹⁴ R. Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.374.

²¹⁵ M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.252.

²¹⁶ Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*, Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İlişkisi, Sibel İnceoğlu (edt.), Beta Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2013, s.8.

²¹⁷ Server Tanili, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1980, s.30.

yasama ve yürütme görevlerini halkın adına Türkiye Büyük Millet Meclisine vermiştir.²¹⁸

Aslında anayasal çalışmaların temelini 1876'ya dayandığı bilinmektedir. Fakat bu değişim esnasında monarşi egemenliği korunmuştur. 1909 yılında yapılan değişiklikler ile de egemenlik, padişah ve halk arasında paylaşılır hale gelmiştir. Fakat burada da anayasal zemin tam olarak oluşturulamamıştır. İşte bu yüzden 1921 yılında hazırlanan anayasa egemenliği kayıtsız, şartsız millete vermesi ile anayasal düzende yeni bir sayfa açmıştır.²¹⁹

Üç yıl yürürlükte kalan Teşkilatı Esasiye kanununda bazı değişiklikler yaşanmıştır. 29 Ekim 1923 yılında cumhuriyetin resmen ilan edilmesiyle birlikte anayasada yapılan değişiklikler ile devletin yönetim şekli, dili ve dini açıkça belirtilmiştir. Bu maddelerden biri şöyledir: “*Hâkimiyet, bilakaydû şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti, Cumhuriyettir.*” Diğer bir madde de ise “*Türkiye Devleti'nin dini, İslam'dır. Resmi lisanı Türkçedir*” ibarelerine yer verilmiştir.²²⁰

1921 anayasasının tam anlamıyla demokratik usuller içeren bir anayasa olmadığı aşikârdır. Çünkü bu anayasa hükümlerine bakıldığında, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin yasalar tarafından güvence altına alınmadığı görülür. 1921 Anayasası, 24 maddeden oluştuğu için maddi olarak da bir anayasa olma niteliğini kısmen bulundurur. Aslında bu anayasa savaş yılları sonunda devletin gelişmesi için hızlı karar alınması amacıyla dönemin ihtiyaçlarının karşılanması adına oluşturulmuştur. Ayrıca bu anayasada egemenliğin hakla vermesine rağmen, devlet başkanlığı makamının kurulmaması halen Kanun-i Esasi'nin varlığını sürdürdüğünü gösterir. Kanun-i Esasi'nin tam anlamıyla yürürlükten kalkması 1924 Anayasası ile olmuştur.²²¹

²¹⁸ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.28.

²¹⁹ B. Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.255

²²⁰ S. Tanili, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.34.

²²¹ M. Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s.66-67.

2.12.2. 1924 Anayasası

Yeni anayasa çalışmalarının tamamlanması ile 1924 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiş ve uygulanmaya konulmuştur. Bu anayasa kendinden önceki anayasanın kural ve ilkeleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Fakat 1923 yılında değişen rejimden 1924 anayasasında detaylı bir şekilde bahsedildiği görülmektedir.²²²

1924 anayasasında kişi temel hak ve özgürlüklerine az da olsa yer verilmiştir. Fakat özgürlüklerin güvence altına alınması konusunda eksik kalınmıştır.²²³ Örneğin şu maddelerde hak ve özgürlüklere verilen önemi görebiliriz. Madde 71- “*Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur.*” Madde 73- “*İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur.*” Madde 75- (1937 de anayasaya eklenmiştir) “*Hiçbir kimse mensup olduğu felsefi içtihat, din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez.*” Madde 83- “*Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celp ve sevk olunamaz.*”²²⁴

İnsan hak ve özgürlükleri açısından büyük bir önem taşıyan 1908 Devrimi, kadın hakları konusunu da git gide öne çıkarmıştır. Bu devrimden sonra kadınlar da artık sosyal alanda erkekler ile aynı haklardan yararlanmaya kısmen de olsa başlamışlardır. Kurtuluş Savaşı esnasında büyük fedakârlıklar gösteren kadınlara daha fazla sosyal haklar verilmeye başlamıştır. Fakat bu hakların yanında siyasal haklardan mahrum bırakıldıklarını da görmekteyiz. Ekonomik olarak rahata kavuşan kadınlara, 1930 yılında siyasal haklar verilmiştir. İlk olarak 1930 yılında belediye daha sonra 1933 yılında muhtarlık ve 1934 ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.²²⁵ Uzun uğraşlar sonucu kadınların da demokratik bir ülkede olması gerektiği gibi diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmuştur. Kadınların da siyasal hayattaki yerini almasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşmesi daha da hız kazanmıştır.

²²² K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.131.

²²³ Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.78.

²²⁴ S. Tanili, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.46-47.

²²⁵ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.104-110.

1924 anayasası, demokratik ve bireyci görünse de aslında yöntem uygulanış açısından elverişli olamamıştır. Güçler arasında herhangi bir denge yoktur. Meclisin yürütme ve yargıdan daha üstün ve donanımlı olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçilmesi dolayısıyla cumhurbaşkanının meclisi kapatma yetkisi bulunmamaktadır. Başbakanın ise meclisi denetimi altında tutması, oluşturulmaya çalışılan parlamenter rejimi ortadan kaldırmaktadır. Demokrasinin tamamen var olabilmesi için tüm ilkelerinin uygulanmaya konulması gerekmektedir. Fakat bu ilkelerden biri olan siyasi partilere ise bu anayasada yer verilmemiştir.²²⁶ 1924 anayasasının aslında demokratik bir anayasa olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu anayasanın tam anlamıyla yürürlüğe girmemesinin sebebi, henüz demokrasinin ülkede yerleşmemiş olmasının yanı sıra hukuki güvencelerden mahrum bir anayasa olmasıdır.²²⁷

2.12.3. 1961 Anayasası

1924 anayasasının aksayan yönleri çok partili hayata geçtikten sonra iyice hissedilmiştir. Fakat bunun için herhangi bir çalışma yapılmamıştır.²²⁸ Darbe sonucunda Milli Birlik Komitesi, yeni bir anayasa gerektiğini ortaya atarak bu konu üzerinde “kurucu meclis” oluşturarak çalışmalara başlamışlardır.²²⁹ Diğer adı “Temsilciler Meclisi” olan bu meclis demokratik olmayan bir şekilde bir araya getirilmiştir.²³⁰

1924 anayasasında yapılan değişiklikler gibi 1961 anayasasında da bazı ekleme ve düzenlemeler yapılmıştır. Mesela cumhuriyetin nitelikleri şöyle belirtilerek anayasada yerini almıştır. Madde 2- “*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.*” Temel hak ve özgürlüklere ise 61 anayasasında oldukça fazla yer verildiğini görebiliriz. Madde 10- “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz,*

²²⁶ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.533-534.

²²⁷ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.33.

²²⁸ Nesrin Aktaş, *Neden Yeni Bir Anayasa*, Amaç Yayınları, İstanbul 1990, s.30.

²²⁹ Y. Tekin, Ç. Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, s.157.

²³⁰ M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.112.

devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.” Madde 11- “Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz” Madde 12- “Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.” Madde 14- “Herkes, yaşama maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir.” Madde 15- “Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz”. Madde17- “Herkes haberleşme hürriyetine sahiptir.” Madde 18- “Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir.” Madde 22- “Basın hürdür, sansür edilemez.” Madde 23- “Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat şartına bağlanamaz.” Madde 29- “Herkes önceden izin almaksızın dernek kurmak hakkına sahiptir.” Madde 55- “Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme hakkına sahiptir.”²³¹

Siyasi partilerin demokratik düzenin vazgeçilmezleri arasında olduğunu ve vatandaşların, uygun şartların sağlanınca partilere girme ve çıkma haklarının olduğunu belirten maddelere de yer verilmiştir.²³² 1924 anayasasına bakıldığında siyasi partiler ile ilgili herhangi bir maddeye yer verilmemiştir. Oysa 1961 anayasası onları demokratik hayatın vazgeçemeyeceği unsurlar olarak nitelendirmesi ile siyasi partileri hukuki statü hakkı kazandırmıştır.²³³

Darbe sonucu hazırlanmış bir anayasa olmasına rağmen 1961 anayasası özgürlüklerin ve temel hak ve görevlerin daha geniş bir şekilde yer verildiği bir anayasa haline getirilmiştir. Üniversitelere özerklik tanınması, halkın medeni haklardan daha fazla yararlanması, “sosyal devlet” olma bünyesinde işçilere grev hakkı tanınması gibi pek çok hak tanınmıştır.²³⁴ Ayrıca bu anayasa hukuk devleti olmanın gereklerinden biri olan anayasanın denetimini sağlayacak organ olan Anayasa Mahkemesinin kuruluşunu sağlamıştır.²³⁵

²³¹ S. Tanili, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, s.69-74.

²³² T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.107.

²³³ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.43.

²³⁴ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.163.

²³⁵ M. Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s.120.

1961 anayasasında sosyal ve siyasi hak ve özgürlüklere oldukça fazla yer verilmiştir. Hatta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan insan hakları konulu maddelere bu anayasada da yer verilmiştir. Ayrıca basın yayın ile ilgili kanunlar iyileştirilmiş dernek, siyasi parti ve sendika kuruluşlarına kolaylık sağlanmıştır.²³⁶

Bu anayasada özellikle başlangıç kısmında şu kavramlara sıklıkla yer verildiğini görmekteyiz: “Türk Milliyetçiliği”, “Milli Birlik Ruhu”, “Milli Şuur ve Ülkü”, “Demokratik ve Hukuk Devleti”. Fakat bu kavramların içerikleri açıkça belirtilmemiştir. Bu belirsizlikte daha sonraları otoriter bir yapının sağlanması için bu kavramların kullanılmasına sebep olacaktır.²³⁷

Verilen tüm bu insan hak ve hürriyetlerine rağmen bu anayasa, kişilere verilen temel hak ve özgürlüklerin doğumla verilmesinden ziyade, bu hakları sivil örgütlerin ve siyasi partilerin bir ayrıcalığı olarak tanımlamaktadır. Yönetim sistemi açısından bakıldığında ise, parlamenter hukuk sistemine benzer bir yapının oluşturulduğunu görebiliriz. Yürütmede, bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanı var iken, yasama Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir. Yargı sisteminde ki hassasiyeti de önemlidir. Yargının bağımsız mahkemelere ait olduğu öngörülmüştür.²³⁸

2.12.4. 1982 Anayasası

1980 darbesi sonucunda yeni bir anayasa oluşturulması için Milli Güvenlik Konseyi oluşturulmuştur. Bu konsey ülkede karmaşaya yol açan sebepleri ortadan kaldırdıktan sonra, “*demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetim*” iktidar oluşturulmasını sağlayacaklarını açıkça belirtmiştir.²³⁹

Türkiye’de yine bir darbe sonucu hazırlanan bir anayasadır. 1982 anayasasını diğer anayasalardan ayıran en önemli özelliği ise demokrasiye ve insan haklarına en aykırı felsefeye dayanan bir anayasa olmasıdır. Bu anayasanın belirlemiş olduğu

²³⁶ B. Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.382.

²³⁷ T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s.101.

²³⁸ M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.117-126.

²³⁹ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.59.

hükümet sistemi ise şöyledir: Yasama yetkisi Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiştir. Yürütme görevi, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna aittir. Yargı ise bağımsız mahkemelerce yürütülecektir.²⁴⁰

1982 anayasasına göre Türkiye Cumhuriyeti bir “hukuk devleti” olma özelliğine sahiptir. Bu kavram modern demokrasilerin vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır. Vatandaşların, kişi hak ve özgürlüklerinin hukuk güvencesi altında olduğunu bilmeleri devlete olan bağlılıklarını arttırmaktadır.²⁴¹

1982 anayasasının ilk üç maddesinde devletin yönetim şekli ve temel niteliklerinden açıkça bahsedilmiştir.²⁴²

- **Madde 1:** “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.*”
- **Madde 2:** “*Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayalı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.*”
- **Madde 3:** “*Türkiye Devleti, ülkesi ve devletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı İstiklal Marşı’dır. Başkenti Ankara’dır.*”

1982 anayasasına göre Türkiye Cumhuriyeti “sosyal devlet” olma özelliğine sahiptir. Anayasanın 5. Maddesine göre “devletin temel amaç ve görevleri kişilerin ve toplumun refahını sağlamak; kişilerin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.” Bu maddeye göre kişilere sosyal hak tanıyan devlet, bu hakka kısmen de sınırlama getirmiştir.²⁴³

1982 anayasası ile yeniden demokrasi ve insan hakları kavramlarında değişiklikler yaşanmıştır. Bunun içinde anayasa kendine uygun bir demokrasi

²⁴⁰ M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.152.

²⁴¹ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.123.

²⁴² Hasan Tunç, Faruk Bilir, *Anayasa Hukuku*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.21.

²⁴³ M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s.180.

anlayışı benimsemiştir. Ülkemizin benimsediği demokrasi anlayışı ise çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Bunlar; “hürriyetçi demokrasi” “liberal demokrasi” “batı demokrasisi” dir. Ayrıca demokrasi ile yönetilen ülkelerde olmazsa olmaz ilkeler vardır. Bunlardan biri kişilere verilen seçme ve seçilme hakkıdır. Bu hakkında uygun bir şekilde yerine getirilmesi için; genel oy, açık sayım, serbestlik, eşit oy, gizli oy ve tek dereceli seçim gibi maddelerin yerine getirilmesi gerekir.²⁴⁴

1982 anayasasının daha az katılımcı demokrasi anlayışına sahiptir. Özellikle depolitizasyonu (siyasetten uzaklaşma) değiştirmeye yönelik değişiklikler yapılmıştır. 1982 anayasasının 2001 değişikliğine bakılırsa ülkede, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesi için ve Avrupa Birliği sürecinde önemli adımların atıldığı gözlenebilir.²⁴⁵

²⁴⁴ E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s.87-89.

²⁴⁵ H. Tunç, F. Bilir, *Anayasa Hukuku*, s.20.

3. BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER ve SOSYAL BİLGİLER KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Bilgi, çeşitli türleri olan bu türlerinin geniş anlamları olan bir kavramdır. Bilginin türleri arasında bilim, felsefe, gündelik bilgi, edebiyat, tarih, sanat, din gösterilebilir. Bilgi, bunlar gibi çeşitli dallara ayrılabilir. Gündelik bilgi, bilimsel bilgi gibi. Bilimsel bilgi içeren kavramları günlük bilgiden ayırmak istiyorsak o bilgiyi tanımlayacak, ne olduğunu anlatacak ve açıklayacak kavramlara yer vermeliyiz. Bilimsel bilgiyi bilginin diğer türlerinden (din, edebiyat, sanat... gibi) ayırmanın en önemli iki ölçütü, deneye dayalı ve nesnel olmasıdır. Ampirik bilgi, nesnenin veya olayın gözlemlenebilir olma özelliğidir.²⁴⁶

20. yüzyıldan itibaren her alanda yaşanan değişimler (teknolojik, ekonomik, sosyal vs.) insanları daha araştırmacı ve nitelikli olmaya zorlarken diğer kültürlerden de insanlarla bir arada yaşama gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Her alanda yaşanan bu değişim eğitim sahasında da kendini göstermiştir. İnsanlara kendini daha iyi yetiştirebilme, bulunduğu dönem şartlarına ayak uydurabilme, araştırma, yaratıcı fikirleri ortaya çıkarma, karşılaşılan durumlarla ilgili eleştirel bir bakış açısına sahip olma sorumluluğunu yüklemiştir. İlköğretim derslerine bakılınca bu becerileri öğrenciye kazandırma düzeyi en fazla sosyal bilimler disiplinlerinin çalışma alanı içerisinde yer almaktadır.²⁴⁷

Sosyal bilimler; *“bilimsel bir tutumla toplumların incelendiği disiplinlerdir; ilgilendiği esas konu, gruplar içinde oluşan insan etkinliğidir; amaç beşeri anlayışın gelişmesidir.”*²⁴⁸ İnsan, gelişime ve değişime açık olan bir varlıktır. Bundan dolayı bu değişim ve gelişim esnasında sürekli ve karmaşık olaylarla karşı karşıyadır.

²⁴⁶ Remzi Altunışık ve dğr. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, Sakarya 2007, s.2.

²⁴⁷İsmail H. Demircioğlu. *“Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”*. Değerler Eğitimi Dergisi, 6 (15), 2008, s.20.

²⁴⁸ Nuri Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Günay Matbaacılık, 3.Baskı, Konya 2003, s. 9.

Bundan dolayı sosyal bilimlerin, insan hayatında önemli bir yere sahip olduğunu görebiliriz.

Sosyal bilimler, insanın içinde olduğu her durumu ve etkinliği inceleyen, insanlarla etkileşim içinde meydana gelen insan etkinliklerini, bu etkileşimden ve iletişimden doğan sorunlara çözüm yolu üreten ve merkezinde olan insan ve insan gruplarını tahlil eden bilim dallarından oluşmaktadır. Bilim dalları denmesinin sebebi sosyal bilimlerin tek başına bir bilim dalı olmayıp, içinde çeşitli disiplinleri barındıran bir çalışma alanı olmasındandır. Ülkemizde en yaygın olan disiplinlerden bazıları şunlardır: Sosyoloji, tarih, ekonomi, hukuk, antropoloji, coğrafya, psikoloji ve siyaset bilimidir. Sosyal bilimlerde farklı pek çok disiplin olduğundan dolayı kendi kuram ve teorisini oluşturamamıştır. Bu yüzden içinde barındırdığı disiplinlerin kendine ait kuram ve teorileri ortaya çıkmıştır.²⁴⁹

Sosyal Bilgiler ise değişen çevre koşullarında ilgiyi ön plana alarak problem çözme yeteneğine sahip vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal bilimlerin yöntemlerinden de yararlanarak yola çıkan bir öğretim programıdır.²⁵⁰ Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler iç içe girmiş alanlardır. Sosyal bilimlerin pek çok disiplini barındırması, sosyal bilgilerin ise bu disiplinlerden yararlanması ikisi arasında bir bağ oluşturmuştur. Sosyal bilgiler ve sosyal bilimlerin daha iyi anlaşılması için ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi gerekir.

3.1. Sosyal Bilimlerin Tanımı

Sosyal bilimler toplumların bilimsel yollarla incelenmesidir. Sosyal bilimlerin ilgilendiği konu, grupları oluşturan insanların bu durumda yapmış oldukları etkinliklerdir. Bu yüzden sosyal bilimler değişen ve gelişen dünyada insanların yapmış oldukları etkinlikleri gün yüzüne çıkarmakta önemli bir görev üstlenmektedir.²⁵¹ Sosyal bilimler; “*insanı, toplumu ve ağırlıklı olarak insan-insan,*

²⁴⁹ Ali Sinan Bilgili, “*Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*”, Ali Sinan Bilgili (edt.) Sosyal Bilgilerin Temelleri, Pegem Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2009, s.2.

²⁵⁰ Cemil Öztürk, “*Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Bakış*”. Cemil Öztürk (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2007, s.24.

²⁵¹N. Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, s.9.

insan-toplum ve insan- eşya ilişkilerinin sistemli bir biçimde incelenmesini amaçlayan bilimsel yönteme uygun olarak üretilmiş düzenli bilgilerdir. Sosyal gerçekliğin anlaşılması, yorumlanması ve örgütlenmesine yönelik olarak üretilen her türlü sistematik beşeri bilgi ve ekonomi, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi... gibi ilk dönemlerde felsefe içinde yer alan, ancak aydınlanma çağıyla birlikte her biri felsefeden ayrılarak özerklik kazanan ve sosyal gerçekliğin değişik boyutları ile ilgilenen disiplinlerden her biri olarak tanımlamaktadırlar.”²⁵²

İnsanlar üretmeye ve üretileni geliştirmeye çalışmaktadırlar. Sosyal bilimler de insanlar tarafından üretilen bu gerçeklikler ile ilgilenmektedir. İnsanların doğumları ile başlayan ve ölümleri ile son bulan hayatları boyunca yaşadıkları her şey gerçeklikle ilgilidir. Toplumda yer alan bireyler birbirleri ile sürekli etkileşim halindedirler. İşte sosyal bilimler bu etkileşimden doğmuştur. İnsan toplumsal bir varlıktır. Bunun için topluma ayak uydurması için gerek kültürel gerekse psikolojik alanlarda ele alınmalıdır.²⁵³ Bunu sağlamanın yollarından birisi eğitimidir. Sosyal bilimler eğitimi gören bir birey toplumda ve içinde bulunduğu gruplarda nasıl hareket etmesi gerektiğini daha iyi anlamış olacaktır.

Sosyal bilimler; insanların yaşamlarını daha iyi ve kaliteli bir şekilde sürdürmek için çeşitli yolların arandığı bir alandır.²⁵⁴ Sosyal bilimler, farklı bakış açılarına ve yorumlara açık, konu ve yapısı bakımından doğrudan uzak, akademik kurallar açısından oldukça yüksek göreceliğe sahip, araştırmacının tarafı çalışması ve değerlendirmesi ile gündeme gelebilecek bilim dalı olarak geçer.²⁵⁵

²⁵²Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997.

²⁵³Veysel Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1999, s.17-18.

²⁵⁴Süleyman İnan, *Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden?* Süleyman İnan (edt.) Sosyal Bilgiler Eğitime Giriş, Anı Yayıncılık, Ankara 2014. s.4.

²⁵⁵Yücel Kabapınar, “Bir Öğretim Materyali Olarak Hayat Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları” Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, ed. Cemil Öztürk, Dursun Dilek, Pegem Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2005, s.369.

3.2. Sosyal Bilimlerin Dünyadaki Gelişimi

Bilim, insanlık tarihi boyunca var olmuş bir alandır. Fakat ilk olarak matematik, fen, tıp gibi alanların bilim olarak sayılması sosyal bilimleri gölgede bırakmıştır. Sosyal bilimlerin bir “bilim” haline gelmesi 1800'lere dayanmaktadır. Bu yıllarda yaşanan sanayileşme, köyden kentlere göç dalgasının yaşanması ile şehirleşme oranının artması ve tüm bunların ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar gibi geçmişin, içinde yaşadığımız anın ve geleceğin her yönden incelenebileceği bir bilimin oluşturulmasını mecburi kılmıştır.²⁵⁶ 19. yüzyıl da ortaya çıkıp dönemin şartlarından etkilenip hızlı bir gelişme gösteren sosyal bilimler, insanın ve içinde bulunduğu toplumda pratik bir rol oynama amacına sahiptir. 19. yüzyıl da sosyal bilimlerin ortaya çıkmasında öncü olan kişilerden biri Saint Simondur. Simon sosyal hayattaki olayları düzenleyen ve bu düzenlemeyi denetleyen bir “toplum bilimi” kurmayı amaçlamıştır. Simon'un bu düşünceleri daha sonra Auguste Comte tarafından değerlendirilmiştir. Comte' a göre toplum bilimi temelli oluşturulan sosyal bilimler yöntem olarak doğal bilimlerin yöntemleri ile çalışmalarına devam etmelidir.²⁵⁷

Sosyal bilimler 20. yüzyıldan itibaren bilimler kategorisi altında kendine yer bularak sistemleşme sürecini tamamlamıştır. Sosyal bilimlerin merkezinde insan olduğu için pozitif bilimler altında yer almıştır.(...) Fakat sosyal bilimlerin de kendi içinde bulundurduğu farklı disiplinler olduğu için kendi teori ve metodunu oluşturamamıştır. Her disiplin kendi teknik, metot, model ve araştırma yöntemi ile bir bilim olarak oluşum göstermiştir.²⁵⁸ Örneğin, “*sosyal bilimler; hukuk, tarih, coğrafya, ekonomi, psikoloji, eğitim, antropoloji, vb. şeklinde sınıflandırılabilir*”²⁵⁹ Ayrıca bu bilimler, “*insani ve beşeri bilimler*” veya “*davranış bilimleri*” olarak değerlendirmiştir.²⁶⁰

²⁵⁶ S. İnan, *Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden?* s.5.

²⁵⁷ Remzi Altunışık ve dğr. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, s.9-10.

²⁵⁸ A. S. Bilgili, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, s.3-5.

²⁵⁹ Veysel Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s.16.

²⁶⁰ Nuri Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, s.20.

3.3. Sosyal Bilimlerin Türk Tarihindeki Gelişimi

Sosyal Bilimlerle ilgili çalışmalar dünyada olduğu gibi Türk Tarihinde de çok eskilere dayanmaktadır. Bunun en güzel örneği Göktürk Yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda insanların kültürel, tarihsel ve sosyolojik olaylara karşı tutumları hakkında pek çok mesaj gizlidir. Türk Tarihinde daha önce sosyal bilimlerle ilgili çalışmalar yapılmış olsa da yazılı kaynak olarak Türk Tarihinde Göktürk Yazıtlarının ilk olma özelliği vardır. Daha sonra Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlı Devleti zamanında yazılmış olan Divan-ı Lügat-ı Türk ve Kutadgu Bilig’de topluma ve yöneticilere vermiş oldukları öğütler açısından ve Türk toplum yapısını incelemiş eserler oldukları için bunları birer sosyal bilim çalışması sayabiliriz. 11. yüzyılda Selçuklular Nizamiye Medreselerini kurmuşlardır. Bu medreseler Türk Eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü buralarda İslam ilimlerinin yanında Fenni ilimlerde okutulmuştur. Bu medreselerde önemli insanlar yetişmiş ve bu insanlar toplum ve bilim için kayda değer çalışmalar vermişlerdir.²⁶¹

Türk toplumuna yön veren bu âlimlerden bazıları şunlardır: Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi pek çok isim sayılabilir. Bu âlimlerin toplum üzerinde yapmış oldukları doğru tasvirler sayesinde insanlar üzerinde uyandırdıkları derin etki ile birer sosyal bilimci olma özelliğini kazanmışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde sosyal bilimler kuramaşma aşamasını tamamlamış ve önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmeler ülkemizde de etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde ise topluma yön veren yazarlar arasında İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimler yer almaya başlamıştır. Bu yazarların çoğu yurt dışında öğrenim görüp, döndüklerinde oradaki felsefelerini ülkemize taşımışlardır. Artık değişen zamanla birlikte teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve diğer etkenlerle sosyal sorunlar da iyice hız kazanmıştır. Bu alanda da çalışmalar yürütülmeye başlamıştır. Ülkemizde bu alan sahasında kendini gösteren ilk isim Ziya Gökalp

²⁶¹ Kenan Çetin, “*Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, S. 1-2, 2003, sa. 163-185.

olmuştur. İlk iş olarak 1914'de Darülfünunda Sosyoloji Kürsüsünü kurdu. Bu kürsü de ise temel konu toplum sorunlarıydı.²⁶²

Durkheim sosyolojisini yakından takip eden Gökalp, bu ekolü Türkiye'de temsil etmek için "*Türk Sosyoloji Ekolünü*" kurdu. Gökalp, pozitivist bir yaklaşımı benimsemiştir. Bunun için çalışmaları üzerinde topluma yönelik vardır. Bunda da belirleyici olan Durkheim' in görüşleridir.²⁶³

Gökalp'ın Türkiye'de ki sosyal bilimlere katkısı şunlardır;²⁶⁴ Modern Türk sosyolojisinin kurucusu olarak ilk sosyolog unvanını kazanmıştır. Ülkemizde ilk sosyoloji kürsüsünü kurmuştur. Türk milliyetçiliği fikrini sistematik bir şekilde sokmuştur. Türkçülük, milli kültür, milli dil, milli edebiyat, milli tarih ve tefekkür konularında çalışmalar yapması Türk Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalara katkı sağlamıştır.

Yüksek Öğretim Kurumu'nun kurulmasıyla sosyal bilim çalışmaları hız kazanmıştır. Yeni kurulan üniversitelerle birlikte daha çok sosyal bilimler bölümü açılmıştır. Ayrıca 2003 yılında Sosyal Bilimler Liselerinin açılmasıyla erken yaşta itibaren nitelikli bilim adamları yetiştirmek amaçlanmıştır.²⁶⁵

3.4. Sosyal Bilgilerin Dünyadaki Gelişimi

Sosyal bilgiler eğitimi tarihi incelendiğinde ne zaman ve nerede ortaya çıktığına dair kesin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat insanın ortaya çıktığı zamandan beri hem sosyal bilimler hem de fen bilimleri eğitimi başlamıştır. Çünkü insan sosyal bir çevrenin içinde doğar, büyür ve yaşamını devam ettirir. Bunun içinde sosyal ve fen bilimleri eğitimine gereksinim duymaktadır.²⁶⁶

İlkçağlardan itibaren sosyal bilgilerin varlığı kabul edilmiştir. Büyük medeniyetlerden olan Antik Yunan ve Roma devletlerinde okullarda okutulmuştur.

²⁶² A. S. Bilgili, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, s. 3-5.

²⁶³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Alter Yayınları, Ankara 2014, s.11.

²⁶⁴ A. S. Bilgili, *Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*, s.17-18.

²⁶⁵ A. S. Bilgili, *Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*, s.18.

²⁶⁶ V. Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, s.21.

Bu dersleri öğrencilere aktaranlar arasında Aristo, Heredotes, Thukydides, Eflatun gibi bilim insanlarını görmekteyiz.(...) Türk tarihinde ise sosyal bilgiler konularının önce Nizamiye Medreseleriyle aktarıldığı daha sonra ise Türk İslam Devletleri ve Osmanlı Devletinde ders olarak verilmiştir²⁶⁷

Sosyal bilgilerin ortaya çıkışında ki esas neden 1890'lı yıllarda farklı ülkelerden ABD'ye göç edenlerin buradaki halk ile daha iyi kaynaşması ve bu ülkeye uyumlarını arttırmaktır. Bu durumda ülkesine “iyi vatandaş yetiştirmek” için sosyal bilgilerin ders olarak okutulması kabul edilmeye başlanmıştır. Sosyal bilgiler kelimesinin ise literatüre girmesini sağlayan kişi ise Thomes Jesse Jones'tır. 1907 'de bir dergiye vermiş olduğu bir demeçte bu kelimeden söz etmiştir. Daha sonra ise 1916'da yeni bir ders olarak sosyal bilgilerin okullarda okutulması kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

Sosyal bilimler içerisinde yer alan farklı disiplinlerin birleştirilmesiyle ortaya çıkarılmış bir öğretim programı olan sosyal bilgiler; ²⁶⁹ öğrencileri sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirme girişimi, ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amacı ile hareket etmiştir. Bunun için sosyal bilgiler farklı disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı, belirli sosyal konularda vatandaşlık becerilerinin kullanılması için sosyal ve beşeri bilimlere ait kavramların disiplinler arası bütünleşmesi olarak tanımlanabilir.

Sosyal bilgilerin, Barr, Barth ve Shermis'in geliştirdiği üç amaç doğrultusunda şekillenmiştir. Bunlardan ilki, vatandaşlık eğitimi olarak sosyal bilgiler, ikincisi sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler, üçüncüsü ise yansıtıcı düşünme olarak sosyal bilgilerdir. ²⁷⁰ Vatandaşlık aktarımı olarak sosyal bilgiler, en eski anlayışlardan birisidir. Bu yaklaşımın amacı, öğrencilerin kültürel miras ve değerlerini anlayıp

²⁶⁷ A. S. Bilgili, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. S.19.

²⁶⁸ S. İnan, *Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden?* s.11.

²⁶⁹ A. S. Bilgili, *Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*, s.19.

²⁷⁰ Hakan Akdağ, “*Sosyal Bilgilerin Tanımı, Amacı, Önemi ve Türkiye'deki Yeri*”, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar I*, ed. Refik Turan, Pegem Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2014, s.6.

aktarabilecek birer yurttaş haline gelmelerini sağlamaktır. Bunun için geçmiş ile ilgili temel bilgi, inanç ve değerler aktarılmaya çalışılır. Sosyal bilim olarak sosyal bilgiler, sosyal bilimlerde yer alan disiplin bilgilerinin ve becerilerinin öğrenciye kazandırılmasını amaçlar. Yansıtıcı düşünce alanı olarak sosyal bilgiler yaklaşımında öğrencilerin kendilerinin ve toplumun sorunlarını tanıma, analiz etme ve karşılaştıkları duruma göre karar verme becerilerini geliştirmeyi amaçlar.²⁷¹

Yukarıda da açıklandığı gibi insanlığın başlaması ile sosyal bilgilerde hayat bulmuştur. İnsanı temele alan bir anlayış geliştirmiştir. Kişinin kendini ve çevrelerindeki insanları anlamasına yardımcı olmayı amaçlamıştır. Disiplinler arası bir ders olma özelliği sosyal bilgilerin tanımını oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat diğer alanlardan ayırıcı iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi bireylere vatandaşlık yeterliliklerini kazandırmak, ikincisi ise pek çok disiplini içinde barındıran bütüncül bir alan olmasıdır.²⁷²

3.5. Sosyal Bilgilerin Türkiye'deki Gelişimi

“Türk maarif tarihine bakıldığında Selçuklu döneminde Nizamiye Medreselerinin kurulmasından itibaren medreselerde tarih dersi (İslam Tarihi) okutulduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde Fatih (Sahn-ı Semaniye) ve Süleymaniye (Sahn-ı Süleymaniye) Medreselerinde de tarih ve coğrafya derslerine yer verilmiştir.(...) Tanzimat hareketleriyle birlikte 1839'da sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında eğitim kurumu olarak kurulan rüştiyelerde tarih ve coğrafya birer ders olarak okutulmuştur.²⁷³

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğunu kurtaracak olan çözümün eğitimden faydalanmak olacağı ortaya atılmıştır.²⁷⁴ Durum böyle olunca sosyal bilgilerde ders kapsamına girebilecek olan konular ilk kez II. Abdülhamit zamanında (1876-1909), ilköğretim kurumu olarak eğitim yapan

²⁷¹ Cemil Öztürk ve dğr. *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*, 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2014, s.2.

²⁷² Ahmet Doğanay, “*Sosyal Bilgiler Öğretimi*” Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, ed. Cemil Öztürk, Dursun Dilek, Pegem Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2005, s.18.

²⁷³ A. S. Bilgili, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, s.20.

²⁷⁴ Yahya Akyüz, *Eğitim Öğretim Alanında Dönüşümler*, sa.9-22.

iptidailerde yer almaya başlamıştır.(...) 1913 tarihli kanun da Tarih ve Coğrafya dersleri dışında programa Malumat-ı Medeniye, Ahlakiye ve İktisadiye dersleri de konulmuştur.²⁷⁵

1913 ve 1922 tarihli ilkokul programları klasik müfredata göre hazırlanmıştır. Klasik müfredatta amaçlar, açıklamalar, davranışlar gibi açıklamalara yer verilmemiştir. Sadece derslere ait konuların yer aldığı görülmektedir. Klasik müfredat programının terk edilmeye başlanması ise cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yurttaşlık kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu görevde en önemli rolü eğitim üstlenmiştir.²⁷⁷ 1924 programına bakıldığında toplum eğitimi için tarih, coğrafya, musahabat-ı ahlakiye ve malumat-ı vataniye dersleri konulmuştur.²⁷⁸

Kız ve erkek öğrenciler için 1924 programında farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin kızlar için ilkokul programında biçki ve dikiş dersi var iken erkek öğrencilerde bu derse rastlanmamaktadır.(...) 1924 programının yapısına bakıldığında öğretmenin merkezde yer aldığını ve konu merkezli eğitime yer verildiği anlaşılmaktadır. 1926 programına gelindiğinde ilk olarak karşımıza hayat bilgisi dersinin ilk kez birinci kademedeki öğrenciler için müfredata girdiğini görmekteyiz. Ayrıca bu programda konu tasarısı yerine geniş alan tasarısı uygulanmıştır. Geniş alan tasarımı 20. yüzyıldan itibaren ilkokullarda çok fazla kullanılan bir tasarım biçimi olarak ülkemizde de ilk kez 1926 programında yerini almıştır. Türkiye’de geniş alan tasarımı ya da toplu tedris hakkında pek çok çalışma

²⁷⁵ Gökçe Kılıçoğlu, “Sosyal Bilgilerin Tanımı, Dünyada ve Ülkemizde Gelişimi ve Önemi” Sosyal Bilgiler Öğretimi ed. Mustafa Safran, 1. Baskı, Ankara 2009, s.10.

²⁷⁶ Yusuf Keskin, “Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, TSA/ Yıl:13 Sayı:2, Ağustos 2009, sa.107-130.

²⁷⁷ Yasemin Doğan Çeken, *Küreselleşme ve Türkiye’de Eğitim Politikaları: Yeni İlköğretim Müfredatı Sosyal Bilgiler Programı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2006, s.48.

²⁷⁸ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, MEB, 1924.

yapılmıştır. Bu kavramları tanıtanların başında Hıfzırrahman Raşit Öymen gelmektedir.²⁷⁹

1924 programında açıklama ve amaçlara çok az değinilmesine rağmen 1926 ve 1936 programlarında her dersin amaçlarına ve açıklamalarına yer verildiği görülmektedir.²⁸⁰ Artık eğitim alanında farklı girişimler yürütülmeye başlatılmıştır. Bunlardan biri örgün eğitim dışında eğitimden faydalanamayan yetişkin nüfus için şehirlerde açılan halk evleri kırsal kesimlerde etkisini gösteren halk odalarıdır.²⁸¹

1960'lı yılların programlarına bakıldığında (1962 ve 1968 programları) sosyal bilgilerde bir değişim yaşanmış ve sosyal bilgiler kapsamındaki dersler tek çatı altında toplanmıştır. 1962 programında bu dersin adı “toplum ve ülke incelemeleri” iken 1968 programında bugünkü adını yani “sosyal bilgileri” almıştır. Disiplinler arası bir yapıda bulunan bu iki dersin geniş alan tasarımına uygun olarak hazırlandığı görülmektedir.²⁸² Aslında 1968 yılına kadar ara ara kullanılan sosyal bilgiler adı 1968 programı ile ilk kez programda yerini almıştır. Sosyal bilgiler bu yıla kadar hiç ders adı olarak kullanılmamıştır. 1968 İlkokul programının çıkarılması ile bütün okullarda sosyal bilgiler ders adı olarak yerini almış ve uygulamaya konulmuştur. 1968 İlkokul programı ile sosyal bilgiler dersi üniteleri daha da genişletilmiş bir yapıya kavuşturulmuştur.²⁸³ Cumhuriyet döneminde sosyal bilgilerin gelişimi için yapılan çalışmalar şu şekilde sıralanabilir: 1924, 1927, 1930, 1931, 1938, 1949 ve 1967 programlarında tarih ve coğrafya dersleri aynı isimle programlarda yer almıştır.(...) 1967 programından sonra tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi dersleri bir çatı altında toplanarak “sosyal bilgiler” ismi verilmiştir. 1967 programına göre bu

²⁷⁹ Sümer Aktan, *Sosyal Bilgilerin Bir Öğretim Alanı Olarak Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Program Tasarımlarına Olan Yansımalar*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir 2006, s.67.

²⁸⁰ Yusuf Keskin, *Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış*, sa.107-130.

²⁸¹ Y. D. Çeken, *Küreselleşme ve Türkiye’de Eğitim Politikaları: Yeni İlköğretim Müfredatı Sosyal Bilgiler Programı Üzerine Bir İncelemesi*, s.48.

²⁸² S. İnan, “*Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden?*” s.11.

²⁸³ Ersin Güngördü, *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Nobel Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2002, s. 132.

ders birinci ve ikinci sınıflarda haftada beş saat, üçüncü sınıflarda ise haftada dört saat okutturulması planlanmıştır.²⁸⁴

1985 yılında bu ders kaldırılarak yerine “*Milli Tarih ve Milli Coğrafya*” dersleri konulmuştur. 1992 yılında Vatandaşlık Bilgisi ile ilgili yeni bir uygulamaya geçilmiştir. 1997 yılına gelindiğinde 1997’de sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz ilköğretim uygulanması başlatılmıştır. Ayrıca yukarıdaki dersler kaldırılarak yerine yeniden sosyal bilgiler dersi müfredata girmiştir.²⁸⁵

1990 yılları arasında sosyal bilgiler tam anlamıyla geleneksel yaklaşıma göre işlenen bir ders durumundaydı. 1998 yılına kadar devam eden bu durum karşısında dünyada yapılan çalışmalar göz önüne alınarak yeni program çalışmaları başlamıştır.²⁸⁶

2005 yılında ülkenin öğretim yaklaşımı değiştirilerek programda yapılandırmacı yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre;

- Öğrenmeyi etkileyen bilgi, tutum ve inançlar göz önüne alınarak öğrenme ortamı öğrenciye uygun olmalıdır.
- Her birey bilgiyi kendine göre yapılandırırsa da içinde bulunduğu çevre, dil, kültür ve sosyal etki nedeniyle belirli kalıplarda bilgiyi düzenler.²⁸⁷
- “Her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul eder.
- Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarına ışık tutarak, bireylerden beklenen niteliklerin geliştirilmesine duyarlılık gösterir.
- Bilgi, kavram, değer ve becerilerin gelişmesini sağlayarak, öğrenmenin gerçekleşmesini ön planda tutar.
- Öğrencileri düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya özendirir.
- Öğrencilerin fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmesini amaçlar”²⁸⁸.

²⁸⁴ V. Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, s.23.

²⁸⁵ A. S. Bilgili, *Sosyal Bilgilerin Temelleri*. ss.22.

²⁸⁶ C. Öztürk, “*Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Bakış*”, s.47.

²⁸⁷ Y. D. Çeken, *Küreselleşme ve Türkiye’de Eğitim Politikaları: Yeni İlköğretim Müfredatı Sosyal Bilgiler Programı Üzerine Bir İnceleme*, s.74.

Türkiye’de okutulan sosyal bilgiler dersi ve onun yerine önceden okutulan derslerin büyük bir yere sahip olduğunu görebiliriz. Yeni nesillere demokratik vatandaşlık eğitimi, vatan ve millet sevgisi, çağdaş yaşama ayak uydurabilme gibi kazanımlar bu dersin görevleri arasında gösterilebilir. Bunun için 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler dersi, 2005 programı dâhil her programda iki mihver ders arasında yer almıştır.²⁸⁹

1998 yılında “İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı” kabul edilmiştir. Daha sonra sosyal bilgiler üzerinde yapılan çalışmalar ile 2004-2005 eğitim öğretim yılı sonunda bu program kaldırılmıştır. Bunun yerine Talim Terbiye Kurulu Bakanlığının 12.07,2004 tarih ve 118 sayılı kararı ile İlköğretim Sosyal Bilgiler (4. ve 5. sınıf) dersi Öğretim Programı yenilenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Daha sonra İlköğretim Sosyal Bilgiler (6. ve 7. sınıflar) dersi Öğretim Programı da yenilenmiş ve uygulamaya konulmuştur. (...) Değişen bu program da sosyal bilgiler öğretim programının öğeleri şunlar olarak belirlenmiştir: Genel amaçlar, beceri, kavram, değer, öğrenme alanı, ünite ve kazanım olarak program da yer verilmiştir.²⁹⁰ Yeni bir programa neden ihtiyaç duyuldu sorusunun cevabı ise 1998 programının dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına yeterince cevap verememesi, pek çok yönden eksik oluşu, değişen ve gelişen dünyayı göz ardı etmesidir. Geliştirilen her program belli bir yaklaşım üzerine inşa edilir. 2004 sosyal bilgiler programında öğrenciyi merkeze alan bir yaklaşım oluşturulmuştur.²⁹¹

Yapılandırmacı felsefe ile oluşturulan yeni program, eğitim ve öğretimimizde birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Sosyal bilgilerin tanımında değişikliklere sebep olmuştur. Sosyal bilim disiplinlerinden yararlanan ve bu disiplinlerin özüne uygun disiplinler arası bir yapıya kavuşmuştur. 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler konuları sarmal bir yapı ile ders kitaplarında okutulmuştur. Bu programda sosyal bilgiler literatürüne kavram, beceri, değer, kazanım ve öğrenme alanı gibi

²⁸⁸ *Sosyal Bilgiler 6-7. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

²⁸⁹ C. Öztürk, “*Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Bakış*, s.47.

²⁹⁰ Hakan Akdağ, “*Sosyal Bilgilerin Tanımı, Amacı, Önemi ve Türkiye’deki Yeri*, s.15-17.

²⁹¹ Mehmet Özdemir, “*Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ve Değerlendirilmesi*,” *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, ed. Mustafa Safran, Pegem Akademi Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2015, s.33.

birçok terim girmiştir. Özellikle bilginin tek başına yeterli olmadığı, beceri ve değerlerinde bilgi ile ortak paya sahip olduğunu belirten bir program olarak ortaya çıkmıştır.²⁹²

Yeni programdan sosyal bilgiler konularının ilköğretim 4. 5. 6. ve 7. sınıfı bir bütün olarak kapsayacak şekilde sarmal ve eşzamanlı bakış açısına uygun olarak yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Yeni programda kavram, beceri, değer, kazanım ve öğrenme alanı gibi birçok terimin sosyal bilgilerin merkezine yerleştiği, bilginin yanında beceri ve değer de önem kazandığı görülmektedir.

Kazanım, öğrencilerin kazanması planlanan bilgi, beceri, duygu ve değerlere denir.²⁹³ Kavram, belli başlı ortak özelliklere sahip olan nesnelere, olaylar ve etkinliklerin bir grup olarak değerlendirilmesine denir. (...) Öğretim programlarındaki elemanlardan biride kavramlardır. Sosyal bilgiler programı içerisinde de dersin amaçlarını öğrenciye kazandırmak için pek çok kavrama yer verilmiştir. Bu kavramlardan önemli olanlar ders kitabı içerisinde genellikle tanım ve örnek olarak karşımıza çıkar.²⁹⁴ Beceri ise öğrencilerin öğrenme işlemi gerçekleşirken kazanması, geliştirmesi ve yaşamına aktarabilmesi için geliştirilen kabiliyetlerdir.²⁹⁵

Sosyal bilgiler dersi için insanların birbiri ile olan ilişkilerinin öğrenilmesi çok önemlidir. Hatta insanların birbiriyle olan ilişkileri değil çevrelerinde olan eşya ve kurum ve gruplar ile olan ilişkisi de önemlidir. Bireylerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi, içinde bulunulan toplumun gelenek ve göreneklerinin bilinmesi, ortaya çıkan sosyal problemlerin giderilmesi için çözüm yolu üretme koşullarının artırılması sosyal bilgilerin esas amaçlarındandır. Bunun için sosyal bilgiler geçmiş, bugün ve geleceğin sosyal ve fiziki çevre ile olan ilişkisini ele alan bir derstir.²⁹⁶

²⁹² Selahattin Kaymakçı, *Yeni Sosyal Bilgiler Programı Neler Getirdi?* Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan Özel Sayısı), 2009, sa. 1530-1545.

²⁹³ Tuğba Yanpar, "*Öğretimde Planlama*" *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*," ed. Cemil Öztürk, Dursun Dilek, Pegem Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2005, s.359.

²⁹⁴ A. Doğanay, *Öğretimde Kavram ve Genellemelerin Geliştirilmesi*, s.271.

²⁹⁵ *Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, MEB.

²⁹⁶ E. Güngördü, *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, s. 130.

Bundan dolayı sosyal bilgiler konuları arasında sıkı bir bağ vardır. Bunun sebebi sosyal bilgiler dersinin temelinde insan ve toplumun olmasıdır.²⁹⁷

3.6. Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler Kavramlarının Karşılaştırılması

Toplumların incelendiği ve bu inceleme sırasında bilimsel tavır takınan disiplinlere, sosyal bilimler denir.²⁹⁸ Sosyal bilgiler ise “*bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir.*”²⁹⁹

Sosyal bilimlerin evreninde toplum ve insan bulunmaktadır. Sosyal bilgiler ise insanın toplum ile ilişkilerinin geçmiş, bugün ve gelecek incelenmesini ele almaktadır. Bu yüzden sosyal bilgiler, daha kapsamlı olan sosyal bilimlerin, ilköğretim seviyelerine indirgenmiş hali olarak karşımıza çıkar.³⁰⁰ Sosyal bilgiler ile sosyal bilimler iç içe bir yapıya sahiptir. Sosyal bilimler disiplinlerinden oluşan sosyal bilgilerin temel kaynağı yine sosyal bilimlerdir. Örneğin, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, eğitim, antropoloji gibi sosyal bilim disiplinleri bir araya gelerek sosyal bilgileri oluşturmaktadırlar.³⁰¹ Sosyal bilgiler dersi de bu disiplinlerden oluşan sarmal bir yapıya sahip olup kaynağını sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinden almaktadır.

²⁹⁷ V. Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, s.19.

²⁹⁸ N. Köstüklü, *Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretimi*, s.9.

²⁹⁹ *Sosyal Bilgiler 4-5 Sınıf Programı*, MEB, 2004.

³⁰⁰ Bahattin Kavak, *1998 Yılında Yürürlüğe Giren İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatında Tarih Konularının İçerik Bakımından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2006, s.5.

³⁰¹ H. Akdağ, “*Sosyal Bilgilerin Tanımı, Amacı, Önemi ve Türkiye’deki Yeri*”, s.4.

Sosyal bilimin amacı; gerçeğin bir kısmını ele alarak onun üzerinde incelemeler yapmaktır.³⁰² Sosyal bilgilerin amacı ise gerçek hayat içinde var olan insanı gerçeklerle yüzleştirmek, hayatta karşılaşılabileceği durumlar karşısında doğru kararlar alabilmesini sağlayacak bilgi ve beceriye ulaştırmaktır. Sosyal ilişki, insan varlığının olduğu her yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sosyal ilişkinin yaşandığı yerlerdeyse sosyal bilgiler için incelenecek, değerlendirilecek konular vardır.³⁰³ Kısaca amaçları açısından sosyal bilimlerin ve sosyal bilgilerin farklı olduğunu söyleyebiliriz. Beşeri anlayışı geliştirmeyi amaçlayan sosyal bilimlerin yanında sosyal bilgiler, insanlara yaşadıkları hayat ile ilgili bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırmayı amaçlamaktadır. (...) Sosyal bilimlerin insanın içinde yaşadığı toplumda ki ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışırken, sosyal bilgiler dersi öğrenciye içinde bulunduğu toplumda ki kültürel mirası ve değerleri aktarmayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimlerin hedefi ulaşabildiği herkes iken, sosyal bilgilerin hedefi belirli sınıflarda okuyan öğrencilerdir. Sosyal bilimlerin verileri, sosyal bilgiler ders programlarının konularıdır. Sosyal bilgiler, sosyal bilim disiplinlerinin oluşturduğu bir öğretim programıdır.³⁰⁴

Sosyal bilimler tarih, coğrafya, ekonomi, hukuk, eğitim, siyaset, sosyoloji, psikoloji gibi ayrı ayrı disiplinleri içerisinde barındırır. Bu disiplinlerin birleşmesi ile sosyal bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu ders bir bütün olarak bu disiplinlerin harmanlanıp öğrencilerin faydalanabilmesi için bilgi halinde sunulmasıdır.

Sosyal bilgiler, bireyi sosyal ve fiziki çevresiyle birlikte ele alıp inceleyen bir bilimdir. Bu inceleme için gerekli olan yerde diğer sosyal bilimlerden yardım almayı ihmal etmeyen bir bilimdir. Örneğin, “aile geçiminin nasıl sağlandığının işlendiği bir derste öğrenci seviyesine uygun olarak ekonomi biliminden de yararlanılır.”³⁰⁵

Tüm bu çalışmalara bakılırsa sosyal bilgiler ile sosyal bilimleri birbirinden ayırmak mümkün değilse de bu iki kavram eğitim ve öğretim açısından bakıldığında

³⁰² V. Sönmez, *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*.

³⁰³ Bahattin Kavak, *1998 Yılında Yürürlüğe Giren İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatında Tarih Konularının İçerik Bakımından Değerlendirilmesi*, s.3.

³⁰⁴ A.S. Bilgili, *“Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*, s.31.

³⁰⁵ E. Güngördü, *İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, s. 130.

farklı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu kavramlar; amaç, metot ve muhteva bakımından ele alındığında farklı özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerin en önemli hedefi ülkesine milletine bağlı iyi vatandaşların yetiştirilmesi iken, sosyal bilimler toplumlar ile ilgili yeni bilgilere ulaşmanın peşindedir. Sosyal bilimler ayrı ayrı ele alınan disiplinler iken sosyal bilgilerden bir bütün olarak konu öğretiminde faydalanılır. Sosyal bilgiler okul bünyesinde ilköğretimlerde yer alırken sosyal bilimler lise ve üniversite zamanlarında işlenen disiplinlerdir.³⁰⁶

Sosyal bilgiler “genişleyen çevre programı” ya da “spiral program” dediğimiz anlayışlara göre kendini yapılandırır. Bu yapılandırma sırasında da sosyal bilimlerden içerik alanında faydalanır.³⁰⁷ Bunun için sosyal bilgilerin diğer disiplinler ile iç içe olan, bireyin çevresi ile olan iletişimini zaman boyutunu ele alarak inceleyen, demokratik değerlere sahip olarak küreselleşen dünyada yaşamını sürdürebilen, yaratıcı ve yetenekli yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir derstir.³⁰⁸

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda Türk Millî Eğitiminin amaçları arasında Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, Türk milletinin milli ve ahlaki değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanının, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve anayasanın başlangıçtaki temel ilkelerine dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan ve Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen vatandaşlar yetiştirmek vardır.³⁰⁹ Bu amaçlara ulaşmanın en önemli yolu öğretimden geçmektedir. Öğretim programları bu amaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Programlardan en fazla yük ise sosyal bilgilere düşmektedir. Çünkü sosyal bilgilerin genel amaçları da milli eğitimin genel amaçları ile benzerdir

3.7. Sosyal Bilgiler Programı (2004)

Yürürlükte olan 2004 sosyal bilgiler programından bahsetmeden, daha önceki programlıların amaçlarına kısaca değinilmiştir. 1936 programına göre, Atatürk ilke

³⁰⁶ N. Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, s.17.

³⁰⁷ C. Öztürk, “*Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Bakış*”, s.48.

³⁰⁸ A. Doğanay, “*Sosyal Bilgiler Öğretimi*”, s.19.

³⁰⁹ *1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu*.

ve inkılaplarına bağlı vatandaş yetiştirmek, öğrencilerin zihnen ve bedenen yetiştirilmesi, kişiliğini tarihimize uygun bir şekilde geliştirmek, öğrencilerin her türlü hayata hazırlanması, disiplin ve ahlak seviyesinin artması için doğru bir eğitim öğretim programının uygulanması gerekmektedir. 1962 programında ise; sağlık, temizlik, düzen bilgisi edinen, aile hayatının dayandığı temel ilkeleri bilen, görev ve sorumluluklarını yerine getiren, toplumda bağımsız bir kişi olarak çalışabileceğini ve geçimini sağlayabileceğini, Türk olmaktan gurur duyan, demokrasinin ilkelerine göre yaşamayı hedef edinmiş kişiler yetiştirmek amaçlanmıştır.³¹⁰

1997 programında ilköğretimin sekiz yıla çıkarılmasının yanında kesintisiz ve zorunlu olması sosyal bilgiler ile ilgili yapılan en köklü değişikliklerden biri olmuştur. Çünkü ilköğretim bir bütün halinde ele alınmıştır. Sosyal bilgilerin 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda okutulmasına karar verilmiştir.³¹¹

2003 yılından itibaren ilköğretim programlarının düzeltilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Programların yeni bir anlayışa sahip olmaları için bu çalışmalar yapılmıştır. Pilot uygulamadan alınan dönütler sayesinde 2005-2006 eğitim öğretim yılında tüm Türkiye’de uygulamaya konulmuştur. Yeni bir anlayış ile can bulan programlar arasında sosyal bilgiler programı da yerini almıştır. Diğer ders programları gibi sosyal bilgiler dersi programının da amaçları, vizyonu ve belli bir program yapısı bulunmaktadır.³¹² Bu yeni program yeni bir insan tipi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu insan tipini yaratmak isteyen yeni programın amaçları, çağın getirmiş olduğu bilgi, beceri ve değerler ile yoğurulmuş, sosyal bilimlere etkin bir şekilde hayatında kullanan, yaratıcı, üretken, aktif, hak ve sorumluluklarını bilen ve ona göre davranış sergileyen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirmektir.³¹³

2005 programı ile pek çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden biriside okutulan ders kitaplarıdır. Eski programa göre her sınıfın sadece ders kitabı bulunmaktaydı. Yeni programda yapılan değişikliğe göre her sınıfa üç kitaptan

³¹⁰ K. Çetin, *Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci*, s.172.

³¹¹ S. Kaymakçı, *Yeni Sosyal Bilgiler Programı Neler Getirdi?* sa. 1530-1545.

³¹² M. Özdemir, “*Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ve Değerlendirilmesi*,” s.19.

³¹³ S. Kaymakçı, *Yeni Sosyal Bilgiler Programı Neler Getirdi?* sa. 1530-1545.

oluşan bir set hazırlanmıştır. Bu setin içinde “Öğretmen Kılavuz Kitabı, Öğrenci Ders Kitabı ve Öğrenci Çalışma Kitabı” yer almaktadır. Kitaplar üzerinde yapılan bu değişikliğin sebebi program yoğunluğunun azaltılması, ders kitaplarını sıkıcılıktan kurtarmak, daha dikkat çekici bir hal kazandırmaktır. Özellikle öğrenci çalışma kitapları ders kitabında yer alan konu sonunda verilen etkinlikleri barındırır. Bu etkinlikler, öğrencinin konuyu anlayıp anlamadığı, bilgi, beceri ve yaratıcılığını ne derece kullanabildiğini ortaya çıkarmak amaçlıdır. Öğretmen kılavuz kitabında ise öğretmene yol gösterici bilgiler yer almaktadır. Kılavuz kitabında ders kitapları sayfasının küçültülmüş hali yer almaktadır. Konu ile ilgili bilgilere ise sayfanın kalan kısmında yer verilmiştir. Öğretmenin ders sürecinde neler yapması gerektiği, hangi değer, beceri ve öğrenme alanına göre hareket etmesi gerektiği kılavuz kitaplarında yer almaktadır.³¹⁴

Sosyal bilgilerin doğasında üç farklı yaklaşım ortaya atılmıştır. Barr, Barth ve Shermis’e göre bu yaklaşımlar şunlardır: Vatandaşlık Bilgisi Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilimler Olarak Sosyal Bilgiler, Yansıtıcı İnceleme Olarak Sosyal Bilgilerdir. Vatandaşlık bilgisi olarak sosyal bilgiler yaklaşımı sosyal bilgiler öğretimindeki en eski yaklaşım olarak yer alır. Öğretme-öğrenme süreci olarak öğretmen merkezli bir anlayışa sahiptir. Klasik felsefi anlayışı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre genç kişilerin ne öğrenmesi gerektiğini yetişkinlerin daha iyi bildiğidir. Kişilerin geçmişlerini öğrenmesi, geçmişi ve kültürel değerleri ile gurur duyması gerektiği, gerekli görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler yaklaşımının temelinde, sosyal bilim disiplinlerinin anlaşılması için öğrenciye yardımcı olunması gerektiği yatar. Bunun için sosyal bilimlerin temel ilke ve kavramları incelenerek öğretim yapılır. Yöntem olarak araştırma-inceleme kullanılır. Üçüncü yaklaşım ise yansıtıcı inceleme olarak sosyal bilgilerdir. Bu yaklaşım genel olarak sosyal bilim olarak sosyal bilgiler yaklaşımına çok benzemektedir. Fakat sosyal bilim yaklaşımından farkı öğrencilerin kişisel sorunlarını konu edinmesidir. Öğrencilerin kendilerini etkileyen sorunlar

³¹⁴ Kaymakçı, sa. 1530-1545.

karşısında karar vermelerine yardımcı olmayı amaçlar. Hayatlarında karşılaşacakları sorunlar için doğru karar almalarını öğretmeyi amaçlar.³¹⁵

Sosyal bilgiler programının edindiği vizyon, içinde bulunduğumuz çağın gereklerine ayak uydurabilen, Atatürk ilke ve inkılapları ile birlikte Türk tarihi ve kültürü ile gurur duyan ve yaşatan, demokratik ilkelere sahip olan, insan haklarına saygılı, çevresine karşı duyarlı, sosyal katılımcı ve üretken, toplumdaki haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirmektir. Sosyal bilgiler programı dört temel öğeden oluşur. Bunlar, genel amaçlar, beceri, değer ve kavramlardır.

3.7.1. Sosyal Bilgiler Programının Genel Amaçları

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na Göre Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları: Madde 2-

- Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, Atatürk milliyetçiliğini benimsemiş, Türk milletinin yüce değerlerini koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını ve milletini seven ve onları koruyan, anayasanın başlangıç metninde yer alan ilkelere bağlı, insan hakları ve demokrasiyi koruyup geliştiren, Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bu görev ve sorumlulukları yerine getiren vatandaşlar yetiştirmektir.
- Bedenen, zihnen, ruhen ve ahlaki olarak gelişmiş kişiliklerin ortaya çıkmasını hedefleyen Türk Milli Eğitimi, insan haklarına saygılı, topluma karşı sorumluluk bilinci olan, yaratıcı ve üretici kişiler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.
- Kişileri ilgi ve yetenekleri doğrultusunda gerekli bilgi, beceri ve değerler ile donatıp hayata hazırlanmalarına yardımcı olmaktır.³¹⁶

Türk Milli Eğitim Kanununun genel amaçları yukarıda verilmiştir. 2004 yılında hazırlanan sosyal bilgiler programının genel amaçları ise şunlardır:

³¹⁵ A. Doğanay, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, s.23-24.

³¹⁶ *Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

- Her öğrencinin kendine özgü yapısı ile toplumda bir birey olduğunu fark etmesi amaçlanır.
- Öğrencilerin geleceklerini şekillendirmelerine yardımcı olarak, öğrencilerin niteliklerini geliştirmeyi amaçlar.
- Öğrenmeyi öğrenmenin gerçekleşmesi için kavram, değer ve beceri öğretimine önem verilir.
- Öğrencilerin konular hakkında düşünmeye, soru sormaya ve görüş alışverişi yapmaya haklarının olduğu öğretilir.
- Öğrencilerin hayatları boyunca fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı ve mutlu bireyler olarak yetişmeleri sağlanır.³¹⁷
- Ekonomiyi ve temel kavramlarını anlayarak, ülke ekonomisi ve uluslararası ilişkilerdeki önemini kavrar.
- Çalışmanın toplumsal hayattaki yerini ve önemini anlar ve meslek dallarını tanır.
- Farklı dönemlere ait olan kalıntıları inceleyerek insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarır.
- Bilim ve teknoloji gelişmesini takip ederek toplumsal hayattaki önemi için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanabilir.
- Bilgiye ulaşma yolunda bilimsel ahlakın önemini anlar.
- Sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanarak birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi anlar.
- Kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için katılımın önemine inanır.
- Demokrasi ve insan hakları süreçlerini anlayarak yaşamını ona göre düzenler.
- İnsanlığın bir parçası olduğunu bilir ve ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konularda duyarlılık gösterir.³¹⁸

³¹⁷ *Sosyal Bilgiler 6-7. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

³¹⁸ *Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

3.7.2. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Beceriler

Beceri, öğretim aşamasında öğrenciye kazandırılması gereken ve öğrencinin tüm hayatı boyunca kullanabileceği kabiliyetlerdir. Sosyal Bilgiler programında diğer derslerle ortak olan dokuz beceri bulunmaktadır. Ayrıca sadece sosyal bilgilere ait altı beceri bulunmaktadır. Bu becerilere kitaplarda doğrudan verilecek beceri şeklinde yer verilmiştir. Bu beceriler şunlardır: eleştirel düşünme becerisi, yaratıcı düşünme becerisi, iletişim becerisi, araştırma becerisi, problem çözme becerisi, karar verme becerisi, bilgi teknolojilerini kullanma becerisi, girişimcilik becerisi, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisi, gözlem becerisi, mekânı algılama becerisi, zaman ve kronolojiyi algılama becerisi, değişim ve sürekliliği algılama becerisi, sosyal katılım becerisi ve empati becerisidir. Bu beceriler arasında Gözlem, Mekânı Algılama, Zaman ve Kronolojiyi Algılama, Değişim ve Sürekliliği Algılama, Sosyal Katılım ve Empati becerisi sosyal bilgilerin kendine ait becerileridir.³¹⁹

Tablo 1. Sosyal Bilgiler Programı Becerileri

Sosyal Bilgiler Becerileri	Diğer Dersler ile Ortak olan Beceriler	Sosyal Bilgilere Ait Olan Beceriler
Eleştirel Düşünme Becerisi, Yaratıcı Düşünme Becerisi, İletişim Becerisi, Araştırma Becerisi, Problem Çözme Becerisi, Karar Verme Becerisi, Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi, Girişimcilik Becerisi, Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi, Gözlem Becerisi, Mekânı Algılama Becerisi, Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi, Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi, Sosyal Katılım Becerisi ve Empati Becerisidir.	Eleştirel Düşünme Becerisi, Yaratıcı Düşünme Becerisi, İletişim Becerisi, Araştırma Becerisi, Problem Çözme Becerisi, Karar Verme Becerisi, Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi, Girişimcilik Becerisi, Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi,	Gözlem Becerisi, Mekânı Algılama Becerisi, Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi, Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi, Sosyal Katılım Becerisi ve Empati Becerisidir.

Yukarıdaki tabloda sosyal bilgilere ait becerilere yer verilmiştir. Bu beceriler öğrenme alanlarına ve sınıflara göre farklılık göstermektedir. Sınıflar ve öğrenme alanları açısından doğrudan verilecek beceriler şunlardır:

³¹⁹ *Sosyal Bilgiler 4- 5. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

Tablo 2. 4. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK BECERİ
Birey ve Toplum	Kanıtı tanıma ve kullanma
Kültür ve Miras	Bilgiyi kullanılabilir biçimlerde planlama ve yazma
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Mekânı algılama
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Tablo, diyagram ve grafik okuma
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Karşılaştırma yapma
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Sebep-sonuç ilişkisini belirleme
Güç, Yönetim ve Toplum	Karar verme
Küresel Bağlantılar	Kütüphane ve referans kaynakları kullanma

Tablo 3. 5. Sınıf Öğrenme Alanına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK BECERİ
Birey ve Toplum	Yazılı anlatım
Kültür ve Miras	Görsel kanıt kullanma (nesne, minyatür, gravür, fotoğraf, karikatür, temsili resim)
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Gözlem
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Basit istatistik verilerini yorumlama
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Kütüphane ve referans kaynakları kullanma
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Sosyal katılım
Güç, Yönetim ve Toplum	Basılı ve görsel kaynakları (gazete, televizyon vb.) kullanma ve değerlendirme
Küresel Bağlantılar	Olgu ve düşünceleri ayırt eder

Tablo 4. 6. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK BECERİ
Birey ve Toplum	Bilimsel Genelleme Yapma
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Harita Okuma ve Atlas Kullanma
Kültür ve Miras	Çıkarımda Bulunma
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Girişimcilik
Küresel Bağlantılar	Araştırma
Güç, Yönetim ve Toplum	Sosyal Katılım
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Yaratıcılık

Tablo 5. 7. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Beceriler

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK BECERİ
Birey ve Toplum	İletişim
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Grafik Hazırlama
Kültür ve Miras	Tarihsel Olguları ve Yorumları Ayırt Etme
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zaman ve kronolojiyi algılama
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Tarihsel Empati
Güç, Yönetim ve Toplum	Karar Verme
Küresel Bağlantılar	Kalıp Yargıları Fark Etme

3.7.3. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerler

Değer, “bireyin kendi çıkarlarına bağlı olmadan, inançlarla ve sezgilerle belirlenmiş doğrular, yanlışlar ve ulaşılmak istenen kusursuz durumdur.”³²⁰ Değerler, belli başlı özelliklere sahiptir. Değerler birleştirici olgular olarak kabul edilir. Bireylerin iyiliği ve ihtiyaçlarının karşılandığına inanılan ölçütler arasındadır. Bilinç, duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır. Normu içine alan değer, soyut bir yapıya sahiptir. Sosyal bilgiler programında yirmi değer bulunmaktadır. Sosyal bilgiler programının değerleri aşağıdaki gibidir; adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, özgürlük, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverliktir.³²¹ Aşağıda 4. 5. 6. ve 7. sınıfların öğrenme alanına göre doğrudan verilecek olan değerlerin tablolarına yer verilmiştir. Bu tablolardan da anlaşılacağı üzere aynı öğrenme alanlarının farklı sınıflardaki değerleri değişmektedir. Örneğin birey ve toplum öğrenme alanının 4. sınıfta verilen değeri duygu ve düşüncelere saygı iken 5. sınıfta verilen değeri sorumluluktur.

³²⁰ *Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü Sosyal Bilimler*, s.280.

³²¹ *Sosyal Bilgiler 4- 5. Sınıf Programı*, MEB, 2004.

Tablo 6. 4. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Değer

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK DEĞER
Birey ve Toplum	Duygu ve Düşüncelere Saygı, Hoşgörü
Kültür ve Miras	Türk Büyüklerine Saygı, Aile Birliğine Önem Verme, Vatanseverlik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğa Sevgisi
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Temizlik ve Sağlıklı Olmaya Önem Verme
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Yardıms severlik
Güç, Yönetim ve Toplum	Bağımsızlık
Küresel Bağlantılar	Misafirperverlik

Tablo 7. 5. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Değer

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK DEĞER
Birey ve Toplum	Sorumluluk
Kültür ve Miras	Estetik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğal Çevreye Duyarlılık
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Çalışkanlık
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Akademik Dürüstlük
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Dayanışma
Güç, Yönetim ve Toplum	Adil Olma, Bayrağa ve İstiklâl Marşı'na Saygı
Küresel Bağlantılar	Tarihsel Mirasa Duyarlılık

Tablo 8. 6. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Değer

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK DEĞER
Birey ve Toplum	Bilimsellik
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğal Çevreye Duyarlılık
Kültür ve Miras	Kültürel Mirasa Duyarlılık
Üretim, Tüketim Ve Dağıtım	Sorumluluk
Küresel Bağlantılar	Yardıms severlik
Güç, Yönetim ve Toplum	Hak ve Özgürlüklere Saygı
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Çalışkanlık

Tablo 9. 7. Sınıf Öğrenme Alanlarına Ait Doğrudan Verilecek Değer

ÖĞRENME ALANI	DOĞRUDAN VERİLECEK DEĞER
Birey Ve Toplum	Farklılıklara Saygı
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Vatanserverlik
Kültür ve Miras	Estetik
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Dürüstlük
Güç, Yönetim ve Toplum	Adil Olma
Küresel Bağlantılar	Bariş

3.7.4. Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Öğrenme Alanları

Öğrenme alanı, öğrenmenin bir bütün olarak şekillendiği yapıya denir. Birbiri ile ilişki içinde olan değer, kavram, beceri ve temalar öğrenme alanı sayesinde organize edilir. Sosyal bilgiler programında dokuz öğrenme alanı mevcuttur. Bunlar: birey ve toplum, kültür ve miras, insanlar, yerler ve çevreler, üretim, dağıtım ve tüketim, zaman, süreklilik ve değişim, bilim, teknoloji ve toplum, gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler, güç, yönetim ve toplum ve küresel bağlantılardır. 4. sınıftan başlayan öğrenme alanları 7. sınıfa kadar devam etmektedir. Öğrenme alanlarına bir üniteye birden fazlada yer verilebilir. Örneğin, yedi üniteye sahip olan 6. ve 7. sınıflarda “Zaman, Süreklilik ve Değişim” ve “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler” öğrenme alanlarına diğer öğrenme alanları içerisinde yer verilmiştir.³²² 2016-2017 eğitim öğretim yılında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarındaki ünitelerin hangi öğrenme alanı ile ilişkili olduğu aşağıda tabloda gösterilmiştir.

³²² Sosyal Bilgiler 6-7. Sınıf Programı, MEB, 2004.

Tablo 10. 4. Sınıf Öğrenme Alanlarına Göre Üniteler

ÖĞRENME ALANI	ÜNİTELER
Birey ve Toplum	Kendimi Tanıyorum
Kültür ve Miras	Geçmişimi Öğreniyorum
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yaşadığımız Yer
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Üretimden Tüketime
Bilim, Teknoloji ve Toplum	İyi Ki Var
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Hep Birlikte
Güç, Yönetim ve Toplum	İnsanlar ve Yönetim
Küresel Bağlantılar	Uzaktaki Arkadaşım

Tablo 11. 5. Sınıf Öğrenme Alanlarına Göre Üniteler

ÖĞRENME ALANI	ÜNİTELER
Birey ve Toplum	Haklarımı Öğreniyorum
Kültür ve Miras	Adım adım Türkiye
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Bölgemizi Tanıyalım
Üretim, Tüketim ve Dağıtım	Ürettiklerimiz
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Gerçekleşen Düşler
Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Toplum İçin Çalışanlar
Güç, Yönetim ve Toplum	Bir Ülke, Bir Bayrak
Küresel Bağlantılar	Hepimizin Dünyası

Tablo 12. 6. Sınıf Öğrenme Alanlarına Göre Üniteler

ÖĞRENME ALANI	ÜNİTELER
Birey ve Toplum	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yeryüzünde Yaşam
Kültür ve Miras	İpekyolu'nda Türkler
Üretim, Tüketim Ve Dağıtım	Ülkemizin Kaynakları
Küresel Bağlantılar	Ülkemiz ve Dünya
Güç, Yönetim ve Toplum	Demokrasinin Serüveni
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Elektronik Yüzyıl

Tablo 13. 7. Sınıf Öğrenme Alanlarına Göre Üniteler

ÖĞRENME ALANI	ÜNİTELER
Birey ve Toplum	İletişim ve İnsan İlişkileri
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Ülkemizde Nüfus
Kültür ve Miras	Türk Tarihinde Yolculuk
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zaman İçinde Bilim
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomi ve Sosyal Hayat
Güç, Yönetim ve Toplum	Yaşayan Demokrasi
Küresel Bağlantılar	Ülkeler Arası Köprüler

4. BÖLÜM

İLKÖĞRETİM 4. 5. 6. ve 7. SINIFTA OKUTULAN SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ DEMOKRASİ ve İNSAN HAKLARI KAVRAMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde sekiz ünite yer almaktadır. Ünite adları şu şekildedir: Kendimi Tanıyorum, Geçmişimi Öğreniyorum, Yaşadığımız Yer, Üretimden Tüketime, İyi ki Var, Hep Birlikte, İnsanlar ve Yönetim, Uzaktaki Arkadaşımdır. Bu ünitelerin değer, beceri, öğrenme alanı, kazanım ve ders içi ilişkilendirme yapılan dersleri insan hakları ve demokrasi kavramları açısından incelenmiştir.

4.1.1. 1. Ünite: Kendimi Tanıyorum

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Kendimi Tanıyorum” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bunlar: Farklıyım Farklısın Farklı, Duygudan Düşünceye, Hayatım Film, Kimlerin Söyledikleridir. Bu ünite de altı kazanım yer almaktadır. Bu kazanımlar incelendiğinde konumuz ile ilgili beş kazanım tespit edilmiştir. İnsan hakları ve demokrasi ile ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Bireysel farklılıkları tanır ve kabul eder.
- Duyguları ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi fark eder.
- Farklı durumlara ait duygu ve düşüncelerini ifade eder.
- Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.
- Sahip olduğu resmi kimlik belgelerindeki bilgileri analiz ederek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Kendimi Tanıyorum” ünitesinin beş ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:³²³

1. Özel Eğitim

Kişilerin yetenek, beceri ve gülerinin değişik olabileceğinin farkına varır.

Kendi farklılığını kabullenir.

Farklılıklara karşı anlayış ve saygı gösterir.

Başkalarının duygularının farkında olur.

Kendini ifade edebilme becerisi geliştirir.

2. Girişimcilik

Kişiler arasındaki farklılıkları tanır.

3. Kariyer Bilinci Geliştirme

İnsanların tek ve kendine özgü olduğunu fark eder.

4. Rehberlik ve Psikolojik Danışma

Kendinin ve diğer insanların fiziksel, zihinsel ve duygusal özelliklerini tanır.

Farklı durumlarda farklı duygu düşünceler yaşayabileceğinin farkında olur.

İnsanların fikirlerine, ilgilerine ve duygularına saygı gösterir.

5. Sağlık Kültürü

Bireysel farklılıklara saygı duyar.

Başkalarının duygularına duyarlı olur. Kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.

Kendimi Tanıyorum ünitesi içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “kanıtı tanıma ve kullanmadır.” Doğrudan verilecek olan değer “duygu ve düşüncelere saygı ve hoşgördür.” Öğrenme alanı ise “birey ve toplumdur.”

1.Ünite- 1. Konu (Farklıyım, Farklısın, Farklı)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Kendimi Tanıyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “*aile*,

³²³ Sema Cebir Şahin ve dğr. *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Koza Yayıncılık, Ankara 2016, s.57.

benzerlik- farklılık, davranış, duygu, düşünce, hoşgörü ve sorumluluktur.”³²⁴ İnsan hakları ve demokrasi ile ilgili olan kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir. Konu içerisinde program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile ilgili farklı kavramlarda bulunmaktadır. “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konu başlığı içinde yer alan bu kavramlar ise şunlardır: “*İhtiyaç, toplum, birey, kimlik, bireysel farklılık, saygı, sınıf, ilgi ve yetenektir.*”

Duygu:

“*Dış dünyadaki varlık ve olayların insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim*”³²⁵ e duygu denilmektedir. “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konu başlığı altında verilen bireysel farklar adlı metinde verilen konuşma balonlarında “*hepimizin duyguları vardır*” cümlesi ile bu kavram öğrenciye aktarılmıştır.³²⁶ Böylece öğrencilerin her insanın, belli duygulara sahip olduğunu ve bu duyguların herkeste farklı olabileceğini anlamaları sağlanır.

Düşünce:

*Düşünce, zihni bir işe ya da soruna yöneltme ve bunun sonucu olarak zihinde tasarlanan, canlandırılan şeydir.*³²⁷ İnsan hakları sözlüğü ise düşünce kavramından şöyle bahsetmiştir. “*İnsan toplumsal ve üretici etkinlik sürecinde doğar ve gelişir(...)* *Düşünce, insan toplumlarına özgü emek ve konuşma etkinliklerine, ayrılmaz biçimde bağlıdır.*³²⁸ “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konu başlığı altında verilen bireysel farklar adlı metinde verilen konuşma balonlarında “*hepimizin düşünceleri vardır*” cümlesi ile bu kavrama yer verilmiştir.³²⁹ Her birey herhangi bir konu hakkında belli bir düşünceye sahiptir. Bu insanın düşünen bir varlık olmasından dolayı ortaya çıkmış bir durumdur. Bu düşünceleri ise özgürce söyleyebilme hakkına sahiptir.

³²⁴ Şahin, s. 59.

³²⁵ Filiz Aka, Meltem Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri için Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, Mitos Yayıncılık, İstanbul 2010, s.52

³²⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12

³²⁷ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.378

³²⁸ Vecihi Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2007, s.148

³²⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12

İhtiyaç:

*“Mal ve hizmetlere duyulan tüketim eğilimidir. Canlı bir varlıkta dirimsel ya da ruhsal bir eksikliğin giderilmesi için beliren algı, duygu ya da dürtü” dır.*³³⁰ “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konu başlığı altında verilen bireysel farklar adlı metinde verilen konuşma balonlarında ihtiyaç kavramına şu şekilde değinilmiştir. *“Hepimizin giyinme barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçları vardır.”*³³¹ Bu şekilde öğrencilerin aynı temel ihtiyaçlara sahip olduklarını anlamaları sağlanır.

Toplum:

Toplum, *“belli bir üretim biçimiyle belirlenen örgütlü insan topluluğudur. Toplum, tarihsel gelişme içinde biçimlenmiş bulunan belirli bir üretim biçimini temel alan ve insanın gelişmesinde bir aşama olarak ortaya çıkan bir toplumsal bağlantılar ve büyük insan kümeleri arasındaki ilişkiler dizgesidir.”*³³² Bu kavrama paragraf içinde yer verilmiştir. Anlatılanlardan yola çıkan öğrencilerin, belli bir grup içinde yer aldıkları fikrini benimsemeleri sağlanır. Toplumu oluşturan kişilerin ortak özelliklerinin yanı sıra farklı özelliklerinin de olduğu belirtilir.³³³ Böylece öğrencilerin yaşadıkları toplumun bir parçası oldukları hatırlatılır. Buna göre ortak özelliklerin yanında farklı kişisel özelliklerinde olabileceği açıklanmıştır. Daha sonra toplumu oluşturan kişilerin, bir arada mutlu ve huzurlu yaşamaları gerektiğini vurgulayan bir paragrafa yer verilmiştir. *“Toplumu oluşturan farklı bireysel özelliklere sahip insanların, bir arada mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi, son derece önemlidir.”*³³⁴ Burada verilen paragrafta insanların bir arada yaşamak için bireysel farklılıklarına saygı duymaları gerektiği belirtilmiştir. Toplumsal düzenin sağlanması için bunun gerekli olduğu öğrencilere aktarılmıştır.

³³⁰ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.489

³³¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12.

³³² Orhan Hançerlioğlu, *Toplum Bilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.375.

³³³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12.

³³⁴ Şahin, s.16.

Birey:

Birey, “*insan topluluklarını oluşturan, insanların ortak yanlarını taşımakla birlikte kendine özgü ayırıcı özellikleri de bulunan tek kişiyi*” belirtir.³³⁵ Bu kavram insanların ortak özelliklerinin yanı sıra kendilerine has özelliklerinde olduğunu belirten bir cümle içerisinde verilmiştir. Ayrıca toplumun, bireyler tarafından oluşturulduğuna değinilmiştir. “*Toplumunu oluşturan bireylerin örneklerde de görüldüğü gibi ortak özellikleri vardır. Bunun yanında, her bireyin kendine has, onu diğerlerinden ayıran bir takım özellikleri bulunur.*”³³⁶ Böylece öğrenci kendi kişisel özelliklerinin yanı sıra diğer insanlar ile ortak özelliklerinin olduğu kanısına varır.

Kimlik:

“*Herhangi bir şeyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütününe kimlik denir.*”³³⁷ Her insanın kendine ait fiziksel özelliklerinden bahsedilen bir paragrafta iki kişinin parmak izinin aynı olma ihtimalinin oldukça düşük olduğu anlatılmıştır. Kişilerin ne kadar benzer özellikleri olsa da farklı kişisel özellikleri vardır. Bu özellikler her bireyin kendisine aittir. Mesela parmak izi yardımı ile bir kişinin kimliğine ulaşılabileceği mümkündür.³³⁸ 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında, bu konu ile ilgili parmak izi dışında insanları birbirinden ayırt eden başka özelliklerinde var olduğunu belirtilerek öğrencilere aktarımı hedeflenmiştir. Bu özelliklerin de her insana ait olan biyolojik kimlikleri olduğunu anlatılması gerekir.³³⁹

İlgi- yetenek:

Yetenek, “*doğuştan gelen ya da eğitim ve pratikle kazanılan, zihinsel yahut fiziksel etkinliklerde bulunabilme kapasitesidir.*”³⁴⁰ Yetenek kavramına ilk olarak “*Farklıym, Farklısın, Farklı*” konusu içerisinde verilen görselde yer alan çocukların

³³⁵ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.172.

³³⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12.

³³⁷ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.110.

³³⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.14.

³³⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4.Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s. 61.

³⁴⁰ Ö. Demir, M.Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.385.

konuşma metinleri arasında yer verilmiştir.³⁴¹ Bu konuşma metni içerisinde verilen cümleler ile öğrenciye, herkesin ilgi ve yeteneklerinin var olduğu aktarılmak istenir. Daha sonra devam eden sayfalarda ilgi ve yeteneklerin herkeste var olduğu fakat bunların her insan için farklı olabileceğini vurgulayan açıklama paragrafları verilmiştir.³⁴² 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında, öğrenme-öğretme süreçleri başlığı altında ilgi ve yeteneklerin insanları birbirinden farklı kılan özellikler olarak bulunduğunun vurgulanması istenir.³⁴³ 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenci çalışma kitabında, “*Sevdiklerimin Sevdikleri*” adlı etkinlik çalışması verilmiştir.³⁴⁴ Böylece öğrencilerin çevrelerindeki kişilerin bireysel özelliklerinin farkına varmaları amaçlanmıştır.

Sınıf:

Sınıf, “*bir eğitim kurumuna aynı zamanda yazılan ve bu eğitim kurumunu aynı zamanda bitirmeleri beklenen öğrenci kümesidir.*”³⁴⁵ Öğrencilerin ilgi ve yetenekleri bazında kendi sınıflarını düşünmeleri istenir. Sınıflarında, şarkı söylemeyi seven, resim yapmayı seven veya spor yapmaktan hoşlanan kişilerin olduğu belirtilir.³⁴⁶ Öğrencilerin, toplumun küçük bir kurumunda olduklarını fark etmeleri sağlanır. Sınıfta ortak ve farklı özelliklere sahip kişilerin bulunması, öğrencilerin buldukları ortamlarda ortak ve farklı özelliklerde kişilerin olabileceği sonucuna varmalarını sağlar.

Saygı:

*Olumlu herhangi bir niteliği nedeniyle bir kimseye özenli davranma duygusudur.*³⁴⁷ “Farlıyım, Farklısın, Farklı” konusu içerisinde yer alan bu kavrama insanların fiziksel ve kişisel özelliklerinin farklı olabileceği, bunun için insanlara kötü davranmak yerine bu farklılıklara saygı duymamız gerektiği üzerinde

³⁴¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.12.

³⁴² Şahin, s.15.

³⁴³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s. 62.

³⁴⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Koza Yayıncılık, Ankara 2016, s.12.

³⁴⁵ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1032.

³⁴⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.15.

³⁴⁷ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.165.

durulmuştur. “İnsanların birbirinden farklı olduklarını kabul etmeliyiz. Fiziksel veya kişilikle ilgili özelliklerinden dolayı insanlara kötü davranmamalı, farklılıklara saygı göstermeliyiz.”³⁴⁸

Bireysel Farklılık:

Bireysel özellik “bir nesnenin, olayın ya da bireyin kendine özgü, onu o yapan, başkalarından ayıran temel özellik ve nitelikleri, kimlik çizgisidir.”³⁴⁹ Bu çizgi her bireyde değişik olacağından farklılıkların oluşması kaçınılmazdır. Bu ise bireysel farklılıklara yol açar. “Farklıyım, Farklısın, Farklı” konusu içerisinde genel olarak bireysel farklılıklarımızın olduğu ve bunları kabul etmemiz gerektiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Konu sonunda öğrencilerin bireysel farklılıklar ile ilgili daha fazla bilgi edinmeleri için rehberlik servisi ile görüşmeleri istenir.³⁵⁰

4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenci çalışma kitabında öğrencilerin bireysel farklılıkları daha iyi anlamaları için “Bireysel Farklılıklar” adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte pek çok farklı özellik verilmiş bu özelliklerin hangisinin bireysel hangisinin duygusal ve fiziksel özelliklerimize ait olduğunu bulmaları istenir.³⁵¹ 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmen kılavuz kitabında, ders işleniş süreci içerisinde bireysel farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesi gerektiği, mutlu ve huzurlu yaşamak için bu farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁵²

1.Ünite- 2. Konu (Duygudan Düşünceye)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Kendimi Tanıyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Duygudan Düşünceye” konu başlığı altında öğrenciyi belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “*aile, benzerlik-farklılık, davranış, duygu, düşünce, hoşgörü, sorumluluktur, temel hak ve özgürlüklerdir.*” Bu kavramlar arasında ders kitabı içerisinde değinilen kavramlara aşağıda yer verilmiştir. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir.

³⁴⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.16.

³⁴⁹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.174.

³⁵⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.16.

³⁵¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.11.

³⁵² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.63.

“Duygudan Düşünceye” konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır:
“Görüş, ihtiyaç, grup, saygıdır.”

Davranış:

Bu kavrama ilk olarak “Duygudan Düşünceye” adlı konu başlığı altında yer verilmiştir. Paragraf içinde yer verilen bu kavramın, duygu ve düşüncelerimiz sonucu ortaya çıktığı belirtilmiştir. Duyguların düşüncelere sebep olduğu ve sonra düşüncelerin ise davranışlara yön verdiğine değinilmiştir.³⁵³

Duygu- Düşünce:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Duygudan Düşünceye” adlı konu da hazırlık çalışmaları arasında verilen bu kavramlar ile ilgili öğrencinin, konu hakkındaki fikri ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı sayfa içerisinde dokuz tane farklı resim verilmiştir. Bu resimlerin altında “fotoğrafların sizde uyandırdığı duyguları, arkadaşlarınız ile paylaşınız?” sorusu sorularak öğrencilerin aynı durumlarda değişik hislere sahip olduklarını fark etmeleri sağlanır. Daha sonra öğrencilere paragraf içerisinde duygu ve düşüncenin sözlük anlamları verilir.³⁵⁴ 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğrenci çalışma kitabında “Duygu Küpü” adlı bir etkinlik verilerek öğrencilerin farklı durumlara nasıl tepki verdiklerini tespit etmeleri sağlanır. Daha sonra “Duygu ve Düşünce” adlı etkinlikte sekiz duygunun karşılığında ne düşündüklerini yazmaları istenir.³⁵⁵ Bu konu sonunda öğrencilerin farklı duygu ve düşüncelere sahip olduklarının farkına varmaları ve bu farklılığa rağmen mutlu ve huzurlu bir toplumda yaşamının gereği olarak farklılıklara saygı duyulması gerektiği amacına ulaşılacaktır.

Hoşgörü:

Bu kavrama ilk olarak “Duygudan Düşünceye” adlı konu başlığı altında yer verilmiştir. Toplumsal hayatta uyum içinde yaşanabilmesi için insanlar arasında ön yargılardan uzak bir hoşgörü ortamının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.³⁵⁶

³⁵³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.20.

³⁵⁴ Şahin, s.18.

³⁵⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.13-14.

³⁵⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.21.

Sorumluluk:

Bu kavrama “Duygudan Düşünceye” adlı konu başlığı altında yer verilmiştir. Bir öğrencinin konuşma metni içinde geçen bu kavrama, öğrencilerin ödevlerini yapmalarının bir sorumluluk olduğu belirtilerek yer verilmiştir.³⁵⁷ Her öğrencinin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği vurgulanarak öğrencilerde farkındalık uyandırılmak istenmiştir.

Temel hak ve özgürlükler:

İnsanların, temel hakları konusu tarihin her çağında karşılıklarına çıkmıştır. Eski Mezopotamya ve Mısır halklarında bile insanın insanı sömürmesi acımasız biçimde var olmuştur. Sömürülenlerin her fırsatta bu duruma karşı çıkmaları sömürüyü en aza indirmiştir. Bu karşı çıkış bugünkü temel hak ve özgürlükler kavramını ortaya çıkarmıştır.³⁵⁸ Temel hak ve özgürlükler, “*belli bir anayasada somut olarak düzenlenmiş ve güvenceye bağlanmış bulunan insan hakları Birleşmiş Milletlerce 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde öngörülen; yaşama, insanca davranış görme, seyahat etme, düşüncesini ve inancını dile getirme, mal edinme ve eğitim gibi birçok öğeyi içine alan temel haklardır.*”³⁵⁹

Görüş:

Görüş, “*bir olay, kişi veya etkinlik ile ilgili, değişime ve itiraza açık, olgusal olarak doğrulanamayan tavır veya inançlardır.*”³⁶⁰ Her insanında görüşlerini özgürce dile getirme hakkı bulunmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine göre; herkesin “*görüş ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır.*”³⁶¹ Özgür düşünme hakkına sahip olan bir kişinin aynı zamanda görüşlerini dile getirme, bilgi edinme bilgi ve düşüncesini yayma hakkına sahiptir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Duygudan Düşünceye” konusunun hazırlık çalışmalarında bu kavram şu şekilde yansıtılmıştır. “*Çevremizdekilerle her konuda aynı görüşlere sahip olmayabiliriz.*”

³⁵⁷ Şahin, s.18.

³⁵⁸ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.396.

³⁵⁹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1123.

³⁶⁰ Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.152.

³⁶¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.187.

Bizden farklı görüşleri olan bireylere nasıl davranmalıyız”³⁶² sorusu ile öğrencilerin herkesin farklı görüşlere sahip olabileceğinin farkına varmalarını sağlar.

Grup:

“Ortak özelliklere sahip ya da benzer amaçlar için bir arada bulunan birden fazla kişi, olay, nesneye” grup denilmektedir.³⁶³ Bu konu içerisinde öğrencilerin belli gruplar arasında yer aldıkları gösterilmiştir. Fakat her grubun kendine has özelliklerinin ve sorumluluklarının olduğunun unutulmaması gerektiğine değinilmiştir.³⁶⁴

1.Ünite- 3. Konu (Hayatım Film)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “*Kendimi Tanıyorum*” ünitesi içerisinde yer alan “*Hayatım Film*” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “*aile, benzerlik- farklılık, değişim ve süreklilik, kronolojidir.*” Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “*Hayatım Film*” konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır; “*sosyal faaliyet ve törendir.*”

Aile:

Ders kitabında “*Ceren’in Yaşam Kronolojisi*” adlı metin verilmiştir. Bu metin içerisinde aile kavramı verilerek çocuğun ailedeki yerine değinilmiştir. Daha önceki konularda verilmesi gereken aile kavramı, ilk olarak bu konu içerisinde yer almıştır.

Sosyal Faaliyet:

Bu kavram kişinin sevdiği sosyal faaliyetler içinde yer alabileceğini vurgulayarak metin içinde yer almıştır. “*Okuldaki sosyal faaliyetlere katılmayı çok seven Ceren, 3. sınıfta okul korosunda yer aldı.*”³⁶⁵ Böylece öğrencilerin ilgilerine göre sosyal faaliyet alanlarına katılabileceği belirtilmiştir. Çünkü insanlar sosyal birer varlıktır. İlgi ve yeteneklerini farklı alanlarda kullanabilirler.

³⁶² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.17.

³⁶³ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.73.

³⁶⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.21.

³⁶⁵ Şahin, s.22.

Tören:

“Bir topluluktan olanların bir olayı, kişiyi, değeri ayırt edip simgeleştirmesi; bunların anlam ve öneminin pekiştirilmesi amacıyla düzenlenen etkinliklerdir.”³⁶⁶

Ders kitabında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı tören kutlamalarından bahsedilmektedir. Bununla ilgilide dünyanın etrafında farklı çocukların bulunduğu bir resme yer verilmiştir.³⁶⁷

1.Ünite- 4. Konu (Kimliklerin Söyledikleri)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Kendimi Tanıyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Kimliklerin Söyledikleri” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar *“aile, benzerlik-farklılık, değişim ve süreklilik, davranış, grup, kimlik, kurum ve sosyal etkileşimdir.”* Fakat bu kavramların bazılarını konu içerisinde yer verilmemiştir. Ders kitabı içerisinde değinilen kavramlar ise aşağıda açıklanmıştır. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile alakalıdır. “Kimliklerin Söyledikleri” konu başlığı içinde yer alan kavramlar şunlardır: *“Vatandaş, devlet, bağımsızlık, ilgi, liderdir.”*

Kimlik:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde kimlik kavramına daha öncede değinmiştik. Bu konu içerisinde ise hazırlık çalışması içerisinde yer aldığını görüyoruz. Öğrencilere nüfus cüzdanı dışında hangi kimliklere sahip oldukları sorulur.³⁶⁸ Böylece öğrencilerin ilgilendikleri farklı alanlardaki kimliklerini dile getirmeleri istenmiştir. Bu şekilde onlar hakkındaki farklı bilgiler ortaya çıkarılabilecektir.

Devlet:

Devlet, ekonomiye egemen sınıfın siyasal örgütüdür. Devletin amacı; yürürlükteki düzeni korumak, egemen sınıfın yararına, diğer sınıfları baskı altında tutmaktır. İnsan hakları da temel olarak, devletle yurttaşı arasındaki bir ürünün

³⁶⁶ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1157.

³⁶⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.23.

³⁶⁸ Şahin, s.24.

sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³⁶⁹ Bu konu içerisinde devlet kavramı Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vatandaşlarının sahip olduğu nüfus cüzdanından bahsedilen bir paragraf içerisinde geçmektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli eseri olduğuna değinilmiştir.³⁷⁰

İlgi:

Kişinin belli bir amaç doğrultusunda duygu ve dikkatinin olumlu yönelimi olarak tanımlanabilir. İnsanlar ancak ilgi duydukları herhangi bir şeyi öğrenebilir ve zihnine kazıyabilir; ilgisi olmayan durumlar içinse bu mümkün değildir.³⁷¹ Ders kitabında verilen “beş farklı kimlik kartına bakarak insanların hangi kişilik özelliklerine ve ilgi alanlarına sahip oldukları hakkında bilgi edinebilir miyiz?” sorusu içerisinde ilgi kavramı öğrenciye aktarılmıştır.

Lider:

Başkalarının faaliyetleri üzerinde etkili olan, kişileri bir hedef doğrultusunda davranmaya yönelten kişiye lider-önder denir.³⁷² “Kimliklerin Söyledikleri” adlı konuda Mustafa Kemal Atatürk'ün pek çok özelliğinin yanı sıra liderlik özelliğinden de bahsedilmiştir. Atatürk, askerlikten devlet adamlığına, sanattan spora, tarihten dile pek çok alanda çalışmalar yapan çok yönlü bir liderdir.³⁷³

Tablo 14. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Kendimi Tanıyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Kendimi Tanıyorum	Birey ve Toplum	Farklıyım, Farklısın, Farklı	Bireysel farklılıkları tanıy ve kabul eder.	aile, benzerlik-farklılık, davranış, duygu, düşünce, hoşgörü, sorumluluk	ihtiyaç, toplum, birey, kimlik, bireysel farklılık, saygı, sınıf, ilgi, yetenek

³⁶⁹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.127.

³⁷⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.25.

³⁷¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.195.

³⁷² *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.915.

³⁷³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.25.

Kendimi Tanıyorum	Birey ve Toplum	Duygudan Düşünceye	Duyguları ve düşünceleri arasındaki ilişkiyi fark eder. Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.	aile, benzerlik-farklılık, davranış, duygu, düşünce, hoşgörü, sorumluluktur, temel hak, özgürlük	görüş, ihtiyaç, grup, saygı
Kendimi Tanıyorum	Birey ve Toplum	Hayatım Film	Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyar.	aile, benzerlik-farklılık, değişim, süreklilik	sosyal faaliyet, tören
Kendimi Tanıyorum	Birey ve Toplum	Kimliklerin Söyledikleri	Sahip olduğu resmi kimlik belgelerindeki bilgileri analiz ederek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.	aile, benzerlik-farklılık, değişim ve süreklilik, davranış, grup, kimlik, kurum, sosyal etkileşim	vatandaş, devlet, bağımsızlık, ilgi, lider

Tablo 14’de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Kendimi Tanıyorum” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Kendimi Tanıyorum” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren hem program kavramı hem de program kavramları arasında yer almayan kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramlardan bazılarının açıklamalarına yukarıda yer verilmiştir. “Kendimi Tanıyorum” ünitesinin öğrenme alanı ise birey ve toplumdur.

4.1.2. 2. Ünite: Geçmişimi Öğreniyorum

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Geçmişimi Öğreniyorum” adlı ünite içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bunlar: Geçmişin İpuçları, Tarihte Türklerin Oynadığı Oyunlar, Bir Lider Doğuyor’ dur. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Geçmişimi Öğreniyorum” adlı ünite de altı kazanım vardır. Bu kazanımlardan bazılarının konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Sözlü tarih yöntemini kullanarak ve nesnelere dayanarak aile tarihini oluşturur.
- Ailesi ve çevresinde milli kültürü yansıtan öğeleri fark eder.
- Kültür öğelerinin geçmişten bugüne değişerek taşındığına ilişkin yakın çevresinden kanıtlar gösterir.

- Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak, milli mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye’yi betimler.
- Milli mücadelenin kazanılmasında ve cumhuriyetin ilanında Atatürk’ün rolünü fark eder.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinin iki ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

1. Kariyer Bilinci Geliştirme:

Liderlerin gruplar ve toplumlar üzerindeki etkilerini araştırır.

Liderlik becerilerine örnek verir.

2. Rehberlik ve Psikolojik Danışma:

Lider ve grup üyeleri arasındaki etkileşimi açıklar.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “*bilgiyi kullanabilir biçimlerde planlama ve yazmadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*Türk büyüklerine saygı, aile birliğine önem verme ve vatanseverliktir.*” Öğrenme alanı ise “*kültür ve mirastır.*”

2.Ünite- 1. Konu (Geçmişin İpuçları)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Geçmişin İpuçları” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “*aile, akrabalık, benzerlik-farklılık, dayanışma, gelenek, giyim, değişim-süreklilik, kanıt, kaynak, kültür, milli kültür, törendir.*” Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Geçmişin İpuçları” konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “*Kurum, meclis, görev, kanun, cumhuriyet, üyedir.*”

Akrabalık:

Aile kavramının öğrenciye anlatıldığı paragrafın devamında aileyi oluşturan bireylere yer verilmiştir. Bu bireylerin birbiri ile olan ilişkilerine ise akrabalık ilişkisi dendiğinden bahsedilir. “*Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile; anneanne,*

*babaanne, büyükbaba, dede, teyzeler, amcalar, halalar, kuzenler vb. akrabalar ile geniş bir yapı oluşturur.*³⁷⁴

Benzerlik-Farklılık:

Bu kavramalar, öğrencinin yaşadığı toplum içerisindeki törenlerde yapılan faaliyetler ele alınarak kavratılmaya çalışılmıştır. Özellikle evlilik törenindeki günümüzde ve geçmişte yapılan faaliyetlerin benzer ve farklı yönleri buldurulmaya çalışılmıştır.³⁷⁵

Dayanışma:

Ders kitabı içerisinde verilen altı düğün resmi öğrenciye gösterilerek bu resimlerin dayanışma duygusunu nasıl pekiştirdiği sorulur. Bu tür törenlerin bireyleri bir araya getirdiği ve toplumun dayanışma duygusunu pekiştirdiği ele alınmıştır. *“Düğünler; bireyleri bir araya getiren, toplumun dayanışma duygularını pekiştiren, sevinçlerin paylaşıldığı mutlu olaylardan biridir.*³⁷⁶

Milli Kültür:

“Meltem’in Ailesindeki Milli Kültür Öğeleri” adlı metin içerisinde her ailenin kendine göre farklı kültürel öğelere sahip olabileceğinden bahsedilmiştir.³⁷⁷ Yayımlanmış fotoğrafların anlatıldığı altı fotoğraf karesine yer verilmiştir. Bu fotoğraf karelerinin altına milli kültürümüzün geçmişten günümüze kadar nasıl taşındığına dair öğrencilerden yorum yapmaları istenir. Konunun devamında milli kültürün tanımı verilmiştir. Milleti birlik ve beraberliğini sağlamada milli kültür öğelerinin önemli bir yere sahip olduğu anlatılmıştır.³⁷⁸

Kurum:

Milli kültürün ele alındığı konu içerisinde Cumhuriyet’ in ilanından sonra bu yönde yapılan faaliyetler ele alınmıştır. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu’nun kuruluş amaçlarına değinilmiştir. *“Atatürk, milli kültürümüzün kökenlerinin araştırılması için Türk Tarih Kurumunu (1931) ve kültürümüzün ayrılmaz bir*

³⁷⁴ Şahin, s.30.

³⁷⁵ Şahin, s.34.

³⁷⁶ Şahin, s.34.

³⁷⁷ Şahin, s.33.

³⁷⁸ Şahin, s.35-38.

parçası olan Türkçe'nin zenginliğinin ortaya çıkması içinde Türk Dil Kurumunu(1932) kurdurmuştur.”³⁷⁹

Üye:

Bu kavram, öğrencilere aileyi oluşturan bireylerin her birinin ailenin bir üyesi olduklarını hatırlatır. “Aile üyeleriyle yapılan sohbetler, bayram günleri, bazen de bir eşya bize ailemizle ilgili bilgi verir.”³⁸⁰ Böylece öğrenciler kendi aile ve akrabalıklarını düşünerek bu geniş yapının bir parçası olduklarının farkına varacaklardır.

Cumhuriyet:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Bahadır’ın Sözlü Tarih Çalışması” adlı metinde cumhuriyet kavramına değinilmiştir. Cumhuriyetten sonra toplumsal alanda yapılan yeniliklerden bahsedilmiştir. “Cumhuriyet ilan edildikten sonra Soyadı Kanunu çıkarıldı.”³⁸¹ Bu şekilde öğrencilerin toplumsal yaşamdaki değişiklikleri fark etmeleri sağlanır.

Kanun:

“Bahadır’ın Sözlü Tarih Çalışması” adlı metin Soyadı Kanunu’ndan bahsetmiştir. “Cumhuriyet ilan edildikten sonra Soyadı Kanunu çıkarıldı. İsimlerimize takılan “zade, gil” gibi lakaplar kaldırıldı.”³⁸² Bu kanunun ne zaman çıkarıldığını anlatan metin, öğrencilere Soyadı Kanunu’nun çıkarılma gerekçelerini ve faydalarını daha iyi kavramalarına yardımcı olur.

2.Ünite- 2. Konu (Tarihte Türklerin Oynadığı Oyunlar)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Tarihte Türklerin Oynadığı Oyunlar” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “değişim ve sürekliliktir.”³⁸³

³⁷⁹ Şahin, s.39.

³⁸⁰ Şahin, s.31.

³⁸¹ Şahin, s.31.

³⁸² Şahin, s.31.

³⁸³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.84.

Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Tarihte Türklerin Oynadığı Oyunlar konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır; “*görüş ve topluluktur.*”

Değişim ve Süreklilik:

Oyun oynamak geçmişten günümüze kadar süregelmiş, bugünden geleceğe devam eden bir eylemdir. Değişim ve süreklilik kavramı, Geçmişimi Öğreniyorum ünitesi içerisinde Türklerin geçmişte hangi oyunları oynadıklarını ve günümüzde hangi oyunların oynandığını anlatan bir metin verilmiştir. Bu oyunlar arasında süreklilik gösterdiği halde değişime uğrayan oyunlarında olduğunu kavramaları sağlanmıştır.

Görüş:

Hazırlık çalışması olarak verilen soru da öğrencilerden günümüzde oynanan oyunları söylemeleri istenmiştir. Devamında ise geçmişte oynanan oyunlar ile günümüzde oynananlar arasında ne gibi değişiklikler olduğu hakkındaki görüşlerini bildirmeleri istenmiştir.³⁸⁴ Her öğrencinin kişisel olarak bir görüşünün olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kişilerin kendini ifade etme ve bir konu hakkında fikir beyan etme becerilerine katkıda bulunulmuştur.

Topluluk:

Sosyal Bilimler Sözlüğüne göre topluluk “*birbiri ile çok sıkı işbirliği kurarak ortak bir yaşam sürdüren, büyük ölçüde ortak anlamlar dünyası, ideoloji ya da inanç çevresinde uyumlu ailelerden oluşan birliktir.*”³⁸⁵ Bu kavrama aslında bir oyun anlatımı içerisinde yer verilmiştir. Meddah oyununun, belli bir hikâyedeki kişilerin taklit yolu ile canlandırılması yapılarak belirli bir topluluk önünde sergilenen bir oyun türü olduğunun anlatıldığı paragrafta geçmektedir.³⁸⁶ Böylece öğrencilere insanların bazı faaliyetlerde uyum ve belli bir düzene bağlı kalarak bir araya gelebileceklerinin aktarımı yapılmıştır.

³⁸⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.40.

³⁸⁵ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1141.

³⁸⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.42.

2.Ünite- 3. Konu (Bir Lider Doğuyor)

4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Bir Lider Doğuyor” konu başlığı altında öğrenciye belirli kavramların kazandırılması amaçlanmıştır. Bu kavramlar “*cumhuriyet, dayanışma, dil, kronoloji, kültür, liderlik, millet, milli egemenlik ve savaştır.*” Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Bir Lider Doğuyor” konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır; “*bağımsızlık, oy, anayasa, vatan, barış, meclis, hak, protesto, genelge, milli bilinç, vatandaş, vatanseverliktir.*”

Cumhuriyet:

Bu kavram ilk olarak hazırlık çalışması arasında verilen soru ile öğrenciye aktarılmıştır. Cumhuriyet’in kuruluşunda Atatürk’ün rolünün ne olduğunu düşünceleri ve görüşlerini söylemeleri istenmiştir. Daha sonra Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması adlı metin verilmiştir. Burada Türk halkı için en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğuna değinilmiştir. Devamında ise Mükerrer Kamil Su’ nun Ata’nın Romanı adlı kitabından alınan “*Cumhuriyet İlan Ediliyor*” adlı metin verilerek cumhuriyetin ilan edilme aşaması anlatılmıştır.³⁸⁷ Mevcut yönetim şeklimizin ne zaman ilan edildiğini anlatan metinden faydalanarak öğrencilere cumhuriyet kavramı öğretilmiştir.

Dayanışma:

Dayanışma insanlar arasındaki en güçlü bağlardan biridir diyebiliriz. Özellikle toplumlar arasında sıkı bir dayanışma ruhu o toplumu ileri seviyelere taşımıştır. Sakarya Meydan Muharebesi’nin anlatıldığı konu da Tekâlif-i Milliye Emirlerinden bahsedilmiştir. Yayınlanan bu emirlerin halk ve asker arasındaki dayanışma ruhunu güçlendirmesi konu edilmiştir. Ayrıca konu içerisinde toplum içindeki dayanışma ruhunu gösteren bir anonim tablodan yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra birlik ve beraberliğin de dayanışma ruhu içerisinde yer aldığı belirtilmiştir.³⁸⁸

³⁸⁷ Şahin, s.54-55.

³⁸⁸ Şahin, s.53.

Millet:

“Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesi içerisinde yer alan “Bir Lider Doğuyor” adlı konu da milli mücadele yılları içerisinde milletin birlik ve beraberlik içerisinde hareket ettiğinden, bağımsızlık uğruna verilen savaşlardaki fedakârlıklarına değinilmiştir. 4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında verilen “*Türk Milleti*” adlı etkinlikte öğrencilerden milli mücadele döneminde Türk halkının vatanına sahip çıkmak için neler yaptığını anlatan bir yazı yazmaları istenmiştir.³⁸⁹

Milli Egemenlik:

Milli Egemenlik, “*bir devletin egemenliğini yani onun bağımsızlığını yansıtır. (...) Egemenlik hakkı ülkenin yönetim biçimine, olanaklarına, nüfusuna bakılmadan tüm bağımsız devletlerle eşitlik hakkına dayanan bir haktır. Bağımsızlığın temel ögesi egemenliktir. Egemenlik hakkının kullanılış biçimi, devletin yönetim biçimini de belirler.*”³⁹⁰ İlk olarak bu kavram Mustafa Kemal’in milli hâkimiyete dayanan bağımsız bir devlet kurma isteğini anlatan paragraf içerisinde verilmiştir. Daha sonra 23 Nisan 1920 yılında açılan Büyük Millet Meclisi’nin milli egemenliğe dayandığından söz edilmiştir.³⁹¹ Yani ülke içerisinde yönetimden sorumlu olan kolun halk olmasının arzu edildiğine ulaşılabilir. Bunun için açılan meclisin halk tarafından yönetimi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece bağımsızlık yolunda demokratik bir yönetim sağlanabilecektir.

Savaş:

Savaş; devletler arasında, belli ekonomik çıkarların ve siyasal hedeflerin kabul ettirilmesi amacıyla, siyasetin örgütlü silahlı güçlerle yapılan biçimidir. (...) Mustafa Kemal Atatürk, hazırladığı Söylev’inde savaşın bir insanlık suçu olduğunu fakat halkların emperyalistlere karşı koymak için, sömürgeci güçlere karşı yapılan savaşların ve gerici güçlere karşı yapılan direnişlerde haklılık payı olduğunu belirtmiştir.³⁹² “Bir Lider Doğuyor” adlı konuda Mustafa Kemal Atatürk’ün bir lider olarak hangi kişisel özelliklere sahip olduğu anlatılmıştır. Bunun için Mustafa

³⁸⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.32.

³⁹⁰ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.153.

³⁹¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.48-50.

³⁹² V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.346.

Kemal'in katıldığı genelge ve savaşlara değinilmiştir. Bu savaşların milletin ulusal bağımsızlığı için yapıldığı vurgulanmıştır. 4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında “Çanakkale” adlı bir etkinlik verilmiştir. Bu etkinlikte Çanakkale Savaşı'nı anlatan bir şiir verilmiştir. Şiirde anlatılanlara göre öğrencilerden, Çanakkale Savaşı'nda neler yaşandığını yazmaları istenmiştir.³⁹³

Bağımsızlık:

Bu kavram Mustafa Kemal'in bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak istediğinin anlatıldığı paragrafta verilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk adlı eserinden alınan bir metinde bağımsızlıktan yoksun olan bir milletin uygar insanlık karşısında geri gideceğini belirtmiştir.³⁹⁴ Öğrencilerin Türk Devleti'nin kuruluşunda ne gibi zorlukların yaşandığını anlamaları sağlanmıştır. Bunun için yapılan savaşlar ve verilen mücadeleler kısa metinler şeklinde anlatılmıştır.

Yapılan savaşlar sonucunda Mudanya Ateşkes Antlaşmasının ve Lozan Barış Antlaşması'nın yapıldığına değinilmiştir. Bunun sonucunda ise Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak tüm dünya tarafından kabul edildiği sonucuna varılmıştır.³⁹⁵ Öğrencilere geçmişte büyüklerinin bağımsız yaşama adına, hiçbir devletin boyunduruğı altına girmedikleri ve bağımsızlık için her türlü mücadeleyi verdikleri kavratılmıştır.

Vatanseverlik-Yurtseverlik:

“Yurdu korumak ve geliştirmek kavramını ifade eder. Kavimsel ya da siyasal toplulukların doğmasıyla birlikte, var olan yaşamın siyasal, ekinsel ve toplumsal ortamına ve halkın savaşımına duyulan ilginin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.”³⁹⁶ Vatanseverlik kavramı Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal adlı konuda Osmanlı Devleti'nin zor durumda olduğundan dolayı Trablusgarp'a asker gönderemediği

³⁹³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.29.

³⁹⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.48.

³⁹⁵ Şahin, s.54.

³⁹⁶ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.457.

bunun üzerine Mustafa Kemal’inde içinde bulunduğu vatansever subayların, gönüllü olarak buraya gidip düşman ile savaşıp halkı örgütlemelerinden bahsedilmiştir.³⁹⁷

Vatandaş:

“Bir cumhuriyete yasal bir bağ ile bağlı olan ve bundan kaynaklanan hak ve ödevleri bulunan gerçek kişi; halk egemenliğini paylaşan bireylerden her birine vatandaş denir.”³⁹⁸ Bir Lider Doğuyor konusunda geçen vatandaş kavramına yurttaş olarak değinilmiştir. Yurdun en değerli varlığının, yurttaşları arasındaki birlik, beraberlik, uyum ve çalışkanlık gibi duygu ve kabiliyetlerin yüceliğidir. Daha sonra verilen paragrafta ise Mustafa Kemal’in şu sözüne yer verilerek vatandaş kavramına değinilmiştir. “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk edilemez.”³⁹⁹

4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında her vatandaşın vatani için yaptığı fedakârlıktan bahseden bir etkinlik çalışması verilmiştir. Bu metinde özellikle kadınların cephede olan askerlere yardımlarından bahsedilmiştir.⁴⁰⁰ Bir toprak parçası üzerinde yaşayan her vatandaşın birlik ve beraberlik gösterdiği vurgulanmıştır.

Milli Bilinç:

“Toplumsal ilişkiler içinde, insanlar nesnelere özelliklerini fark edip belirtirler, çevreyle olan ilişkilerini kavrarlar, kendilerini bireyleştirirler, doğa güçlerini, kendilerine hizmet ettirmek, gereksinimlerini karşılamak üzere onların üzerinde dolaylı bir etki yaparlar. Bu yüzden bilinç, toplumsal gelişmelerin bir ürünüdür. Toplumun dışında bilinç oluşamaz.”⁴⁰¹ Mustafa Kemal’in milli mücadeleyi başlatmasındaki amaçtan söz edilmiştir. Bu amaç, halk arasında milli bilinci ortaya çıkarmak ve birlik beraberliğin sağlanmasıydı.⁴⁰²

³⁹⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.45.

³⁹⁸ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1308.

³⁹⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.53.

⁴⁰⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.30.

⁴⁰¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.74.

⁴⁰² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.48.

Genelge:

“Genelge; ilgililere gönderilen yasa, tüzük ve yönetmeliklerin uygulanması ile ilgili kolaylaştırıcı ve açıklayıcı bilgiler içeren yazıdır.”⁴⁰³ Bir Lider Doğuyor konusunda Mustafa Kemal Atatürk’ün askeri hayatına değinildiğinden bahsetmiştik. Mustafa Kemal’in milli mücadeleyi nasıl yürüttüğünü anlatan bilgi yazısında yapmış olduğu genelgelere yer verilmiştir.⁴⁰⁴ Bu genelgeler ile halkın örgütlenmesi sağlanmış milli mücadelenin başarı ile tamamlanması hedeflenmiştir.

Protesto:

*Protesto, devletlerin belirli bir durumu, savı ya da davranışı onaylamadıklarını açıklayan tek yanlı diplomatik bildirimdir.*⁴⁰⁵ Milli mücadele yıllarının ele alındığı konuda Havza Genelgesine değinilmiştir. Bu genelge de halktan istenen yurdu işgale başlayan düşmanlara karşı protesto mitingleri düzenlemeleridir.⁴⁰⁶ Böylece tüm yurdun işgallerden haberi olabilecek ve direniş başlatılabilecektir. Yapılan bu protestoların amacı ise bağımsızlığı tehdit eden düşmanların yurdu işgallerine karşı çıktıklarını belirtmektir.

Hak:

“Hak, gelenek, töre ya da yasalarca verilen, kişinin bir şeyi elde etme, elde bulundurma, belli bir biçimde davranma yetkisine” denir.⁴⁰⁷ Konu içerisinde verilen bir metinde kişi hakkı yerine devletin hayat bulma hakkından bahsedilmiştir.⁴⁰⁸ Devlet olarak bağımsızlığını kazanması hayat hakkı olarak tanımlanmıştır. Bu hakkı almak içinde hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacaktır.

Meclis:

“Demokratik ülkelerde, yasama görevini yerine getirmek üzere, kural olarak halkın seçtiği temsilcilerden oluşan kurul, kamutay.”⁴⁰⁹ Demokratik ülkelerde halkın

⁴⁰³ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.69.

⁴⁰⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.49.

⁴⁰⁵ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.968.

⁴⁰⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.49.

⁴⁰⁷ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.535.

⁴⁰⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.49.

⁴⁰⁹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.814.

yönetime katılma organlarından bir meclisin bulunması diyebiliriz. Böylece demokrasi ilkeleri sağlanmış olmaktadır. Milli mücadele döneminde yapılan kongre ve genelgeler ışığında 23 Nisan 1920 yılında Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Ayrıca bu meclisin halk egemenliğine dayandığı vurgulanmıştır.⁴¹⁰ Savaş yılları devam ederken millet meclisinin açılması demokratik bir yönetim anlayışının benimsendiğini göstermektedir.

Barış:

Barış, “*çatışma, anlaşmazlık olmaması durumudur.*”⁴¹¹ Barışı en iyi tanımlayan ve özümseyen dünya liderlerinden biri Atatürk’tür. Ona göre barış; tüm insanlığın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik düşüncesinde birleşmesi ile sağlanabilir.⁴¹² Konu içerisinde milli mücadele gerçekleştirilirken açılan cephelerden ve bu cephelerde kimler ile savaşıldığından bahsedilmiştir. Ermeniler yapılan savaşı kaybedince barış teklifinde bulunmuşlardır.⁴¹³

Vatan- Yurt:

“*Bir ulusun üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçasıdır.*”⁴¹⁴ Bu toprak parçası için insanlar hayatları uğruna savaşmış ve hür olarak mutlu ve refah seviyesi yüksek bir toplumda yaşamak istemişlerdir. Vatan kavramı 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Erzurum ve Sivas kongrelerinden bahseden bir metin içerisinde geçmektedir. Burada kongrelerde alınan karara göre vatanın bir bütün olduğu ve asla parçalanamayacağı belirtilmiştir.⁴¹⁵ Ulusal bağımsızlığın amaçlandığı Kurtuluş Savaşı’nda milli sınırlardan taviz verilmemesi hususu öğrenciye kavratılmıştır. Konu içerisinde devam eden sayfalar da vatan kavramına yine değinilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün şu sözü ile öğrencilerin vatanın sıradan bir toprak parçası olmadığı yaşadıkları yerin aslında nice mücadeleler sonucu elde edildiği

⁴¹⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.50.

⁴¹¹ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.26.

⁴¹² V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.61.

⁴¹³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.51.

⁴¹⁴ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1307.

⁴¹⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.50.

vurgulanmıştır. “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatanđaş kanıyla ıslanmadıkça terk edilemez.*”⁴¹⁶

Anayasa:

İnsan Hakları Sözlüğü ’ne göre anayasa; “*toplumsal düzeni, devlet yapısını ve yönetimini, devlet organlarının işleyiş dizgesini, toplumsal örgütleniş biçimlerini, seçim yordamlarını, yurttaşların temel haklarını ve yükümlülüklerini saptayan, devlet organlarının birbiriyle ilişkilerini temel yasadır.*”⁴¹⁷ İnsanlar yaşadıkları toplumda bu temel yasalara uygun davranmak zorundadırlar. Toplum yapısının bozulmaması için yapılan bu yasalar kişilerin daha müreffeh ve adaletli bir toplumda yaşamalarını sağlamak içindir. Temel toplum düzenini korumaya çalışan bu anayasa kavramına 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer verilmiştir. “Cumhuriyet İlan Ediliyor” adlı bir metin verilmiştir. Bu metin içerisinde cumhuriyet yönetim şeklinin, meclis içerisinde yapılan oylama sonucu 1921 Anayasasında yapılan değişiklik ile anayasada yer aldığından bahsedilmiştir.⁴¹⁸

Oy:

“*Seçmenlerin türlü toplumsal, ekonomik, ruhsal etkenlerin etkisi altında siyasal seçimlerini oluşturma ve açığa vurma biçimidir.*”⁴¹⁹ Bu şekilde kişiler özgür iradelerini kullanarak kendi fikir ve düşüncelerine göre seçim yapmaktadır. Cumhuriyet’in ilan edilme sürecini anlatan metinde Anayasa’da yapılması istenen değişikliğin meclis içerisinde oylamaya sunulmasından ve oylama sonucu kabul edilip anayasa da yer almasından bahsedilmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁶ Şahin, s.53.

⁴¹⁷ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.22.

⁴¹⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.55.

⁴¹⁹ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 102.

⁴²⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.55.

Tablo 15. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Geçmişimi Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Geçmişimi Öğreniyorum	Kültür ve Miras	Geçmişin İpuçları	Ailesi ve çevresindeki milli kültürü yansıtan öğeleri fark eder.	aile, akrabalık, benzerlik-farklılık, dayanışma, gelenek, giyim, değişim-süreklilik, kanıt, kaynak, kültür, milli kültür, tören	kurum, meclis, görev, kanun, cumhuriyet, üye
Geçmişimi Öğreniyorum	Kültür ve Miras	Tarihte Türklerin Oynadığı Oyunlar	Tarihte Türklerin yaygın olarak oynadığı oyunlardan günümüzde de devam edenlere örnek verir.	değişim ve süreklilik	görüş, topluluk
Geçmişimi Öğreniyorum	Kültür ve Miras	Bir Lider Doğuyor	Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve cumhuriyetin ilanında Atatürk'ün rolünü fark eder.	cumhuriyet, dayanışma, dil, kronoloji, kültür, liderlik, millet, milli egemenlik, savaş	bağımsızlık, oy, anayasa, vatan, barış, meclis, hak, protesto, genelge, milli bilinç, vatandaş, vatanseverlik

Tablo 15’de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesi içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren hem program kavramı hem de program kavramları arasında yer almayan kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramlardan bazılarının açıklamalarına yukarıda yer verilmiştir. “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinin öğrenme alanı ise kültür ve mirastır.

4.1.3. 3. Ünite: Yaşadığımız Yer

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşadığımız Yer” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bunlar: Yönümüzü Buluyoruz, Resimden Krokiye, Bugün Hava Nasıl Olacak? Çevremizi Tanıyalım, Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız’ dır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşadığımız Yer”

adlı ünite de sekiz kazanım vardır. Konumuz ile ilgili kazanımlar tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Çevresinde gördüğü doğal ve beşeri unsurları ayırt eder.
- Doğal afetler karşısında hazırlıklı olur.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşadığımız Yer” ünitesinin bir ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İlişkili olan kazanımlar şu şekildedir:

1. Afetten Korunma ve Güvenli Yaşam:

İnsanların hayatlarını sürdürebilmek için neye ihtiyaç duyduklarını fark eder. Posterler hazırlayarak toplumun bu konuda bilgilenmesine destek verir.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “mekânı algılamadır.” Doğrudan verilecek olan değer “doğa sevgisidir.” Öğrenme alanı ise “insanlar, yerler ve çevrelerdir.” Bu öğrenme alanı ile insanların çevreleri ile etkileşimini arttırmak, bireysel veya toplumsal bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır.⁴²¹

3.Ünite- 1. Konu (Yönümüzü Buluyoruz)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “yer ve yön” kavramlarıdır. Konu içerisinde demokrasi ve insan haklarını karşılayan herhangi bir kavram bulunmamaktadır.

3.Ünite- 2. Konu (Resimden Krokiye)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “çevre, yer ve yön” kavramlarıdır. Bu kavramlar arasında insan hakları ve demokrasi kavramlarını içeren bir anlam yoktur. Konu içerisinde program kavramları arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Resimden Krokiye” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “İl.”

⁴²¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.95.

İl:

“Bir ülkenin coğrafi durumuna, ekonomik koşullarına ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre yasa ile kurulan ve başında bir vali bulunan temel yönetim bölümlenmesidir.”⁴²² Bu yönetim bölümlenmesinden konu içerisinde şu şekilde bahsedilmiştir. Ankara ilinin şehir merkezine ait bir kroki resmi verilmiştir. Verilen bu resmin öğrenciler tarafından incelenip soruları cevaplamaları istenir.⁴²³

3.Ünite- 3. Konu (Bugün Hava Nasıl Olacak?)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “hava durumu, hava olayı, iklim ve yön” kavramlarıdır. Bu kavramlar arasında insan hakları ve demokrasi kavramlarını içeren bir anlam yoktur.

3.Ünite- 4. Konu (Çevremizi Tanıyalım)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “beşeri ortam, bölge, çevre, çevre kirliliği, doğal ortam ve iklim” kavramlarıdır. Bunlar arasında “çevre ve çevre kirliliği” konumuz ile ilgilidir. Program kavramları dışında da herhangi bir kavrama rastlanılmamıştır.

Çevre Kirliliği:

Çevre kirliliği; “üretim ve tüketim etkinlikleri nedeniyle ortaya çıkan katı sıvı ya da gaz biçimindeki artıkların fiziksel ve yaşamsal ortamı olumsuz yönde etkilemesi, doğal dengeyi bozmasına denir.”⁴²⁴ İnsanlar yaşadıkları çevreye verdikleri zarar yine onları etkilemektedir. Daha doğal bir yaşam için insanlar çevrelerine zarar vermemelidir.

İlk olarak öğrencilere doğal ve beşeri unsurlar anlatılmıştır. Doğal unsurlardan ziyade beşeri unsurların oluşmasına sebep olan insanların, bu unsurları dikkatli ve bilinçli kullanmaları gerektiğine değinilmiştir. Daha sonra çevre kirliliğini anlatan iki resim verilmiş, bu resimlerden öğrencilerin çıkardıkları mesaj sorulmuştur.⁴²⁵

⁴²² Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler), s.591.

⁴²³ S. Şahin, İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, s.66.

⁴²⁴ F. Aka, M. Tekerek, İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü, s.41

⁴²⁵ S. Şahin, İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, s.74-75

Öğrencilerin dikkati, doğal çevrenin kendi kendine değil insanlar tarafından kirletildiği hususuna çekilir. Çevrelerine karşı daha koruyucu olmaları beklenir.

Çevre:

Çevre kavramı son yıllarda değişen ve gelişen sanayi ve teknoloji karşısında, doğanın tahrip edilmesi sonucu insan hakları kavramları arasında yer almaya başlamıştır. İnsanın yaşadığı doğal ortamın sürekli değişime uğramasından sonra çevre sorunları doğal olarak insan hakları kavramları arasında yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 56. Maddesine göre herkes, sağlıklı, dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.⁴²⁶

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Çevremizi Tanıyalım” adlı konuda etrafımızdaki doğal ve beşeri unsurlardan bahsedilmiş bunların öğrenciler tarafından fark ettirilmesi sağlanmıştır. Bunun için farklı unsurları içeren resimlere yer verilmiştir.⁴²⁷ Bu resimleri inceleyen öğrenciler günlük olarak gördükleri çevrelerini daha iyi tanıyıp, korunması adına daha özverili davranacaklardır. Doğal çevrenin, insanların diğer canlılar ile etkileşim içinde olduğu ve bu etkileşimin doğal unsurlar arasında yapıldığı belirtilir. Tüm canlıların devamı için gerekli olan bu doğal çevrenin korunması gerektiği, doğal unsurların kullanılırken daha özenli olunması hususunda uyarılar yapılmıştır.⁴²⁸

3.Ünite- 5. Konu (Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız?)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “*afet, bölge, yer ve yerleşme*” kavramlarıdır. Bunlar arasında “*yerleşme*” kavramı konumuz ile ilgilidir. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız?” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “*Kurum, sivil toplum kuruluşu, ihtiyaç, toplumdur.*”

⁴²⁶ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.104

⁴²⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.71-72.

⁴²⁸ Şahin, s.74.

Yerleşme:

Yerleşme, “bir toplumsal kümenin ya da kalabalık bir nüfus topluluğunun, yaşamak ve ekonomik etkinliklerini sürdürebilmek için belli bir yeri seçip orada yaşamaya başlamalarıdır.”⁴²⁹ Tanımdan da anladığımız gibi insanlar yerleşim yerlerini seçebilirler. Fakat yerleşim yerlerini seçerken bazı dikkat etmeleri gereken hususlar bulunmaktadır.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız” konusu içerisinde yerleşme kavramından şu şekilde bahsedilmiştir. *İnsanlar yerleşim yerlerini doğal afetlerin yaşandığı bölgelere kurmak yerine, daha uygun yerleşim yerlerine kurmalıdırlar.*⁴³⁰ Yerleşim yerlerini seçmek insanların elinde olan bir durumdur. Bunun için yerleşim yeri kurulumunda çevre şartlarını ve doğa olaylarını dikkate almalıdır.

Kurum:

Kurum; “belirli düşünce, davranış kalıpları, bireyler arasındaki ilişki ve ortak işlevlerin oluşturduğu, kökü birtakım törelere dayalı, sürekliliği olan toplumsal yapı, uygulama biçimidir.”⁴³¹ Doğal afetlerden korunmak için halkın bilinçlendirilmesi gerektiği anlatılmıştır. Bu bilgilendirmenin ilk olarak okullardan başlamak üzere diğer kurumlarda da yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁴³²

Sivil Toplum Kuruluşu:

“Gönüllü kuruluşlar, kitle iletişim araçları, meslek kuruluşları, sendikalar, yönetim dışı örgütler gibi kuruluşlara denir.”⁴³³ 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında doğal afetlerin işlendiği konu içerisinde doğal afetler anında ve sonrasında neler yapılması gerektiğinin bilinmesine değinilmiştir. Bunun için sivil toplum kuruluşları tarafından bu faaliyetlerin yapılması gerektiği anlatılmıştır.⁴³⁴ Doğal afetler ile ilgili önceden önlem alınmasına dair bir çalışma verilmiştir. Bu çalışmada öğrencilere

⁴²⁹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1284.

⁴³⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.77.

⁴³¹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.768.

⁴³² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.77.

⁴³³ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1044.

⁴³⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.77.

birkaç tane doğal afeti yazdıktan sonra bu doğal afetin azaltılması için alınabilecek önlemleri yazmaları istenir.⁴³⁵

İhtiyaç:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız?” konusu içerisinde “Nazlı Depremden Korunmayı Anlatıyor” adlı bir metin verilmiştir. Bu metinde doğal afetlerden biri olan deprem yaşanmadan önce yapmamız gerekenlerden bahsedilmiştir. Yapmamız gerekenler arasında acil ihtiyaçlarımızı karşılamak için bir acil yardım çantası hazırlamak olduğu anlatılmıştır.⁴³⁶

Toplum:

Toplum, “yaşamlarını sürdürmek, birçok temel çıkarlarını gerçekleştirmek için işbirliği yapan, aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşayan ve ortak bir ekini olan insan kümesidir.”⁴³⁷ 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız?” konusu içerisinde “Nazlı Depremden Korunmayı Anlatıyor” adlı bir metin verilmiştir. Metinde depreme karşı toplumun bilinçlendirilmesi hususuna değinilmiştir. Bunun için yapılması gerekenlerden bahsedilmiştir.⁴³⁸

Tablo 16. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Yaşadığımız Yer” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Yaşadığımız Yer	İnsanlar, Yerler, Çevreler	Yönümüzü Buluyoruz	Çevresinde gördüğü doğal ve beşeri unsurları ayırt eder.		
Yaşadığımız Yer	İnsanlar, Yerler, Çevreler	Resimden Krokiye	Çevresindeki bir yerin krokisini çizer.		İl
Yaşadığımız Yer	İnsanlar, Yerler, Çevreler	Bugün Hava Nasıl Olacak	Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek		

⁴³⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.47.

⁴³⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.81.

⁴³⁷ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s. 127.

⁴³⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.80.

			bulgularını resimli grafiklere aktarır.		
Yaşadığımız Yer	İnsanlar, Yerler, Çevreler	Çevremizi Tanıyalım	Çevresinde gördüğü doğal ve beşeri unsurları ayırt eder.	çevre ve çevre kirliliği	
Yaşadığımız Yer	İnsanlar, Yerler, Çevreler	Doğal afetlere Ne Kadar Hazırız	Doğal afetler konusunda hazırlıklı olur.	yerleşme	kurum, sivil toplum kuruluşu, ihtiyaç, toplum

Tablo 16’da 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Yaşadığımız Yer” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Yaşadığımız Yer” ünitesi içerisinde beş konu bulunmaktadır. Yönümüzü Buluyoruz ve Bugün Hava Nasıl Olacak konularında insan hakları ve demokrasi kavramına hiç rastlanılmamıştır. Resimden Krokiye konusunda sadece bir kavrama program kavramı dışında yer verilmiştir. Çevremizi Tanıyalım konusunda insan hakları kavramları program kavramı olarak ele alınmıştır. Doğal Afetlere Ne Kadar Hazırız? konusunda ise hem program kavramı hem de metin içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmiştir. “Yaşadığımız Yer” ünitesinin öğrenme alanı insanlar, yerler ve çevrelerdir.

4.1.4. 4. Ünite: Üretimden Tüketime

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Üretimden Tüketime” adlı ünite içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bunlar: İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz, Alışverişte Kurallar, Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor?’ dur. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Üretimden Tüketime” adlı ünite de yedi kazanım vardır. Konumuzla ilgili kazanımlar ise şunlardır:⁴³⁹

- İstek ve ihtiyaçlarını ayırt eder.
- İhtiyaçlarından hareket ederek insanların temel ihtiyaçları hakkında çıkarımlarda bulunur.
- Mevcut kaynaklarla ihtiyaçlarını ilişkilendirir.
- Satın alacağı ürünleri belirlenen standartlara göre değerlendirir.
- Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.
- Kullandığı bazı ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim ağını oluşturur.

⁴³⁹ Şahin, s.119.

- İhtiyaçlarla meslekleri ilişkilendirir.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Üretimden Tüketime” ünitesinin üç ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

1. Girişimcilik:

Gereksinim ile istek arasındaki farkı açıklar.

2. İnsan Hakları ve Vatandaşlık:

Tüketici olarak haklarını bilir ve kullanır.

Tüketici olarak hakları ihlal edildiğinde yasal yollardan haklarını arar.

Aldığı ürünlerin son kullanma tarihine dikkat etmenin bir tüketici hakkı olduğunu fark eder.

3. Rehberlik ve Psikolojik Danışma:

Karar vermenin önemini açıklar.

Kendisiyle ilgili kararlar verir.

İnsanlarla meslekler arasındaki ilişkiyi kavrar.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “*tablo, diyagram ve grafik okumadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*temizlik, saygılı olmaya önem vermedir.*” Öğrenme alanı ise “*üretim, dağıtım, tüketimdir.*” Bu ünite ile öğrenciler istek ve ihtiyaçları arasındaki farkı ayırt edecektir. Kişinin isteklerinin sınırsız olmasına rağmen çevresindeki kaynakların sınırlı olduğu fark ettirilecektir. Bunun için bilinçli bir tüketici olmalarının temeli atılacaktır.⁴⁴⁰

4.Ünite- 1. Konu (İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “*bütçe, gelir-gider, giyim, istek ve ihtiyaç, israf, kaynak, tasarruf, tüketim, üretim, ürün, para*” kavramlarıdır. Bu kavramlar incelediğimiz konu ile örtüşmektedir. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “*Alışveriş, değişim, sürekliliktir.*”

⁴⁴⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.119-120.

Bütçe:

Bütçe, “bir devletin, kuruluşun, ailenin ya da kişinin gelecekteki belli bir dönemde tasarladığı gelir ve giderlerini tahmini olarak gösteren çizelgedir.”⁴⁴¹ 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz” adlı konu da kaynaklarımızı kullanırken planlı ve dikkatli olmamızı anlatan bir paragraf verilmiştir. Kaynaklarımızı verimli bir şekilde kullanabilmemiz için bütçe oluşturmamız gerektiğine değinilmiştir. Öğrencilerinde kendi bütçelerini oluşturabileceklerinden bahsedilmiştir. Ders kitabında örnek olarak öğrenci bütçe tablosu verilmiştir.⁴⁴² Öğrenci çalışma kitabında ise bütçe kavramının öğrenciler tarafından iyice anlaşılması için bir etkinlik verilmiştir. Etkinlikte öğrencilerin ihtiyaç ve harcamalarına göre tablo yapmaları istenir. Fakat belli bir miktara göre harcama yapmaları istenir.⁴⁴³

Gelir-Gider:

Gelir; “bir bireyin, ya da toplumun, başta öğretim olmak üzere türlü etkinlikler yoluyla sağlayabildiği yaşam düzeyidir.”⁴⁴⁴ Ders kitabında gelir kavramı “Bir Ailenin İstek ve İhtiyaçları” adlı metin içinde geçmektedir. Bu metinde aylık gelirimizi ilk olarak temel ihtiyaçlarımızı baz alarak harcamamız gerektiğine değinilmiştir.⁴⁴⁵ Böylece öğrencilerde ilk olarak ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçları giderme düşüncesi oluşturulacaktır. İsteklerin ihtiyaçlardan sonra karşılanması gerektiği fikri yerleştirilmiştir. Gider; “bir işin sonuçlanması için harcanan paranın tamamıdır.”⁴⁴⁶ Gelir gider kavramlarının iyice anlaşılması için iki ailenin bütçe tablosu verilmiştir. Bu tabloya göre hangi ailenin gelirlerine göre giderlerini ayarlayabildiği sorulur.⁴⁴⁷ Burada öğrenciden kendi ailesini düşünerek gelir ve gider

⁴⁴¹ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.34.

⁴⁴² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.94.

⁴⁴³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.59.

⁴⁴⁴ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s. 59.

⁴⁴⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.88.

⁴⁴⁶ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.71.

⁴⁴⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.94.

dengelerini belirlemeleri sağlanır. İnsanların, ilk olarak temel ihtiyaçlarını gidermeleri gerektiği bilgisinin öğrenciler tarafından öğrenilmesi sağlanır.

İstek- İhtiyaç (Gereksinim):

İstek; “bir şeye karşı duyulan eğilim, taleptir.”⁴⁴⁸ İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için bazı gereksinimler vardır. Bu gereksinimler insanların temel ihtiyaçlarıdır. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumda insanlar yaşamlarını devam ettiremezler.⁴⁴⁹ Bu paragraf ile öğrencilerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için bazı şeylerin oldukça önemli olduğunu anlamaları sağlanır.

İstek ve ihtiyaç kavramlarını öğrencilerin daha iyi anlamaları için “bir ailenin istek ve ihtiyaçları” adlı bir diyalog metni verilmiştir. Bu metin içerisinde insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğine, ihtiyaçlarını karşılayan kişilerin kalan gelirleri ile isteklerine yer verdiğinden bahsedilmiştir.⁴⁵⁰ İstek ve ihtiyaçların birbirinden farklı olan kavramlar olduğu belirtilir. Çünkü temel ihtiyaçlarımız olmadan yaşamımız devam etmeyebilir. Fakat istekler sosyal hayatın ortaya çıkardığı durumlardır.

İstek ve ihtiyaç kavramları konu başlığı ile birebir örtüştüğü için konu içerisinde genel olarak bu iki kavrama yer verilmiştir. Temel ihtiyaçlarımız arasında giyinme, barınma, beslenme... vb şeylerin yer aldığı belirtilmiştir. Daha sonra doğal afetler ile insanların temel ihtiyaçları arasında nasıl bir bağ olduğu ilişkisi kavratılır.⁴⁵¹ 4. sınıf ders kitabında böyle bir konuya yer vererek öğrencilerin etraflarındaki ihtiyaç ve kavramları ayırt etmeleri amaçlanmıştır. Bu ayrımı yapabilen kişilerin gelirlerini ilk olarak ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaları gerektiğinin farkında oldukları anlaşılır. Temel ihtiyaçlarını karşılayan kişilerin daha sonra isteklerine yer vermeleri gerekmektedir.

⁴⁴⁸ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.94.

⁴⁴⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.87.

⁴⁵⁰ Şahin, s.88.

⁴⁵¹ Şahin, s.89.

Bu kavramların öğrenci tarafından daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “*istekler ve ihtiyaçlar, ortak ihtiyaçlar, ihtiyaçlarım ve ihtiyaçlarımızı karşılaştıralım*” adlı etkinlikler ile desteklenmiştir.⁴⁵²

İsraf- Tasarruf:

Tasarruf; “*geliri bugünden tüketmeyip gelecekte kullanımı için saklama, artırım, birikimdir.*”⁴⁵³ “İsteklerimiz ve İhtiyaçlarımız” adlı konuda doğal kaynaklardan bahsedilerek öğrencilerin bu kaynakların tükenebileceğini fark etmeleri sağlanır. “Su ve Gelecek” adlı internet metni verilerek insanların doğal kaynak kullanımında dikkat etmeleri sağlanır. Bu kaynakların kullanımı sırasında israf yapmamanın gerektiği öğrencilere anlatılmıştır.⁴⁵⁴ İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaları için doğal kaynaklar önemli bir yer tutar. Fakat doğal kaynaklarında kullanımına dikkat etmemiz gerekmektedir. İsraftan kaçınarak tasarrufu sağlamalıyız.

Para:

Para; “*kendisini değişik biçimlerde gösteren ve değerli madenler esasına dayanan genel eşdeğerdir.*”⁴⁵⁵ İnsanlar ihtiyaç duydukları ürünler almak için alışveriş yaparlar. Bunun için de paraya ihtiyaç duyarlar. Konunun devamında “Benim Adım Para” adlı bir metin içerisinde paranın kimler tarafından bulunup geliştirildiği işlenmiştir.⁴⁵⁶

Tüketim:

Tüketim; “*mal ve hizmetlerin insanların istek ve ihtiyaçlarını gidermek üzere son kullanılışıdır.*”⁴⁵⁷ “İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz” adlı konuda doğal kaynakların kullanımına değinilmiştir. Bu kaynakları doğru bir şekilde tüketmek için çaba sarf

⁴⁵² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.53-55.

⁴⁵³ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1106.

⁴⁵⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.91-92.

⁴⁵⁵ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.328.

⁴⁵⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.92.

⁴⁵⁷ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s. 142.

edilmesi gerektiği vurgulanır. Özellikle su tüketimi seçilerek öğrencilerin daha iyi anlamaları sağlanmıştır.⁴⁵⁸

Üretim:

Üretim; “*insanların gereksinim duyulan mal ve hizmetleri, toplumun varlığı ve gelişmesi için gerekli olan nesnelere sağlamak amacıyla bilgi ve tekniği kullanarak; para, zaman ve emek harcamayarak yürüttükleri planlı etkinliklerin tümüdür.*”⁴⁵⁹ Bu etkinlik insanların ihtiyaçlarını giderme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişten günümüze gelmiş, günümüzden geleceğe kadar devam eden bir süreklilik içindedir.

Bu sürekliliğin öğrenciler tarafından fark ettirilmesi için, ihtiyaçlarımızı giderme çabası sonucu üretim faaliyetinin ortaya çıktığına değinilmiştir. Ortaya çıkan üretim faaliyetleri sonucu insanların yaşamlarını devam ettirebildikleri konusu işlenmiştir.⁴⁶⁰ İhtiyaçların çoğalmasında ile üretim faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Bu üretim faaliyetleri de insanların farklı meslek dallarında konumlanmalarını sağlamıştır.

Alışveriş:

İhtiyaçlarımız, isteklerimiz adlı konuda hazırlık çalışmaları arasında bu kavrama yer verilmiştir. Alışveriş yapılırken alınacak şeylerin hangi özelliklerine göre tercih edildikleri sorusu sorularak öğrencinin konu hakkında fikir sahibi olması sağlanır.⁴⁶¹ Daha önce alışverişe çıkan öğrencilerin aldıkları şeyleri hangi ihtiyaçları doğrultusunda elde ettikleri kavratılır.

Değişim ve süreklilik:

İnsanların temel ihtiyaçlarının ilk insanlardan beri aynıdır. Fakat zaman ilerledikçe bu ihtiyaçları karşılama şekilleri değişiklik göstermiştir. Hatta yaşanan bölgelere göre değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bu değişim belli bir süreklilik içinde devam edecektir.⁴⁶²

⁴⁵⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.91.

⁴⁵⁹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1200.

⁴⁶⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.91.

⁴⁶¹ Şahin, s.87.

⁴⁶² Şahin, s.90.

4.Ünite- 2. Konu (Alışverişte Kurallar)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “*anayasa, istek- ihtiyaçlar, para, pazar, sözleşme, tüketim, yargı*” kavramlarıdır. Bu kavramlar incelediğimiz konu ile örtüşmektedir. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Alışverişte Kurallar” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “*Alışveriş, dilekçe, vatandaş, vergi, tüketici hakkı, kuruluş, üyedir.*”

Anayasa:

Bu kavrama önceki ünite içerisinde yer verilmiştir. Bu üniteye yeniden değinilmiştir. Burada devletin temel yasalarını belirleyen hukuksal dayanak olarak tanımlanmıştır. Anayasada tüketici olarak haklarımızın koruma altında olduğuna değinilmiştir.⁴⁶³ İnsanların tüketici olarak hakları mevcuttur. Bu hakların ise vatandaşlarını koruyup kollamakla yükümlü devlet tarafından koruma altına alınması kaçınılmazdır.

İstek-İhtiyac:

Bu kavramlar, yine ele alınarak bir önceki konu ile bağlantılı bir şekilde yer verilmiştir. Alışverişe çıkan bir ailenin alışveriş listelerinde öncelikle ihtiyaçlarına yer vermeleri, bütçeleri yeterli olursa isteklerine de yer ayırabileceklerini anlatan bir metin verilmiştir.⁴⁶⁴

Sözleşme:

Sözleşme; “*iki ya da daha çok kişi ya da tüzel kişiler arasında, ekonomik, toplumsal ve ekinsel boyutlarda, yasalarla belirlenmiş anlaşmalar yapılmasıdır.*”⁴⁶⁵ İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için ürünler alırlar. Bu ürünleri kullanma hakkı tüketicilere verilmiştir. Bu hak ise Birleşmiş Milletler Tüketici Hakları Evrensel Beyanamesi içerisinde yer almaktadır. Bu beyanamede tüketici haklarından şu şekilde bahsedilmiştir; “*temel ihtiyaçların karşılanma hakkı, sağlık ve güvenliğin*

⁴⁶³ Şahin, , s.101.

⁴⁶⁴ Şahin, s.95.

⁴⁶⁵ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.383.

*korunması hakkı, ürün seçebilme hakkı, bilgilendirilme hakkı, eğitilme hakkı, tazmin edilme(zararın karşılanması) hakkı.*⁴⁶⁶

Yargı:

Yargı; *“bireylerle devlet ve bireylerin birbirleri arasında çıkan uyuşmazlıkların bağımsız mahkemelerce çözülmesi yetkisi ve işlevidir.”*⁴⁶⁷ Yargı kavramı ile ilgili konu içerisinde geçen doğrudan bir kavram bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra tüketicilerin herhangi bir sorunla karşılaşmaları durumunda buldukları il ya da ilçede tüketici hakem heyetine başvurmaları gerektiğinden bahsedilmiştir.⁴⁶⁸ Bu bilgi sayesinde öğrenciler hatalı veya bozuk ürün aldıklarında belli yerlere başvurma haklarının olduklarını öğrenmişlerdir.

Alışveriş:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Alışverişte Kurallar” adlı konu içerisinde bu kavrama yer verilmiştir. Verilen bir paragraf içerisinde “ayağını yorganına göre uzat” atasözü verilmiştir. Bu atasözüne göre ihtiyacımız dışında alışveriş yapmamızın olumsuz yanlarının öğrenciye kavratılması amaçlanmıştır. Devamında bilinçli alışverişin nasıl olması gerektiği sorularak öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur.⁴⁶⁹ Alışverişte uyulması gereken hususların işlenmesinden sonra öğrenci çalışma kitabında bir etkinlik ile konu pekiştirilmeye çalışılmıştır. “Öncesi, Sonrası” adlı etkinlik ile öğrencilerin alışverişten önce ve sonra ne yapmaları gerektiğini yazmaları istenir.⁴⁷⁰

Üye:

Üye; *“herhangi bir topluluğu oluşturan bireylerden her birine denir.”*⁴⁷¹ İnsanlar doğdukları andan itibaren bir topluluğun üyesidirler. Bunun için farklı görev sorumluluklar ile yükümlüdürler.

⁴⁶⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.101.

⁴⁶⁷ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1247.

⁴⁶⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.102.

⁴⁶⁹ Şahin, s.95.

⁴⁷⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.63.

⁴⁷¹ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.191.

Tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak için sahip olması gereken ürünlerin belli standartlara uygunluğundan bahsedilmiştir. Bu standartların Dünya Standartlar Birliği tarafından belirlendiği anlatılmıştır. Ülkemizde ise ürün standartlarının Türkiye Standartlar Enstitüsü tarafından belirlendiği ve bu enstitünün Dünya Standartlar Birliğinin bir üyesi olduğuna değinilmiştir.⁴⁷² İnsan hakları açısından herkesin belli bir kurum ve kuruluşa üyelik hakkı vardır. Burada kurumlar arası bir üyelikten söz edilmiştir.

Kuruluş:

Kuruluş; *“hukuk içinde ve yasalarla düzenlenmiş olarak kimi görevleri yerine getirmek üzere devlet ya da toplumca oluşturulan örgütlü nitelikteki düzenlerdir.”*⁴⁷³ Türk Standartları Enstitüsü’nün özelliklerinin anlatıldığı bir diyalog metni verilmiştir. Bu metinde Türk Standartlar Enstitüsü’nün ürünleri test ederek standart ve kalitesini kontrol etmek ile yükümlü olduğu bir kuruluş olduğundan bahsetmiştir.⁴⁷⁴

Tüketici Hakkı:

Üretilen mal ve hizmetleri kullanan, yararlanan kişiye tüketici denir.⁴⁷⁵ Öğrencilerinde tüketici olduklarını anlamaları için bu kavramın tanımına ders kitabı içerisinde yer verilmiştir.⁴⁷⁶ *“Tüketicilerin ürün seçme, bilgilenme, zarar gördüğünde zararının ödenmesi gibi haklarına tüketici hakkı denir.”*⁴⁷⁷ Bu konu içerisinde alışverişte nasıl davranmamız gerektiği ve nelere dikkat etmemiz gerektiğine değinilmiştir. Bunun için *“Alışverişimizde Neden Fiş Ya Da Fatura Almalıyız?”* adlı bir internet metni verilmiştir. Bu metinde tüketici olarak haklarımızı kullanabilmemiz için alışveriş yaptıktan sonra fiş ya da fatura almamız gerektiğine değinilmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.98.

⁴⁷³ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s. 86.

⁴⁷⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.98.

⁴⁷⁵ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.186.

⁴⁷⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.101.

⁴⁷⁷ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1164.

⁴⁷⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.100.

Vergi:

Vergi, “yurttaşların ve tüzel kişilerin devlete ya da yerel yönetimlere, gelirlerine, mülklerine göre, bütçe için ödedikleri dolaylı ve dolaysız paraya denir.”⁴⁷⁹ “Alışverişlerimizde neden fiş ya da fatura almalıyız?” adlı internet haberinde fiş ve faturanın alınmasının ülke kalkınması için oldukça önemli olduğuna değinilmiştir. Fiş ve fatura sayesinde ürünlerden alınan KDV, ülke hizmetleri adına kullanılmıştır. Bu vergiler sayesinde; adalet, yol, su, elektrik, güvenlik, bakıma muhtaç insanlara yardım, yaşlı ve çocuklara yardım, doğal afetlerde mağdur kalanlara yardım eli uzatılmaktadır.⁴⁸⁰

Dilekçe:

Dilekçe hakkı; “yurttaşların devletten ya da ilgili kurumlardan, bir durum öğrenme, danışma ya da yasal hak isteme hakkını ifade eder.”⁴⁸¹ Tüketicilerin haklarını savunmaları için çeşitli yollar vardır. Bunlardan biri de dilekçe hakkıdır. Bu kavramın öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılması için “Ya Topu Ver Ya Marketi Kapa” adlı bir internet haberine yer verilmiştir. Bu internet haberi, karşılaştığı bir sorun karşısında hakkını savunmak isteyen bir çocuğun, derdini dilekçe yazarak valiliğe bildirmesini konu edinmiştir.⁴⁸²

4.Ünite- 3. Konu (Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor?)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “dağıtım, ekonomi, ekonomik faaliyet, emek, iş bölümü, meslek, ticaret, tüketim, ulaşım, pazar, ücret, üretim ve ürün” kavramlarıdır. Bu kavramlar arasından bazıları incelediğimiz konu ile ilgilidir. Bunlar aşağıda açıklanmıştır. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor?” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır; “birey ve yasadır.”

⁴⁷⁹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.439.

⁴⁸⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.100.

⁴⁸¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.137.

⁴⁸² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.101.

Ekonomi:

Ekonomi; “toplumların üretim, değişim, bölüşüm, tüketim yapısını, işleyişini ve değişimini inceleyen bilim dalıdır.” Bu bilim dalı insanların üretim ve tüketim arasındaki dengeyi oluşturur. Bu kavram ekonomik faaliyetler yan başlığı altında 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında işlenmiştir. Bu metinde ekonomi, üretim ve tüketim arasındaki geçen süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun öğrenci tarafından daha iyi özümsemesi için buğday tanesinden yola çıkan bir örnek ile anlatılmıştır.⁴⁸³

Ekonomik Faaliyet:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ekonomik faaliyetler başlığı altında bu kavrama değinilmiştir. Ekonomi ile ilgili yapılan tüm faaliyetler, ekonomik faaliyet olarak tanımlanmıştır. Bu faaliyetleri ise üç ana gruba ayırmıştır. Üretim, dağıtım ve tüketim olarak ekonomik faaliyetler tanımlanır.⁴⁸⁴ Ekonomik faaliyetler insanların ihtiyaçları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların belirli şekillerde karşılanması ise üretim, dağıtım ve tüketim üçlüsünü karşımıza çıkarmaktadır. Bu faaliyetlerden en verimli bir şekilde yararlanmak ise tüm insanlığın en doğal hakkıdır.

Meslek:

Toplum bilim sözlüğüne göre meslek; “belirli düzeyde beceri, teorik bilgi, eğitim ve diploma gerektiren, niteliği toplumdan topluma değişmekle beraber yüksek statü, saygınlık ve gelir kazandıran işdir.”⁴⁸⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, herkesin çalışma hakkı bulunduğu gibi, özgür iradesi ile seçebileceği bir meslek hakkının da bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁶ Meslek edinme hakkı kişilerin özgür iradesine bırakılmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile de koruma altına alınmıştır.

⁴⁸³ Şahin, s.105.

⁴⁸⁴ Şahin, s. 105.

⁴⁸⁵ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s. 245.

⁴⁸⁶ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.290.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor?” konusu içerisindeki meslek kavramı şu şekilde açıklanmıştır. Öğrencilere hazırlık çalışması içinde yer alan bir soru ile aktarılmıştır. Öğrencilerin çevrelerindeki insanlara dikkat etmelerini ve hangi meslekle uğraştıklarını fark etmeleri anlatılır. Bu mesleklerle uğraşan kişilerin insanların hangi ihtiyaçlarını karşıladıklarını araştırmaları istenir. Ekonomik faaliyetler adlı yan başlıkta meslek kavramı tanımlanır. Bu kavramın insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında belli bir miktar para kazanmak için yapıldığından bahsedilmiştir.⁴⁸⁷ 4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında meslekler ile ilgili bir etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte on altı tane meslek adı verilmiştir. Bu mesleklerin hangi ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıktığını öğrencilerin araştırması istenmiştir.⁴⁸⁸

İş Bölümü:

“Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor?” adlı konu da ekmeğin bir buğday tanesi iken hangi aşamalardan geçerek soframıza geldiği anlatılmıştır. Bu aşamalarda ise hangi mesleklerin katkısının bulunduğu resimler ile anlatılmıştır.⁴⁸⁹ Resimlerde çiftçiden başlayarak dağıtıcı ve muhasebeciye kadar, bir ürünün ortaya çıkmasında rol alan kişilerin bulunduğu anlatılmıştır. İhtiyaçların belirli bir iş bölümü sayesinde giderildiği açıklanmıştır. Bir toplumda iş bölümü ve düzen olmasa kargaşa ve karışıklığın hâkim olması kaçınılmazdır. Ayrıca yapılan mesleklerin iş bölümü ve dayanışma içerisinde yapılması gerekmektedir.

İş bölümünün daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “ekmeğin hikâyesi adlı bir etkinlik verilmiştir. Bu etkinlikte buğdayın oluşumundan ekmeğe haline gelene kadar ki süreçte ne gibi değişimler meydana gelmiştir ve bu değişimlere hangi meslekler katkıda bulunmuştur.⁴⁹⁰ Böylece öğrenci yapılan iş bölümünün birbirinden bağımsız olmayacağı kanısına ulaşmış olacaktır.

⁴⁸⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s. 103-105.

⁴⁸⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s. 67.

⁴⁸⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s. 103.

⁴⁹⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s. 64.

Birey:

Birey kavramı 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında birinci ünite içerisinde anlatılmıştır. Bu ünite de ise değişik mesleklerden bahsederken bu mesleklerin bireylere faydalarından bahsedilmiştir. Örneğin öğretmenlik mesleğinin, bireyleri hayata hazırlamasından bahsedilmiştir.⁴⁹¹ Tüm ihtiyaçların karşılanma çabası bireyler içindir. Toplumun huzur ve refah seviyesinin yükseltilmesi veya korunması için de her türlü ihtiyacın karşılanması gerekmektedir. Buda üretim, dağıtım ve tüketimin yani ekonomik faaliyetlerin düzenli işleyişi sayesinde mümkün olacaktır.

Yasa:

Hukuksal yasa konuları insan haklarını içine alır. Toplum ve bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen, yasama organı tarafından çıkarılan, yaptırım gücü yüksek olan hukuksal edimlere yasa denir.⁴⁹² İnsanların birbirleri ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Bu kurallar toplumsal düzen açısından önem arz etmektedir. Devletin, bireylerinin özgürlüğünü ve haklarını koruması adına düzenlenen kurallar dizesidir.

Meslek ve bu mesleklerin hangi ihtiyacı karşıladığının anlatıldığı konuda avukatlık mesleği ile uğraşanların, kişilerin ve kişiler arasındaki sorunların yasalara uygun bir şekilde çözüme kavuşturulmasından bahsedilmiştir.⁴⁹³

⁴⁹¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s. 108.

⁴⁹² V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.446.

⁴⁹³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s. 108.

Tablo 17. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Üretimden Tüketime” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Üretimden Tüketime	Üretim, Dağıtım, Tüketim	İhtiyaçlarımız, İsteklerimiz	İstek ve ihtiyaçlarını ayırt eder.	bütçe, gelir-gider, giyim, istek ve ihtiyaç, israf, kaynak, tasarruf, tüketim, üretim, ürün, para	alışveriş, değişim, süreklilik
Üretimden Tüketime	Üretim, Dağıtım, Tüketim	Alışverişte Kurallar	Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.	anayasa, istek- ihtiyaçlar, para, pazar, sözleşme, tüketim, yargı	alışveriş, dilekçe, vatandaş, vergi, tüketici hakkı, kuruluş, üye
Üretimden Tüketime	Üretim, Dağıtım, Tüketim	Ekmek Soframıza Nasıl Geliyor	Kullandığı bazı ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim ağını oluşturur. İhtiyaçlarla meslekleri ilişkilendirir.	dağıtım, ekonomi, ekonomik faaliyet, emek, iş bölümü, meslek, ticaret, tüketim, ulaşım, pazar, ücret, üretim ve ürün	birey, yasa

Tablo 17’de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Üretimden Tüketime” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Üretimden Tüketime” ünitesi içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren hem program kavramı hem de program kavramları arasında yer almayan kavramlar tespit edilmiştir. Bu kavramlardan bazılarının açıklamalarına yukarıda yer verilmiştir. “Üretimden Tüketime” ünitesinin öğrenme alanı ise insanlar, yerler ve çevrelerdir.

4.1.5. 5. Ünite: İyi Ki Var

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İyi ki var” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bunlar: Zekâmızla Oluşturup Geliştirdiklerimiz, Zaman, Zaman İçinde Geliştiler ve Değiştiler, Buluş Yapalım, Teknolojiye Zarar

Veremeyelim' dir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan "İyi ki Var" adlı ünite de altı kazanım vardır. Konumuzla ilgili kazanımlar ise şunlardır:⁴⁹⁴

- Teknolojik ürünlerin hayatımızda ve çevremizde yaptığı değişiklikleri dikkate alarak geçmişle bugünü karşılaştırır.
- Çevresindeki ihtiyaçlardan yola çıkarak kendine özgü ürünler tasarlar.
- Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına zarar vermeden kullanır.

Ayrıca bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri "*karşılaştırma yapmadır.*" Doğrudan verilecek olan değer "*bilimselliktir.*" Öğrenme alanı ise "*bilim, teknoloji ve toplumdur.*" bu ünite ile öğrencilere bilim ve teknolojinin günlük hayatımızı kolaylaştırdığından ve toplumsal hayattaki etkilerinden bahsedilecektir.⁴⁹⁵

5.Ünite- 1. Konu (Zekâmızla Oluşturup Geliştirdiklerimiz)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar "*teknoloji, ulaşımdır.*" Bu kavramlar incelediğimiz konu ile ilgilidir. Açıklamaları aşağıda verilmiştir. Program kavramları dışında yer alan farklı bir insan hakları ve demokrasi kavramına rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Teknoloji:

Mal ve hizmetlerin ihtiyaçları daha iyi karşılayacak biçimde üretilmesi ve ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için gerekli olan araç gereç, beceri, deneyim ve teknik olan her şeye teknoloji denir.⁴⁹⁶

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında "Zekâmızla Oluşturup Geliştirdiklerimiz" adlı konuda toplumların gelişmeleri için bilimi kullandıkları ve bilim üzerine yapılan çalışmaların ise teknolojiyi geliştirdiğinden bahsedilmiştir. Teknolojinin bilim sayesinde ortaya çıktığı hususu ele alınmıştır. Daha sonra bilim ile uğraşp bilgiyi arayan kişilerin teknolojik ürünlerin ortaya çıkmasında etkili oldukları anlatılmıştır. Bu teknolojik ürünler, insan yaşamını her alanda kolaylaştırmıştır. Ders kitabının tartışma bölümünde teknolojik ürünlerin ortaya çıkmasındaki sebebin insan

⁴⁹⁴ Şahin, s.119..

⁴⁹⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.139.

⁴⁹⁶ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.1119.

ihtiyaçları olduğu düşüncesini, öğrencilerin doğru bulup bulmadıkları hakkında bir çalışma yapmaları istenir.⁴⁹⁷

4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında da teknolojik ürünler ile ilgili etkinlik verilmiştir. Bu etkinlikte öğrencilerin günlük kullandıkları teknolojik ürünleri, kullandıkları alanlar ile birlikte yazmaları istenir.⁴⁹⁸ Öğrenci bu etkinlik ile birlikte çevresindeki teknolojik ürünlerin hangi ihtiyaç için kullanıldığını fark edecektir.

5.Ünite- 2. Konu (Zaman)

Bu konu ile ilgili program kavramına rastlanılmadı. Fakat “*ihtiyaç, değişim, devlet*” kavramları insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

İhtiyaç:

İhtiyaç kavramına önceki üniteler içerisinde de yer verilmiştir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisindeki “zaman” adlı konuda tekrar değinilmiştir. Burada insanların zamanın nasıl ölçüldüğünü aradıkları bir metin verilmiştir. Bu metne göre insanlar kendi ihtiyaçlarına göre zaman ölçme araçları geliştirmişlerdir.⁴⁹⁹

Devlet:

Devlet kavramı da önceki üniteler içerisinde geçmektedir. Bu konu da Türk Devletleri'nin kullandıkları takvimlerden bahsedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çağın gelişimine ayak uydurmak için miladi takvimi kabul etmesi anlatılmıştır.⁵⁰⁰

5.Ünite- 3. Konu (Zaman İçinde Geliştiler ve Değiştiler)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavramlar “*bilim, teknoloji, ulaşım*dir.” Bu kavramlar incelediğimiz konu ile ilgilidir. Açıklamaları aşağıda verilmiştir. Konu içerisinde bu kavramlar arasında yer almayan kavramlarda bulunmaktadır. Bu kavramlarda insan hakları ve demokrasi ile ilgilidir. “Zaman

⁴⁹⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.112-113.

⁴⁹⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s. 70.

⁴⁹⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.114.

⁵⁰⁰ Şahin, s.115.

İçinde Geliştiler ve Değiştiler” adlı konu başlığı içinde yer alan kavramlar ise şunlardır: “İcat, değişim, iletişimdir.”

Bilim:

Bilim; “toplumun pratik deneyimi sırasında, gerçekliği doğrulanan ve durmadan yaşamımızı zenginleştiren bilginin tarihsel gelişme dizgesini temsil eden toplumsal bilinç biçimlerinden biridir.”⁵⁰¹ Bilimin ortaya çıkması da insan ihtiyaçlarını giderme ve kolaylaştırma merakıdır.

Konu içerisinde genel olarak bilimin gelişiminden bahsedilmiştir. Bilimin insan ihtiyaçları sonucu gelişmiş olduğu konu edinmiştir. İnsanların günlük hayatta kullandıkları araç gereçlerin zaman içindeki değişimi ele alınmıştır. Bu değişimin toplumsal hayatta yarattığı farklılıklar ele alınmıştır. Daha sonra “Atatürk ve Bilim” adlı metinde Mustafa Kemal Atatürk’ün bilime verdiği önemden bahsedilmiştir. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmadaki yolun bilimden geçtiği, bunun için eğitime öncelikli olarak önem verilmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Bunun ilk çalışmaları Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nun açılması ile gerçekleştirilmiştir.⁵⁰²

İcat- Buluş:

Önceden bilinmeyen, tamamıyla yeni bir fikrin, hizmetin veya malın ortaya çıkarılması sonucu oluşan yeniliğe buluş veya icat denir.⁵⁰³ Bu icatlar insanların yaşamlarını kolaylaştırmak istemeleri sonucu ortaya çıkmıştır.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında da yapılan icatlardan bahsedilmiştir. Bu icatların insanların yaşamlarını kolaylaştırdığına değinilmiştir. Yapılan icatlardan tekerleğin, ulaşım teknolojisi dışında hangi alanlarda kullanıldığı sorusu öğrencilere sorulmuştur.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.70.

⁵⁰² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.124.

⁵⁰³ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.203.

⁵⁰⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.117.

Değişim:

4. sınıf ders kitabı içerisinde yer alan “zaman içinde gelişti ve değiştiler” konusu gündelik hayatımızda kullandığımız araç ve gereçlerin zamanla nasıl değişip geliştiklerini anlatmaktadır. Değişim kavramı da “elektrik süpürGESİNİN anlattıkları” adlı bir okuma metni içerisinde geçmektedir. Yaşamımızı kolaylaştıran süpürGESİNİN ilk olarak nasıl bulunduğu, daha sonra hangi teknolojik gelişmelere uğradığı ve daha faydalı hale nasıl geldiği anlatılmıştır.⁵⁰⁵ Teknolojik ürünlerde meydana gelen değişim insanların yaşam şekilleri ve gereksinimleri ile bağlantılıdır. Bu gereksinim teknolojinin sürekli değişim ve gelişimini sağlamaktadır.

İletişim:

Kişilerin karşılıklı olarak bilgi, duygu düşüncelerini sözlü ve sözsüz veya çeşitli teknolojik araçları kullanarak başkalarına aktarmasına iletişim denir.⁵⁰⁶ İnsanlar var oldukları andan itibaren iletişime gereksinim duymuşlardır. Bu insanların doğasında olan bir durumdur. Bireyler iletişim kurmak içinse çeşitli yollara başvurmuşlardır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki konu içerisinde bu duruma değinilmiştir. İnsanların duman, davul, ıslık... vb. şekiller ile iletişim kurmaya çalıştıklarından bahsedilmiştir. Daha sonraları telefonun icat edilmesi ile iletişimin farklı bir boyut kazanmadığı anlatılmıştır.⁵⁰⁷

5.Ünite- 4. Konu (Buluş Yapalım)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavram “*teknolojidir.*” Bu kavram incelediğimiz konu ile alakalıdır. Açıklaması aşağıda verilmiştir. Program kavramı dışında da bu konu içerisinde demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanılmamıştır.

Teknoloji:

Bu kavram ünitenin bütün konuları içerisinde yer almaktadır. “*Buluş Yapalım*” konusunda ise bu kavrama hazırlık çalışması içerisinde değinilmiştir. Öğrencilerden günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunları düşünmeleri istenir. Daha sonra bu

⁵⁰⁵ Şahin, s.121.

⁵⁰⁶ F. Aka, M. Tekerek, *İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri İçin Sosyal Bilgiler Sözlüğü*, s.90.

⁵⁰⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.122-123.

sorunların nasıl ortadan kaldırılabileceği hakkındaki fikirlerini sunmaları ve arkadaşları ile paylaşımları gerektiği söylenir.⁵⁰⁸

5.Ünite- 5. Konu (Teknolojiyle Zarar Vermeyelim)

Bu konuda öğrenciye kazandırılmak istenen kavram “çevre, çevre kirliliği, teknolojidir.” Bu kavramlar incelediğimiz konu ile alakalıdır. Açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir. “Teknolojiye Zarar Vermeyelim” konusunda yer alan program kavramları dışında insan hakları ve demokrasi ile ilgili herhangi bir kavrama rastlanılmamıştır.

Çevre Kirliliği:

Yaşanan teknolojik gelişmeler insan hayatını kolaylaştırırken doğru kullanılmaması sonucu doğaya zararda vermektedir. Özellikle bu zarar çevreye verilmektedir. Konu içerisinde teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkan sorunlardan bahsedilmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi çevre kirliliği olarak kabul edilmektedir. Ders kitabı içerisinde, ortaya çıkan bu çevre kirliliğinin nasıl önlenmesi gerektiğinden de bahsedilmiştir. Bu önlemlerden en kazançlı yolun geri dönüşüm projeleri olduğu anlatılmıştır.⁵⁰⁹

Çevre kirliliği hususu, çevrenin korunması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası içerisinde insan hakları arasında kabul edilmiştir. 1982 Anayasasının 56. Maddesinde herkesin dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunun altı çizilmiştir.⁵¹⁰ Temiz bir çevrede yaşama hakkı devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için devlet kurum ve kuruluşları çeşitli faaliyetler göstermektedir.

⁵⁰⁸ Şahin, s.125.

⁵⁰⁹ Şahin, s.129.

⁵¹⁰ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.104.

Tablo 18. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “İyi Ki Var” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
İyi Ki Var	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zekâmızla Oluşturup Geliştirdiklerimiz	Çevresindeki teknolojik ürünleri, kullanım alanlarına göre sınıflandırır.	teknoloji, ulaşım	
İyi Ki Var	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zaman	İnsanlığın kullandığı belli başlı zaman ölçme araçlarını ve belirleme yöntemlerini tanıır.		ihtiyaç, değişim, devlet
İyi Ki Var	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Zaman İçinde Geliştiler ve Değiştiler	Kullandığı teknolojik ürünlerin zaman içindeki gelişimini kavrar.	bilim, teknoloji, ulaşım	icat, değişim, iletişim
İyi Ki Var	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Buluş Yapalım	Çevresindeki ihtiyaçlardan yola çıkarak kendine özgü ürünler tasarlar.	teknoloji	
İyi Ki Var	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Teknolojiyle Zarar Vermeyelim	Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.	çevre, çevre kirliliği, teknoloji	

Tablo 18’ de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “İyi Ki Var” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “İyi Ki Var” ünitesi içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konulardan Zekâmızla Oluşturup Geliştirdiklerimiz, Buluş Yapalım ve Teknolojiyle Zarar Vermeyelim konularında demokrasi ve insan hakları kavramlarına sadece program kavramları arasında yer verilmiştir. Zaman konusu içinde ise program kavramaları dışında yer alan kavramlara yer verilmiştir. Sadece Zaman İçinde Geliştiler ve Değiştiler konusunda hem program kavramı hem de metin içi kavramlarına yer verilmiştir. “İyi Ki Var” ünitesinin öğrenme alanı da bilim, teknoloji ve toplumdur.

4.1.6. 6. Ünite: Hep Birlikte

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Hep Birlikte” adlı ünite içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bunlar: Problemlerimizi Kimler Çözüyor, Hep

Birlikte El Ele, Okul Eğitim, Bilgi Yolu, Her Günü Etkinlik Dolu, Eğitsel-Sosyal Etkinliklerdir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Hep Birlikte” adlı ünite de beş kazanım vardır.⁵¹¹ Bu kazanımların hepsi, incelediğimiz insan hakları ve demokrasi konusu ile bağlantılıdır. Kazanımlar aşağıda verilmiştir.

- İnsanların belli bir amaç çerçevesinde oluşturdukları sosyal örgüt, resmi kurum ve grupları fark eder.
- Ön bilgi ve yaşantısını kullanarak çevresindeki belli başlı sosyal problemler ya da ihtiyaçlarla, grup, kurum ve sosyal örgütleri ilişkilendirir.
- Kendisi ile çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki etkileşime örnekler verir.
- Okulda ve yakın çevresinde katılacağı sosyal ve eğitsel etkinliklere karar verir.
- Okul yaşamında gerekli gördüğü eğitsel-sosyal etkinlikler öğrenir.⁵¹²

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Hep Birlikte” ünitesinin dört ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Bu iki ara disiplin dışında sağlık kültürü ve psikolojik danışma dersleri ile de ilişkilendirme yapılmıştır. Fakat bu iki ders için verilen kazanımların konumuz ile uyuşmadığı tespit edilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

1. İnsan Hakları ve Vatandaşlık:

Sivil toplum kavramının önemini kavrar.

Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir.

Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.

2. Kariyer Bilinci Geliştirme:

Hayatımız kolaylaştırmak için çalışanları tanır ve yaptığı işleri açıklar.

Başkalarına hizmet etmeyi içeren hizmetleri tanır.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “*sebep sonuç ilişkisini belirlemedir*. Doğrudan verilecek olan değer “*yardımseverliktir*. Öğrenme alanı ise

⁵¹¹ Şahin, s.158.

⁵¹² Şahin, s.158.

“gruplar, kurumlar ve sosyal örgütlerdir.” Bu ünite ile öğrenciler grupların, kurumların ve sosyal örgütlenmelerin nasıl ortaya çıktığını kavramış olacaktır. Ayrıca grup, kurum ve sosyal örgütleri neyin etkilediğini ve onların neleri nasıl etkilediği konusunu kavrayacaktır.

6.Ünite- 1. Konu (Problemlerimizi Kimler Çözüyor?)

Bu ünite içerisinde öğrenciye kazandırılması gereken kavramlar şunlardır: “Dayanışma, devlet, grup kurum, sivil toplum kuruluşu, sosyal etkileşim, sosyal örgüt ve temel hak ve özgürlüklerdir.”⁵¹³ İncelenen bu kavramların insan hakları ve demokrasi kavramları altında yer aldıkları tespit edilmiştir. Konu içerisinde kazandırılmak istenen bu kavramların metin içerisinde yer alış şekilleri aşağıda verilmiştir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Problemlerimizi Kimler Çözüyor” adlı konu içerisinde yer alan program kavramları açıklanmıştır. Fakat bunlar dışında konu içerisinde yer alan ve insan hakları ile demokrasi kavramları arasında olabileceğini düşündüğümüz kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “toplum, vakıf, dernek, cemiyet, vatandaş, aile, yasadır.”

Dayanışma:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının “Problemlerimizi Kimler Çözüyor” adlı ünitesi içerisinde dayanışma kavramı şu şekilde yer almaktadır. “Atatürk, milletin gücünün aileden kaynaklandığına inanmıştır. O, ailesine bağlı dayanışma içinde olan bireylerin, vatanları içinde aynı bağlılığa sahip olacağını düşünmüştür. Milletimizin dayanışma ruhu ve birlikte hareket etmesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır.”⁵¹⁴ Dayanışma birlik ve beraberliğin sağlanması demektir. Bu birlik ve beraberlik ise ilk olarak ailede çocuğa kazandırılır. Bu kavramın ilköğretim yıllarında verilmesi de bunun için önem arz etmektedir. Bu değeri kazanan kişi yaşadığı toprak parçası için de elinden geleni yapmaya hazırdır.

⁵¹³ Şahin, s.160.

⁵¹⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.136.

Devlet:

Devlet kavramına önceki ünitelerde de değinilmiştir. Bu konu içerisinde ise bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir. *“İnsanlar birbirlerine ihtiyaç duyarlar. İhtiyaçlarını gidermek ve sorunları çözmek için çeşitli oluşumlar meydana getirirler. Bu oluşumların en önemlisi devlettir. Devlet, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için birçok resmi kurum oluşturmuştur.”* İnsanlar arasında iletişim kaçınılmaz bir durumdur. Bu da karşılıklı olarak belli sorumlulukları ve bu sorumlulukları denetleyip koruma altına alan oluşumlara yol açmıştır. İşte devlet kavramı bu şekilde ortaya çıkmıştır. İnsanların, ortaya çıkan ihtiyaçlarını giderme çabası içinde olan en büyük yapılanmadır, devlet.

Grup:

Özellikle insan hakları arasında gösterebileceğimiz bu kavram 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında şema şeklinde bir gösterim ile yerini almıştır. Bu şema da grupların kaçaya ayrıldığı gösterilmiştir. Resmi kurumların, sosyal örgütlerin ve sürekli olmayan gruplar şeklinde üçe ayrılan bu grupların ortak özelliklerine değinilmiştir.⁵¹⁵ Gruplar en az iki kişinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan yapılanmalardır. Bunlar resmi ve özel olmak üzere belli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu gruplarda yer alan kişiler ise belli bir ortak amaca sahiptirler. Bu amacı gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunurlar. Genelde bu faaliyetler insanların ihtiyaçlarını karşılamak amaçlıdır.

Kurum:

Bu kavrama “Halkın Yanında, Halkla El Ele” metni içerisinde şu şekilde yer verilmiştir. *“Devletimiz, halkımızın eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için okullar açar, öğretmenler ve yöneticiler yetiştirir. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmalarını sürdüren okullarımız resmi kurumlarımızdandır.”*⁵¹⁶ Devlet, onu oluşturan halkına hizmet etmekle mükelleftir. Bunun için eğitim, sağlık, diğer hizmet

⁵¹⁵ Şahin, s.135.

⁵¹⁶ Şahin, s.137.

alanlarında çeşitli faaliyetlere yer vermiştir. Bunlar oluşturulan çeşitli kurumlar tarafından sağlanmaktadır.

Kurum ve kuruluş kavramlarının daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “Kurum ve Kuruluşlar” adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte yedi tane farklı alanlarda hizmet veren kurum ve kuruluş resmi yer alır. Öğrencilerden bu resimlerden yola çıkarak hangi kurumun hangi alanda hizmet verdiğini yazmaları istenir.⁵¹⁷

Sivil Toplum Kuruluşu:

Konu içerisinde bu kavrama ilk olarak hazırlık çalışmaları arasında rastlanmaktadır. “Çevrenizde eğitim alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu belirleyiniz. Bu sivil toplum kuruluşunun amacını ve faaliyetlerini araştırınız.”⁵¹⁸ Bu soru ile öğrencilerin işlenecek konu hakkında fikir yürütmeleri sağlanır. Konu içerisinde bu kavrama üç yerde daha rastlanmaktadır. İlk olarak bu kuruluşların gönüllülük esası ile bir araya geldiğinden bahsedilmiştir. Daha sonra resmi kurumlar dışındaki sivil toplum kuruluşlarından şu şekilde bahsedilmiştir. “Resmi kurumlar dışında sivil toplum kuruluşlarının olduğunu öğrenmiştik. Bunlardan Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, 7-16 yaş çocuklarına devlet tarafından verilen temel eğitime katkıda bulunmak için kurulmuş sivil toplum kuruluşlarıdır.”⁵¹⁹ Sivil toplum kuruluşları, tamamen kişinin özgür iradesi ile gönüllülük esasına dayanan kuruluşlardır.

Bu kuruluşlar arasında resmi kurumlar dışında ortaya çıkmış olanları da bulunmaktadır. Konunun ilerleyen kısımlarında ise bu duruma şu şekilde değinilmiştir. “Sağlık alanındaki problemlerimizin giderilmesi için devletimiz tarafından açılmış resmi kurumların dışında, sivil toplum kuruluşları da vardır. Bu kuruluşlar gelirlerini çoğunlukla bağışlardan, üyelik aidatlarından karşılar.”⁵²⁰ Ders kitabında sivil toplum kuruluşlarına değinilmiştir. Bu örgütlerin kuruluş amaçlarının

⁵¹⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.83.

⁵¹⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.134.

⁵¹⁹ Şahin, s.137.

⁵²⁰ Şahin, s.139.

öğrenciler tarafından iyice özümsemesi için öğrenci çalışma kitabında “sivil toplum kuruluşları” adlı etkinliğe yer verilmiştir.⁵²¹

Sosyal Etkileşim:

Sosyal etkileşim kavramı insan ile ilgilidir. İnsan ile ilgili olan her şeyde ise kişi hak ve özgürlüklerine rastlamak mümkündür. Sosyal etkileşim kavramına, konu içerisinde şu şekilde yer verilmiştir: “*Sivil toplum kuruluşları, insanlar arasında sosyal ilişkileri güçlendiren, paylaşımı arttıran sosyal örgütlerdir. Bu örgütler ile dostluk ve kardeşlik pekiştirilir, farklı problemlerin çözümü için çözüm yolları aranır.*”⁵²² İnsanlar var oldukları sürece etkileşim içinde olacaklardır. Bu dünyanın insanlar üzerinde ortaya çıkardığı bir kanundur. Bu konu içerisinde ise toplumların, sivil toplum örgütleri sayesinde etkileşimlerinin arttığına ve ortaya çıkan problemlerin birlik ve beraberlik ile çözüme kavuşturulduğuna değinilmiştir.

Temel Hak ve Özgürlükler:

Bu kavram daha önceki konularda kısmen yer almış olsa da en ayrıntılı şekli ile ilk kez bu konu içerisinde verilmiştir. Bu konuda genel olarak topluma hizmet eden kurum ve kuruluşlardan bahsedilmiştir. Bu kuruluşlardan insanların yararlanma haklarını ise anayasa maddesine yer vererek anlatmıştır. “*Madde-42: Kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır.*” İnsanlar sırf insan olduklarından dolayı belirli hak ve özgürlüklere sahiptirler. Bu haklar anayasa tarafından koruma altına alınmıştır. Anayasa maddesinde eğitim ile ilgili bir maddeye yer verilmiştir.

Eğitim kişinin temel hak ve özgürlükleri arasındadır. Bu hak devlet tarafından koruma altına alınmış durumdadır. Bu konu ders kitabı içerisinde öğrenciye aktarılmıştır. Konu ile etkinliğe de yer verilerek pekiştirme sağlanmıştır. Etkinlikte bir internet metnine yer verilmiştir. Metinde her çocuğun belli bir yaşa geldiğinde okula gitmesi gerektiğine değinilmiştir. Ayrıca verilen eğitimin ülkenin her yerinde aynı olması gerektiği vurgulanmıştır.

⁵²¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.84.

⁵²² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.141.

Toplum:

Bu kavrama Şu Şekilde değinilmiştir. *“Toplum halinde yaşayan ve sosyal birer varlık olan insanlar, birbirlerine ihtiyaç duyarlar.”*⁵²³ İnsanların tek başına yaşamaları dŐŐuk bir ihtimaldir. İnsanlar yaratılıŐ gereği iletişime ihtiyaç duyarlar. Bunun için bir araya gelirler ve toplum denilen bir sosyal kurum oluŐtururlar.

Yasa:

Kurum kavramının konu içerisinde anlatımı yapılırken yasa kavramına da yer verilmiştir. *“Resmi kurumlar devlet tarafından yasalara uygun olarak kurulur. ÇalıŐanların gevleri devlet tarafından belirlenir. Maaş ve masrafları devlet tarafından karşılanır.”*⁵²⁴ Devlet, vatandaşların ihtiyaçlarının karşılamak ile yukumludur. Bu yukumluluk belirli kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını gerektirmiŐtir. Bunun için devlet eliyle ortaya çıkan kurumlar yasa ile resmi statüsünü kazanır.

Aile:

Aile kavramı nceki uniteler içerisinde de yer almaktadır. Fakat bu konu da aile ve toplum iliŐkisinden bahsedilmiştir. *“Toplumunu oluşturan aileler, en kuuk sosyal kurumlardır. Ailede kazanılan olumlu ve olumsuz davranışlar toplumu etkiler. Aile bireyleri arasında sevgi, saygı, bağlılık, iş blümü ve dayanışma olan toplumlar huzurlu ve başarılı olur. Bu nedenle aile toplumun temelidir.”*⁵²⁵ Toplumların temel taŐı ailelerdir. Sevgi saygı, hoŐgoru gibi kavramların ilk olarak bireye kazandırıldığı yerdir, aile. Bilinçli bir aile yapısı bilinçli bir toplum yapısını meydana getirmektedir.

Vatandaş:

Devlet, onu ortaya çıkaran halkına karşı gev ve sorumluluklara sahiptir. Bu gev ve sorumluluklar sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde ilgili konularda yer verilerek ğrenciye aktarılır. Bu konu içerisinde ise *“devletin kız ve erkek*

⁵²³ Şahin, s.134.

⁵²⁴ Şahin, s.135.

⁵²⁵ Şahin, s.136.

*vatandaşlarına zorunlu ve parasız bir eğitim*⁵²⁶ hizmeti sunduğundan bahsedilmiştir. Vatandaşlar bu ve buna benzer hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptirler.

Vakıf-Dernek-Cemiyet:

Toplumda meydana gelen problemlerin bazı kurumlar tarafından çözüme kavuşturulduğu bilgisi bu konunun ana düşüncesidir. Fakat problem çözümü veya hizmetlerin devamı sadece resmi kurumlar tarafından karşılanmamaktadır. Resmi kurumların yanında vakıf, dernek ve cemiyet toplulukları da bu gibi görevleri üstlenmektedir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan bu konu içerisinde ilk olarak vâkıfın tanımı yapılmıştır. Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı ve çalışmaları örnek olarak verilmiştir. Daha sonra Türkiye Kızılay Derneğinden ve faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Üç öğrencinin konuşma balonlarında ise Darüşşafaka Cemiyeti, Türk Eğitim Vakfı ve Türk Böbrek Vakfı'ndan bahsedilmiştir.⁵²⁷

6.Ünite- 2. Konu (Hep Birlikte El Ele)

Bu ünite içerisinde öğrenciye kazandırılması gereken kavramlar şunlardır: *“Dayanışma, etkin yurttaş, grup, kurum, sosyal etkileşim ve sosyal örgüttür.”*⁵²⁸ İncelenen bu kavramların insan hakları ve demokrasi kavramları altında yer aldıkları tespit edilmiştir. Konu incelendiğinde grup, kurum ve sosyal örgüt kavramlarına daha önceki konularda yer verildiği gibi değinilmiştir. Sadece dayanışma ve sosyal etkileşim kavramları konu içerisinde ön plandadır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Hep Birlikte El Ele” adlı konu içerisinde yer alan program kavramları aşağıda açıklanmıştır. Fakat bunlar dışında konu içerisinde yer alan ve insan hakları ile demokrasi kavramları arasında olabileceğini düşündüğümüz kavramlar; *“resmi kurum, sivil toplum kuruluşu, toplumsal ihtiyaç, vatandaş, hizmettir.”*

⁵²⁶ Şahin, s.137.

⁵²⁷ Şahin, s.138-141.

⁵²⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.165.

Dayanışma:

Dayanışma kavramına daha önceki üniteler içerisinde de yer verilmiştir. Bu üniteye ise bu kavram pekiştirilmek istenmiştir. Konu içerisinde “kardeş okula yardım yağıyor” adlı okuma metni verilmiştir. Bu metinden yola çıkarak öğrencilere iki soru yöneltilmiştir. “Sizce bu kampanyaya katılım sağlayanların amaçları neler olabilir.” Bu soru öğrencilerin dayanışma kavramına sonuç olarak ulaşmalarını sağlamaya yöneliktir.⁵²⁹ Dayanışma, insanları bir arada tutan ve toplum olmanın, bir arada güçlü olmanın en temel ilkelerinden biridir. Bu kavram ilk olarak çocuğa aile ortamı ile aktarımı yapılır. Daha sonra okul hayatı ile bu kavramın yerleştirilmesi sağlanır. Dayanışma ruhunu kavramış kişiler güçlü toplumlarında oluşmasını sağlamaktadır.

Öğrenci çalışma kitabı içerisinde verilen etkinliklerden biride dayanışma kavramının iyice özümsemesi içindir. Bu etkinlikte yardıma ihtiyacı olan bir grup öğrenci için proje hazırlanması istenir.⁵³⁰ Öğrenci yardım yapılmasının veya yardım toplamanın önemini iyice kavramış olacaktır.

Etkin Yurttaş:

Bu kavrama daha önce yer verilmemiştir. İlk olarak bu konu içerisinde şu şekilde anlatılmıştır: “Bireylerin toplumsal ihtiyaçları karşılamaya etkin olarak katılabileceklerini gösteriyor. Bizlerde bu tür çalışmalara katılıp etkin birer vatandaş olabilir, topluma önemli hizmetlerde bulunabiliriz.”⁵³¹ Etkin yurttaş olmak herkesin görevidir. Özellikle devlete karşı olan sorumluluklarımızı yerine getirmek etkin yurttaş olmanın şartlarından biridir.

İhtiyaç:

“Kardeş okula yardım yağıyor” adlı metin de öğrencilerin dayanışma ve yardımlaşma kavramlarını özümsemeleri sağlanır. Bunun için bir belirli araç ve gereçlere ihtiyacı olan bir okul belirlenerek bu okula yardım kampanyası düzenleyen

⁵²⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.143.

⁵³⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.87.

⁵³¹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.144.

öğrencilerin metni verilmiştir.⁵³² Birey olarak insanların belirli temel ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların karşılanması gerekir. Aksi takdirde birey hayatını devam ettiremez. Bu durum toplumsal ihtiyaçlar içinde geçerlidir. Daha iyi hizmet edebilmek için toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi gerekir. Bu durumda iş, toplumu oluşturan vatandaşlara düşmektedir.

6.Ünite- 3.Konu (Okul Eğitim, Bilgi Yolu; Her Günü Etkinlik Dolu)

Bu ünite içerisinde öğrenciye kazandırılması gereken kavramlar şunlardır: “*Dayanışma, grup, sosyal etkileşimdir.*”⁵³³ İncelenen bu kavramların insan hakları ve demokrasi kavramları altında yer aldıkları tespit edilmiştir. Konu üzerinde yapılan tarama sonucu dayanışma kavramına çok fazla yer verilmemiştir. Grup kavramına ise sosyal etkinliklerde grup çalışmasının başarı getirdiği fikrine değinilmiştir. Konu üzerinde daha çok sosyal etkileşim kavramına rastlanmaktadır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Okul Eğitim, Bilgi Yolu; Her Günü Etkinlik Dolu” adlı konu içerisinde yer alan program kavramları açıklanmıştır. Fakat bunlar dışında konu içerisinde yer alan ve insan hakları ile demokrasi kavramları arasında olabileceğini düşündüğümüz kavramlar; “*tercih etmek, seçim yapmak, ihtiyaç, bütçe, meslek, ilgi ve yetenektir.*” Bu kavramlara önceki üniteler içinde ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Bu konu da ise bu kavramlar cümleler içinde öğrencilere hatırlatılmıştır.

Sosyal Etkileşim:

Hazırlık çalışması içinde ilk olarak bu kavrama rastlanılmıştır. “*Okulunuzda ne tür sosyal etkinliklerin yapıldığını tespit ediniz.*”⁵³⁴ Bu soru ile öğrencilerin resmi bir kurum olan okul içerisinde sosyal etkinlik adına hangi çalışmaların yapıldığına dikkat etmeleri sağlanır. Daha sonra okul dışında yapılan sosyal etkinliklere öğrencinin dikkati çekilir ve bunlardan hangisine katıldığı ve neden katıldığı sorulur.

⁵³² Şahin, s.143.

⁵³³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.165.

⁵³⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.145.

Bu şekilde öğrenci bir birey olarak hoşuna giden ilgi duyduğu faaliyetler içinde yer aldığını fark eder.

Öğrenci çalışma kitabında “etkinlik seçmeleri ve afiş” adlı çalışmaya yer verilmiştir. Bu etkinlikte öğrencilere beş tane farklı spor dalını gösteren resim verilmiştir. Bu resimlerin hangisinde görev almak istediklerini nedeniyle beraber açıklaması beklenir. Ayrıca bu gibi faaliyetlere katılmanın sosyalleşme açısından ne kadar önemli olduğunu kavramaları beklenir.⁵³⁵

6.Ünite- 4. Konu (Eğitsel-Sosyal Etkinlik)

Bu ünite içerisinde öğrenciye kazandırılması gereken kavramlar şunlardır: “*Dayanışma, grup, sosyal etkileşimdir.*”⁵³⁶ Bu kavramlara önceki konularda da yer verilmiştir. Bunun için program kavramları arasında yer almamasına rağmen insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramlar konu içinde mevcuttur. Bunlar; “*kulüp, sosyal etkinlik, ilgi ve yetenek, saygı, duyarlı olmaktır.*”

Kulüp:

Kulüp, herhangi bir faaliyete ortak bir duygu veya ilgi duyan öğrenci topluluğunun oluşturduğu örgüt veya öğrenci gruplaşmasıdır.⁵³⁷ Bu kavrama Cumhuriyet İlkokulunda ki öğrenci sosyal faaliyet dağılım listesi olarak yer verilmiştir. Bu listede on iki tane kulüp adı verilmiştir. Bu kulüplerden bazıları şunlardır: Çocuk hakları kulübü, sosyal dayanışma ve yardımlaşma kulübü, bilinçli tüketici kulübüdür.⁵³⁸

Sosyal etkinlik:

Sosyal etkinliklerin öğrenci için öneminden şu şekilde bahsedilmiştir. “Sosyal etkinlikler, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini tanıyıp bu yetenekleri geliştirmelerine yardımcı olur. Öğrencilerin kendilerine güven duymalarını ve başarılı olmalarını sağlar. Sosyal ilişkilerde saygılı ve anlayışlı olmalarına ve yaşama etkin bir şekilde

⁵³⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.88.

⁵³⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.165.

⁵³⁷ *Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü (Sosyal Bilimler)*, s.763.

⁵³⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.148.

katılmalarına hizmet eder.”⁵³⁹ Öğrencinin hem fiziksel gelişimi hem de sosyal gelişimi için sosyal etkinlikler gereklidir. Öğrencilerin çevrelerinde özellikle okullarında bulunan sosyal faaliyet gruplarına dikkati çekilir. Bunu sağlamak içinde “okuldaki faaliyetlerim” adlı çalışma yaptırılır.⁵⁴⁰

Tablo 19. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Hep Birlikte” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Hep Birlikte	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Problemlerimizi Kimler Çözüyor?	İnsanların belli bir amaç çerçevesinde oluşturdukları sosyal örgüt, resmi kurum ve grupları fark eder.	dayanışma, devlet, grup kurum, sivil toplum kuruluşu, sosyal etkileşim, sosyal örgüt ve temel hak ve özgürlük	toplum, vakıf, dernek, cemiyet, vatandaş, aile, yasa
Hep Birlikte	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Hep Birlikte El Ele	Kendisi ile çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki etkileşime örnekler verir.	dayanışma, etkin yurttaş, grup, kurum, sosyal etkileşim ve sosyal örgüt	resmi kurum, sivil toplum kuruluşu, toplumsal ihtiyaç, vatandaş, hizmet
Hep Birlikte	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Okul Eğitim Bilgi Yolu: Her Günü Etkinlik Dolu	Okulunda ve yakın çevresinde katılacağı sosyal ve eğitsel etkinliklere karar verir.	dayanışma, grup, sosyal etkileşim	tercih etmek, seçim yapmak, ihtiyaç, bütçe, meslek, ilgi ve yetenek
Hep Birlikte	Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	Eğitsel ve Sosyal Etkinlikler	Okul yaşamında gerekli gördüğü eğitsel- sosyal etkinlikler önerir.	dayanışma, grup, sosyal etkileşim	kulüp, sosyal etkinlik, ilgi ve yetenek, saygı, duyarlı olmak

Tablo 19’ da 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hep Birlikte” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Hep Birlikte” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde hem program kavramı olarak hem de metin kavramı olarak insan hakları ve demokrasi kavramları yer almıştır. “Hep Birlikte” ünitesinin öğrenme alanı da gruplar, kurumlar ve sosyal örgütlerdir.

⁵³⁹ Şahin, s.148.

⁵⁴⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.90.

4.1.7. 7. Ünite: İnsanlar ve Yönetim

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İnsanlar ve Yönetim” adlı ünite içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bunlar: Yerel Yönetimler, İstersek Her Sorunu Çözeriz, Bayramımız Kutlu Olsun’ dur. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İnsanlar ve Yönetim” adlı ünite de dört kazanım vardır.⁵⁴¹ Bu kazanımların hepsi, incelediğimiz insan hakları ve demokrasi konusu ile bağlantı içerisinde dirler. Kazanımlar aşağıda verilmiştir.

- Yaşadığı yerin yerel yönetim birimlerini tanır.
- Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yerel yönetimlerin rolünü açıklar.
- Kamuoyunun yerel yönetimlere etkisine örnekler verir.
- Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ile ulusal egemenliği ilişkilendirir.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinin insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır.

İnsan Hakları ve Vatandaşlık:

Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğunu bilir.

Ülkemizi yönetenlerin halkın oyu ile yönetime geldiklerini bilir.

Seçme hakkının önemini bilir ve bu hakkını gerektiği yerde kullanır.

Seçilme hakkının önemini kavrar.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “*karar vermedir.*” Doğrudan verilecek olan değer “*bağımsızlıktır.*” Öğrenme alanı ise “*güç, yönetim ve toplumdur.*” Bu ünite ile öğrenciler bilinçli, bir vatandaş olarak toplumda yer almanın önemini kavrar. Devletin bir güç olarak var olduğunu benimser ve egemenliğin hakla ait olduğunu fark eder.

7.Ünite- 1. Konu (Yerel Yönetimler)

Ünite içerisinde yer alan bu konunun program kavramları şu şekildedir: “*Dayanışma, devlet, grup, kurum, sivil toplum kuruluşu, sosyal etkileşim, sosyal*

⁵⁴¹ Şahin, s.158.

örgüt, temel hak ve özgürlüklerdir."⁵⁴² Bu kavramlar insan hakları ve demokrasi kavramları arasında gösterilebilir. Bu kavramlara yerel yönetimler konusu içerisinde yer verilmiştir. Önceki ünitelerde de yer alan bu kavramların farklı bir yönü işlenmemiştir. Bunun için bu kavramlar arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile ilgili olan diğer kavramların konu içerisinde yer alış şekli aşağıda açıklanmıştır. Bu kavramlarda şunlardır: "*Yerel yönetim, alışveriş, yerleşim, seçim, katılım, üye, demokrasi, kamu hizmeti, konseydir.*"

Yerel Yönetim:

Yönetim bir devlet için olmazsa olmazlardandır. Yönetime gelen kişiler halka iyi bir hizmet sunmak durumundadırlar. Bunun için yönetim belli bölümlere ayrılmıştır. Bunlardan biri yerel yönetimdir.

Öğrencilerin derse hazırlanarak gelmeleri için verilen hazırlık çalışmalarını içerisinde yerel yönetim kavramı şu şekilde yer alır. "*Yerel yönetim, muhtar, kamu, belediye, seçim kavramlarının anlamlarını araştırınız. Yaşadığınız yerdeki yerel yönetim birimlerinin neler olduğunu araştırınız.*"⁵⁴³ Yönetim, demokrasinin alt kavramları arasında yer alır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde yönetim halkın istek ve ihtiyaçlarına cevap vermek için vardır.

Konunun devamında yerel yönetimden şu şekilde bahsedilmiştir. "*Ülkemizde yönetim birimleri, merkezi yönetim ve yerel yönetimler şeklindedir. Yerel yönetim birimleri muhtarlardan, belediye başkanlarından oluşmaktadır.*"⁵⁴⁴ Bu bilgi ile öğrencilerin çevrelerinde sıklıkla duydukları muhtar ve belediye başkanlarının ülke yönetiminde önemli bir paya sahip olduklarını anlamaları sağlanır. Bu konu içerisinde genel olarak belediye ve muhtarlıkların nasıl göreve geldikleri ve amaçlarının ne olduğu fikri öğrenciye kazandırılmak istenmiştir. Bunun için muhtar ve belediyelerin hizmetlerine yer verilmiştir. Bu hizmetlerin kamu adına yapıldığı her fırsatta vurgulanmıştır.

⁵⁴² Şahin, s.175.

⁵⁴³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.153.

⁵⁴⁴ Şahin, s.153.

Yerel yönetimlerin yer aldığı konunun işlenmesi ile öğrenci çalışma kitabında konu ile ilgili etkinliğe yer verilmiştir. “*Yerel Yöneticilerimizi Tanıyoruz*”⁵⁴⁵ adlı etkinlik ile işlenen konu öğrencinin zihninde iyice yer etmiş olacaktır.

Alışveriş:

Alışveriş kavramına, ders kitabı içerisinde şu şekilde yer verilmiştir. “*İnsanlar su kenarında yerleşmeye, toprağı ekip biçmeye başladılar. Ürettikleri ürünleri birbirleriyle değiştirerek alışveriş yaptılar.*”⁵⁴⁶ Alışveriş, bireyin hayatında kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum ilk insanlardan beri süregelen bir durumdur. Zaman ve gelişim ile birlikte değişiklikler göstermiştir. Konu içerisinde ilk insanların yerleşim ve sosyal hayatlarından bahseden bir metin verilmiştir.

Yerleşim:

Yerleşim kavramına önceki üniteler içerisinde de değinilmiştir. Bu ünite de ise yerleşim ve yönetim bağlantısını öğrencilerin kavramaları için yerleşim kavramına yer verilmiştir. “*Verilen resimde gösterilen yerleşim yerinin yönetimi nasıldır.*”⁵⁴⁷ Bireyler bir araya gelerek toplumu oluşturur. Toplum ise belirli bir düzen ister. Bunu sağlamak için belirli yönetim şekilleri ortaya çıkmıştır. İlk insanlar ile birlikte yerleşim yerlerindeki düzeni sağlamak için basit de olsa belli bir yönetim bulunmaktadır.

Seçim:

Seçim, demokrasinin temel ilkeleri arasındadır. Seçim ile halk kendi iradesini ortaya koyar. Kendi istek ve rızası ile yöneticisini seçer. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde seçim kavramı yerel yönetimlerden bahseden bir konu içerisinde şu şekilde geçmektedir. “*Köy ya da mahallelerin yönetimini sağlayan muhtarlar seçimle iş başına gelirler.*”⁵⁴⁸ Muhtarlık seçimlerinin anlatılmasından sonra diğer bir yerel yönetim olan belediye seçimlerine şu şekilde yer verilmiştir. “*Büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri olarak hizmet veren belediyeler, belediye başkanları tarafından*

⁵⁴⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.94.

⁵⁴⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.153.

⁵⁴⁷ Şahin, s.153.

⁵⁴⁸ Şahin, s.154.

yönetilir. Belediye başkanları ve onların yardımcıları olan meclis üyeleri de beş yılda bir yapılan yerel seçimler sonucu iş başına gelirler.”⁵⁴⁹

4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında “muhtar adayı” adlı etkinliğe yer verilmiştir.⁵⁵⁰ Bu etkinlik ile öğrencilerin seçim yapılmadan önce adayların nasıl bir tavır içinde olduklarını kavramaları beklenir.

Katılım:

Katılım, toplumsal bir grubun tüm üyelerinin, karar alma sürecinde aktif bir şekilde bulunmasıdır.⁵⁵¹ Katılım demokrasinin temel ilkelerinden biridir. Demokrasi sürecinin işleyebilmesi vatandaşların aktif katılımına bağlıdır. Bu katılım ise seçim yolu ile sağlanır. Sandıklardan çıkan sonuç çoğunluğun ortak kararının sonucudur.

Yerel yönetimlerin işlendiği konu içerisinde seçimlerden bahsedilmiştir. Özellikle muhtar ve belediye başkanı seçimleri anlatılmıştır. Seçimlere halkın nasıl katıldığı ise kısa bir paragrafta şu şekilde anlatılmıştır. “Muhtarlarını seçmek isteyen mahalle ya da köy halkı, yani seçmenler, seçim günü seçim sandıklarının bulunduğu okullara giderler ve katılım sağlarlar.”⁵⁵²

Üye:

Muhtarlık ve belediye seçimleri anlatılırken muhtarlara görevlerinde yardımcı olan ihtiyar heyeti üyelerinin seçimlerinden de bahsedilir. “En çok oyu alan aday, muhtar olarak seçilir. Muhtarlara bu görevlerinde, yine muhtarlık seçimleri sırasında seçilen ihtiyar heyeti üyeleri yardımcı olurlar.”⁵⁵³

Demokrasi:

Demokrasi, “azınlığın, çoğunluğun istencine boyun eğmesini kurumlaştıran, egemen güçlere kabul ettiren, yurttaşlar arasında eşitliği ve özgürlüğü toplumsallaştıran iktidar biçimidir.”⁵⁵⁴ Vatandaşların hür iradelerinin yansıtılış şeklidir. Demokrasi halkın egemenliğini sağlayan güçtür. Bu güç ülkelerin

⁵⁴⁹ Şahin, s.157.

⁵⁵⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.93.

⁵⁵¹ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.684.

⁵⁵² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.155.

⁵⁵³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.155.

⁵⁵⁴ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.121.

gelişmişlik ve geri kalmışlık düzeyleri arasında bile hâkimdir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir. “Demokrasi ile yönetilen ülkemizde, demokrasi gereği halkımız, yöneticilerini seçim yoluyla belirleyerek yönetime katılmış olur.”⁵⁵⁵

Kamu Hizmeti:

Kamu hizmeti, halk tarafından oluşturulan kamu düzenini sürdürmek için yapılan etkinliklere denir.⁵⁵⁶ Bu etkinlikler halk adına, halkın istek ve ihtiyaçları adına yapılır. Bu hizmeti sağlayanlar ise yine halkın belirlediği bir sistem doğrultusunda hareket ederler. Temelde halk bulunur.

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ilk olarak kamu hizmeti e-devlet uygulamasından bahseden bir bilgi notu içerisinde verilmiştir. Bu notta vatandaşların devlet uygulamalarından kolayca, kaliteli, hızlı ve güvenli yoldan hizmet görmeleri anlatılmıştır.⁵⁵⁷ Daha sonra muhtar ve belediyelerin görevlerinden bahsedilmiştir. Bunların en önemli görevleri, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olacak hizmetler sunmaktır. Özellikle belediyelerin ulaşım, çevre, sosyal hizmet ve kültürel faaliyetlerde yaptıkları hizmetler resimler ile anlatılmıştır.⁵⁵⁸

Kamuya hizmet sağlayan yerel yönetimlerin işlenmesinin ardından öğrenci çalışma kitabındaki “hizmetler”⁵⁵⁹ adlı etkinlik öğrenciye yaptırılır. Bu etkinlikte belediyenin yapmış olduğu hizmetlerin kavram haritası ile oluşturulan kutucuklara yazılması istenir.

Konsey:

Belediye ve muhtarlıkların görev ve sorumluluklarından bahsettikten sonra kent konseyine de şu şekilde değinilmiştir. “Kent konseyleri, kent yaşamında hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sosyal yardımlaşma ve dayanışma sağlanmasını amaçlar.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.157.

⁵⁵⁶ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.246.

⁵⁵⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.156.

⁵⁵⁸ Şahin, s.159.

⁵⁵⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.98.

⁵⁶⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.164.

7.Ünite- 2. Konu (İstersek Her Sorunu Çözeriz)

Bu konu içerisinde geçen ve öğrenciye kazandırılması istenen program kavramları şunlardır: “*Etkin yurttaş, güç, kamuoyu, katılım, medya ve yurttaşlıktır.*” “İstersek Her Sorunu Çözeriz” adlı konu da yer alan program kavramları açıklanmıştır. Konu incelendiğinde ise program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar; “*vatandaş, muhtar, istek, sorun, dilekçe, sivil toplum kuruluşu, yerel yönetimler ve duyarlılıktır.*” Bunlardan bazılarını önceki konular içerisinde değinilmiştir. Bunun için bazı kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Etkin yurttaş:

Etkin yurttaş vatani milleti geleceği ve kendinin huzurlu ve refah bir toplumda yaşaması için gönülden değerlerine bağlı olan ve bunları uygulayan kişilerdir. Bu kişilerin, toplumda alınan ortak kararlarda etkileri büyüktür. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında daha önceki ünitelerde yer alan etkin yurttaş kavramına bu ünite içerisinde de şu şekilde yer verilmiştir. “*Kamuoyunun oluşmasında, etkin yurttaşların, sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın rolü vardır.*”⁵⁶¹

Medya:

Medya, sözlü ve görsel yayın araçlarının (radyo, televizyon, gazete...) oluşturduğu iletişim alanıdır.⁵⁶² İletişim, insanoğlunun doğası gereği bulundurduğu bir özelliktir. Birey iletişime muhtaçtır. Bu durumdan kaçması mümkün değildir. Gelişen ve değişen dünya, iletişime evrensel bir boyut kazandırmıştır. Bu evrenselliği sağlayan ise medyadır. Medya araçları kişiler arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak anlık iletişim ortamı sağlamıştır. Öğrencilerin ise medyanın kamuoyu üzerindeki etkilerini anlamaları için medya kavramına şöyle değinilmiştir. “*Kamuoyunun oluşmasında, etkin yurttaşların, sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın rolü vardır. Medya; gazete, dergi, radyo, televizyon vb. yazılı ve görsel*

⁵⁶¹ Şahin, s.167.

⁵⁶² *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü(Sosyal Bilimler)*, s.815.

basın organları aracılığıyla, kamuoyunu bilgilendirir. İnternet de etkili bir medya organıdır.”⁵⁶³

Kamuoyu:

Kamuoyu; “toplumsal yaşamın olay ve olguları konusunda toplumsal kümelerin ya da toplumun ortaklaşa yargısını yansıtan düşünce ve kavramların toplamına” denir.⁵⁶⁴ Bu düşünceler toplumca alınan kararlar mekanizmasının oluşmasına sebep olur. Toplum içinde her alanda etkili olan kamuoyu, özellikle yönetim üzerinde etkilidir.

Önceki ünitelerde de kamuoyu kavramına değinilmiştir. Bu konu içerisinde ise şu şekilde kamuoyuna yer verilmiştir. Hazırlık çalışmasında “kamuoyu size neler çağrıştırıyor” sorusuna yer verilmiştir. Böylece öğrencinin önceki bilgilerini düşünmesi amaçlanır. Daha sonra bu kavramın açıklaması şu şekilde yapılır. “Kamuoyunun yerel yönetimler üzerinde önemli etkisi vardır. Kamuoyu, halkın çoğunluğunun herhangi bir konuyla ilgili olarak benimsediği düşüncedir. Demokratik toplumlarda kamuoyu yöneticiler tarafından dikkate alınır. Kararlar, kamuoyunun istek ve görüşlerine göre belirlenir.”⁵⁶⁵

4. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında kamuoyu kavramının anlaşılma düzeyinin ölçülmesi için “Kamuoyu Oluşturuyorum” adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte öğrencilere mahallelerindeki oyun parkının otoparka dönüştürüleceğini öğrendikleri bir durumda neler yapmaları gerektiğini yazmaları istenir.⁵⁶⁶

Dilekçe:

“İstersek Her Sorunu Çözeriz” adlı konuda mahalle sakinleri yetkililerle görüşüyor adlı bir metin verilmiştir. Bu metin içerisinde bir ilkokulun önüne üst geçit yapılmasını isteyen bir grubun, bu isteklerini muhtara bildirmek için dilekçe

⁵⁶³ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.167.

⁵⁶⁴ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, s.78.

⁵⁶⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.167.

⁵⁶⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.99.

hazırladıkları anlatılmıştır. Dilekçeyi inceleyen muhtarın birkaç mahalle üyesi ile birlikte belediye başkanının yanına gitmeleri ve üst geçidin yapılması için onay almaları sonucu ile metin bitirilmiştir.⁵⁶⁷

7.Ünite- 3. Konu (Bayramımız Kutlu Olsun)

Bu konu içerisinde geçen öğrenciye kazandırılması istenen program kavramları şunlardır. “*Bağımsızlık, barış, egemenlik, milli egemenlik, millet, tören, yasadır.*”⁵⁶⁸ “Bayramımız Kutlu Olsun” adlı konu da yer alan program kavramları yukarıda açıklanmıştır. Konu incelendiğinde ise program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar; “*meclis, başkent, milletvekili, halife, köle, seçme-seçilme hakkıdır.*” Bunlardan bazılarını önceki konular içerisinde değinilmiştir. Bunun için yer verilen kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Bağımsızlık:

Bağımsızlık, milletlerin kendi kaderlerine kendilerinin yön verme çabasıdır.⁵⁶⁹ Bu yön vermeye farklı devletlerin karışması bağımsızlığa tam olarak zıt bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Fakat bağımsızlığa ulaşmak isteyen devletlerin önünde hiçbir güç durmamıştır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Bayramımız Kutlu Olsun” adlı konu içerisinde bağımsızlık kavramı şu şekilde işlenmiştir. “*I. Dünya Savaşı sonunda yurdumuzun pek çok yeri düşmanlar tarafından işgal edilmiş, başkent İstanbul’a düşman donanmaları yerleşmişti. Milletimiz Mustafa Kemal’in önderliğinde bağımsızlığını elde edebilmek için kurtuluş mücadelesini başlattı.*”⁵⁷⁰

Egemenlik:

Egemenlik, “*ulusların kendi yazgılarını belirleme haklarının temel ögesi, kendi yurtlarının doğal kaynaklarını ve zenginliklerini, kendi yararları doğrultusunda*

⁵⁶⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.167.

⁵⁶⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.185.

⁵⁶⁹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.54.

⁵⁷⁰ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.169.

özgürce kullanmaktır.”⁵⁷¹ Milletler kendi sınırları içindeki kaynaklardan hür iradeleri ile yararlanma hakkına sahiptirler. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavrama ilk olarak şöyle yer verilmiştir. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Sözü ile Atatürk neyi vurgulamak istemiştir.”⁵⁷² Daha sonra Türk ulusunun bağımsızlık için verdiği mücadeleler anlatılmıştır. Bu mücadeleler sonucu kurulan yeni Türk Devleti’nde seçme ve seçilme sistemine yer verilmiştir. Egemenliğin halka ait olduğu fikrinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına değinilmiştir. “Seçimlere aday olma(seçilme hakkı), ve adayları seçme(seçme hakkı), egemenliğin millete ait olduğunun bir göstergesidir.”⁵⁷³

Milli Egemenlik:

Bu kavrama önceki üniteler içerisinde de yer verilmiştir. Bu üniteye yer alan “Bayramımız Kutlu Olsun” adlı konu içerisinde yeniden vurgu yapılmıştır. “Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ile birlikte, milli egemenliğe dayalı yeni Türk Devleti doğmuş oluyordu.” (...) 23 Nisan kutlamalarının Atatürk tarafından çocuklara armağan edilen bir bayram olduğu anlatılmıştır.⁵⁷⁴ Milli egemenlik, meclisin açılışı ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ile ilgili konunun kavranması için öğrenci çalışma kitabında “ulusal egemenlik” adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte, öğrencilerden ders kitabında işlenen konudan anladıklarını yazmaları istenir.⁵⁷⁵

Meclis:

Meclis kavramına “Bayramımız Kutlu Olsun” konu başlığı altında yer verilmiştir. Millet Meclisi’nin açılış gününün anlatımı ile öğrenciler şu şekilde bilgilendirilmiştir. “Cuma namazının ardından milletvekilleri Ankara’nın Ulus Meydanı’ndaki Meclis binasına doğru yöneldiler. Fotoğraflarda gördüğümüz gibi, Ankaralılar Meclis binasının etrafında toplanmış, kurtuluş amacıyla bir araya gelen

⁵⁷¹ V. Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, s.154.

⁵⁷² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.169.

⁵⁷³ Şahin, s.172.

⁵⁷⁴ Şahin, s.171-173.

⁵⁷⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.100.

*Meclis üyelerini bekliyorlardı. O gün Meclis önünde toplanan kalabalık, dualar eşliğinde Meclisin açılışına katıldı. Millet, kendi kaderine sahip çıkmanın coşkusu içindeydi.*⁵⁷⁶ Meclisin açılması Türk milleti için demokrasiye geçişin bir aşamasıdır. Kurtuluş savaşından sonra halkın kendi iradesi ile yönetimi gerçekleştirme arzusu sonucu Millet Meclisi açılmıştır. Böylece milli egemenlik ilkesi gerçekleştirilmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreni ders kitabında anlatılmıştır. Bunun üzerine öğrencinin bu konuyu kavrayıp kavramadığını ölçmek için bu açılış töreninin resmini çizmeleri için öğrenci çalışma kitabında “Benim Gözümden” adlı bir etkinlik verilir.⁵⁷⁷

Halife:

“Müslüman kültüründe Peygamber'in ölümünden sonra dinsel, siyasal ve toplumsal işleri yürütmekte görevli yöneticiye”⁵⁷⁸ halife denilmektedir. Halifelik, Peygamberin ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Dört halife döneminde bu makam, şura meclisi denilen bir kurum tarafından seçilirdi. Emevilerden itibaren ise halifelik saltanata dönüştürülmüştür. Bu durum Osmanlı Devletine kadar devam etmiştir.

Halife kavramı 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ilk olarak “İnsanlar ve Yönetim” ünitesi içerisinde geçmektedir. Bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir. *“İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu ve bütün temelleri ile halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının yok edildiği hepimizce bilinmektedir.”⁵⁷⁹*

Köle:

Köle; kişinin mülkiyet nesnesi kabul edilerek, aynen diğer mal ve varlıklar gibi sahiplenilmesidir.⁵⁸⁰ Köle kavramı, insanlık tarihi için bir utanç kavramıdır. Köle, efendisi tarafından alınıp, satılabilir. Fakat bu durum insan hakları tarafından yapılan

⁵⁷⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.170.

⁵⁷⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.169.

⁵⁷⁸ *Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü (Sosyal Bilimler)*, s.537.

⁵⁷⁹ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.171.

⁵⁸⁰ Ö. Demir, M Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.220.

düzenleme ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁵⁸¹ 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavram şu şekilde geçmektedir. *“Tam bağımsızlık ile yaşamak için kesin olarak kararlı bulunan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan milletimiz, kölelik durumunu son derece ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak Yüksek Meclisimizi meydana getirmiştir.”*⁵⁸²

Seçme- Seçilme:

*“Bireylerin veya örgütlerin içinde yer aldıkları siyasal sistemin karar alma süreçlerini etkilemek, yönlendirmek, yönetimde görev almak veya nüfuz sahiplerini desteklemek amacıyla siyasal etkinliklere katkıda bulunmaktır.”*⁵⁸³ Seçme ve seçilme hakkı demokrasinin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Siyasal katılım olarak adlandırılan bu durum şartları tutan her vatandaşın en doğal hakkıdır. Seçme ve seçilme hakkı 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında şu şekilde yer almaktadır. *“Dört yılda bir yapılan seçimlerle seçilen milletvekilleri, mecliste, devletimizin yönetimi için gerekli olan yasaları çıkarmakta ve kararları almaktadır. Seçimlere aday olma (seçilme hakkı) ve adayları seçme (seçilme hakkı) egemenliğin millete ait olduğunun bir göstergesidir.(...) Seçme ve seçilme hakkı son derece önemlidir. Bu hak milli egemenliğin sağlanmasında ve devletimizin demokratik yapısının sürdürülmesinde etkindir.”*⁵⁸⁴

⁵⁸¹ *Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü (Sosyal Bilimler)*, s.265.

⁵⁸² S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.171.

⁵⁸³ Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.324.

⁵⁸⁴ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.172.

Tablo 20. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “İnsanlar ve Yönetim” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
İnsanlar ve Yönetim	Güç, Yönetim ve Toplum	Yerel Yönetimler	Yaşadığı yerin yerel yönetim birimlerini tanıır.	dayanışma, devlet, grup, kurum, sivil toplum kuruluşu, sosyal etkileşim, sosyal örgüt, temel hak ve özgürlük	yerel yönetim, alışveriş, yerleşim, seçim, katılım, üye, demokrasi, kamu hizmeti, konsey
İnsanlar ve Yönetim	Güç, Yönetim ve Toplum	İstersek Her Sorunu Çözeriz	Kamuoyunun yerel yönetimlere etkisine örnekler verir.	etkin yurttaş, güç, kamuoyu, katılım, medya ve yurttaş	vatandaş, muhtar, istek, sorun, dilekçe, sivil toplum kuruluşu, yerel yönetimler ve duyarlılık
İnsanlar ve Yönetim	Güç, Yönetim ve Toplum	Bayramımız Kutlu Olsun	Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ulusal egemenliği ilişkilendirir.	bağımsızlık, barış, egemenlik, milli egemenlik, millet, tören, yasa	meclis, başkent, milletvekili, halife, köle, seçme-seçilme hakkı

Tablo 20’ de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “İnsanlar ve Yönetim” ünitesi içerisinde üç konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde hem program kavramı olarak hem de metin kavramı olarak insan hakları ve demokrasi kavramları yer almıştır. “İnsanlar ve Yönetim” ünitesinin öğrenme alanı da güç, yönetim ve toplumdur.

4.1.8. 8. Ünite: Uzaktaki Arkadaşım

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Uzaktaki Arkadaşım” adlı ünite içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bunlar: “Dünya Turu, Her Ülke Ayrı Bir Dünya, Hepimiz Kardeşiz, Bütün Kutlamalar Özeldir.” 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Uzaktaki Arkadaşım” adlı ünite de dört kazanım vardır. Bu

kazanımlardan ikisi, insan hakları ve demokrasi konusu ile bağlantı içerisindedir. Kazanımlar aşağıda verilmiştir.

- Kendisi ile başka bir toplumdaki yaşlılarının günlük yaşamlarını karşılaştırır.
- Toplumlar arasında ortak kutlanan özel günlere örnekler verir.

Bu ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “*kütüphane ve referans kaynakları kullanmadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*misafirperverliktir.*” Öğrenme alanı ise “*küresel bağlantılardır.*” Bu ünite ile öğrenciler kendi kültürleri ile diğer kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat eder. Gelişen ve değişen dünya karşısında bilinçli bir birey olmaları gerekmektedir.⁵⁸⁵

8.Ünite- 1. Konu (Dünya Turu)

Bu konu içerisinde geçen ve öğrenciye kazandırılması düşünülen program kavramları şunlardır. “*Barış, benzerlik-farklılık, iklim, kıta, kültür, kültürel öge, millet, sanat ve ulaşım*” kavramlarıdır. Bu kavramlarda “*barış, kültür, millet, sanat ve ulaşım*” konumuz ile alakalıdır. Bu kavramlara önceki ünitelerde daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu ünite de insan hakları ve demokrasi ile ilgili farklı olarak bir bilgi yer almamaktadır.

8.Ünite- 2. Konu (Her Ülke Ayrı Bir Dünya)

Bu konunun program kavramları şunlardır: “*benzerlik- farklılık, iklim, kültür, kültürel öge ve millettir.*” Bu kavramlar konumuz ile ilgilidir. Ancak bu kavramlara önceki konular içerisinde işlenmiş, bu ünite de aynı bilgilere yer verilmiştir.

8.Ünite- 3. Konu (Hepimiz Kardeşiz)

Bu konunun program kavramları şunlardır: “*benzerlik-farklılık, iklim, kültür, kültürel öge ve millettir.*” Bu kavramlarda önceki konular içerisinde işlenmiş, bu ünite de aynı bilgilere yer verilmiştir.

⁵⁸⁵ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.190.

8.Ünite- 4. Konu (Bütün Kutlamalar Özeldir)

Bu konunun program kavramları şunlardır: *“benzerlik-farklılık, iklim, kültür, kültürel öge ve millettir.”* Yukarıda gösterilen program kavramları dışında insan hakları ve demokrasi ile ilgili farklı kavramlar da konu içerisinde yer almaktadır. Bunlar; *“milli bayram, duygu, toplum, çevre kirliliği, meslek, insan hakları, saygıdır.”*

Milli Bayram:

Milli bayram bir millete özgü, o millet için önemli bir değere sahip olan bayramlardır. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde milli bayram kavramı şu şekilde yer almaktadır. *“Ülkemizde her yıl 23 Nisan günü, milli bayram olarak kutlanır.”*⁵⁸⁶ Bu bayram Mustafa Kemal’in çocuklara armağan ettiği bir bayram olarak ülkemizde kutlanmaktadır. Öğrencilerin hem kendi ülkelerinde kutladıkları milli bayramları hem de verilen bazı ülkelerin milli bayramlarını öğrenmeleri için öğrenci çalışma kitabında “Özel Günler” adlı etkinlik yaptırılır.⁵⁸⁷

Çevre Kirliliği:

Çevre kirliliği gelişen ve değişen dünya da artık insan hakları arasında yer almaktadır. İnsanların temiz, düzenli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakları mevcuttur. Bu durum tüm dünya toplumları için böyledir. Toplumların ise ortak olarak kutladığı özel gün ve haftalar bulunmaktadır. İşte bunlardan birisi de Dünya Çevre Günüdür. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında çevre kirliliği şu şekilde yer almıştır. *“Çevre kirliliği, insanların doğaya verdiği zararlar sonucunda oluşmaktadır. Bu da ülkelerin ortak sorunudur. Gelecek kuşaklara temiz bir dünya bırakmak amacıyla çevre kirliliği mutlaka önlenmelidir.”*⁵⁸⁸

İnsan Hakları:

4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavram şöyle ele alınmıştır. *“Tüm dünyada 10 Aralık İnsan Hakları olarak kutlanır. Bu hafta içinde insanların özgür,*

⁵⁸⁶ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.190.

⁵⁸⁷ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.111.

⁵⁸⁸ S. Şahin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı*, s.192.

mutlu ve huzurlu yaşamasının önemi, yapılan etkinliklerle anlatılır. İnsana saygı göstermenin önemi vurgulanır. İnsanların kendi haklarını bilmeleri ve bunları korumaları gerektiği hatırlatılır.”⁵⁸⁹Bireylerin yaşadıkları dünyadaki sahip olduğu hakları bilmesi gerekir. Bu haklar ilk olarak ailede, daha sonra çevrede ve okulda öğrenilir. Tüm dünyada kutlanan 10 Aralık İnsan Hakları günü ile de bireylerin hak ve özgürlüklerini bir kez daha hatırlamaları sağlanır.

Tablo 21. Ortaokul 4.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Uzaktaki Arkadaşım” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Uzaktaki Arkadaşım	Küresel Bağlantılar	Dünya Turu	Dünya üzerinde çeşitli ülkeler olduğunu fark eder.	barış, kültür, millet, sanat ve ulaşım	
Uzaktaki Arkadaşım	Küresel Bağlantılar	Her Ülke Ayrı Bir Dünya	Görsel materyallerden yararlanarak çeşitli toplumların günlük yaşamlarına ilişkin çıkarımlarda bulunur.	benzerlik-farklılık, iklim, kültür, kültürel öge ve millet	
Uzaktaki Arkadaşım	Küresel Bağlantılar	Hepimiz Kardeşiz	Kendisi ile başka bir toplumdaki yaşatlarının günlük yaşamlarını karşılaştırır.	benzerlik-farklılık, iklim, kültür, kültürel öge ve millet	
Uzaktaki Arkadaşım	Küresel Bağlantılar	Bütün Kutlamalar Özeldir	Toplumlar arasında ortak kutlanan özel günlere örnekler verir.	benzerlik-farklılık, iklim, kültür, kültürel öge, millet	milli bayram, toplum, çevre kirliliği, meslek, insan hakları, saygı

Tablo 21’ de 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Uzaktaki Arkadaşım” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Uzaktaki Arkadaşım” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konulardan Dünya Turu, Her Ülke Ayrı Bir Dünya, Hepimiz Kardeşiz ve Bütün Kutlamalar Özeldir konularında insan hakları ve demokrasi ile ilgili program kavramlarına yer verilmiştir. Dünya Turu, Her Ülke Ayrı Bir Dünya, Hepimiz Kardeşiz konularında program kavramı dışında insan hakları ve demokrasi kavramı

⁵⁸⁹ Şahin, s.193.

bulunmamaktadır. Sadece Bütün Kutlamalar Özeldir konusunda program kavramı dışında insan hakları ve demokrasi kavramına rastlanmıştır. “Uzaktaki Arkadaşım” ünitesinin öğrenme alanı da küresel bağlantılardır.

4.2. 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde sekiz ünite yer almaktadır. Ünite adları şu şekildedir: Haklarımı Öğreniyorum, Adım Adım Türkiye, Bölgemizi Tanıyalım, Ürettiklerimiz, Gerçekleşen Düşler, Toplum İçin Çalışanlar, Bir Ülke, Bir Bayrak ve Hepimizin Dünyasıdır. Bu ünitelerin değer, beceri, öğrenme alanı, kazanım ve ders içi ilişkilendirme yapılan dersleri insan hakları ve demokrasi kavramları açısından incelenmiştir.

4.2.1. 1. Ünite: Haklarımı Öğreniyorum

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” adlı ünite içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bunlar: Hepimiz Bir Aradayız, Rollerim, Haklarım ve Sorumluluklarım, Çocuk Haklarıdır. Bu konuların değer, beceri, öğrenme alanı ve kazanım incelemelerine aşağıda yer verilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” adlı ünite de dört kazanım vardır. Bu kazanımların hepsinin insan hakları ve demokrasiyi içerdiği tespit edilmiştir. Kazanımlar şunlardır:

- Bulunduğu çeşitli grup ve kurumlardaki yerini belirler.
- İçinde bulunduğu gruplar ile gruplara ait rolleri ilişkilendirir.
- Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.
- Çocuk olarak haklarını fark eder.

Ünite içerisinde doğrudan verilecek olan beceri “yazılı anlatımdır.” Doğrudan verilecek olan değer “sorumluluktur.” Öğrenme alanı ise “birey ve toplum” dur. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesinin dört ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Bunlardan insan

hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi kazanımları konumuz ile ilgilidir. Bunlar şu şekildedir:⁵⁹⁰

1. İnsan Hakları ve Demokrasi

Haklarını korumanın önemini açıklar.

Sorumluluklarını evde ve okulda yerine getirir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin önemini kavrar.

1.Ünite- 1. Konu (Hepimiz Bir Aradayız)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesi içinde yer alan “Hepimiz Bir Aradayız” konusu içerisinde yer alan program kavramları “*aile, akrabalık, birey, duygu, düşünce, grup, hoşgörü, kimliktir.*”⁵⁹¹ Bu kavramlardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramların açıklaması aşağıda verilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında verilen ve konumuz ile ilgi olan program kavramları açıklanmıştır. Fakat “Hepimiz Bir Aradayız” adlı konu içerisinde yer aldığı halde program kavramlarında yer verilmeyen, konumuz ile ilgili kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar “*kurum ve üyedir.*”

Aile:

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki ilk konu hepimiz bir aradayızdır. Bu konu içerisinde grup, aile, kurum gibi kavramaların öğrencilerin çevrelerinden yola çıkarak anlamaları sağlanır. Bunun için aile kavramına şöyle yer verilmiştir. “*Aile, bir toplumun en küçük kurumudur. Aile aynı zamanda ortak duygu, düşünce ve amaçlar doğrultusunda oluşmuş bir gruptur.*”⁵⁹² Aile kavramının tanımı verilmiştir. Toplumda ki küçük grup olan aile kavramını iyice anlamaları sağlanır. Ayrıca ailenin hangi bireylerden oluştuğunu kendi ailelerini düşünerek fark etmeleri sağlanır.

Grup:

Grup kavramı ilk olarak hazırlık çalışmaları arasında öğrenciye fark ettirilmiştir. “Okulda ya da mahallede arkadaşlarınızla birlikte yaptığınız faaliyetler

⁵⁹⁰ Ahmet Utku Özensoy ve Celal Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016, s.40.

⁵⁹¹ Özensoy ve Aynacı, s.42.

⁵⁹² Ahmet Utku Özensoy ve Celal Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016, s.14.

nelerdir? Bu faaliyetleri neden birlikte yapıyorsunuz?” sorusu ile grup oluşturma nın önemi fark ettirilir. Daha sonra dersin işleniş sürecinde her zaman bazı gruplar içerisine dâhil olduğumuzdan bahsedilmiştir. Özellikle sınıfların okul içerisinde yer alan gruplar olduğuna değinilmiştir.⁵⁹³

Kurum:

Bu kavrama 4. sınıf ders kitabında da değinilmiştir. Bu konu da ise okulun resmi bir kurum olduğu öğrenciye şu şekilde anlatılmıştır. “Okulum; idareciler, öğretmenler, çalışanlar ve öğrencilerden oluşan bir kurumdur.”⁵⁹⁴ Konunun daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “Grup ve Kurumlardaki Yerim”⁵⁹⁵ adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte farklı grup ve kurum yerleri verilmiştir. Öğrenciden bu grup ve kurumdaki yerini belirleyerek boş bırakılan yerleri doldurmaları konunun pekiştirilmesini sağlayacaktır.

1.Ünite- 2. Konu (Rollerim)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesi içinde yer alan “Rollerim” konusu içerisinde yer alan program kavramları “davranış ve roldür.”⁵⁹⁶ 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ki “rollerim” adlı konunun program kavramları yukarıda açıklanmıştır. Rollerim konusu incelendiğinde program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar; “grup, istek, ihtiyaç, sosyal etkinlik, başkan, görüş, adil olmak, seçim, kulüptür.” Bunlardan ayrıntılı bir şekilde ele alınan kavramlar aşağıda açıklanmıştır. Bu kavramlar 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde de karşımıza çıkmıştır. 5. sınıf ders kitabında ise şu şekilde yer verilmiştir.

⁵⁹³ Özensoy ve Aynacı, s.15.

⁵⁹⁴ Özensoy ve Aynacı, s.15.

⁵⁹⁵ Ahmet Utku Özensoy ve Celal Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016, s.13.

⁵⁹⁶ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.44.

Davranış:

Davranış kişilerin yaptıkları hareketlere, buldukları yerlere ve düşüncelerine göre şekil alan hareketlerdir. Bu kavram 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde şöyle yer almaktadır. *“Rollerimiz aynı zamanda davranışlarımızı etkiler.”*⁵⁹⁷ Kişilerin toplum içinde buldukları rolleri onların hareketlerine şekil vermektedir. İnsanların davranışlarındaki farklılığın sebeplerinden biride içinde bulunmuş oldukları rolleridir.

Rol:

Toplumun kişilere yüklediği çeşitli roller vardır. Öğrencilerinde içinde buldukları rolleri daha iyi anlamaları için bu kavram ilk olarak çocuğun aile ve akraba içindeki konumu anlatılmıştır. Daha sonra ailenin diğer üyelerinin rolleri ele alınmıştır. Şu bilgi notu da konu içerisinde paylaşılmıştır. *“Yer aldığımız gruplar içinde farklı rollerimiz vardır. Ailede ağabey, abla ya da küçük kardeş; sınıfımızda öğrenci oluruz. Diğer gruplarda da bulunduğumuz gruba göre farklı bir rolümüz vardır. Rollerimiz aynı zamanda davranışlarımızı etkiler.”*⁵⁹⁸ 5. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında ise rol kavramı ile ilgili “Rollerimi Söylüyorum” adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlik ile öğrenciden ailede, okulda, sınıfta ve toplumda farklı rollerinin olduğunu ve bunları yazmaları istenir.⁵⁹⁹

Başkan:

Başkan kavramı konu içerisinde sınıf başkanı olarak ele alınmıştır. Sınıf başkanının rolleri bir kutucuklar içerisinde öğrenci ile paylaşılmıştır. *“Arkadaşlarım, sınıf başkanlığı yapmamda bana yardımcı oluyorlar. Başkan yardımcısıyla bu görevi iş birliği içinde yapıyoruz. Öğretmenlerim ve arkadaşlarım benim iyi bir başkan olduğumu söylüyor.”*⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ A. Özensoy ve C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.16.

⁵⁹⁸ Özensoy ve Aynacı, s.16.

⁵⁹⁹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.14.

⁶⁰⁰ Özensoy ve Aynacı, s.17.

Seçim:

“Sınıfımızda kulüp seçimleri gönüllük esasına göre yapıldı. Her öğrenci ilgi duyduğu alana göre bir kulüp seçti. Bende satranç kulübünü seçtim. İlk kulüp toplantısında görevlileri belirlemek için seçim yapıldı.”⁶⁰¹ Demokratik toplumların bir gereği de seçimdir. Seçim sayesinde kişiler özgür iradelerini ortaya koyarlar. Bunun için seçim sistemi küçük yaşlardan itibaren çocuklara aktarılmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden birisi sınıf başkanı seçme işleminin yapılmasıdır.

1.Ünite- 3. Konu (Haklarım Ve Sorumluluklarım)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesi içindeki “Haklarım ve Sorumluluklarım” konusu içerisinde yer alan program kavramları “*dayanışma ve sorumluluktur.*”⁶⁰² Bu kavramlara 5. sınıf ders kitabında ise şu şekilde yer verilmiştir. Verilen program kavramları dışında da insan hakları ve demokrasi ile alakalı olan kavramlar konu içerisinde yer almaktadır. Bunlar; “*hak, grup, alışveriş, anayasa, görüş, ihtiyaç, oy, liderdir.*”

Dayanışma:

Dayanışma insanlar arasındaki iletişimi ve toplumsal bağı arttıran bir olgudur. Bu kavram 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında da işlenmiştir. 5. sınıf ders kitabında ise şu şekilde ortaya çıkmaktadır. “*Ailemizde iş bölümü ve dayanışma vardır.*”⁶⁰³

Sorumluluk:

Sorumluluk kavramı bu konu içerisinde ilk olarak hazırlık çalışması içerisinde şöyle verilmiştir. “*Bir grup içinde üyelerin hak ve sorumluluklarını bilmesi neden önemlidir.*”⁶⁰⁴ Burada öğrencilerin kendi gruplarını düşünerek buldukları gruplardaki hak ve sorumluluklarını yerine getirmelerinin ne denli önemli olduğunu fark etmeleri sağlanır. Konunun devamında “*Herkes üzerine düşen sorumluluğu yerine getirir*” cümlesinin yer aldığı bir metin verilmiştir.

⁶⁰¹ Özensoy ve Aynacı, s.18.

⁶⁰² A. Özensoy, C. Aynacı; *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.48.

⁶⁰³ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.20.

⁶⁰⁴ Özensoy ve Aynacı, s.20.

Anayasa:

Anayasa uyulması gereken kuralları barındıran yaptırım gücüne sahip olan belgedir. Bu belge tüm toplumu ilgilendiren hak ve özgürlükleri içeren bir niteliğe sahiptir. Bu kavramın 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ki yer verilmiş şekli şöyledir. *“Öğretmenimiz, sosyal bilgiler dersinde haklarımızın ve sorumluluklarımızın yer aldığı sınıf anayasası hazırlayacağımız söyledi. Bunun için hepimizin hak ve özgürlüklerimizi göz önünde bulundurarak görüşlerimizi söylememizi istedi”*⁶⁰⁵ Hazırlanan sınıf anayasasında ise şu maddelere yer verilmiştir. Seçme seçilme, düşünce özgürlüğü, güvenli ve sağlıklı bir okul ortamı, bireysel farklılıklara saygı duyma, kişisel bilgilerin gizliliği... gibi⁶⁰⁶

Hak:

İnsan, dünyaya geldiği andan itibaren belirli temel haklara sahiptir. Bu temel haklar dışında ise pek çok hak ve özgürlüklerden yararlanma durumuna sahiptir. Öğrencilerin hak kavramını daha iyi anlamaları için ders kitabında şu şekilde yer verilmiştir. *“Ailem benim sessiz bir ortamda çalışma hakkıma oldukça dikkat ediyor.”*⁶⁰⁷ Hak olarak öğrencilerin dikkati çalışma haklarının olduğuna çekilmiştir. Eğitim hakkının sadece okul ile sınırlı kalmayıp evde de çalışma haklarının olduğu belirtilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında hak ve sorumlulukların daha iyi anlaşılabilmesi için *“Ailemdeki Hak ve Sorumluluklar”*⁶⁰⁸ adlı kavram haritası etkinliğine yer verilmiştir.

1.Ünite- 4. Konu (Çocuk Hakları)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan *“Haklarımı Öğreniyorum”* ünitesi içindeki *“Çocuk Hakları”* konusu içerisinde yer alan program kavramı *“sözleşmedir.”* Bu kavram 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde de karşımıza çıkmıştır. 5. sınıf ders kitabında ise şu şekilde yer verilmiştir. Çocuk Hakları adlı

⁶⁰⁵ Özensoy ve Aynacı, s.21.

⁶⁰⁶ Özensoy ve Aynacı, s.22.

⁶⁰⁷ Özensoy ve Aynacı, s.20.

⁶⁰⁸ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.16.

konunun içerisinde yer alan program kavramlarına yukarıda değinilmiştir. Fakat bu konunun incelenmesi ile program kavramları arasında olmayıp insan hakları ve demokrasi ile alakalı gördüğümüz bazı kavramlar bulunmaktadır. Bunlar; “*çocuk hakları, insan haklarıdır.*”

Sözleşme:

“*Sosyal bilgiler öğretmenimiz, her çocuğun evrensel bazı haklara sahip olduğunu söyledi. Dünyada çocuk hakları ile ilgili, devletlerin yaptığı çalışmalar olduğunu belirtti. Ülkemizin 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen “Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi” imzaladığını ve böylece çocuk haklarının güvence altına alındığını anlattı.*”⁶⁰⁹ Bu sözleşmede yer alan çocuk haklarından bazıları ders kitabı içerisinde verilmiştir. Böylece öğrencilere, belli bir yaşa kadar çocuk olarak bazı haklara sahip oldukları aktarılmıştır. 5. sınıf öğrenci çalışma kitabında çocuk haklarına dair sözleşmenin maddelerinin daha iyi anlaşılması için “Neden Çocuk Hakları”⁶¹⁰ adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin maddelerinden bir kaçı verilmiştir. Bu maddelerin hangi alana duyulan ihtiyaçtan dolayı ortaya çıktığını yazmaları istenir. Bu şekilde öğrenci etrafında ona verilen hakların neden verildiğinin sebeplerini anlamış olacaktır.

Çocuk Hakları:

Genel olarak çocukların sahip oldukları haklardan bahseden konu içerisinde farklı bir hakkı ele aldıkları gözümüze çarpmaktadır. Bu hak çocukların herhangi bir işte çalıştırılmayacağı üzerinedir. “*Özellikle dokuz yaşındaki Mehmet Batuhan Duranın hak arama mücadelesi ve 12 Haziran Dünya Çocuk İşçiliği ile Mücadele Günü*” dolayısıyla yapılan yürüyüş, çocukların haklarına sahip çıkmaları açısından bizi çok etkiledi.”⁶¹¹ Konunun devamında çocukların eğitim haklarından bahsedilmiştir. Konu sonunda ise Çocuk Haklarına ait sözleşme ile ilgili ayrıntılı bir bilgi kutusuna yer verilmiştir. Ayrıca bu sözleşmenin tarihte en fazla kabul edilen

⁶⁰⁹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.24.

⁶¹⁰ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.18.

⁶¹¹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.26.

insan hakları belgesi olma özeliği bulunmaktadır. 5. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında çocuk hakları ile ilgili iki etkinliğe yer verilmiştir. Bunlar; “*Her Çocuğun Hakları Vardır*”, “*Çocuk Haklarının Önemi*dir.”⁶¹² Bu etkinliklerden çocuk haklarının önemi adlı etkinlikte öğrencilerin konu hakkında düşündüklerini kompozisyona aktarmaları istenir.

Tablo 22. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Haklarımı Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Haklarımı Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Hepimiz Bir Aradayız	Bulduğu çeşitli grup ve kurumlar içindeki yerini belirler.	aile, akrabalık, birey, duygu, düşünce, grup, hoşgörü, kimlik	kurum ve üye
Haklarımı Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Rollerim	İçinde bulunduğu gruplar ile gruplara ait rolleri ilişkilendirir.	davranış ve rol	grup, istek, ihtiyaç, sosyal etkinlik, başkan, görüş, adil olmak, seçim, kulüp
Haklarımı Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Haklarım ve Sorumluluklarım	Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.	dayanışma ve sorumluluk	hak, grup, alışveriş, anayasa, görüş, ihtiyaç, oy, lider
Haklarımı Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Çocuk Hakları	Çocuk olarak haklarını fark eder.	sözleşme	çocuk hakları, insan hakları

Tablo 22’de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili

⁶¹²A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.19-20.

kavramlara yer verilmiştir. “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesinin öğrenme alanı birey ve toplumdur.

4.2.2. 2.Ünite: Adım Adım Türkiye

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bunlar: Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk, Zengin Kültürümüz, Farklılıklar ve Benzerliklerimiz Zenginliğimizdir, Ortak Değerlerimiz, Çağdaşlaşan Türkiye, Yeni Türk Devletinin Temelleridir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesin de altı kazanım vardır. Bu kazanımlardan bazılarının insan hakları ve demokrasi kavramları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Kültürel öğelerin, insanların bir arada yaşamasındaki önemini açıklar.
- Kanıt kullanarak Atatürk inkılâplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.
- Atatürk inkılâplarıyla ilkelerini ilişkilendirir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesinin insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi kazanımları konumuz ile ilgilidir. Bunlara şu şekilde yer verilmiştir:⁶¹³

- Atatürk inkılâplarının, insan haklarının ülkemizin gelişimi için önemli olduğunu fark eder.
- Kadın ve erkeklerin cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiğini bilir.

2.Ünite- 1. Konu (Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk” konusu içerisinde herhangi bir program kavramına yer verilmemiştir. Ayrıca program kavramları dışında yer alan insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlara da yer verilmemiştir.

⁶¹³ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.58.

2.Ünite- 2. Konu (Zengin Kültürümüz)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Zengin Kültürümüz” konusu içerisinde yer alan program kavramları şunlardır: *Kültür, gelenek, sanat, milli kültür, giyim ve kültürel öğedir.* Bu program öğelerinden insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların konu içerisinde yer verilmiş şekli aşağıda açıklanmıştır. Konunun incelenmesi ile program kavramları dışında yer alan insan hakları ve demokrasi kavramına rastlanılmamıştır.

Kültür:

Kültür, “bir topluluğun yaşamını sürdürmesinde uyum ve dayanışmayı sağlayacak, kişiler arasında iletişimi kuracak kurumları, yaşamı anlamlandırırken başvurulacak değerler, kurallar ve inançlar dizgesini içeren yapı, ekindir.”⁶¹⁴ Kültür bir toplumun oluşturduğu maddi manevi değerlerdir. Bu değerler ise kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu aktarım da küçük yaştan itibaren yapılır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan zengin kültürümüz adlı konu içerisinde kültür kavramına şu şekilde değinilmiştir. “İlinizin kültürel özellikleriyle ilgili neler söyleyebilirsiniz”⁶¹⁵ soru içerisinde bu kavrama dikkat çekilmiştir.

2.Ünite- 3. Konu (Farklılık ve Benzerliğimiz Zenginliğimizdir)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Farklılık ve Benzerliğimiz Zenginliğimizdir” konusu içerisinde yer alan program kavramları şunlardır: *Benzerlik, farklılık, törendir.* Bu program kavramları ile insan hakları arasında bir bağlantı kurulamamıştır. Ayrıca program kavramları dışında konu içerisinde insan hakları ve demokrasiye ait bir kavrama rastlanılmamıştır.

2.Ünite- 4. Konu (Ortak Değerlerimiz)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Ortak Değerlerimiz” konusu içerisinde yer alan program kavramları

⁶¹⁴ *Türkçe Bilim Terim Sözlüğü (Sosyal Bilimler)*, s.776.

⁶¹⁵ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.36.

şunlardır: “*Din, değişim ve süreklilik, değerdir.*” Bu kavramlardan değer, değişim ve süreklilik kavramları insan hakları ile ilgili kavramlardır. Bunun için bu kavramlardan daha önce değinilmemiş olana aşağıda yer verilmiştir.

Değer:

Bir toplum, bir sınıf ya da bir insan için önem taşıyan nesne ve olaylara denir.⁶¹⁶ Değer kişiden kişiye, toplumdan topluma değişen bir kavramdır. Yaşayış şekli, inançlar, duygu ve düşünceler değer kavramı üzerinde etkilidir. Bu kavramın öğretimi de önce aile de başlar daha sonra okul hayatı ile devam eder. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan ortak değer adlı konu içerisinde bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir. “*Türkülerimiz, kültürümüzü geçmişten bugüne taşıyan ortak değerlerimizdendir.*”⁶¹⁷

2.Ünite- 5. Konu (Çağdaşlaşan Türkiye)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Çağdaşlaşan Türkiye” konusu içerisinde yer alan program kavramları şunlardır: *Cumhuriyet, liderlik, savaş, devlet, milli egemenlik, bağımsızlık, dil, saltanat, millettir.* 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki “Çağdaşlaşan Türkiye” adlı konu başlığının program kavramları aşağıda açıklanmıştır. Konu incelendiğinde ise bu program kavramları arasında yer almayan fakat demokrasi ve insan hakları ile ilgili olan kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar; “*ihtiyaç, padişah, vatandaş, hak, meslek, seçme-seçime, adalet, eğitim, kurum ve duygu*” kavramlarıdır. Bunların konu içerisindeki açıklamalarına da yer verilmiştir.

Cumhuriyet:

Cumhuriyet, doğrudan demokrasi ile ilgili bir kavramdır. Bu kavramın öğretimine ilk olarak 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ikinci ünite içerisinde yer verilmiştir. Bu kavram kitap içerisinde ilk olarak hazırlık çalışmaları içerisinde yer alan “Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde hangi alanlarda yenikler yapılmıştır” sorusu ile değinilmiştir. Daha sonra konu içerisinde Mustafa Kemal Atatürk’ün

⁶¹⁶ Ö. Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimler Sözlüğü*, s.36.

⁶¹⁷ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.41.

çağdaş bir Türkiye oluşturmak için yaptığı faaliyetler anlatılmıştır. Bu metin içerisinde cumhuriyet kavramına da şu şekilde yer verilmiştir. *“Türk toplumunun ihtiyaçlarından ve dünyadaki bilimsel gelişmelerden yola çıkarak birçok yenilik gerçekleştirdi. Bunların en büyüğü Türkiye Cumhuriyeti’dir. Cumhuriyetin 29 Ekim 1923’te ilan edilmesinden sonra Atatürk, yeni devletin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetle birlikte halk, yönetimde tamamen söz sahibi oldu.”*⁶¹⁸ Verilen bu bilgiler doğrultusunda demokrasi anlayışına sahip bir yönetim biçiminin benimsendiği açıklanmıştır. Bu açıklama ile halkın kendini, özgür iradesi ile yönetme biçimi olan anlayışa geçildiği vurgulanmıştır.

Milli Egemenlik:

Milli egemenlik, bir ulusun hiçbir baskı ve etki altında kalmadan demokrasi kuralları çerçevesinde kendi kendini yönetebilme veya gelecek için kararlar alabilmesidir. Milli egemenlik demokrasinin en temel kavramlarından birisidir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde ise bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir. *“Kurulacak yeni devlet milli egemenlik temelinde özgür ve bağımsız olmalıdır. Atatürkçülük yönetiminde milli egemenlik esastır. Atatürkçülük, aklın ve bilimin rehberliğinde Türk milletinin huzur ve refah içinde yaşamasını temel alır.”*⁶¹⁹

Saltanat:

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde saltanat kavramına yer verilmiştir. Bu kavram demokrasi ile ters düşen kavramlar arasında yer almaktadır. Konu içerisinde *“Osmanlı Devleti saltanat sistemiyle yönetiliyordu. Devleti yöneten padişahlar aynı ailenin erkekleri arasından gelmekteydi.”*⁶²⁰ Bu sistem demokrasi ile örtüşmeyen bir yapıya sahiptir. Saltanat sisteminde yönetim, belli bir çevreye bırakılmıştır. Bu çevre ise sadece erkekleri kapsamaktadır. Yani insan hakları ve demokrasi kavramlarına tamamen ters düşen bir kavramdır saltanat.

⁶¹⁸ Özensoy ve Aynacı, s.42-43.

⁶¹⁹ Özensoy ve Aynacı, s.42.

⁶²⁰ Özensoy ve Aynacı, s.43.

Vatandaş:

Her insanın bulunduğu devletten yararlanma hakkı bulunur. Fakat bu haklara o devletin vatandaşı ise sahip olabilir. Çağdaşlaşan Türkiye adlı konuda vatandaş kavramının elde dilmesinden şu şekilde bahsedilmiştir. “Egemenlik, asıl sahibi olan halka verildi. İnsanlar, tebaa olmaktan çıkıp vatandaş kimliğini kazandı. Ülkenin her ferdi vatandaş olarak siyasal, sosyal, ekonomik, hukuki alanda birçok hak kazanmıştır.” Konunun devamında vatandaşlara verilen haklardan bahsedilmiştir. Burada da vatandaş kavramına değinilmiştir. “Toplumsal yaşamda yapılan yeniliklerden biri Soyadı Kanunu’nun kabul edilmesidir. Kanunla her vatandaşa soyadı verilerek sosyal hayattaki karışıklıklar ve zorluklar giderildi.”⁶²¹

Hak:

Her insan doğumu ile birlikte ilk olarak yaşama hakkı dâhil olmak üzere belirli haklara sahiptir. Her insan birbiri ile eşit haklara sahip olarak dünyaya gelir. Fakat bu durum toplumdan topluma değişim göstermektedir. Bu farklılığın temel sebebi de ülkenin benimsemiş olduğu yönetim biçimidir. Bu kavram, Çağdaşlaşan Türkiye adlı konuda kadın ve erkeklerin önceden eşit haklara sahip olmadıklarını belirten bir bilgi içerisinde anlatılmıştır. “Türk Medeni Kanunu’nun 1926 yılında kabul edilmesiyle kadınlara evlilikte, mirasta erkeklerle eşit haklar tanındı. Bunun yanı sıra Türk kadını hâkimlik, savcılık, avukatlık gibi meslekleri yapmaya başladı. Önce belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakları sonra milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde eden kadınlar, siyasal ve sosyal alanda erkeklerle eşit haklara kavuştu.”⁶²²

Eğitim:

Mustafa Kemal Atatürk Türkiye’yi çağdaş devletler seviyesine getirmek için çeşitli alanlarda inkılâplar yapmıştır. Bu alanlardan biri de eğitimidir. Toplumdaki ikilikleri ortadan kaldırmak için çeşitli yenilikler yapılmıştır. Konu içerisinde eğitime şöyle değinilmiştir. “Atatürk, eğitim alanında yaptığı inkılâplarla her yurttaşın

⁶²¹ Özensoy ve Aynacı, s.43-44.

⁶²² Özensoy ve Aynacı, s.43.

okuma-yazma öğrenmesini ve gelecekte kendisi için gerekli olan eğitimi almasını amaçladı. Tevhit-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ile eğitimin milli bir kimlik kazanmasını sağladı. Kız ve erkeklerin birlikte öğrenim gördüğü karma sisteme geçilmiştir.”⁶²³

2.Ünite- 6. Konu (Yeni Türk Devletinin Temelleri)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesi içindeki “Yeni Türk Devletinin Temelleri” konusu içerisinde yer alan program kavramları şunlardır: “*Vatan, laiklik, kronoloji, özgürlük ve birinci elden kaynaktır.*” 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki “Yeni Türk Devletinin Temelleri” konusunun program kavramları verilmiştir. Ayrıca konu incelendiğinde bu program kavramları arasında yer almayan fakat demokrasi ve insan hakları ile ilgili olan kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar; “*cumhuriyet, hak, demokrasi, devlet, meclis, kurum, adalet, kimlik, milli egemenlik, anayasa, hoşgörü, görüş, düşünce, sorumluluk, padişahdır.*” Bu kavramlardan çoğuna önceki konular içerisinde yer verilmiştir. Bunun için bu konu içerisinde yer alan farklı bir bilgi içeren kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Vatan:

Vatan, belli bir toplumun yurt olarak benimsediği toprak parçasıdır. Bu toprak parçası için gerekirse savaşır ve canını verebilir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında vatan kavramı bir program kavramıdır. Konu içerisinde ise şu şekilde yer verilmiştir. “*Atatürk milliyetçiliğinin temeli, Türk milletini sevmeye, yüceltmeye, vatan sevgisine, ülkenin bağımsız ve özgür olmasına dayanır. Milliyetçiliğe göre ben Türk'üm diyen herkes Türk'tür ve Türk vatandaşları arasında hiç kimseye ayırım yapılmaz.*”⁶²⁴ Atatürk ilkelerinden milliyetçiliğin anlatıldığı konuda vatan ve vatandaş kavramları yer almıştır. Özellikle aynı vatana sahip olan insanlar arasında herhangi bir ayırımın söz konusu olmadığına değinilmiştir.

⁶²³ Özensoy ve Aynacı, s.45.

⁶²⁴ Özensoy ve Aynacı, s.47.

Cumhuriyet:

Bu kavram önceki konu içerisinde program kavramı olarak yer almıştır. Fakat bu konuda metin içerisinde değinilmiştir. “*Cumhuriyetçiliğin temelinde bir yönetim şekli olan cumhuriyet vardır. Cumhuriyet, milletin egemenliğine dayanan, milletin devlet yönetiminde söz sahibi olduğu, yöneticilerin belli bir süre için halkın oyuyla seçildiği yönetim şeklidir. Cumhuriyet yönetiminde vatandaşların hak ve özgürlükleri yasalarla güvence altındadır.(...) Halkın yönetime katılma, seçme seçilme, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi birçok hak ve hürriyet elde etmesi cumhuriyetin getirdiği yeniliklerdendir.*”⁶²⁵ Bir yönetim şekli olan cumhuriyetin getirmiş olduğu hak ve özgürlükler ele alınmıştır. Bu hakların ise yasalar ile korunduğu, herkesin eşit bir şekilde faydalanması için gerekli çalışmaların yapıldığından bahsedilmiştir.

Demokrasi:

Demokrasi, “*siyasal yönetim ve denetimin, halkın belirli bir devre için çoğunluk oyuyla seçtiği temsilciler eliyle gerçekleştirildiği, temel ilkesi yurttaşların eşitliği ve özgürlüğü olan hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu ve azınlık haklarının anayasayla korunduğu toplumsal düzen, halk yönetimi.*”⁶²⁶ Demokrasi halkın kendini yönetmesi için vekiller tayin etmesidir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ise demokrasi kavramı şöyle anlatılmıştır. “*Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişini sağlayan en önemli unsur olmuştur. Ankara'da Meclis'in açılması, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, siyasal partilerin kurulması, seçme ve seçilme hakkının tanınması cumhuriyetçilik ilkesini sağlamaya dönük uygulamalardır.*”⁶²⁷

⁶²⁵ Özensoy ve Aynacı, s.46.

⁶²⁶ *Türkçe Bilim Terimler Sözlüğü (Sosyal Bilimler)*, s.291.

⁶²⁷ Özensoy ve Aynacı, s.46.

Tablo 23. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Adım Adım Türkiye” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk	Çevresindeki ve ülkemizin çeşitli yerlerindeki doğal varlıklar ile tarihi mekânları, nesnelere ve yapıtları tanır.		
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Zengin Kültürümüz	Ülkemizin çeşitli yerlerindeki kültürel özelliklerine örnekler verir.	kültür, kültürel öge	
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Farklılıklar ve Benzerliklerimiz Zenginliğimizdir	Ülkemizin çeşitli yerleri ile kendi çevresinin kültürel özelliklerini benzerlikler ve farklılıklar açısından karşılaştırır.	benzerlik, farklılık, tören	
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Ortak Değerlerimiz	Kültürel öğelerin, insanların bir arada yaşamasındaki önemini açıklar.	değişim ve süreklilik, değer	
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Çağdaşlaşan Türkiye	Kanıt kullanarak Atatürk inkılaplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.	cumhuriyet, liderlik, savaş, devlet, milli egemenlik, bağımsızlık, dil, saltanat, millet	ihtiyaç, padişah, vatandaş, hak, meslek, seçme-seçime, adalet, eğitim, kurum ve duygu
Adım Adım Türkiye	Kültür ve Miras	Yeni Türk Devleti'nin Temelleri	Atatürk inkılaplarıyla ilkelerini ilişkilendirir.	vatan, laiklik, kronoloji, özgürlük, birinci elden kaynak	cumhuriyet, hak, demokrasi, devlet, meclis, kurum, adalet, kimlik, milli egemenlik, anayasa, hoşgörü, görüş, düşünce, sorumluluk, padişah

Tablo 23’ de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Adım Adım Türkiye” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Adım Adım Türkiye” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bu konulardan Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk konusunda insan hakları ve demokrasi kavramına yer verilmemiştir. Zengin Kültürümüz, Farklılıklar ve Benzerliklerimiz Zenginliğimizdir, Ortak Değerlerimiz konularında ise sadece program kavramı olarak insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmiştir.

Yeni Türk Devleti'nin Temelleri konusunda ise hem program kavramı hem de metin içi kavramı olarak bu kavramlara yer verildiği tespit edilmiştir. “Adım Adım Türkiye” ünitesinin öğrenme alanı kültür ve mirastır.

4.2.3. 3. Ünite: Bölgemizi Tanıyalım

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Bölgemizi Tanıyalım” ünitesi içerisinde yedi konu bulunmaktadır. Bunlar: Bölgemi Tanıyorum, İklim ve İnsan Yaşantısı, İnsanların Yaşadıkları Yerler, İnsan Doğayı Şekillendiriyor, Yurdumuzdaki Afetler, Doğal Afetler ve Kültür, Doğal Afetler ve Yanlış Uygulamalardır.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Bölgemizi Tanıyalım” ünitesinde yedi kazanım vardır. Bu kazanımlar incelendiğinde konumuz ile ilgi bir bilgiye ulaşılmamıştır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Bölgemizi Tanıyalım” ünitesinin afetten korunma ve güvenli yaşam ara disiplini dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Bölgemi Tanıyorum, İklim ve İnsan Yaşantısı, İnsanların Yaşadıkları Yerler, İnsan Doğayı Şekillendiriyor, Yurdumuzdaki Afetler, Doğal Afetler ve Kültür ve Doğal Afetler ve Yanlış Uygulamalar” adlı üniteler içerisinde herhangi bir insan hakları ve demokrasi kavramı bulunmamaktadır. Bölgemizi Tanıyalım ünitesinin doğrudan verilecek becerisi “*gözlem*”, doğrudan verilecek değer “*doğal çevreye duyarlılıktır.*” Ünitenin öğrenme alanı ise “*insanlar, yerler ve çevrelerdir.*”

4.2.4. 4.Ünite: Ürettiklerimiz

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesi içerisinde yedi konu bulunmaktadır. Bunlar: Ekonomik Faaliyetler, Coğrafi özellikler ve Üretim, Meslekler ve Ekonomik Faaliyetler, Bölgedeki Ekonominin Ülkedeki Yeri, Ekonomik Gelişimde İnsan Faktörü, Üretimle İlgili Görüşlerim Var, Arkadaşlarımla Üretim Yapıyoruz 'dur.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesinde yedi kazanım vardır. Bu kazanımlardan üçünün konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetlere ilişkin meslekleri belirler.
- Üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşturur.
- İş birliği yaparak üretime dayalı yeni fikirler geliştirir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesinin girişimcilik, kariyer bilinci geliştirme, rehberlik ve psikolojik danışma ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Ürettiklerimiz adlı üniteye doğrudan verilecek değer “çalışkanlık”, doğrudan verilecek beceri “basit istatistik verileri okumadır.” Öğrenme alanı ise “üretim, dağıtım, tüketimdir.”⁶²⁸

4.Ünite- 1. Konu (Ekonomik Faaliyetler)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesi içindeki “Ekonomik Faaliyetler” konusu program kavramları şunlardır: “İstek- ihtiyaçlar, ulaşım, ekonomik faaliyet, ürün, üretim, dağıtım, tüketim ve enerjidir.” Bu kavramlardan insan hakları ile ilgili olanlara aşağıda yer verilmiştir. Bu program kavramları dışında herhangi bir insan hakları ve demokrasi kavramına rastlanılmamıştır.

İstek-İhtiyaç:

İstek ve ihtiyaç kavramlarına önceki ünitelerde de yer verilmiştir. Bu üniteye yer alan ekonomik faaliyetler adlı konuda ise şu şekilde yer verilmiştir. “İnsanlar hayatlarını devam ettirmek için istek ve ihtiyaçlarını gidermek zorundadırlar. Beslenme, giyinme, barınma, iletişim ve ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla farklı alanlarda ekonomik faaliyetlerde bulunurlar.”⁶²⁹ İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için belirli şeylere ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçların karşılanması gerekir. Bunun için çeşitli faaliyetler ortaya çıkmaktadır.

4.Ünite- 2. Konu (Coğrafi Özellikler ve Üretim)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesi içindeki “Coğrafi Özellikler ve Üretim” konusu program kavramları şunlardır: “Meslek ve

⁶²⁸ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.106.

⁶²⁹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.78.

doğal kaynaklar.” Meslek kavramının insan hakları kavramları arasına dâhil olabilir. Bunun için konumuz dâhilinde bu kavrama yer verdik. Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmamıştır.

Meslek:

Meslek, bilgi, beceri ve teorik bilgiye dayanan, toplumdan topluma farklılık gösteren ve belirli bir gelir düzeyine sahip olunan iştir.⁶³⁰ Meslek kavramına önceki ünitelerde de yer verilmiştir. Bu ünite de ise meslek seçiminde nelerin ön plana çıktığına değinilmiştir. *Meslek seçiminde kişilerin ilgi, yetenek ve eğitim durumlarıyla birlikte o bölgede yoğun yapılan ekonomik faaliyetlerde etkilidir.*⁶³¹

4.Ünite- 6. Konu (Üretimle İlgili Görüşlerim Var)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesi içindeki “Üretimle İlgili Görüşlerim Var” konusunun program kavramları şunlardır: *“İsraf, tasarruf, gelir-gider, bütçe, pazar ve işsizliktir.”* Bu program kavramları arasında yer almayan kavramlarda şunlardır; *“görüş, sınıf ve üretimdir.”* Bu kavramların hepsi daha önceki konular içerisinde açıklanmıştır. Bunun için bu kavramların konu içerisindeki işlenişine yer verilmemiştir.

Tablo 24. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Ürettiklerimiz” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomik Faaliyetler	Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetleri fark eder.	istek, ihtiyaç, tüketim, ekonomik faaliyet	
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Coğrafi Özellikler ve Üretim	Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetler ile	meslek	

⁶³⁰ Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.245.

⁶³¹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.85.

			coğrafi özellikleri ilişkilendirir.		
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Meslekler ve Ekonomik Faaliyetler	Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetlere ilişkin meslekleri belirler.		
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Bölgedeki Ekonominin Ülkedeki Yeri	Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetlerin ülke ekonomisindeki yerini değerlendirir.		
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Ekonomik Gelişmelerde İnsan Faktörü	Ekonomideki insan etkisini fark eder.		
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Üretimle İlgili Görüşlerim Var	Üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşturur.	israf, tasarruf, gelir-gider, bütçe, pazar ve işsizlik	görüş, sınıf ve üretim
Ürettiklerimiz	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Arkadaşlarımla Üretim Yapıyoruz	İş birliği yaparak üretime dayalı yeni fikirler geliştirir.		

Tablo 24’de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ürettiklerimiz” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Ürettiklerimiz” ünitesi içerisinde yedi konu bulunmaktadır. Bu konulardan Ekonomik Faaliyetler, Coğrafi Özellikler ve Üretim konusunun program kavramları arasında insan hakları kavramlarına yer verilmiştir. Fakat bu iki konu da bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına değinilmediği tespit edilmiştir. Meslekler ve Ekonomik Faaliyetler, Bölgedeki Ekonominin Ülkedeki Yeri, Ekonomik Gelişmelerde İnsan Faktörü, Arkadaşlarımla Üretim Yapıyoruz konularında ise hem program kavramları hem de metin içi kavramları arasında insan hakları ve demokrasi ile ilgili her hangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. “Ürettiklerimiz” ünitesinde sadece Üretimle İlgili Görüşlerim Var konusunda program kavramı ve metin içi kavramı olarak insan hakları kavramına değinilmiştir. “Ürettiklerimiz” ünitesinin öğrenme alanı üretim, dağıtım ve tüketimdir.

4.2.5. 5. Ünite: Gerçekleşen Düşler

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bunlar: Buluşlar Dünyamızı Değiştiriyor,

Teknoloji ve İnsan Hayatı, Bilim İnsanları, Uygarlığa Giden Yol, Dergilerle Bilim Dünyasına Yolculuk, Güvenilir Bir Çalışma İçindir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Dergilerle Bilim Dünyasına Yolculuk ve Güvenilir Bir Çalışma İçin” adlı konu başlıklarında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmamıştır. Bunun için dört konu içerisinde yer alan insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Gerçekleşen Düşler” adlı ünite de altı kazanım vardır. Bu kazanımlardan ikisinin konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Buluşların ve teknolojik ürünlerin toplum hayatımıza etkilerini tartışır.
- Kanıtlara dayanarak Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesinin insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Ürettiklerimiz ünitesinin doğrudan verilecek değeri “*akademik dürüstlük*”, doğrudan verilecek beceri “*kütüphane ve referans kaynaklarını kullanmadır.*” Öğrenme alanı ise “*bilim, teknoloji ve toplumdur.*”⁶³²

5.Ünite- 1. Konu (Buluşlar Dünyamızı Değiştiriyor)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesi içindeki “Buluşlar Dünyamızı Değiştiriyor” konusunun program kavramları şunlardır: “*Teknoloji, haberleşme, iletişim ve kâşiftir.*” Bu kavramlardan “*iletişim*” ve “*haberleşme*” konumuz ile ilgilidir. Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramına metin içlerinde rastlanılmamıştır.

İletişim:

Bu program kavramı daha önceki konular arasında da yer almıştır. Bu konuda ise şu şekilde yer verilmiştir. “*Aydınlatma, iletişim, ulaşım alanlarındaki gelişmeler insanların yaşamlarını kolaylaştırmıştır.(...) İnsanlar uzun süre iletişim ihtiyacını dumanla, güvercinle, yüksek ses çıkaran vurmali ve üfleli çalgılarla ya da bizzat habercilerle sağlamıştır.*” İnsanlar için iletişim bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı karşılamak

⁶³² A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.128.

isteyen birey çeşitli yollara başvurarak kendini ifade etmeye çalışmıştır. Bu nedenle iletişim insan hakları kavramları arasında yer almaktadır. Değişen ve gelişen şartlar çerçevesinde ise kişilerin iletişim ihtiyaçlarını karşılama gereksinimleri de değişmiştir. Teknoloji ile iletişim araçları arasında sıkı bir bağ oluşmuştur.

5.Ünite- 2. Konu (Teknoloji ve İnsan Hayatı)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesi içindeki “Teknoloji ve İnsan Hayatı” konusunda yer alan herhangi bir program kavramına rastlanmamaktadır. Fakat program kavramı olarak değil de metin içerisinde insan hakları kavramları arasında gösterebileceğimiz “*buluş, teknolojik ürünler, toplum ve sosyal faaliyet*” gibi kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlar daha önceki konularda açıklanmıştır. Bu konu içerisinde kavramlarla ilgili farklı bir bilgiye yer verilmemiştir.

5.Ünite- 3. Konu (Bilim İnsanları)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesi içindeki “Bilim İnsanları” konusu içerisinde yer alan program kavramları, “*nedensellik ve bilimdir.*” Bu program kavramları dışında da insan haklarını ilgilendiren kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar; “*teknolojik ürün, hizmet, yasa ve saygıdır.*” Konu içerisinde bu kavramların açıklamalarına değinilmemiştir. Sadece cümle içerisinde yer verilmiştir.

5.Ünite- 4. Konu (Uygarlığa Giden Yol)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesindeki “Uygarlığa Giden Yol” konusu içerisinde yer alan herhangi bir program kavramı bulunmamaktadır. Ancak insan hakları ve demokrasi ile alakalı olan kavramlar metin içerisinde yer almıştır. Bunlar; “*bilim, teknoloji, inkulâp, düşünce, millet, egemenlik, ihtiyaç ve kurumdur.*” Bu kavramlar 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ve bundan önceki konularda anlatılmıştır. Uygarlığa Giden Yol konusunda da bu kavramlar ile ilgili farklı bir bilgiye yer verilmemiştir.

Tablo 25. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Gerçekleşen Düşler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Buluşlar Dünyamızı Değiştiriyor	Buluşlarla teknolojik gelişmeleri ilişkilendirir.	iletişim, haberleşme	
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Teknoloji ve İnsan Hayatı	Buluşların ve teknolojik ürünlerin toplum hayatımıza etkilerini tartışır.	buluş, teknolojik ürünler, toplum ve sosyal faaliyet	
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilim İnsanları	Buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerinin farkına varır.	nedensellik, bilimdir	teknolojik ürün, hizmet, yasa, saygı
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Uygarlığa Giden Yol	Kanıtlara dayanarak Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.		bilim, teknoloji, inkılâp, düşünce, millet, egemenlik, ihtiyaç ve kurum
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Dergilerle Bilim Dünyasına Yolculuk	Bilim ve teknoloji ile ilgili, düzeyine uygun süreli yayınları tanır ve izler.		
Gerçekleşen Düşler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Güvenilir Bir Çalışma	Yaptığı çalışmalarda yararlandığı kaynakları gösterir.		

Tablo 25’de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Gerçekleşen Düşler” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Gerçekleşen Düşler” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bilim İnsanları konusunda hem program kavramı hem de metin içi kavramı olarak insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmiştir. Buluşlar Dünyamızı Değiştiriyor, Teknoloji ve İnsan Hayatı konuların da insan hakları ve demokrasi kavramları sadece program kavramı olarak yer almıştır. Uygarlığa Giden Yol konusunda ise bu

kavramlara program kavramı dışında rastlanmıştır. Dergilerle Bilim Dünyasına Yolculuk, Güvenilir Bir Çalışma konularında ise insan hakları ve demokrasi kavramlarına hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. “Gerçekleşen Düşler” ünitesinin öğrenme alanı bilim, teknoloji ve toplumdur.

4.2.6. 6. Ünite: Toplum İçin Çalışanlar

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinde beş konu bulunmaktadır. Bunlar: İhtiyaçlar ve Kurumlar, Kurumlar Hepimiz İçin, Sivil Toplum Kuruluşları, Sivil Toplum, Çağdaş Toplum, Gönüllüler ve Görevlilerdir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinin insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Toplum İçin Çalışanlar ünitesinde doğrudan verilecek değer “*dayanışma*”, doğrudan verilecek beceri “*sosyal katılımdır.*” Öğrenme alanı ise “*gruplar, kurumlar ve sosyal örgütlerdir.*”

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinin beş kazanımı vardır. Bu kazanımların incelenmesi ile hepsinin konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan bu kazanımlar şunlardır:

- Toplumun temel ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçlara hizmet eden kurumları ilişkilendirir.
- Kurumların insan yaşamındaki yeri konusunda görüş oluşturur.
- Sivil toplum kuruluşlarını etkinlik alanlarına göre sınıflandırır.
- Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin sonuçlarını değerlendirir.
- Bireylerin rolleri açısından sivil toplum kuruluşlarını resmi kurum ve kuruluşlarla karşılaştırır.

6.Ünite- 1. Konu (İhtiyaçlar ve Kurumlar)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesi içindeki “İhtiyaçlar ve Kurumlar” konusunun program kavramları, “*Kamu, kurum ve teşkilattır.*” 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “İhtiyaçlar ve Kurumlar” adlı konunun program kavramlarından kurum kavramı açıklanmıştır. Bu program kavramları dışında insan haklarını niteleyen kavramlarda bulunmaktadır. Bunlar,

“ihtiyaç, hizmet, bireydir.” Bu kavramlar önceki konularda açıklanmıştır. Bunun için bu konuda farklı özellikleri ele alınmadığından dolayı bu kavramlara yer verilmiştir.

Kurum:

Bu kavram daha önceki üniteler içerisinde de yer almaktaydı. Fakat İhtiyaçlar ve Kurumlar adlı konu içerisinde farklı bir şekilde yer almıştır. “*Kamu kurumları toplumun eğitim, sağlık güvenlik, barınma gibi temel ihtiyaçlarını sağlamak için hizmetlerini yürütürler. Resmi kurumlar toplumun farklı ihtiyaçlarına yönelik iş bölümü yaparlar. Bir kamu kurumu olan TOKİ, yaptığı toplu konut projeleri ile toplumun barınma ihtiyacını karşılar.(...) resmi kurumlar, toplumun her kesimindeki insanların ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalar yapar. Maddi durumları kısıtlı üniversite öğrencilerinin, kimsesiz çocukların, yaşlıların ihtiyaçları kamu kurumlarınca karşılanır.*”⁶³³ Kurumlar insanlara hizmet etmek için bulunurlar. Her devlet eliyle oluşturulan kurumlar toplumun özellikle temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalar yapar. Bir toplumda yaşayan her insanın hizmetlerden yararlanma hakkı bulunur. Bu en doğal insan haklarından biridir.

6.Ünite- 2. Konu (Kurumlar Hepimiz İçin)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Kurumlar Hepimiz İçin” adlı konunun herhangi bir program kavramı bulunmamaktadır. Fakat metin içerisinde insan hakları ve demokrasiyi içeren kavramlar bulunmaktadır. Bunlar, “*kurum, devlet, bakanlıktır.*” Bunlardan devlet kavramı konu içerisinde daha ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bu kavramın açıklamasına yer verilmiştir.

Devlet:

Devlet onu oluşturan halk için çeşitli hizmet ve çalışmalar yürütmelidir. Halkın refah ve mutluluğunu oluşturmak devletin görevidir. Ayrıca zor durumda olan kişilere yardım elini ilk olarak devlet uzatmalıdır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında devlet kavramına şu şekilde yer verilmiştir. “*Çadır kentler, deprem sonrası insanların ihtiyaçlarını bir süreliğine karşıladı. TOKİ kısa sürede depremzedeler için kalıcı konutlar inşa ederek hak sahiplerine verdi. Böylece büyük acı yaşayan*

⁶³³ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.118-121.

*insanlara devlet, kurumları aracılığıyla elini uzatarak onların ihtiyaçlarını giderdi.”*⁶³⁴ 5. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında ise kurumların hangi alanda hizmet verdiklerinin daha iyi anlaşılması için “*Kurumlar Toplum İçin*”⁶³⁵ adlı etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte eğitim, sağlık, güvenlik, temiz çevre ve arım alanlarında hangi kurumların hizmet verdiklerini araştırmaları istenir.

6.Ünite- 3. Konu (Sivil Toplum Kuruluşları)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sivil Toplum Kuruluşları” adlı konunun program kavramları şunlardır: “*Sosyal örgüt, sivil toplum kuruluşu ve vakıftır.*” Bu kavramlardan sivil toplum kuruluşu ve sosyal örgüt kavramlarının konu içerisinde yer alış şekilleri açıklanmıştır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sivil Toplum Kuruluşları” adlı konunun program kavramları dışında da insan hakları ve demokrasiye dâhil olan kavramlar bulunmaktadır. Bunlar; “*dayanışma, cemiyet, dernek, üye, kamuoyu ve demokrasidir.*”

Sivil Toplum Kuruluşu:

Sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde sivil toplum kuruluşu şu şekilde anlatılmıştır. “Toplumun eğitim, sağlık, çevre gibi ihtiyaçlarıyla ilgili kamu kurumlarının yanında sivil toplum kuruluşları da faaliyet yürütür. Yasalara uygun olarak kurulan ve çalışmalarını yürüten bu kurumlar; eğitim, sağlık ve çevre başta olmak üzere çocuk hakları ve kadın hakları gibi alanlarda çalışmalar yapar.”

⁶³⁶Sivil toplum kuruluşları devletten bağımsız çalışan gönüllük esasını göre hareket eden kurumlardır. Bu kurumların amacı toplumun ihtiyacını gözetmek ve insanların en iyi hizmetten yararlanmalarını sağlamaktır. Konunun devamında toplum için çalışan bazı sivil toplum kurumları açıklanmıştır. *Bunlar; Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, Darüşşafaka Cemiyeti, Lösemili Çocuklar Vakfı, Türkiye Erozyonla Mücadele,*

⁶³⁴ Özensoy ve Aynacı, s.123.

⁶³⁵ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.86.

⁶³⁶ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.124.

*Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma Tanıtma Vakfı, Çocuk Vakfı, Kadın Emeği Değerlendirme Vakfıdır.*⁶³⁷

Sosyal Örgüt:

“Sivil toplum kuruluşları, kamu kurumlarından bağımsız, üyelerinin gönüllük esasına göre çalıştığı, kar amacı gütmeyen belli amaçlar doğrultusunda çalışan sosyal örgütlerdir.(...) Sivil toplum örgütleri, yasal çerçeve içinde çalışmalarını yürütür. İnsanların gönüllülük esasına göre üye oldukları sivil toplum örgütlerinin aktif çalışmaları, sağlıklı bir kamuoyunun oluşmasında ve demokrasinin yerleşmesinde son derece önemlidir.”⁶³⁸ Konu içerisinde yer alan bilgi kutusunda sosyal örgütlerin tanımı ve hangi esasları içerdiğine yukarıdaki gibi yer verilmiştir. Bu örgütler kişinin kendi rızası ve isteği üzerine dâhil olabileceği kurumlardır. Kişinin kendi özgür düşünce isteğinden dolayı bu kavramı insan hakları kavramları arasında gösterebiliriz.

Dayanışma:

Dayanışma kavramı önceki üniteler içerisinde yer almıştır. Bu ünite de yeniden ele alınan dayanışma kavramına şu şekilde yer verilmiştir. “Sivil toplum kuruluşları yaptığı faaliyetleri aldığı bağışlarla sürdürür. İnsanların tanımadığı kişilere yardım etmek için bağışta bulunmaları toplumdaki dayanışma duygusunu artırır.”⁶³⁹ Dayanışma toplumdaki birlik beraberlik duygusunun anahtarıdır.

6.Ünite- 5. Konu (Gönüllüler ve Görevliler)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Toplum için Çalışanlar” adlı ünitenin son konusu olan “Gönüllüler ve Görevlilerin” program kavramları “*ücret, sosyal etkileşim, etkin yurttaş*.” Bunların dışında yer alan insan haklarını ilgilendiren kavramlar ise “*kurum, kuruluş, bakanlık, dernek, vakıftır.*” Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

⁶³⁷ Özensoy ve Aynacı, s.124-127.

⁶³⁸ Özensoy ve Aynacı, s.124-127.

⁶³⁹ Özensoy ve Aynacı, s.124.

Kurum-Kuruluş:

Kurum ve kuruluşların, kuruluş ve faaliyetleri önceki konularda anlatılmıştır. “Gönüllüler ve Görevliler” adlı konuda ise kurum ve kuruluşlar arasındaki fark bilgi kutusu şeklinde verilmiştir. “*Sivil toplum kuruluşlarında, çalışmada gönüllülük esastır, kişisel bir gelir elde edilmeden çalışılır, her yaşta kişiler görev alır. Resmi kurumlarda ise, çalışma yasalarıyla belirlenir, yapılan işin karşılığında ücret alınır, yasalarla belirlenen özelliklere sahip kişiler çalışır.*”⁶⁴⁰ Anlatılan konunun daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “*Gönüllüler ve Görevliler Hep Birlikte*”⁶⁴¹ adlı bir etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinlikte sivil toplum kuruluşları ve resmi kurumların ortak ve farklı özelliklerinin verilen dairelere yazılması istenir. Böylece verilen bilgilerin ne derece anlaşıldığı tespit edilecektir.

Tablo 26. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Toplum İçin Çalışanlar” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	İhtiyaçlar ve Kurumlar	Toplumun temel ihtiyaçlarıyla bu ihtiyaçlara hizmet eden kurumları ilişkilendirir.	kamu, kurum ve teşkilat	ihtiyaç, hizmet, birey
Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	Kurumlar Hepimiz İçin	Kurumların insan yaşamındaki yeri konusunda görüş oluşturur.		kurum, devlet, bakanlık
Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	Sivil Toplum Kuruluşları	Sivil toplum kuruluşlarını etkinlik alanlarına göre sınıflandırır.	sosyal örgüt, sivil toplum kuruluşu ve vakıf	dayanışma, cemiyet, dernek, üye, kamuoyu ve demokrasi
Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	Sivil Toplum, Çağdaş Toplum	Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin sonuçlarını değerlendirir.		

⁶⁴⁰ Özensoy ve Aynacı, s.131.

⁶⁴¹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.91.

Toplum İçin Çalışanlar	Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler	Sivil Toplum Kuruluşları	Bireylerin rolleri açısından sivil toplum kuruluşlarını resmi kurum ve kuruluşlarla karşılaştırır.	ücret, sosyal etkileşim, etkin yurttaş	kurum, kuruluş, bakanlık, dernek, vakıf
------------------------	------------------------------------	--------------------------	--	--	---

Tablo 26’ da 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesi içerisinde beş konu bulunmaktadır. İhtiyaçlar ve Kurumlar, Sivil Toplum Kuruluşları, Sivil Toplum Kuruluşları konularında insan hakları ve demokrasi kavramları hem program kavramları arasında hem de konu içerisindeki metinlerde yer almaktadır. Kurumlar Hepimiz İçin konusunda insan hakları ve demokrasi kavramına program kavramları arasında değil metin içinde yer verilmiştir. Sivil Toplum, Çağdaş Toplum konusunda ise insan hakları ve demokrasi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmediği tespit edilmiştir.

4.2.7. 7. Ünite: Bir Ülke, Bir Bayrak

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bunlar: Birlikte Yaşamak İçin, Yaşadığım İlin Yönetimi, Ulusal Egemenlik ve Yönetim, Merkezi Yönetim, Ulusal Değerlerimizdir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesinin beş kazanımı vardır. Bu kazanımlardan hepsinin konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder.
- Yaşadığı yerdeki merkeze bağlı yönetim birimleri ile bu birimlerin temel görevlerini ilişkilendirir.
- Merkezi yönetim birimlerini tanıyarak bu birimlerin temel görevleriyle ilişkilendirir.
- Demokratik yönetim birimlerindeki yetki ve ulusal egemenlik arasındaki ilişkiyi açıklar.
- Ulusal egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesinin insan hakları ve vatandaşlık, rehberlik ve psikolojik danışma ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. “Bir Ülke, Bir Bayrak” adlı ünitesinde doğrudan verilecek değer “*adil olma, bayrağa ve İstiklal Marşı’na saygı,*” doğrudan verilecek beceri “*basılı ve görsel kaynakları kullanma ve değerlendirmedir.*” Öğrenme alanı ise “*güç, yönetim ve toplumdur.*”⁶⁴²

7.Ünite- 1. Konu (Birlikte Yaşamak İçin)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitenin “Birlikte Yaşamak İçin” konusunda yer alan program kavramları “*yasa, anayasa, temel hak ve özgürlükler, yasama, yargı ve egemenliktir.*” Bu kavramların hepsi insan hakları ve demokrasiyi ilgilendirir. Bunların dışında ise yer alan insan haklarını ilgilendiren kavramlar ise “*toplumsal kurallar, meclis, cumhuriyet, özgürlük, özel hayatın gizliliği, tüketici hakkıdır.*” Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir. Çünkü bu kavramlardan bazılarını önceki ünite ve konularda yer verilmiştir. Bu ünite içerisinde bilgi verilen kavramların açıklanmasına dikkat edilmiştir.

Toplumsal Kurallar:

Kurallar hayatın her anında karşımıza çıkan durumlardır. Kuralların olduğu ve kurallara uyulan yerlerde birlik, beraberlik ve düzen hâkimdir. Birlikte Yaşamak İçin konusunda toplumsal kurallar kavramına şöyle değinilmiştir: “*Toplumun birlikte yaşaması için herkesin uyması gereken toplumsal kurallar ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal yaşamı düzenleyerek birlikte yaşamayı mümkün kılmaktadır. İnsanların bir arada olduğu trafikte, sokakta, alışverişte, evde ve daha birçok yerde kurallara uymak toplum yaşamının vazgeçilmez bir unsurudur. İnsanların bu kurallara uyarak hayatlarını devam ettirmeleri sağlıklı ve barış içinde bir toplum hayatına katkı sağlayacaktır.*”⁶⁴³ Toplumsal kuralların işlendiği konunun daha iyi anlaşılması için

⁶⁴² A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.164.

⁶⁴³ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.136.

“Toplumsal Kurallar”⁶⁴⁴ etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinlikte öğrencilerin yaşadıkları toplumda hangi kurallara uymaları gerektiğini not etmeleri istenir.

Egemenlik:

Egemenlik kavramı demokrasinin en temel ilkelerinden birisidir. Egemenliğin halka ait olduğu yönetim şekilleri demokrasi ile yönetilirler. Egemenliğin halka ait olmadığı yönetim şekillerinin ise demokratik olduğu söylenemez. Birlikte Yaşamak İçin konusunda egemenlik ve cumhuriyet kavramları şu şekilde ele alınmıştır: “1921 Anayasası’na göre ilk defa egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletine verilir. Bu ilke, sonraki anayasalarda korunarak devam eder. 1921 Anayasası’nda olmayan, Türkiye Devleti’nin bir cumhuriyet olduğu hükmü, 1923 yılında Anayasa’ya girer.”⁶⁴⁵

Yasa:

Kişiler birlikte yaşamak için belli kurallara uymak zorundadırlar. Toplumsal düzenin sağlanması için bu şarttır. Bu kurallara uyulmama durumunda devlet tarafından uygulanan yaptırımları bulunmaktadır. Birlikte Yaşamak İçin konusu içerisinde yasa kavramı için şöyle bir bilgiye yer verilmiştir. “Yasalar, Anayasaya uyumlu olarak toplumsal yaşamı düzenlemek için yapılır. Yasalara uymamak toplumsal hayatta sıkıntılara, olumsuzluklara ve adaletsizliklere neden olur. Ayrıca toplumsal barış zarar görür; insanların bir arada yaşamalarında sorunlar başlar. Bu durumlarda hukuk kurallarına uymayan kişiler için yasalarda kısıtlamalar, yaptırımlar ve cezalar öngörülür. Türk Ceza Kanunu’nun 86. Maddesi yaralama olaylarında verilecek cezayı düzenlemektedir.”

Özel Hayatın Gizliliği:

Her birey kendi yaşam alanında özgürdür. Bu özgürlük daha da kısıtlanarak özel hayat kavramı ile dile getirilir. Özel hayat kişiye aittir. Bunun için özel hayatın gizliliğinde en doğal haklardan biridir. Birlikte Yaşamak İçin konusunda özel hayatın gizliliği kavramı anayasada yer alan madde ile ele alınmıştır. “Madde 134- Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlal eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli

⁶⁴⁴ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.98.

⁶⁴⁵ Özensoy ve Aynacı, s.137.

para cezası ile cezalandırılır. Gizliliğin görüntü veya seslerin kayda alınması suretiyle ihlal edilmesi halinde cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz.”⁶⁴⁶

Tüketici Hakları:

Birlikte Yaşamak İçin konusu içerisinde tüketici hakları kavramına şu şekilde yer verilmiştir. “Tüketicinin korunması hakkında kanun, tüketicilerin haklarını güvence altına almaktadır. Kanun tüketici haklarıyla ilgili birçok alanın yanında ticari reklam ve ilanların nasıl yapılacağını öngörmektedir. Madde 16- Tüketiciyi aldatıcı, yanıltıcı veya onun tecrübe bilgi noksanlıkları istismar edici, tüketicinin can ve mal güvenliğini tehlikeye düşürücü, şiddet ve hareketlerini ve suç işlemeyi özendirici, kamu sağlığını bozucu, hastaları, yaşlıları, çocukları ve özürlüleri istismar edici reklam ve ilanlar ile örtülü reklam yapılamaz.”⁶⁴⁷

7.Ünite- 2. Konu (Yaşadığımız İlin Yönetimi)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitenin “Yaşadığımız İlin Yönetimi” konusunda yer alan program kavramı “yönetimdir.” Bu kavram demokrasiyi ilgilendirir. Bu kavram dışında ise yer alan insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar “vali, meslek, yasa, kaymakamdır.” Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir. Bu ünite içerisinde bilgi verilen kavramların açıklanmasına dikkat edilmiştir.

Yönetim:

Yaşadığımız İlin Yönetimi konusu yerel yönetimlerden bahsetmektedir. “Yerel yönetim organları; il, ilçe ve belde merkezlerinde ulaşım, altyapı, çevre düzenlemesi işlemlerini yaparlar. Bu organların yanında il ve ilçelerde Bakanlar Kuruluna bağlı merkezi yönetim birimleri görev alır. İllerde valilik, ilçelerde kaymakamlık; yasalarla kendilerine verilmiş görevleri yapan merkezi yönetim birimleridir.”⁶⁴⁸ Yönetim kavramının ve sisteminin daha iyi anlaşılması ve pekiştirilmesi için

⁶⁴⁶ Özensoy ve Aynacı, s.138.

⁶⁴⁷ Özensoy ve Aynacı, s.139.

⁶⁴⁸ Özensoy ve Aynacı, s.140.

“İlimizin Yönetimi”⁶⁴⁹ etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinlikte valiliğe bağlı ve halka hizmetle sorumlu olan müdürlüklerin hangi hizmeti sağladığının yazılması istenir.

Vali:

*“Vali, ilde devletin en üst düzey temsilcisidir. Bütün bakanlıkların ildeki temsilcisi olarak görev alır. İlin ekonomik, sosyal, kültürel gelişmesi için projeler üretir ve bu konuda insanları teşvik eder. Kırsal yerlerin yol, su, köprü, kanalizasyon işlerinin yapımını ve yeni iş olanakları yaratarak gençlerin meslek sahibi olmalarını sağlar.”*⁶⁵⁰

7.Ünite- 3. Konu (Ulusal Egemenlik ve Yönetim)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitenin “Ulusal Egemenlik ve Yönetim” konusunda yer alan program kavramları “*seçim, demokrasi, katılım, yurttaşlık, güçtür.*” Bu kavramların hepsi insan hakları ve demokrasiyi ilgilendirir. Bunların dışında yer alan insan haklarını ilgilendiren kavramlar ise “*milletvekili, cumhurbaşkanı, siyasi parti, cumhuriyet, oy vermedir.*” Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir. Çünkü bu kavramlardan bazılarının önceki ünite ve konularda yer verilmiştir. Bu ünite içerisinde bilgi verilen kavramların açıklanmasına dikkat edilmiştir.

Demokrasi:

Ulusal Egemenlik ve Yönetim konusu içerisinde demokrasi kavramı şu şekilde açıklanmıştır: “*Demokrasi halkın yönetimde söz sahibi olması, yönetime katılmasıdır. Demokrasinin temeli özgürlük ve eşitliğe dayanır. Demokrasilerde halk, yurttaşlık haklarını özgürce kullanır. Hiçbir yönetim gücü Anayasa’da belirtilen genel güvenlik, genel sağlık gibi zorunlu haller dışında özgürlük ve eşitliği kaldırıcı eylemlerde bulunamaz.(...) Türkiye Cumhuriyeti, demokrasinin temel ilkelerinin geçerli olduğu demokratik bir devlettir. TBMM, özgürlük ve eşitliğin, hukukun üstünlüğünün, ulusal egemenliğin sağlanmasında en önemli demokratik*

⁶⁴⁹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.99.

⁶⁵⁰ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.140.

organdır.”⁶⁵¹ Demokrasi kavramının öğrenci tarafından daha iyi anlaşılması için “Demokrasinin ilkeleri” ve “Demokratik Yönetim”⁶⁵² etkinliklerine yer verilmiştir. Bu etkinlikler ile öğrenci demokrasinin temel ilkelerini benimseyerek demokratik yönetimlerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini anlamış olacaktır.

Secim:

Seçme ve seçilme tüm vatandaşları ilgilendiren bir haktır. Bu hakkı yerine getirmek ise devlete karşı bir görevdir. Ulusal Egemenlik ve Yönetim konusunda seçim kavramı şu şekilde ele alınmıştır. “*Ulusal egemenlik, yönetme yetkisinin halka ait olmasıdır. Halk, dört yılda bir yapılan genel seçimlere katılarak vatandaşlık hakkını kullanır. Genel seçimlere çeşitli görüşleri savunan partiler katılır. Siyasi partiler halktan aldıkları oy oranına göre TBMM’ de temsil edilir. Halk, egemenliğini seçtiği milletvekillerin aracılığıyla kullanır.*”⁶⁵³

7.Ünite- 4. Konu (Merkezi Yönetim)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitenin “Merkezi Yönetim” konusunda program kavramına yer verilmemiştir. Ancak Merkezi Yönetim konusu incelendiğinde insan hakları ve demokrasi kavramları tespit edilmiştir. Bunlar “*kurum, kuruluş, milletvekili, devlet, vatandaş, hükümet, üye, seçim, anayasa, yönetimdir.*” Bu kavramların bazılarının açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir. Çünkü bu kavramlardan bazılarında önceki ünite ve konularda yer verilmiştir. Bu ünite içerisinde bilgi verilen kavramların açıklanmasına dikkat edilmiştir.

Cumhuriyet:

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Merkezi Yönetim” konusunda cumhuriyet kavramı şöyle açıklanmıştır. “*Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi*

⁶⁵¹ Özensoy ve Aynacı, s.142.

⁶⁵² A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.101-102.

⁶⁵³ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.142.

sistemiyle devlet şekli demektir. Demokrasi prensibinin en modern ve mantıklı uygulamasını sağlayan hükümet şekli, cumhuriyettir.”⁶⁵⁴

Devlet:

Vatandaşlar ile devlet arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ karşılıklı görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi ile daha da güçlenir. “Merkezi Yönetim” konusunda devletin görevlerinden bahsedilmiştir. “*Devletin en temel görevleri toplumda adaletin ve güvenliğin sağlanması, toplumun eğitim seviyesinin yükseltilerek eğitimin kalitesinin artırılması, daha sağlıklı insan ve toplum için çalışmasıdır. Bu görevlerin yerine getirilmesinde Bakanlar Kurulu 1. Derecede sorumludur.*”⁶⁵⁵ “Merkezi Yönetim” konusu ile devlet organları tanıtılmıştır. Bu bilgilerin daha kalıcı hale gelmesi için “Cumhurbaşkanlığı, Başbakan Olsam ve Bakanlıklar”⁶⁵⁶ etkinliklerine yer verilmiştir.

7.Ünite- 5. Konu (Ulusal Değerlerimiz)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitenin “Ulusal Değerlerimiz” konusunda program kavramına yer verilmemiştir. Ancak “Ulusal Değerlerimiz” konusu incelendiğinde insan hakları ve demokrasi kavramları tespit edilmiştir. Bunlar “*bağımsızlık, devlet, ulusal egemenlik, özgürlük, barış, savaştır.*” Bu kavramların konu içerisinde herhangi bir bilgi amacı gütmeyen kullanıldığı tespit edilmiştir. Sadece cümle içerisinde kavram adı olarak geçmektedir. Bunun için bu kavramların açıklamalarına yer verilmemiştir.

⁶⁵⁴ Özensoy ve Aynacı, s.144.

⁶⁵⁵ Özensoy ve Aynacı, s.145.

⁶⁵⁶ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.103-105.

Tablo 27. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Bir Ülke, Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	Birlikte Yaşamak İçin	Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder.	yasa, anayasa, temel hak ve özgürlükler, yasama, yargı, egemenlik	toplumsal kurallar, meclis, cumhuriyet, özgürlük, özel hayatın gizliliği, tüketici hakkı
Bir Ülke, Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	Yaşadığım İlin Yönetimi	Yaşadığı yerdeki merkeze bağlı yönetim birimleri ile bu birimlerin temel görevlerini ilişkilendirir.	yönetim	vali, meslek, yasa, kaymakam
Bir Ülke, Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	Ulusal Egemenlik ve Yönetim	Demokratik yönetim birimlerindeki yetki ile ulusal egemenlik arasındaki ilişkiyi açıklar.	seçim, demokrasi, katılım, yurttaşlık, güç	milletvekili, cumhurbaşkanı, siyasi parti, cumhuriyet, oy verme
Bir Ülke, Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	Merkezi Yönetim	Merkezi yönetim birimlerini tanıyarak bu birimleri temel görevleriyle ilişkilendirir.		kurum, kuruluş, milletvekili, devlet, vatandaş, hükümet, üye, seçim, anayasa, yönetim
Bir Ülke, Bir Bayrak	Güç, Yönetim ve Toplum	Ulusal Değerlerimiz	Ulusal egemenlik ve bağımsızlık sembollerine değer verir.		bağımsızlık, devlet, ulusal egemenlik, özgürlük, barış, savaş

Tablo 27’de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. Bu tabloya göre “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesi içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konulara ait olan beş kazanımın ise insan hakları ve demokrasi ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Birlikte Yaşamak İçin, Yaşadığım İlin Yönetimi, Ulusal Egemenlik ve Yönetim konularında insan hakları ve demokrasi ile ilgili kavramlara yer verilmiştir. Fakat Merkezi Yönetim ve Ulusal Değerlerimiz konularında program kavramlarının bulunmadığı belirlenmiştir. “Bir Ülke, Bir Bayrak” ünitesi içerisindeki tüm konularda program kavramları dışında da insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmıştır. Bu ünitenin öğrenme alanı güç, yönetim ve toplumdur.

4.2.8. 8. Ünite: Hepimizin Dünyası

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitesinde altı konu bulunmaktadır. Bunlar: Dünya Çocukları, Ülkeler Arası Ticaret, Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşım, Ortak Miras ve Turizm, Turizm İnsanları Yakınlaştırır konularıdır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitesinin altı kazanımı vardır. Bu kazanımlardan bazılarının konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konumuzla ilgili olan kazanımlar şunlardır:

- Dünya çocuklarının ortak yönlerini ve ilgi alanlarının fark eder.
- Ülkeler arasında ekonomik alışveriş olduğunu fark eder.
- Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitesinin herhangi bir ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılamamıştır. Hepimizin Dünyası ünitesinde doğrudan verilecek değer “*tarihsel mirasa duyarlılık*,” doğrudan verilecek beceri “*olgu ve düşünceleri ayırt etmedir.*” Öğrenme alanı ise “*Küresel Bağlantılardır.*”

8.Ünite- 1. Konu (Dünya Çocukları)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “Dünya Çocukları” konusunda program kavramına yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu konuda program kavramına yer verilmemiştir. Fakat insan haklarını ilgilendiren birkaç kavrama cümleler içerisinde de olsa değinilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “*İlgi, icat, gruptur.*” Bu kavramların açıklamalarına yer verilmemiştir. Çünkü bu kavramlar sadece cümle içerisinde yer alan kavramlar olarak konu içerisinde bulunur.

8.Ünite- 2. Konu (Ülkeler Arası Ticaret)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “Ülkeler Arası Ticaret” konusunda program kavramı “*ticarettir.*” Bu kavram dışında konu içerisinde yer alan insan hakları ile ilgili “*ihtiyaç, alışveriş ve kuruluş*”

kavramlarına da yer verilmiştir. Bu kavramların açıklamaları yapılmamıştır. Çünkü bu kavramlar daha önceki konularda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu konu içerisinde sadece isimlerine yer verilmiştir.

8.Ünite- 3. Konu (Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşım)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşımı” konusunda program kavramına yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu konuda program kavramına yer verilmemiştir fakat insan haklarını ilgilendiren birkaç kavrama cümleler içerisinde de olsa değinilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “Ticaret, alışveriş, teknolojidir.” Bu kavramların açıklamalarına yer verilmemiştir. Çünkü bu kavramlar sadece cümle içerisinde yer alan kavramlar olarak konu içerisinde bulunmaktadır. Öğrencilerin bu konuyu daha iyi anlamalarının sağlanması için “Dış Ticarete Ulaşım ve İletişim”⁶⁵⁷ etkinliğine yer verilmiştir.

8.Ünite- 4. Konu (İnsanlığın Ortak Mirası)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “İnsanlığın Ortak Mirası” konusunun program kavramları “Ortak miras, kitadır.” Bu kavramlardan ortak miras konumuz ile ilgilidir. Bu kavram dışında konu içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmamıştır. Ortak miras kavramının açıklamasına yer verilmiştir.

Ortak Miras:

*“Dünya ortak mirası; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü(UNESCO) bünyesindeki Dünya Miras Komitesi tarafından belirlenmektedir. Doğal ve Kültürel varlıkları korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla ölçütlere uygun bulunan öğeler Dünya Ortak Mirası Listesi’ne alınmaktadır.”*⁶⁵⁸

Dünya üzerinde yer alan ortak miras öğelerinin nerelerde buldukları açıklanmıştır.

⁶⁵⁷ Özensoy ve Aynacı, s.116.

⁶⁵⁸ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.166.

Konunun daha iyi anlaşılması için “Kültürel Miras ve Doğal Miras”⁶⁵⁹ etkinliklerine yer verilmiştir.

8.Ünite- 5. Konu (Ortak Miras ve Turizm)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “Ortak Miras ve Turizm” konusunun program kavramları “*Turizm ve Olgudur.*” Bu kavram dışında konu içerisinde yer alan insan hakları kavramları da yer almaktadır. Bunlar “*ortak miras, duyarlılık, görüşür.*” Bu kavramların açıklamalarına konu içerisinde yer verilmemiştir. Sadece isim olarak bu kavramlar kullanılmıştır. Bunun için bu kavramların yer alış şekillerine değinilmemiştir.

8.Ünite- 6. Konu (Turizm İnsanları Yakınlaştırır)

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitenin “Turizm İnsanları Yakınlaştırır” konusunun program kavramları “*barıştır.*” Bu kavram dışında konu içerisinde yer alan insan hakları ve demokrasi kavramı bulunmamaktadır. Barış kavramının açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Barış:

*“Turizmle birlikte gelen yakınlaşmalar, toplumlar arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Ülkeler arası ziyaretlerin kolaylaştırılması haberde görüldüğü gibi farklı kültürlerle sahip insanlar arasında dostluk ve barışın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.”*⁶⁶⁰ Uluslararası barışın korunmasında turizmin etkisini anlatan konu içerisinde “Turizm ve Uluslararası İlişkiler” etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinlik ile Türkiye’nin turizme vermiş olduğu katkı ve uluslararası ilişkilerdeki rolü iyice anlaşılacaktır.

⁶⁵⁹ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.117-118.

⁶⁶⁰ A. Özensoy, C. Aynacı, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı*, s.172.

Tablo 28. Ortaokul 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Hepimizin Dünyası” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	Dünya Çocukları	Dünya Çocuklarının ortak yönlerini ve ilgi alanlarını fark eder.		ilgi, icat, grup
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	Ülkelerarası Ticaret	Ülkeler arasında ekonomik alışveriş olduğunu fark eder.	ticaret	ihtiyaç, alışveriş ve kuruluş
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşım	Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır.		ticaret, alışveriş, teknoloji
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	İnsanlığın Ortak Mirası	Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir.	ortak miras	
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	Ortak Miras ve Turizm	Ortak mirasın tanınmasında turizmin yerini fark eder.	olgu	ortak miras, duyarlılık, görüş
Hepimizin Dünyası	Küresel Bağlantılar	Turizm İnsanları Yakınlaştırır	Turizmin uluslararası ilişkilerdeki yeri konusunda bakış açısı geliştirir.	barış	

Tablo 28’ de 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Hepimizin Dünyası” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. Bu tabloya göre “Hepimizin Dünyası” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bu konulardan Ülkelerarası Ticaret, İnsanlığın Ortak Mirası, Ortak Miras ve Turizm, Turizm İnsanları Yakınlaştırır konularında insan hakları kavramları program kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Program kavramları dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmıştır. Bu konular Dünya Çocukları, Ülkelerarası Ticaret, Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşım, Ortak Miras ve Turizmdir. Dünya Çocukları ve Uluslararası Ticarete İletişim ve Ulaşım konularında insan hakları ve demokrasiye ait herhangi bir program kavramı yer almamaktadır. “Hepimizin Dünyası” ünitesinin öğrenme alanı ise Küresel Bağlantılardır.

4.3. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yedi ünite yer almaktadır. Bu üniteler şunlardır: “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum, Yeryüzünde Yaşam, İpek Yolu’nda Türkler, Ülkemizin Kaynakları, Ülkemiz ve Dünya, Demokrasinin Serüveni, Elektronik Yüzyıldır. Bu üniteler tek tek incelenerek demokrasi ve insan hakları kavramları tespit edilmiştir.

4.3.1. 1. Ünite: Sosyal Bilgiler Öğreniyorum

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular: “Köprüden Geçemedim, Araştırmacı, Otobüs, Ben Bir Vatandaşım, Atatürk ve Sosyal Bilimlerdir.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” adlı ünite içerisinde altı kazanım vardır. Bu kazanımlardan dördünün konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Olgu ve görüşü ayırt eder.
- Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.
- Sosyal bilgilerin, Türkiye Cumhuriyeti’nin etkin bir vatandaşı olarak gelişmesine katkısını fark eder.
- Atatürk’ün ülkemizde sosyal bilimlerin gelişmesi için yaptığı uygulamalara örnekler verir.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*bilimsel genelleme yapma*” dır. Doğrudan verilecek olan değer “*bilimselliktir.*” Öğrenme alanı ise “*birey ve toplum*” dur. Bu ünitenin, insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin

dersinin konumuzla ilgili kazanımlara yer verdiği tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:⁶⁶¹

- Vatandaş olmanın getirdiği sorumlulukları fark eder.
- Bütün insanların haklar yönünden eşit ve özgür doğduklarını belirtir.

1.Ünite- 1. Konu (Köprüden Geçemedim)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesi içinde yer alan “Köprüden Geçemedim” konusunda yer alan program kavramları “*düşünce, genelleme, görüş, olgu, ulaşımdır.*”⁶⁶² Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğunu düşündüklerimizin açıklaması aşağıda verilmiştir.

Görüş:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Köprüden Geçemedim” konusu içerisinde görüş kavramına yer verilmiştir. Görüş kişiden kişiye değişebilen düşüncelerdir. Bu değişime, kişinin içinde bulunduğu çevre, ortam, duygu, gereksinimleri gibi çeşitli faktörler katkıda bulunur. Bu kavramın ders kitabı içerisinde yer alış şekli şöyledir. “*İnsanlar değerlendirme yaparken beklentilerinin, alışkanlıklarının, ihtiyaçlarının etkisinde kalırlar. Bütün bunlar, onların görüş ve düşüncelerini etkileyip sağlıklı bir genelleme yapmalarını engelleyebilir.*”⁶⁶³ Burada görüşün kişinin düşüncesinden etkilendiği açıklanmıştır. Düşünme insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. Konunun devamında bilgi kutucuğu içerisinde görüşün tanımına yer verilmiştir. “*Bir olay, varlık veya düşünce üzerinde varılan yargı, fikir.*”⁶⁶⁴ Her insan kendi görüşünü uygun ifadelerle dile getirmekte özgürdür. Bu kişinin en doğal haklarından biridir. 6. sınıf sosyal bilgiler öğrenci

⁶⁶¹ Erol Ünal Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara 2016, s.34.

⁶⁶² Karabıyık, s.36.

⁶⁶³ Erol Ünal Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara 2016, s.14.

⁶⁶⁴ Karabıyık, s.15.

çalışma kitabında da görüş, olgu ve genelleme kavramlarının daha iyi kavranması için “Olgu, Görüş ve Genelleme”⁶⁶⁵ adlı bir etkinliğe yer verilmiştir.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisindeki “Köprüden Geçemedim” konusunun insan hakları ve demokrasi kavramları açıklanmıştır. Fakat bu program kavramları arasında yer almayan insan hakları ve demokrasi kavramlarının da olduğu tespit edilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “*Dilekçe, vatandaş, hizmet, belediye ve haktır.*”

Vatandaş:

Vatandaş, içinde bulunduğu toplumu oluşturan kişilerden her biridir. Bu kişiler genel olarak aynı hak ve özgürlüklere sahiptir. Ayrıca devlet vatandaşlarına en iyi hizmeti sunmakla yükümlüdür. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavrama şu şekilde değinilmiştir. “*Vatandaşlarımızın ulaşım sorununu gidermek için gerekli hazırlıkları yaptık.(...) Köprüyü biran önce vatandaşların hizmetine sunmak istiyoruz.*”⁶⁶⁶ Vatandaşlar ulaşım, sağlık, eğitim gibi hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptir. Bu konu içerisinde de bu durum üzerinde durulmuştur.

Hak:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bulunan “Köprüden Geçemedim” konusu içerisinde hak kavramı şöyle ele alınmıştır. “*Bütün belediyelerin vatandaşlara hizmet etmek için çalıştığını öğrendim. Bende insanların en iyi hizmeti almaya haklarının olduğunu düşünüyorum.*” İnsanlar, sadece insan olmalarından dolayı çeşitli haklara sahiptirler. Bu hakların kazanılması ve korunması ise devlet tarafından yapılır.

1.Ünite- 2. Konu (Araştırmacı)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesi içinde yer alan “Araştırmacı” konusunda herhangi bir program

⁶⁶⁵ Erol Ünal Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara 2016, s.16.

⁶⁶⁶ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, s.15-16.

kavramına rastlanılmamıştır. Konunun incelenmesi ile program kavramları dışında da insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verilmediği tespit edilmiştir.

1.Ünite- 3. Konu (Otobüs)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesi içinde yer alan “Otobüs” konusunda yer alan program kavramı “*sorumluluktur.*” Bu kavramın konu içerisinde yer alış şekli aşağıda açıklanmıştır.

Sorumluluk:

Sorumluluk, kişinin içinde yaşadığı topluma, çevresine ve devletine karşı yerine getirmesi gereken davranışlardır. Bu davranışlar kişinin sorumluluk sahibi bir birey olup olmadığını ortaya koymaktadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında sorumluluk kavramı şu şekilde yer almaktadır. “*Gençler, otobüs kurallarına uyarak sorumluluk sahibi olun.*”⁶⁶⁷ Bir otobüs içinde geçen karşılıklı konuşmalar ile sorumluluk kavramına kısaca değinilmiştir.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisindeki “Otobüs” konusu içinde insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren program kavramları açıklanmıştır. Fakat bu program kavramları arasında yer almayan insan hakları ve demokrasi kavramlarının da olduğu tespit edilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “*Özgürlük, dilekçe hakkı ve haktır.*”

Hak:

Hak kavramına önceki konular içerisinde de yer verilmiştir. Bu konuda ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin üç maddesi ele alınarak yer verilmiştir. “*1.Madde- Tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. 3.Madde- Herkesin yaşama, özgürlük ve kişisel güvenlik hakkı vardır. 13.Madde- Bir devlet içinde özgür olarak dolaşmak ve yerleşeceği yeri seçmek herkesin hakkıdır.*”⁶⁶⁸ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile bu temel hakların tüm insanlık için geçerli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca öğrencilerin hak ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkiyi daha

⁶⁶⁷ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara 2016, s.21.

⁶⁶⁸ Karabıyık, s.20.

iyi anlamaları için “Bir kişinin özgürlüğü, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter” sözü ile pekiştirilmiştir.

6. sınıf sosyal bilgiler çalışma kitabında insanların sahip olduğu hakların daha iyi anlaşılabilmesi için etkinliğe yer verilmiştir. “İnsan Hakları”⁶⁶⁹ adlı bu etkinlik konuda insanların sahip olduğu hakları fark etmelerini sağlayacaktır. Böylece öğrenci kendi yaşantısında da bu haklara sahip olduğunu kavrayacaktır.

Dilekçe Hakkı:

Dilekçe, kişilerin herhangi bir sorunla karşılaştıkları zaman bu durumu gerekli kurumlara bildirmenin bir yoludur. Dilekçe bir haktır. Bu hak anayasa tarafından koruma altına alınmıştır. Bu kavrama ders kitabı içerisinde anayasa da yer alan 74. madde ile yer verilmiştir. “Madde 74- Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir.”⁶⁷⁰ Dilekçe hakkı tüm vatandaşların sahip olduğu bir haktır. Bu haktan Türkiye’de yaşayan yabancıların dahi yararlanma hakkı vardır. Kişilerin istek ve şikâyetlerini üst kurumlara bildirmenin en iyi yoludur.

1.Ünite- 4. Konu (Ben Bir Vatandaşım)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesi içindeki “Ben Bir Vatandaşım” konusunda yer alan program kavramları “birey, değer, etkileşim, sivil toplum kuruluşu ve varsayımdır.” Bu kavramlardan insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar birey, etkileşim, sivil toplum kuruluşudur. Bu kavramlara metinler içerisinde yer verilmiştir. Ayrıca bu program kavramları arasında yer almadığı halde demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramlara da rastlanılmıştır. Bunlar; “toplum, etkin vatandaş, lider, duyarlılık, görüş, belediye başkanı, kaymakamlık ve dilekçedir.”

⁶⁶⁹ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.19.

⁶⁷⁰ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, Evren Yayıncılık, Ankara 2016, s.22.

Etkin Vatandaş:

Etkin vatandaş, hakkını, sorumluluğunu, görevlerini, bilen ve bunların gerektirdiği gibi davranan bireylerdir. Etkin vatandaş karşılaştığı duruma göre hareket etmeyi bilen kişidir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında etkin vatandaş kavramına şu şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. “*Etkin bir vatandaş olmak için kaymakamlığa gideceğim, Ayrıca konuyla ilgili başka kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ile bağlantı kurarak bir dilekçe yazacağım.*”⁶⁷¹ 6. sınıf sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabında ise bu konunun daha iyi anlaşılması ve pekiştirilmesi için “*Duyarlı Vatandaş*”⁶⁷² adlı etkinliğe yer verilmiştir.

1.Ünite- 5. Konu (Atatürk ve Sosyal Bilimler)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesi içindeki “Atatürk ve Sosyal Bilimler” konusunda yer alan program kavramları “*bütçe, kurumdur.*” Bu kavramlara metinler içerisinde yer verilmiştir. Ayrıca bu program kavramları arasında yer almadığı halde demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramlara da rastlanılmıştır. Bunlar; “*cemiyet, yasa, bilim ve bağımsızlıktır.*”

Tablo 29. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Köprüden Geçemedim	Olgu ve görüşü ayırt eder.	düşünce, görüş,	dilekçe, vatandaş, hizmet, belediye, hak
Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Araştırmacı	Bilimsel Araştırma basamaklarını kullanarak araştırma yapar.		

⁶⁷¹ Karabıyık, s.25.

⁶⁷² E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.20.

Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Otobüs	Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiği savunulur.	sorumluluk	özgürlük, dilekçe hakkı, hak
Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Ben Bir Vatandaşım	Sosyal bilgilerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaşı olarak gelişimine katkısını fark eder.	birey, etkileşim, sivil toplum kuruluşu,	toplum, etkin vatandaş, lider, duyarlılık, görüş, belediye başkanı, kaymakamlık, dilekçe
Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Birey ve Toplum	Atatürk ve Sosyal Bilimler	Atatürk'ün ülkemizde sosyal bilimlerin geliştirilmesi için yaptığı uygulamalara örnekler verir.	bütçe, kurum	cemiyet, yasa, bilim, bağımsızlık

Tablo 29'da 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

“Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” adlı ünitenin öğrenme alanı “birey ve toplum”dur. Bu ünite de bulunan “Köprüden Geçemedim” adlı konuda program kavramları arasında yer alan insan hakları ve demokrasi ile ilgili “düşünce ve görüş”, program kavramları dışında ise “dilekçe, vatandaş, hizmet, belediye ve hak” kavramlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Aynı ünite de yer alan “Araştırmacı” adlı konuda ise insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren herhangi bir kavram yer almamaktadır. Ünitenin üçüncü konusu olan “Otobüs” adlı konuda demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren program kavramı “sorumluluktur.” Program kavramı arasında yer almayan demokrasi ve insan hakları kavramları ise “özgürlük, dilekçe hakkı, hak”tır. “Ben Bir Vatandaşım” adlı konuda yer alan demokrasi ve insan hakları kavramları “Birey, Etkileşim, Sivil Toplum Kuruluşlarıdır.” Program kavramları dışında bulunan demokrasi ve insan hakları kavramları ise “toplum, etkin vatandaş, lider, duyarlılık, görüş, belediye başkanı, kaymakamlık, dilekçedir.” Ünitenin son konusu olan “Atatürk ve Sosyal Bilimler” de yer alan demokrasi ve insan haklarını içeren program kavramları “bütçe, kurumdur.” Bu program kavramları dışındaki insan hakları ve demokrasi kavramları da “cemiyet, yasa, bilim, bağımsızlıktır.”

4.3.2. 2. Ünite: Yeryüzünde Yaşam

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yeryüzünde Yaşam” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular “Konuşan Haritalar, Doğayla

Baş Başa, Dört Mevsim Türkiye, Zamanda Yolculuktur.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yeryüzünde Yaşam” adlı ünite içerisinde yedi kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramlar bulunmamaktadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*harita okuma ve atlas kullanma*”dır. Doğrudan verilecek olan değer “*doğal çevreye duyarlılık*”tır. Öğrenme alanı ise “*insanlar, yerler ve çevreler*”dir.⁶⁷³

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Konusan Haritalar” adlı konuda demokrasi ve insan hakları kavramlarından herhangi birine yer verilmediği tespit edilmiştir. Ünitenin “Doğayla Baş başa, Dört Mevsim Türkiye ve Zamanda Yolculuk” adlı konularında da demokrasi ve insan haklarına rastlanılmamıştır. Yeryüzünde Yaşam adlı ünite de yer alan “Bu Toprağın Sesi” adlı konuda insan hakları ve demokrasi kavramlarına yer verildiği tespit edilmiştir.

2.Ünite- 5. Konu (Bu Toprağın Sesi)

Bu konu içerisinde ki program kavramlarında demokrasi ve insan hakları ile ilgili bir kavrama yer verilmemiştir. Fakat konu içerisinde demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramlar metinler içerisinde yer almaktadır. Bunlar: “*hak, kral, danışma meclisi, anayasa, kanun, krallık yönetimidir.*”

Danışma Meclisi:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Bu Toprağın Sesi adlı konuda danışma meclisi kavramına yer verilmiştir. Bu kavram kitap içerisinde şu şekilde anlatılmıştır. “*Pankuş adı verilen ve asillerden oluşan bir danışma meclisi vardı. Kral, bu meclise hesap verirdi.*”⁶⁷⁴ Danışma görevi olmasına rağmen meclisin bulunması yönetimde tamamen monarşi olduğunu göstermez.

⁶⁷³ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.54.

⁶⁷⁴ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, s.47.

Hak:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Bu Toprağın Sesi adlı konuda hak kavramına yer verilmiştir. Bu kavrama “*insanlara mal ve mülk edinme hakkı sağlamışlardır*”⁶⁷⁵ cümlesi ile değinilmiştir. İnsanların çeşitli hakları bulunmaktadır. Bu hakların bazıları doğuştan gelirken, bazıları ise sonradan kazanılır. Mal mülk edinme hakkı da sonradan kazanılan haklar arasındadır.

Krallık Yönetimi:

Krallık yönetimi demokrasi yönetimi ile çelişen bir yönetim biçimidir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu yönetim biçimi şu şekilde ele alınmıştır. “*Krallık yönetiminin baskısı olmadan yaşayan İyonlarda birçok bilim insanı ve düşünür yetişmiştir.*”⁶⁷⁶ Krallık ile yönetilen bazı ülkelerde özgür düşünme ve bilim kısıtlanmıştır. Anadolu’da ilk olarak kurulan devletlerden İyonda bilimin gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisi krallık ile yönetilmemesidir.

Kral-Kraliçe:

Bu kavramların ikisi de krallık yönetimiyle alakalıdır. Bunun için demokrasinin zıttı bir anlam taşımaktadırlar. Fakat kralın yanında kraliçenin de bulunması ve kralın yetkilerine sahip olması açısından kadınlara verilen değer karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ders kitabında şu şekilde işlenmiştir. “*Başkenti Hattuşaş olan ve bir kral tarafından yönetilen uygarlıkta, Tavananna adı verilen kraliçenin de yönetimde söz hakkı vardır.*”⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ Karabıyık, s.47.

⁶⁷⁶ Karabıyık, s.48.

⁶⁷⁷ Karabıyık, s.47.

Tablo 30. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Yeryüzünde Yaşam” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Konuşan Haritalar	Farklı ölçeklerde çizilmiş haritalarda yararlanarak ölçek değiştiğinde haritanın değişen özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur. Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar.		
Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Doğayla Baş Başa	Dünyanın farklı doğal ortamlarındaki insan yaşantılarından yola çıkarak iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.		
Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Dört Mevsim Türkiye	Haritalardan ve görsel materyallerden yararlanarak Türkiye’deki iklim tiplerinin dağılışı, konumun ve yeryüzü şekillerinin rolünü açıklar.		
Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Zamanda Yolculuk	Örnek incelemeler yoluyla tarih öncesindeki ilk yerleşmelerden günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımda bulunur.		
Yeryüzünde Yaşam	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Bu Toprağın Sesi	Anadolu ve Mezopotamya’da yaşamış ilk uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.	şehirleşme, uygarlık	hak, kral, danışma meclisi, anayasa, kanun, krallık yönetimi

Tablo 30’da 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

“Yeryüzünde Yaşam” adlı ünitenin öğrenme alanı insanlar, yerler ve çevrelerdir. Bu ünite beş konu bulunmaktadır. Bu konularda yer alan program kavramları incelendiğinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili bir bağlantı tespit edilmemiştir. Ünitenin beşinci konusu olan Bu Toprağın Sesi adlı konuda metin

içerisinde demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar: hak, kral, danışma meclisi, anayasa, kanun ve krallık yönetimidir.

4.3.3. 3. Ünite: İpekyolu'nda Türkler

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İpekyolu'nda Türkler” adlı ünite içerisinde sekiz konu bulunmaktadır. Bu konular “Belgelerin Dili, Orta Asya'da Yaşam, Ordu Millet El Ele, İpek Yolu, İslamiyet ve Türkler, Tarihimizden Kesitler, Geçmişten Günümüze, Kültür Bir Hazinedir.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İpekyolu'nda Türkler” adlı ünite içerisinde dokuz kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramlar bulunmaktadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İpekyolu'nda Türkler” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*çıkarmada bulunma*”dır. Doğrudan verilecek olan değer “*kültürel mirasa duyarlılıktır.*” Öğrenme alanı ise “*kültür ve miras*”tır. Bu ünite içerisinde bazı konular içerisinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili bir kavrama rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu konulara yer verilmemiştir.

3.Ünite- 1. Konu (Belgelerin Dili)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Belgelerin Dili” adlı konuda yer alan program kavramları kurultay, millet ve savaştır. Bu kavramlardan “*kurultay*” konumuzla ilgilidir. Konu içerisinde kavramın işleniş şekline aşağıda değinilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Belgelerin Dili” adlı konuda yer alan program kavramları dışında, demokrasi ve insan hakları kavramlarına da rastlanılmıştır. Bu kavramların konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar: “*kanun, kağan, vergi, taht, başkenttir.*”

Kurultay:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Belgelerin Dilinden” adlı konu da kurultay kavramı şu şekilde geçmektedir “Kurultayı toplayıp çare aramaya

başladılar.”⁶⁷⁸ İlk Türk devletleri kut inanışına göre yönetilirdi. Kağan son sözü söyleme hakkına sahipti. Ancak karar vermeden önce kurultay denen meclisin konu hakkındaki fikirlerini de dikkate alırdı.

Kağan:

Kağan Türk devletlerinde ülkeyi yöneten kişiye verilen unvanlardan biridir. Bu kavramın konu içerisinde işleniş şekli şöyledir. “ *O kadar meşhur kağanmış. Ondan sonra küçük kardeşler ve yeğenler kağan olmuşlar. Fakat bunlar babaları, ağabeyleri gibi olmadıklarından bilgisiz ve kötü kağanlar tahta oturmuşlar.*”⁶⁷⁹ Burada kağanların seçimle değil de babadan oğula geçen bir sistem ile ülke yönetimine geldiğine değinilmiştir.

3.Ünite- 5. Konu (İslamiyet ve Türkler)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “İslamiyet ve Türkler” adlı konuda yer alan program kavramları “*kut ve kronolojidir.*” Bu kavramlardan “*kut*” konumuzla ilgilidir. Konu içerisinde kavramın işleniş şekline aşağıda değinilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “İslamiyet ve Türkler” adlı konuda yer alan program kavramları dışında, demokrasi ve insan hakları kavramlarına da rastlanılmıştır. Bu kavramların konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; “*kölelik, vali, kadıdır.*”

Kut:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kut kavramına yer verilmiş şekli şöyledir: “*Hükümdarı tahta Gök tanrı getirdi. Türkler ondan kut aldıklarına ve onun yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi olduğuna inanırlardır.*”⁶⁸⁰ Kut inanışına göre hükümdar ülkeyi yönetme gücünü tanrıdan almaktaydı. Bu güç tanrı tarafından ona bahşedilmiştir.

⁶⁷⁸ Karabıyık, s.56.

⁶⁷⁹ Karabıyık, s.56.

⁶⁸⁰ Karabıyık, s.73.

Kölelik:

Kölelik insan haklarına tamamen zıt olan bir kavramdır. İnsan özgür ve istediği şekilde yaşama hakkına sahip olan bir canlıdır. Bu hakkın onun elinden alınması insan haklarına aykırı bir durumdur. Kavramın kitap içinde yer alış şekli şöyledir. *“Kabileler arasında kan davaları vardı. İnsanlar puta tapıyorlardı. Aralarında sınıf farkları vardı. Kölelik yaygındı.”*⁶⁸¹

Halife:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan konuda halife kavramı şu şekilde ele alınmıştır. *“Hz. Muhammed’in vefatından sonra yaşanan –Dört Halife Dönemi- İslam dininin Arap Yarımadası’nın sınırlarını aşarak yayıldığı bir dönemdir. Bu dönemde parlak zaferler kazanılmış, huzur ve refah içinde yaşanmıştır.”*⁶⁸²

3.Ünite- 6. Konu (Tarihimizden Kesitler)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde *“Tarihimizden Kesitler”* adlı konuda yer alan program kavramları iskân, gaza, fetih ve sanattır. Bu kavramların konumuz ile ilgili bir kısmına rastlanılmamıştır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde *“Tarihimizden Kesitler”* adlı konuda yer alan program kavramları dışında, demokrasi ve insan hakları kavramlarına da rastlanılmıştır. Bu kavramların konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; *“saray, taht, başkent, hakan, vezir, kurumdur.”*

Taht:

Bu konu içerisinde yer alan taht kavramı aslında yönetime gelme, ülkeyi yönetme olarak kullanılmıştır. *“Eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melik Şah’ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız.”*⁶⁸³

⁶⁸¹ Karabıyık, s.68.

⁶⁸² Karabıyık, s.70.

⁶⁸³ Karabıyık, s.74.

Hakan:

İlk Türk devletlerinde hükümdarlara çeşitli unvanlar verilmekteydi. Bunlardan bazıları han, hakan, kağandır. Hakan unvanı Karahanlı Devleti yöneticilerine verilen unvanlardan biridir. Konu içerisinde bu kavrama şu şekilde değinilmiştir. “*Kutadgu Bilig adlı eseri olan Yusuf Has Hacip, bu eseri Karahanlı hakanına sunmuştur. Bu eserde bilgelik, doğruluk ve yararlı olmayı savunmuştur. Kaderciliğe ve kötümserliğe karşı çıkmıştır.*”⁶⁸⁴

3.Ünite- 7. Konu (Geçmişten Günümüze)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Geçmişten Günümüze” adlı konuda yer alan program kavramları “*gelenek, kültürel öge ve törendir.*” Bu kavramların konumuz ile ilgili bir kısmına rastlanılmamıştır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Geçmişten Günümüze” adlı konuda yer alan program kavramları dışında, demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanılmıştır. Bu kavramların konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar: “*toy ve sosyal yardımlaşmadır.*”

Toy:

Geçmişten günümüze kadar gelen kutlama ve törenlerin isimlerinin yer aldığı tablolara yer verilmiştir. Bu tablo ikiye bölünmüş ve geçmişteki kutlamalar ile günümüzdeki kutlamaların ve törenlerin isimlerine yer verilmiştir. Bu törenlerden biride toydur. Ders kitabında yer alan “Geçmişten Günümüze” adlı konuda toy hakkında başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Sosyal Yardımlaşma:

Yardımlaşma kişiler arasında yapılan bir faaliyettir. Bu faaliyet farklı yollarla kendini toplumda göstermektedir. Ayrıca yardımlaşma faaliyeti yürüten bir toplum güçlü bağlara sahip bir yapıdadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Geçmişten Günümüze” adlı konuda sosyal yardımlaşma kavramına şu şekilde değinilmiştir. “*Ölü evine yemek götürmekle yakınıni kaybeden ailenin acısına ortak*

⁶⁸⁴ Karabıyık, s.75.

olunmakta, dargın olanlar barışmakta ve karşılıklı sosyal yardımlaşma yapılmaktadır.”⁶⁸⁵

3.Ünite- 8. Konu (Kültür Bir Hazinedir)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Kültür Bir Hazinedir” adlı konuda yer alan program kavramları “*estetik, milli kültür ve ortak mirastır.*” Bu kavramların konumuz ile ilgili bir kısmına rastlanılmamıştır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Kültür Bir Hazinedir” adlı konuda yer alan program kavramları dışında demokrasi ve insan hakları ile ilgili herhangi bir kavrama rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 31. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “İpek Yolunda Türkler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Belgelerin Dili	Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.	kurultay, millet, savaş	kanun, kağan, vergi, taht, başkent
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Orta Asya’da Yaşam	Orta Asya ilk Türk devletlerinin kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.		
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Ordu, Millet El Ele	Günümüz Türk silahlı kuvvetlerini ilk Türk devletlerinin orduları ile ilişkilendirerek Türk Silahlı kuvvetlerinin önemini ve görevlerini kavrar.		
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	İpek Yolu	İpek Yolu’nun toplumlar arası siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder.		

⁶⁸⁵ Karabıyık, s.80.

İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	İslamiyet ve Türkler	Görsel ve yazılı materyallerden yararlanarak İslamiyet'in ortaya çıkışı ve yayılışını inceler.	kut	kölelik, halife
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Tarihimizden Kesitler	Dönemin devlet adamları ve Türk büyüklerinin hayatından yararlanarak ilk Türk-İslam devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.		taht, hakan
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Geçmişten Günümüze	Örnek incelemeler yoluyla kutlama ve törenlerimizdeki uygulamaların kültürümüzü oluşturan unsurlarla ilişkisini değişim ve süreklilik açısından değerlendirir.		toy, sosyal yardımlaşma
İpek Yolunda Türkler	Kültür ve Miras	Kültür Bir Hazinesidir	Orta Asya ilk Türk devletleri ve Türk-İslam devletlerinin Türk kültür, sanat ve estetik anlayışına katkılarına kanıtlar gösterir.		

Tablo 31'de 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

“İpek Yolu'nda Türkler” adlı ünitenin öğrenme alanı kültür ve mirastır. Bu üniteye sekiz konu bulunmaktadır. Bu konularda yer alan program kavramları incelendiğinde “Belgelerin Dili” ve “İslamiyet ve Türkler” adlı konularda program kavramlarının demokrasi ve insan hakları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Diğer ünitelerin program kavramları incelendiğinde ise konumuz ile ilgili olmadıkları belirlenmiştir. Program kavramları dışında ünitelerin incelenmesi sonucu, “Belgelerin Dilinden, İslamiyet ve Türkler, Tarihimizden Kesitler, Geçmişten Günümüze” adlı konularda insan hakları ve demokrasi kavramları tespit edilmiştir.

4.3.4. 4. Ünite: Ülkemizin Kaynakları

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizin Kaynakları” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular “Kaynaklarımız ve Ekonomi, Doğa ile Ekonomi Buluşuyor, Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi, Tek Bir Dünyamız Var, Faydalı Olmak” tır. Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme

alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizin Kaynakları” adlı ünite içerisinde altı kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların bulunduğu tespit edilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizin Kaynakları” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*girişimcilik*” tir. Doğrudan verilecek olan değer “*sorumluluktur.*” Öğrenme alanı ise “*üretim, dağıtım ve tüketimdir.*” Bu ünite içerisinde bazı konular içerisinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili bir kavrama rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu konulara yer verilmemiştir.

4.Ünite- 3. Konu (Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi” konusu içerisinde verilen program kavramları şunlardır; “*işsizlik, vatan, vergidir.*” Bu program kavramlarından işsizlik ve verginin insan hakları ve demokrasi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kavramların ders kitabı içerisindeki işlenişlerine aşağıda yer verilmiştir. Bu kavramlar dışında konu içerisinde yer alan insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmıştır. Bunlar program kavramlarından farklıdır. Bu kavramlar, “*birey, yasa, vatandaş ve kurumdur.*” Bu kavramların konu içerisinde ele alınış şekilleri şöyledir.

Vergi:

Vergi her insanın maddi yeterliliği kadar devlete karşı yerine getirmesi gereken bir borçtur. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi” konusunda bu kavrama şu şekilde değinilmiştir. “*Vergisini zamanında ve yasalara uygun bir şekilde ödeyen vatandaşlar devletimizce onurlandırılır(...) 73.Madde- Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür(...) Devletin vatandaşlara karşı görev ve sorumlulukları olduğu gibi vatandaşların da devlete karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bunlardan en önemlisi vergi vermektir.*”⁶⁸⁶ Görüldüğü gibi vergi

⁶⁸⁶ Karabıyık, s.100.

vatandaşların devlete karşı olan bir borcudur. Vergiler, vatandaşlara daha iyi hizmet sunmak için kullanılacaktır.

6. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında vergi ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir. “Devlet hazinesini güçlendirmek, kamu hizmetlerinde harcanmak üzere hükümetin ya da yerel yönetimlerin yasalara uygun olarak doğrudan doğruya ya da kimi mal ve hizmetlerin fiyatlarına ekleyerek dolaylı yoldan kişi ya da topluluklardan topladığı paraya vergi denir.”⁶⁸⁷

4.Ünite- 4. Konu (Tek Bir Dünyamız Var)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Tek Bir Dünyamız Var” konusu içerisinde verilen program kavramları şunlardır: “küresel sorun ve sanayidir.” Bu program kavramlarından küresel sorun kavramının insan hakları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konuda yer alan program kavramları dışında insan haklarını ilgilendiren kavramaların mevcut olduğu da belirlenmiştir. Bunlar: “çevre kirliliği, tutumlu olmak ve hak” kavramlarıdır. Bu kavramların konu içerisinde yer alışı şekilleri şöyledir.

Çevre Kirliliği:

Çevre kirliliği sadece tek bir kişiyi değil tüm insanlığı etkileyen bir sorundur. Bireylerin temiz bir çevrede yaşama hakkı mevcuttur. Bunun sağlanmasında yine insanlara düşmektedir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan konu içerisinde çevre kirliliğinin şu boyutuna değinilmiştir: “Endüstrileşmenin geliştiği dönemlerde, çevre sorunları sadece o bölgede yaşayan insanları ilgilendiriyordu. Daha sonra anlaşıldı ki bir bölgedeki çevre kirliliği, tüm insanlığı ve dünyayı tehdit ediyor. Çevre kirliliğinin günden güne artması üzerine özellikle gelişmiş ülkeler, bu konuda çözüm yolları aramaya başladılar.”⁶⁸⁸

6. sınıf sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabında çevre kirliliği ile ilgili şu nota yer verilmiştir. “Çevre kirliliği genel olarak beş ana gruba ayrılabilir. Bunlar su, hava, toprak, katı atık ve gürültü kirliliğidir. Ülkemiz açısından düşünüldüğünde

⁶⁸⁷ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.122.

⁶⁸⁸ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı*, s.102.

maalesef bu beş ana grup kirlilikte, sorunlu dönemler yaşanmaya başlanmıştır. Bu durumun en önemli sebebi olarak çarpık kentleşme ve yanlış yerleşim göze çarpmaktadır. Bunun sonucunda uygun teknoloji ve hizmet, yerleşim bölgelerine tam olarak götürülmemekte ve sorunlar giderek artmaktadır.”⁶⁸⁹

4.Ünite- 5. Konu (Faydalı Olmak)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Faydalı Olmak” konusu içerisinde verilen program kavramları şunlardır: “*aile, değişim, telif ve patenttir.*” Bu program kavramlarından telif ve patent hakkı kavramının insan hakları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Konuda yer alan program kavramları dışında insan haklarını ilgilendiren kavramların mevcut olduğu da belirlenmiştir. Bunlar: “*buluş, kurum, kuruluş, meslek, vakıf, birey*” kavramlarıdır. Bu kavramların konu içerisinde yer alışı şekilleri şöyledir.

Telif ve Patent Hakkı:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde telif ve patent hakkına şu şekilde yer verilmiştir. “*Yapılan buluşların ve üretimin, kime ait olduğunun belirlenmesi için telif ve patent işlemleri vardır. Ülkemizde bu işlemleri Türk Patent Enstitüsü yapmaktadır. Herhangi bir buluş yapan kişi ya da kurumlar, bu enstitüye başvurup telif ve patent haklarını alırlar. Böylece o ürünlerden doğan hakların, bulan ve üreten kişiye ait olduğu kabul edilmiş olur.*”⁶⁹⁰

Tablo 32. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Ülkemizin Kaynakları” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Kaynaklarımız ve Ekonomi	Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini		

⁶⁸⁹ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, s.126.

⁶⁹⁰ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı*, s.107.

			ilişkilendirerek bunların ülke ekonomisindeki yerini ve önemini değerlendirir.		
Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Doğa İle Ekonomi Buluşuyor	Türkiye'nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yatırım ve pazarlama proje önerileri tasarlar.		
Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi	Vatandaşlık sorumluluğu ve ülke ekonomisine katkısı açısından vergi vermenin gereği ve önemini savunur.	işsizlik, vergi	birey, yasa, vatandaş, kurum
Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Tek Bir Dünyamız Var	Doğal Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin insan yaşamına etkilerini tartışır.	küresel sorun	çevre kirliliği, tutumlu olmak, hak
Ülkemizin Kaynakları	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Faydalı Olmak	İlgi duyduğu mesleklerin gerektirdiği eğitim, beceri ve kişilik özelliklerini araştırır.	aile, değişim, telif ve patent hakkı	buluş, kurum, kuruluş, meslek, vakıf, birey

Tablo 32'de 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

“Ülkemizin Kaynakları” adlı ünitenin öğrenme alanı üretim, tüketim ve dağıtımdır. Bu üniteye beş konu bulunmaktadır. Bu konularda yer alan program kavramları incelendiğinde “Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi, Tek Bir Dünyamız Var, Faydalı Olmak” adlı konularda program kavramlarının demokrasi ve insan hakları ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Diğer ünitelerin program kavramları incelendiğinde ise konumuz ile ilgili olmadıkları belirlenmiştir. Program kavramları dışında ünitelerin incelenmesi sonucu, “Daha İyi Bir Türkiye İçin Vergi, Tek Bir Dünyamız Var, Faydalı Olmak” adlı konularda insan hakları ve demokrasi kavramları tespit edilmiştir.

4.3.5. 5. Ünite: Ülkemiz ve Dünya

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemiz ve Dünya” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular “Nerede ve Nasıl Yaşıyoruz? Ekonomik İlişkiler, Önder Türkiye, Kardeşliğin Meyvesi, İnsanları Seviyorum.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemiz ve Dünya” adlı ünite içerisinde altı kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların bulunduğu tespit edilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemiz ve Dünya” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*araştırma yapmadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*yardımseverliktir.*” Öğrenme alanı ise “*küresel bağlantılardır.*” Bu ünite içerisinde bazı konular içerisinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili bir kavrama rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu konulara yer verilmemiştir.

5.Ünite- 1. Konu (Nerede ve Nasıl Yaşıyoruz?)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Nerede ve Nasıl Yaşıyoruz” adlı konunun program kavramları “nüfus, rol, ticaret ve yüzyıldır.” Bu kavramların konu içerisinde yer alışı şekilleri incelendiğinde insan hakları ve demokrasi ile herhangi bir ilişkilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Fakat program kavramları içerisinde yer almayan “*ihtiyaç*” kavramının insan hakları ile ilgili bir kavram olarak karşımıza çıktığı görülmüştür. Bu kavramın konu içerisinde işleniş şekli şöyledir.

İhtiyaç:

Bu kavram 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında pek çok farklı yerde yer almaktadır. Nerede ve nasıl yaşıyoruz konusu içinde ise şu şekilde yer almıştır. “*Gelir seviyesi yüksek olan insanların yaşam kalitesi de yüksektir. Gelir seviyesi düşük olan insanlar ise temel ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorlanırlar. Eğitim, sağlık, seyahat, eğlence gibi imkânlardan ise neredeyse hiç yararlanamazlar.*”

⁶⁹¹Temel ihtiyaçlar herkes için karşılanması gereken ihtiyaçlardır. Bunların

⁶⁹¹ Karabıyık, s.117.

karşılanmaması durumu toplumda aksaklıklara, insan ilişkilerine ve kişilerin hayatlarına bile mal olabilir. Bu durum ise insan haklarına ters düşmektedir.

5.Ünite- 2. Konu (Ekonomik İlişkiler)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ekonomik İlişkiler” konu içerisinde yer alan kavramlar “*gümrük, hoşgörü, ihracat, ithalat ve pazardır.*” Bu kavramlardan ithalat, ihracat, pazar ve gümrük kavramlarının konumuz ile ilgisi bulunmamaktadır. Hoşgörü kavramı ise insan hakları kavramları arasındadır. Fakat bu kavrama program kavramları arasında yer verilmesine rağmen ders kitabında yer alan “Ekonomik İlişkiler” konusu içeriğinde yer verilmediği tespit edilmiştir.

5.Ünite- 3. Konu (Önder Türkiye)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Önder Türkiye” konusu içerisinde yer alan kavramlar “*dayanışma ve hoşgördür*” Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar; “*barış, bağımsızlık, eşitlik, saygı, devlettir.*” Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Hoşgörü:

Hoşgörü insanlar arasındaki bağları güçlendiren bir durumdur. Bu bağın güçlü olması da toplumsal birliktelikle mümkündür. “Önder Türkiye” adlı konuda bu kavrama şu şekilde değinilmiştir. “*Milletler birbirlerinin değerlerine hoşgörü olmalıdır. Atatürk, diğer milletlerin örf ve adetlerine hoşgörüyle bakmaktadır. O; farklılıkların bir arada, barış ve dayanışma içinde yaşayabileceğine inanır. Devletlerin, birbirlerinin bağımsızlıklarını tanıdığı zaman eşit olabileceğini belirtir.*”⁶⁹² Hoşgörü kavramı ile diğer kavramlara da değinilmiştir. Bunun için diğer kavramların kitap içerisinde yer alış şekillerine yer verilmemiştir.

⁶⁹² Karabıyık, s.123.

5.Ünite- 4. Konu (Kardeşliğin Meyvesi)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Kardeşliğin Meyvesi” konusu içerisinde yer alan kavramlar “afet, çevre kirliliği, israf, medya ve tasarruftur.” Bu kavramların hepsi de insan hakları ile ilgilidir. Ayrıca program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: “devlet, sivil toplum kuruluşu ve dayanışmadır.” Bu kavramların diğer konular içerisinde bahsedilenden farklı bir anlatımına yer verilmediğinden dolayı konu içerisindeki analizlerine yer verilmemiştir.

5.Ünite- 5. Konu (İnsanları Seviyorum)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “İnsanları Seviyorum” konusu içerisinde yer alan kavramlar “çağ, çevre, turizm ve yatırımdır.” Bu program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar; “vakıf, sosyal etkileşimdir.” Bu kavramların farklı bir özelliğine yer verilmediğinden dolayı konu içerisindeki analizine yer verilmemiştir.

Tablo 33. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “ Ülkemiz ve Dünya” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	Nerede ve Nasıl Yaşıyoruz?	Görsel materyalleri ve verileri kullanarak dünyada nüfus ve ekonomik faaliyetlerin dağılımının nedenleri hakkında çıkarımlarda bulunur.		ihtiyaç
Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	Ekonomik İlişkiler	Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini, kaynaklar ve ihtiyaçlar açısından değerlendirir.	hoşgörü	
Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	Önder Türkiye	Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk’ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir.	dayanışma hoşgörü	barış, bağımsızlık, saygı, devlet, eşitlik
Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	Kardeşliğin Meyvesi	Ülkemizin diğer ülkelerle doğal afetlerde ve çevre sorunlarında	afet, çevre kirliliği, israf,	devlet, sivil toplum

			dayanışma ve iş birliği içinde olmasının önemini fark eder.	medya, tasarruf	kuruluşu, dayanışma
Ülkemiz ve Dünya	Küresel Bağlantılar	İnsanları Seviyorum	Uluslararası kültür, sanat, fuar ve spor etkinliklerinin toplumlar arası etkileşimdeki rolünü değerlendirir.		vakıf, sosyal etkileşim

Tablo 33’de 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ülkemiz ve Dünya” adlı ünitenin incelenmesi sonucu “Nerede ve Nasıl Yaşıyoruz” ve İnsanları Seviyorum” adlı konularda insan hakları ve demokrasiye ait bir program kavramına rastlanılmadığı tespit edilmiştir. Fakat bu ünitelerde program kavramları arasında yer almayan fakat konu içerisinde yer verilen kavramlara rastlanılmaktadır. “Ekonomik İlişkiler, Önder Türkiye, Kardeşliğin Meyvesi” adlı konularda ise hem program kavramları arasında hem de konu içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanılmaktadır.

4.3.6. 6. Ünite: Demokrasinin Serüveni

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Demokrasinin Serüveni” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular “En İyisi Demokrasi, Tarihten Günümüze Demokrasi, Haklarımız Var, Tarihten Günümüze İnsan Hakları, Türk Toplumunda Kadının Yeri.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Demokrasinin Serüveni” adlı ünite içerisinde beş kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların bulunduğu tespit edilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*sosyal katılımdır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*hak ve özgürlüklere saygıdır.*” Öğrenme alanı ise “*güç, yönetim ve toplumdur.*” Ünitelerin insan hakları ve demokrasi kavramları açısından incelenmesi aşağıda yer verilmiştir.

6.Ünite- 1. Konu (En İyi Demokrasi)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “En İyi Demokrasi” konusu içerisinde yer alan kavramlar “*anayasa, cumhuriyet, demokrasi, katılım, dil, din, egemenlik, laiklik, millî egemenlik, monarşi, oligarşi, saltanat, seçim, teokrasi, yasama, yönetim, yürütmedir.*” Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar; “*barış, bağımsızlık, eşitlik, saygı, devlettir.*” Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Anayasa:

Anayasa bir ülkede yaşayan herkesin uyması gereken temel kuralları içeren yasaları içinde barındıran kitaptır. Bu yasalara herkesin uyması zorunludur. Uyulamaması durumunda yaptırımları mevcuttur. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “En İyi Demokrasi” konusu içerisinde anayasa kavramı 1982 Anayasasının demokrasi ile ilgili birkaç maddesine yer verilmesi ile değinilmiştir. Bunlar şu şekilde: “*6.Madde: Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir... 7.Madde: Yasama yetkisi Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. 10.Madde: Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*”⁶⁹³

Cumhuriyet:

Cumhuriyet genel anlamıyla halkın kendi yönetimine kendisinin karar vermesi durumu olarak açıklanır. Bu kavrama “En İyi Demokrasi” konusu içerisinde şu şekilde değinilmiştir. “*Halkın, halk tarafından yönetildiği sistemdir(...)* 1.Madde: *Türkiye Devleti bir cumhuriyettir. 2.Madde: Türkiye Cumhuriyeti toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.*”⁶⁹⁴

⁶⁹³ Karabıyık, s.135.

⁶⁹⁴ Karabıyık, s.137.

Demokrasi:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında demokrasi kavramına şu şekilde değinilmiştir: “Demokrasinin temel ilkeleri; milli egemenlik, hürriyet ve eşitlik, seçimler ve temsil, siyasi partiler, çoğulculuk ve katılım ile hukukun üstünlüğüdür.(...) Milli Eğitim Bakanlığı ile TBMM arasında 13 Ocak 2004’te yapılan çalışmalar sonucunda “Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi” başlamıştır.⁶⁹⁵ Konunun öğrenci tarafından daha iyi pekişmesi için öğrenci çalışma kitabında “Okul Meclisleri”⁶⁹⁶ adlı etkinlik çalışmasına yer verilmiştir.

Monarşi:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında monarşi kavramı şu şekilde anlatılmıştır: “Monarşik yönetimlerde yetkiyi elinde bulunduran bu kişiler ülkede, tek ve son söz sahibidirler. Yetki genellikle babadan oğula geçer.”⁶⁹⁷ Monarşi ile yönetilen devletler demokrasiye aykırı bir yönetim şeklini benimsemiş olurlar. Çünkü yönetim halk adına yapılmalıdır. Monarşik sistemlerde ise yönetim bir kişiye veya bir aileye bağlı devam etmektedir.

Teokrasi:

“Teokrasi, dine dayalı yönetim biçimidir. Teokratik devlette yönetim, Tanrı adına dini kuralları uygulayan hükümdarın elindedir.”⁶⁹⁸

6.Ünite- 2. Konu (Tarihten Günümüze Demokrasi)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Tarihten Günümüze Demokrasi” konusu içerisinde yer alan kavramlar “akrabalık, bağımsızlık, barış, bildirge, birey, grup, kamuoyu, meşrutiyet, özgürlük, siyasi güç, vatandaş, yargı ve yasadır.” Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: “demokrasi, köle, meclis,

⁶⁹⁵ Karabıyık, s.135.

⁶⁹⁶ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.88.

⁶⁹⁷ E. Karabıyık, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6.Sınıf Ders Kitabı*, s.136.

⁶⁹⁸ Karabıyık, s.136.

vatandaşlık hakkı, kral, kurultay, adalet, padişah, divandır.” Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Demokrasi:

Demokrasi kavramına bir önceki konu içerisinde de değinilmiştir. Bu konu içerisinde ise demokrasi kavramının dünyada ilk olarak nerelerde ortaya çıktığından bahsedilmiştir. *“Demokrasi, Yunancada halk anlamına gelen “demos” ile güç, kudret, iktidar ve yönetim anlamına gelen “kratos” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Demokrasinin anlamı halk yönetimidir.”*⁶⁹⁹ Demokrasi ilk olarak Atina’da ortaya çıkmıştır. Fakat orada da köleler vatandaş olarak kabul edilmediği için tam anlamıyla demokrasi ortamından bahsedemeyiz. Demokrasinin gelişimini anlatırken “12 Levha Kanunları, Magna Carta” dan da bahsedilmiştir.

*“MÖ. 367’de 12 Levha Kanunları ile Roma’da demokratik uygulamaya geçilmiştir. MS. 212’de ise Roma’da yaşayan insanların hepsine vatandaşlık hakkının verilmesi, demokratik anlayıştaki gelişmelerdendir. Büyük Özgürlük Fermanı olan Magna Carta Libertatum’ da kralın yetkileri sınırlandırılmıştır. Halka birtakım hak ve özgürlükler tanınmıştır. İngiltere kralı ile soylular ve kilise arasında yapılan bu yasalar, demokrasi tarihinde kralın yetkilerini sınırlandıran ilk belge olmuştur.”*⁷⁰⁰

Kurultay:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kurultay kavramına şu şekilde değinilmiştir. *“Eski Türk devletlerinde monarşik yönetim hâkimdi. Bir karar alınırken kurultay toplanırdı. Bu kurultay bir danışma meclisi gibiydi. Kurultay daha sonra divan adı ile de çalışmalarını sürdürmüştür. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte önceki birçok gelenekleri devam etmiştir. Bu dönemde yönetim biçimi değişmemiş, monarşik yönetimler varlığını sürdürmüştür. Türk toplumundaki önemli*

⁶⁹⁹ Karabıyık, s.139.

⁷⁰⁰ Karabıyık, s.139.

düşünürler, yöneticileri olumlu bir şekilde etkilemişler ve onları adaletli davranmaları konusunda uyarmışlardır.”⁷⁰¹

6.Ünite- 3. Konu (Haklarımız Var)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Haklarımız Var” konusu içerisinde yer alan kavramlar *“hak, kişilik ve sözleşmedir.”* Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: *“özgürlük, kölelik, yaşama hürriyeti, vatandaşdır.”* Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Hak ve Özgürlükler:

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kişilerin sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerden bahsedilmiştir. Şu şekilde bu kavrama yer verilmiştir: *“17.Madde- Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir... 25.Madde- Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.. 24.Madde- Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz...”⁷⁰²* Temel hak ve özgürlükler ile ilgili bu maddelere yer verilerek kişi haklarının anayasa tarafından koruma altına alındığı belirtilmiştir. İnsanların en temel hakları yaşama hakkıdır. Bu hak onların elinden alınamaz. Kişi sahip olduğu düşünceyi özgürce dile getirebilir. Demokrasi bunu gerektirmektedir. Ayrıca her birey din ve vicdan hürriyetine sahiptir. Kişiler kendi inançlarını kendileri seçmekte özgürdürler. Asla bir baskıya dayatılamaz.

Kölelik:

Kölelik insan hakları ile çelişen kavramlardan biridir. Maalesef belli zamanlarda kölelik oldukça yaygındı. Bir kişinin köle olarak kullanılması o kişinin özgür bir şekilde yaşama hakkının kısıtlanması hem insan haklarına hem de demokrasiye aykırı bir durumdur. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan konu

⁷⁰¹ Karabıyık, s.141.

⁷⁰² Karabıyık, s.144-145.

içerisinde kölelik kavramı şu şekilde ele alınmıştır. “İlk ve Orta Çağ’dan 19. yüzyılın sonlarına kadar insanlar, köle olarak kullanılmaktaydı. Bir mal ya da eşya gibi alınıp satılmaktaydı. Daha önceki konularda gördüğümüz gibi demokrasideki gelişmelerle herkes eşit haklara sahip olmaya başladı. Yaşama dokunulmazlığı hakkına kavuştu.”⁷⁰³

6.Ünite- 4. Konu (Tarihten Günümüze İnsan Hakları)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Tarihten Günümüze İnsan Hakları” konusu içerisinde yer alan herhangi bir program kavramına rastlanılmadığı tespit edilmiştir. Fakat konunun incelenmesi ile bazı demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar, “adalet, savaş, Hammurabi Yasası, Veda Hutbesi, Magna Carta Libertatum, Kanuni’nin Kanunları, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Kanuni Esasi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir.” Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır.

Veda Hutbesi:

“Bütün Müslümanlar kardeştir. Bir Müslümana kardeşinin kanıda, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü yoktur. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır.”⁷⁰⁴ Bu hutbenin bazı maddelerine yer verilmiştir. Bu maddelerde de açıkça bellidir ki insan hakları her dönem konuşulan tartışılan bir mevzudur. İnsan haklarının gelişmesi için atılan atımlardan biridir Veda Hutbesi.

Magna Carta Libertatum:

Magna Carta tarihte İngiltere kralının yetkilerini sınırlandıran ilk belge olma özelliğine sahiptir. 6. sınıf sosyal bilgiler kitabında bu belgenin şu maddelerine yer verilmiştir. “Krallığımızda, ülkemizin genel meclisinin izni olmadıkça zorla, askerlik hizmeti karşılığı olarak vergi ya da yardım parası alınmaz. Bundan böyle hiçbir

⁷⁰³ Karabıyık, s.143.

⁷⁰⁴ Karabıyık, s.147.

*hâkim herhangi bir kimseyi ilgili olayda doğru ve güvenilir deliller ortaya koymadan dava edemez. Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, men etmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz.*⁷⁰⁵

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi:

*“İnsanlar, hakları yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Egemenliğin özü, esas olarak ulustur. Özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Yasa ancak toplum için zararlı davranışları yasaklar. Her insan, suçlu olduğuna karar verilinceye kadar suçsuzdur. Hiç kimse inançları nedeniyle rahatsız edilemez.*⁷⁰⁶

Kanuni Esasi:

*“Osmanlıların tümü kişi özgürlüğüne sahiptir. Başkalarının özgürlüğüne tecavüz etmemekle sorumludur. Basın kanun çerçevesinde serbesttir. Eğitim serbesttir. Her Osmanlı genel ve özel eğitim alabilir. Herkes malını mülkünü istediği gibi kullanabilir. Gerekli olmadığı sürece ve kanuna uygun olmak şartıyla değeri peşin verilmedikçe kimsenin malı elinden alınamaz. İşkence ve her türlü eziyet kesinlikle ve tamamen yasaktır.*⁷⁰⁷

Bileşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi:

*“Bütün insanlar eşit haklara sahip olarak özgür doğarlar. Irk, dil, din... ya da başka bir nedenden dolayı ayırım söz konusu olmaksızın herkes bu bilgilerden yararlanır. Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır. Hiç kimseye işkence yapılamaz. Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, alıkonulamaz ve sürgün edilemez. Herkesin bir yurttaşlık hakkı vardır. Hiç kimsenin özel yaşamına karışılmaz.*⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Karabıyık, s.148.

⁷⁰⁶ Karabıyık, s.149.

⁷⁰⁷ Karabıyık, s.149.

⁷⁰⁸ Karabıyık, s.149.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi:

*“Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Hiç kimseye işkence yapılamaz. Hiç kimse köle ve kul olarak tutulamaz. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Herkes; düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Herkes barışçı amaçlarla toplantılar yapma hakkına sahiptir.”*⁷⁰⁹

6.Ünite- 5. Konu (Türk Toplumunda Kadının Yeri)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Türk Toplumunda Kadının Yeri” konusu içerisinde yer alan kavram “*devlettir.*” Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: “*hakan, kurultay, seçme ve seçilme hakkıdır.*” Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Kurultay:

“İlk Türk devletlerinde kadınlar büyük ölçüde erkeklerle eşitti. Hun Türklerinin hâkimiyetinin sürdüğü yıllarda devletin başında hakan bulunurdu. Hakan, eşi hatun ile birlikte devleti temsil ederdi. Türlerin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarında Türk kadınından saygı ile bahsedilirdi. Devlet milletle ilgili önemli kararların alındığı kurultaylara hatunlarda katılır ve etkili olurlardı.”⁷¹⁰

Seçme ve Seçilme Hakkı:

“Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk, kadın haklarına yönelik çalışmalar yapmıştır. Kadın erkek ayrımını ortadan kaldırmıştır. Birçok Avrupa ülkesinden önce seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bugün Türk kadını her alanda kendini göstermektedir. Toplumsal hayatın her kademesinde başarılı birçok kadınıımız vardır.”⁷¹¹

⁷⁰⁹ Karabıyık, s.149.

⁷¹⁰ Karabıyık, s.151.

⁷¹¹ Karabıyık, s.151.

Tablo 34. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Demokrasinin Serüveni” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	En İyisi Demokrasi	Demokrasinin temel ilkeleri açısından farklı yönetim biçimlerini karşılaştırır.	anayasa, cumhuriyet, demokrasi, katılım, dil, din, egemenlik, laiklik, milli egemenlik, monarşi, oligarşi, saltanat, seçim, teokrasi, yasama, yönetim, yürütme	barış, bağımsızlık, eşitlik, saygı, devlet
Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	Tarihten Günümüze Demokrasi	Değişik dönem ve kültürlerde demokratik yönetim anlayışının tarihsel gelişimini tartışır.	akrabalık, bağımsızlık, barış, bildirge, birey, grup, kamuoyu, meşruiyet, özgürlük, siyasi güç, vatanş, yargı ve yasa	demokrasi, köle, meclis, vatandaşlık hakkı, kral, kurultay, adalet, padişah, divan
Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	Haklarımız Var	Demokratik yönetimlerde yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, din ve vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğüne sahip olunması gerektiğini savunur.	hak, kişilik ve sözleşme	özgürlük, kölelik, yaşama hürriyeti, vatanş
Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	Tarihten Günümüze İnsan Hakları	Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder.		adalet, savaş, hammaurabi yasası, veda hutbesi, magna carta libertatum, Kanuni'nin kanunları, Fransız insan ve yurttaş hakları bildirgesi, kanuni esasi, birleşmiş milletler insan hakları evrensel bildirgesi, Avrupa insan hakları sözleşmesi
Demokrasinin Serüveni	Güç, Yönetim ve Toplum	Türk Toplumunda Kadının Yeri	Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar.	devlet	hakan, kurultay, seçme ve seçilme hakkı

Tablo 34’da 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Demokrasinin Serüveni” adlı ünitenin incelenmesi sonucu “Tarihten Günümüze İnsan Hakları” adlı konu hariç diğer konuların program kavramlarında demokrasi ve insan hakları kavramlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu ünite içerisinde yer alan her konuda program kavramları dışında da demokrasi ve insan hakları kavramlarının yer aldığı saptanmıştır. “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin öğrenme alanı güç, yönetim ve toplumdur.

4.3.7. 7. Ünite: Elektronik Yüzyıl

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Elektronik Yüzyıl” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular “Belgelerin Dili, Bir Buluş Yaptım Hayatım Değişti, El Ele, Patent Hakkı Bende Saklı, Atatürk’ün Aydınlığıdır.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Elektronik Yüzyıl” adlı ünite içerisinde beş kazanım vardır. Bu kazanımlar arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların bulunduğu tespit edilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Elektronik Yüzyıl” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*yaratıcılıktır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*çalışkanlıktır.*” Öğrenme alanı ise “*bilim, teknoloji ve toplumdur.*” Ünitelerin insan hakları ve demokrasi kavramları açısından incelenmesine aşağıda yer verilmiştir.

7.Ünite- 1. Konu (Belgelerin Dili)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Belgelerin Dili” konusu içerisinde yer alan kavramlar “*bilim ve sosyal bilimdir.*” Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar; “*yasa, padişah, vezir, sultanlıktır.*” Verilen bu kavramların

konu içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı tespit edilmiştir. Farklı bir yönüyle ele alınmadığından dolayı açıklamalarına yer verilmemiştir.

7.Ünite- 2. Konu (Bir Buluş Yaptım, Hayatım Değişti)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Bir Buluş Yaptım, Hayatım Değişti” konusu içerisinde herhangi bir program kavramına yer verilmemiştir. Ancak konunun incelenmesi ile demokrasi ve insan hakları kavramlarının metinler içerisinde bulunduğu belirlenmiştir. Bunlar; *“icat, teknoloji, düşünce, anayasa ve bilimdir.”* Bu kavramların metin içerisinde ki işleniş şekillerine bakıldığı zaman farklı bir yönleri ele alınmamıştır. Bunun için metin içerisinde ki anlatımlarına yer verilmemiştir.

7.Ünite- 3. Konu (El Ele)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “El Ele” konusu içerisinde yer alan kavramlar *“buluş ve teknolojidir.”* Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: *“örgüt, ihtiyaç, bakanlık, sivil toplum kuruluşudur.”* Verilen bu kavramların konu içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı tespit edilmiştir. Farklı bir yönüyle ele alınmadığından dolayı açıklamalarına yer verilmemiştir.

7.Ünite- 4. Konu (Patent Hakkı Bende Saklı)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Patent Hakkı Bende Saklı” konusu içerisinde yer alan kavramlar *“emek, meslek ve tüketimdir.”* Bu kavramların insan hakları ve demokrasi ile ilgisi aşağıda açıklanmıştır. Program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasi ile alakalı kavramlarda konu içerisinde bulunmaktadır. Bunlar; *“hak, ücrettir.”* Bu kavramların açıklamasına aşağıda yer verilmiştir. Verilen bu kavramların konu içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı tespit edilmiştir. Farklı bir yönüyle ele alınmadığından dolayı bu kavramların açıklamalarına yer verilmemiştir.

7.Ünite- 5. Konu (Atatürk'ün Aydınlığı)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Atatürk'ün Aydınlığı” konusu içerisinde herhangi bir program kavramına yer verilmemiştir. Ayrıca konu içerisinde yer alan demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanmaktadır. Bunlar; “*bilim, meslek, teknolojidir.*” Bu kavramların geniş bir açıklamasına yer verilmemiştir. Bundan dolayı açıklamaları verilmemiştir.

Tablo35. Ortaokul 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Elektronik Yüzyıl” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Elektronik Yüzyıl	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Belgelerin Dili	Sosyal bilimlerdeki çalışma ve bulgulardan hareketle sosyal bilimlerin toplum hayatına etkisine örnekler verir.	bilim ve sosyal bilim	yasa, padişah, vezir, sultanlık
Elektronik Yüzyıl	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bir Buluş Yaptım, Hayatım Değişti	Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin yaratıcı fikirler ileri sürer.		icat, teknoloji, düşünce, anayasa ve bilim
Elektronik Yüzyıl	Bilim, Teknoloji ve Toplum	El Ele	Tıp alanındaki buluş ve gelişmelerle insan hayatı ve toplumsal dayanışma arasındaki ilişkiyi fark eder.	buluş, teknoloji	örgüt, ihtiyaç, bakanlık, sivil toplum kuruluşu
Elektronik Yüzyıl	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Patent Hakkı Bende Saklı	Telif ve patent hakları saklı ürünlerin yasal yollardan temin edilmesi gerekliliğini savunur.	emek, meslek, tüketim	hak, ücret
Elektronik Yüzyıl	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Atatürk'ün Aydınlığı	Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk'ün akılcılığa ve bilime verdiği önemi fark eder.		bilim, meslek, teknoloji

Tablo 35 'de 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ünitelerin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Elektronik Yüzyıl” adlı ünitenin incelenmesi sonucu “Bir Buluş Yaptım, Hayatım Değişti ve Atatürk'ün Aydınlığı konularında herhangi bir program kavramına yer verilmemiştir. Program kavramları arasında yer almayan kavramlara ise her konu içerisinde rastlanmıştır. Bu

kavramların açıklamalarına daha önceki ünitelerde yer verilmiştir. “Elektronik Yüzyıl” ünitesinin öğrenme alanı bilim, teknoloji ve toplumdur.

4.4. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yedi ünite yer almaktadır. Bu üniteler şunlardır: “İletişim ve İnsan İlişkileri, Ülkemizde Nüfus, Türk Tarihinde Yolculuk, Zaman İçinde Bilim, Ekonomi ve Sosyal Hayat, Yaşayan Demokrasi, Ülkeler Arası Köprülerdir. Bu üniteler tek tek incelenerek demokrasi ve insan hakları kavramları tespit edilmiştir. Bu kavramların açıklamaları ve tablo hallerine yer verilmiştir.

4.4.1. 1. Ünite: İletişim ve İnsan İlişkileri

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular: “Bir Arada Yaşamın Temeli: İletişim, Kitle İletişimin Hızı Baş Döndürüyor, Doğru Bilgi Almak Hepimizin Hakkı, Bana “Özel” Başkalarına “Gizli”, Anadolu’dan Haber Vardır.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” adlı ünite içerisinde altı kazanım vardır. Bu kazanımların hepsinin konumuzla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- İletişimi olumlu ve olumsuz etkileyen tutum ve davranışları fark ederek kendi tutum ve davranışlarıyla karşılaştırır.
- İnsanlar arasında kurulan olumlu ilişkilerde iletişimin önemini fark eder.
- İnsanlar arası iletişimde kitle iletişim araçlarının rolünü fark eder.
- Doğru bilgi alma hakkı, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki bağlantıyı fark eder.
- Kitle iletişim özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği kavramlarını, birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde değerlendirir.
- Atatürk’ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterir.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*iletişimdir.*” Doğrudan verilecek olan değer “*farklılıklara saygıdır.*” Öğrenme alanı ise “*birey ve toplum*” dur. Bu ünitenin, insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin dersinin konumuzla ilgili kazanımlara yer verdiği tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- İnsan haklarının yaşadığı toplumda daha etkin uygulanması için önerilerde bulunur.
- Hakların ihlal edildiği durumlar karşısında yetkili kurumlara başvurmanın bir vatandaşlık görevi olduğunu belirtir.
- Düşünce ve ifade özgürlüğünün önemini fark eder.
- Yargı kararı olmadıkça hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine ve evine karışılmayacağını, Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 16. maddesine dayanarak açıklar.
- Basın ve yayın organlarının kısıtlama olmadan özgürce çalışmaları gerektiğini ifade eder.
- Kamu güvenliği ve kamu sağlığı söz konusu olduğunda, kanunlar çerçevesinde özgürlüklerin sınırlanabileceğini kavrar.

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta ünite bütününe ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramalardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alışı şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. İletişim ve İnsan Hakları ünitesinin kavramları şunlardır; “*birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluktur.*”

1.Ünite- 1. Konu (Bir Arada Yaşamamın Temeli: İletişim)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “İletişim ve İnsan İlişkileri” ünitesi içinde yer alan “Bir Arada Yaşamamın Temeli: İletişim” konusunda program kavramları arasında yer almayan fakat insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar şunlardır: “*adalet, görüş, istek, padişah, takım ve bireysel farklılıktır.*” Bu kavramların açıklaması aşağıda verilmiştir.

İletişim:

İletişim, “Bir Arada Yaşamamın Temeli: İletişim” adlı konunun program kavramaları arasında yer alır. Bu kavramın konu içerisinde yer alış şekli şöyledir. “*İletişim, duygu, düşünce veya bilgilerin çeşitli yollarla başkalarına aktarılmasıdır. İletişim en az iki kişi arasında gerçekleşir. İnsan toplum içinde yaşayan bir varlık olduğuna göre diğer insanlarla iletişim kurmak zorundadır.*”⁷¹² İnsanın bulunduğu her yerde bir iletişim söz konusudur. Özellikle insanların birbirleri ile anlaşış uzlaşmaları için bu gereklidir.

Bireysel Farklılıklar:

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Bir Arada Yaşamamın Temeli: İletişim” konusu içerisinde kişiler arasındaki benzerlik ve farklılıklara yer verilmiştir. Özellikle iletişim sağlamanın en uygun yolu karşılıklı kişilerin farklılıklarına saygı duymasıdır. Bu kavram konu içerisinde şu şekilde yer almıştır: “*Dış görünüşümüz birbirinden farklı olduğu gibi duygu, düşünce ve beğenilerimizde farklıdır. Zihinsel fiziksel özelliklerimizde farklıdır. Çatışma ve anlaşmazlıklarımızın temelinde bu farklılıklar var. Bunlar bizim bireysel farklılıklarımız olduğuna göre hoş görmemiz gerekir. Birbirimizle aynı düşünmek, aynı şeyden hoşlanmak zorunda değiliz. Birbirimizi olduğumuz gibi kabul ettik. Kendimizi birbirimizin yerine koyduk yani empati yaptık.*”⁷¹³ Kişilerin birbirini anlaması doğru bir iletişim için önemlidir.

⁷¹² Ömer Faruk Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016, s.12.

⁷¹³ Evirgen, s.17.

Konunun daha iyi kavranmasını sağlamak için öğrenci çalışma kitabında “Ben Olsaydım”⁷¹⁴ adlı etkinliğe yer verilmiştir.

1.Ünite- 2. Konu (Kitle İletişimin Hızı Baş Döndürüyor)

Kitle İletişimin Hızı Baş Döndürüyor konusunun program kavramları; “*birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluktur.*” Bu kavramlar dışında da konu içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla ilgili metinlere yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır; “*bakanlık, kitle iletişim, kamuoyu, ihtiyaçtır.*” Bu kavramlar hakkında verilen farklı bilgilere aşağıda değinilmiştir.

Kitle İletişim Araçları:

Kitle İletişimin Hızı Baş Döndürüyor adlı konu da bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir: “*Kitle iletişimi gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon, genel ağ, sinema vb. gibi araçlarla yapılmaktadır(...) Toplumsal konularda, görüşlerin serbestçe tartışılmasında, demokratik yönetimlerde önemli bir etken olan kamuoyu oluşturulmasında, örgün eğitim yoluyla elde edilemeyen bilgi ve becerilerin kazanılmasında ve toplumsal sorunların çözülmesinde, ihtiyaçların karşılanmasında kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir.*”⁷¹⁵ Kitle iletişim, insanların bir araya daha çabuk gelmesini sağlayan, kişilerin birbirinden haberdar olması için önemli olan, aralarındaki mesafeleri kaldırıp daha rahat iletişim kurdukları araçlardır.

1.Ünite- 3. Konu (Doğru Bilgi Almak Hepimizin Hakkı)

Doğru Bilgi Almak Hepimizin Hakkı konusunun program kavramları: “*birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluktur.*” Bu kavramlardan konu içerisinde farklı bir anlatıma sahip olanlara aşağıda yer verilmiştir. Ayrıca bu kavramlar dışında konu içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla ilgili kavramlara metin içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar

⁷¹⁴ Ömer Faruk Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016, s.11.

⁷¹⁵ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016, s.18.

şunlardır: “Anayasa, görüş, ilçe, seçim, sorumluluk, propaganda, özgürlük, hak, vatandaşdır.” Bu kavramlar hakkında verilen farklı bilgilere aşağıda değinilmiştir.

Özgürlük:

Bireyler özgür yaşama hakkına sahiptir. Fakat bu özgürlük bazı zamanlar kısıtlamalara uğrayabilir. Buda herkes için geçerli olan kurallar arasında yer alır. Özgürlük kavramı çok geniş alanlarda yerini almıştır. Bu alanlara konu içerisinde şu şekilde değinilmiştir: “*Demokratik toplumlarda düşünceler, fikirler serbestçe ifade edilir. Bu, tıpkı yaşama hakkı gibi en doğal insan haklarından biridir. Kişiler düşüncelerini kitle iletişim aracılığıyla özgürce açıklayabilirler. Kitle iletişim özgürlüğü ancak suç işlenmesinin önlenmesi, genel ahlakın korunması, kamu güvenliği ve sağlığı gibi durumlarda kanunlar çerçevesinde kısıtlanabilir(...)* Madde 19- Herkes düşünce ve ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, serbestçe düşünme, hangi yoldan ve nereden olursa olsun bilgi ve görüş alma, araştırma ve yayma özgürlüğünü içerir.”⁷¹⁶

Hak:

İnsanlar belirli temel haklar başta olmak üzere pek çok hakka sahiptir. Bu hakların en temel olanları devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Örneğin haberleşme ve doğru bilgi alma hakkı. Bu haklar anayasa tarafından güvence altına alınmıştır. Konu içerisinde bu kavrama şu şekilde yer verilmiştir: “*Madde 28- Basın hürdür, sansür edilemez... Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır. Madde 22- Herkes haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması. Madde 32- Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir.*”⁷¹⁷ Özellikle basın ve doğru bilgi alma hakkımıza değinilen konunun daha iyi anlaşılması için “Özgür Basın Doğru

⁷¹⁶ Evirgen, s.20-21.

⁷¹⁷ Evirgen, s.21.

Haber”⁷¹⁸ adlı etkinliğe öğrenci çalışma kitabında yer verilmiştir. Böylece basın özgürlüğü ve bilgi alma hakkı konusu daha iyi anlaşılacaktır.

1.Ünite- 4. Konu (Bana Özel, Başkalarına Gizli)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının “Bana Özel, Başkalarına Gizli” konu içerisinde yer alan program kavramları: “*birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluktur.*” Bu kavramlardan konu içerisinde farklı bir anlatıma sahip olanlara aşağıda yer verilmiştir. Ayrıca bu kavramlar dışında konu içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla ilgili kavramlara metin içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “*özel hayatın gizliliği, kamuoyu, hak, sözleşme ve anayasadır.*” Bu kavramlar hakkında verilen farklı bilgilere aşağıda değinilmiştir.

Özel Hayat:

Özel hayat kişilerin kendilerine ait olan yaşam tarzlarıdır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bu kavrama şu şekilde değinilmiştir. “*Özel Hayat; kişinin kendine özgü yaşayışı, yaşama tarzı, kendisini ilgilendiren tutum ve davranışı, özel yaşamıdır.(...) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 16. Maddesinde özel hayatın dokunulmazlığı çerçevesinde hakları ihlal edilen çocukların yasayla korunmaları gerektiğinden söz edilmektedir. Madde 16- Hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişimine keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılmayacağı gibi, onur ve itibarına da haksız olarak saldırılamaz.*”⁷¹⁹

1.Ünite- 5. Konu (Anadolu’dan Haber Var)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının “Anadolu’dan Haber Var” konusu içerisinde yer alan program kavramları: “*birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluktur.*” Bu kavramlardan konu içerisinde farklı bir anlatıma sahip olanlara aşağıda yer verilmiştir. Ayrıca bu kavramlar dışında konu

⁷¹⁸ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.15.

⁷¹⁹ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.23.

içerisinde insan hakları ve demokrasi kavramlarıyla ilgili kavramlara metin içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “*Meclisi mebussan, seçim, kamuoyu, devlet, hükümet, meclis, cumhurbaşkanı, başbakan, kararname, yasa, genelgedir.*” Bu kavramlara sadece isim olarak değinilmiş ayrıntılı bir bilgiye yer verilmemiştir. Bunun için konu içerisinde yer alış şekillerine değinilmemiştir.

Tablo 36. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	Bir Arada Yaşamın Temeli: İletişim	İletişimi, olumlu olumsuz etkileyen tutum ve davranışları fark ederek kendi tutum ve davranışlarıyla karşılaştırır.	birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluk	adalet, görüş, istek, padişah, takım ve bireysel farklılık
İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	Kitle İletişimin Hızı Baş Döndürüyor	İnsanlar arası etkileşimde kitle iletişim araçlarının rolünü tartışır.	birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluk	bakanlık, kitle iletişim, kamuoyu, ihtiyaç
İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	Doğru Bilgi Almak Hepimizin Hakkı	Doğru bilgi alma hakkı, düşünceyi açıklama özgürlüğü ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki bağlantıyı fark eder.	birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluk	anayasa, görüş, ilçe, seçim, sorumluluk, propaganda, özgürlük, hak, vatandaş
İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	Bana “Özel”, Başkalarına “Gizli”	Kitle iletişim özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği kavramlarını, birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde yorumlar.	birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluk	özel hayatın gizliliği, kamuoyu, hak, sözleşme ve anayasa
İletişim ve İnsan İlişkileri	Birey ve Toplum	Anadolu’dan Haber Var	Atatürk’ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterir.	birey, duygu, düşünce, grup, iletişim, kişilik, medya, olgu, rol ve sorumluluk	meclisi mebussan, seçim, kamuoyu, devlet, hükümet, meclis, cumhurbaşkanı, başbakan, kararname, yasa, genelge

Tablo 36’ da 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “İletişim ve İnsan İlişkileri” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmaya göre beş konunun da program kavramlarının aynı olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında her konu da program kavramları arasında yer

almayan fakat demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu saptanmıştır.

4.4.2. 2. Ünite: Ülkemizde Nüfus

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizde Nüfus” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular: “Nüfusumuzun Dağılışı, Nüfusumuzun Özellikleri, Eğitim ve Çalışma Hakkı, Nedenleri ve Sonuçları ile Göç, Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğüdür.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizde Nüfus” adlı ünite içerisinde beş kazanım vardır. Beş kazanımdan ikisinin konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Eğitim ve çalışma hakkının kullanılması ile devletin ve vatandaşın bu konudaki sorumluluklarını ilişkilendirir.
- Yerleşme ve seyahat özgürlüğünü açıklar.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkemizde Nüfus” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*grafik hazırlamadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*vatanseverliktir.*” Öğrenme alanı ise “*insanlar, yerler ve çevrelerdir.*” Bu ünitenin, insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin dersi ile ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İnsan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin dersinin konumuzla ilgili kazanımlara yer verdiği tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Eğitimin kendisi için bir hak olduğunu fark eder.
- Zorunlu ve parasız ilköğretimin bütün çocuklar için bir hak olduğunu belirtir.
- Çocukların çalışma yaşamında Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 32.maddesine uygun koşullarda çalışması gerektiğini ifade eder.
- Seyahat etmenin bir özgürlük olduğunu belirtir.
- Herkesin çalışma ve işini özgürce seçme hakkı olduğunu fark eder.

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program

kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta ünite de ki bütün konulara ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramalardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alış şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. Ülkemizde Nüfus ünitesinin kavramları şunlardır: *“Beşeri ortam, bildirge, bölge, coğrafi konum, doğal ortam, göç, hak, harita, ihracat, iklim, işsizlik, ithalat, nüfus, sözleşme, şehirleşme, turizm, vatan, vatandaş, yatırım, yerleşmedir.”* İnsan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar ise; *“bildirge, hak, sözleşme, vatan ve vatandaşdır.”*

2.Ünite- 1. Konu (Nüfusumuzun Dağılışı)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Ülkemizde Nüfus” ünitesi içinde yer alan “Nüfusumuzun Dağılışı” konusunda bulunan program kavramları; *“bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır.”* Konu içeriğinin incelenmesi sonucu insan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren herhangi bir kavrama rastlanılmamıştır. Bu kavramların açıklamasına aşağıda verilmiştir.

Yerleşme:

İnsanlar ilk zamanlardan beri yerleşme ihtiyacı içinde olmuşlardır. Gerek ağaç kovukları gerek mağaraya sığınmışlardır. Zamanla şartların değişmesi ile insanların yerleşme biçimi de şekillenmiştir. Bu kavram, Nüfusumuzun Dağılışı konusunda şu şekilde ele alınmıştır. *“İnsanlar bazı yerlere yerleşmeyi daha çok tercih ettiler, sürekli arayış içinde oldular. Kimi zaman topluca göç ederek kimi zaman başka topluluklarla savaşarak bu arayışlarını sürdürdüler. Yerleştikleri doğal ortamları daha iyi yaşayabilecekleri beşeri ortamlara dönüştürerek buralarda nüfuslarını arttırdılar.”*⁷²⁰

⁷²⁰ Evirgen, s.32.

2.Ünite- 2. Konu (Nüfusumuzun Özellikleri)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Ülkemizde Nüfus” ünitesi içinde yer alan “Nüfusumuzun Özellikleri” konusunda bulunan program kavramları; *“bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır.”* Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasiyi içeren kavramlara da konu içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: *“hizmet, kamuoyu ve devlettir.”* Bu kavramların açıklamasına aşağıda verilmiştir.

Devlet:

Devlet, içinde barındırdığı halk tarafından oluşturulmuş bir yapıya sahiptir. Bu yapı da karşılıklı görev ve sorumluluklar mevcuttur. Halkın devlete karşı olan görev ve sorumlulukları dışında devletin de halkına karşı görev ve sorumlulukları da vardır. Bu konuda devlet kavramı şu şekilde ele alınmıştır: *“Bir devletin en önemli görevleri; vatandaşlarının huzur ve güvenliğini sağlamak. Ülkeyi ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkındırmaktır. Bunun için devlet sahip olduğu güç kaynaklarını bilmek zorundadır.”*⁷²¹Devlet toplumun refah seviyesini yükseltmek ile sorumludur. Bunun için gerekli her türlü çalışmayı yapmalıdır.

2.Ünite- 3. Konu (Eğitim ve Çalışma Hakkı)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Ülkemizde Nüfus” ünitesi içinde yer alan “Eğitim ve Çalışma Hakkı” konusunda bulunan program kavramları; *“bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır.”* Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasiyi içeren kavramlara da konu içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: *“bütçe, meslek, kamuoyu ve devlettir.”* Bu kavramların açıklamasına aşağıda verilmiştir.

Hak:

Hak kavramı bir önceki konu içerisinde doğru bilgi alma hakkı ile ilgili konuda yer almıştır. Eğitim ve Çalışma Hakkı konusu içerisinde ise şu şekilde ele alınmıştır: *“Madde 42- Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız*

⁷²¹ Evirgen, s.36.

ve erkek bütüin vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır.(...)Madde 49- Çalışma, herkesin hakkıdır. Madde 50- Kimse yaşına cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Madde 60- Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.⁷²²

2.Ünite- 4. Konu (Nedenleri ve Sonuçları İle Göç)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Ülkemizde Nüfus” ünitesi içinde yer alan “Nedenleri ile Sonuçları İle Göç” konusunda bulunan program kavramları; “bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır.” Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasiyi içeren kavramlara da konu içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “birey, grup, savaş, barış ve güvenlidir.” Bu konu da bu kavramlardan herhangi birinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmediğinden açıklamalarına yer verilmemiştir.

2.Ünite- 5. Konu (Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde “Ülkemizde Nüfus” ünitesi içinde yer alan “Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü” konusunda bulunan program kavramları; “bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır.” Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasiyi içeren kavramlara da konu içerisinde yer verilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: “özgürlük, vergi.” Bu konu da bu kavramların konu içerisinde anlatımlarına aşağıda yer verilmiştir.

Özgürlük:

“Madde 23- Herkes yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir. Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek, amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.”⁷²³

⁷²² Evirgen, s.43.

⁷²³ Evirgen, s.46.

Tablo 37. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Ülkemizde Nüfus” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Nüfusumuzun Dağılışı	Görsel materyaller ve verilerden yararlanarak Türkiye’de nüfusun dağılışının neden ve sonuçlarını tartışır.	bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaş	
Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Nüfusumuzun Özellikleri	Tablo ve grafiklerden yararlanarak ülkemiz nüfusunun özellikleri ile ilgili verileri yorumlar.	bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaş	hizmet, kamuoyu ve devlet
Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Eğitim ve Çalışma Hakkı	Eğitim ve çalışma hakkının kullanılması ile devletin vatandaşın bu konudaki sorumluluklarının ilişkilendirir.	bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaş	bütçe, meslek, kamuoyu ve devlet
Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Nedenleri ve Sonuçları ile Göç	Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır.	bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaş	birey, grup, savaş, barış ve güvenlik
Ülkemizde Nüfus	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü	Yerleşme ve seyahat özgürlüğünü açıklar.	bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaş	özgürlük, vergi

Tablo 37’de 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ülkemizde Nüfus” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. Bu ünite içerisinde insan hakları ve demokrasi ile ilgili kavramlar, bildirge, hak, sözleşme, vatan, yerleşme ve vatandaşdır. Bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramları da konu içerisinde yer almaktadır. Bunlar Nüfusumuzun Dağılışı konusu hariç her konuda bulunmaktadır. “Ülkemizde Nüfus” ünitesinin öğrenme alanı insanlar, yerler ve çevrelerdir.

4.4.3. 3. Ünite: Türk Tarihinde Yolculuk

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Türk Tarihinde Yolculuk” adlı ünite içerisinde sekiz konu bulunmaktadır. Bu konular: “Anadolu’nun Türk Yurdu Oluşu, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Osmanlı Devleti’nin Yükselişi,

Osmanlı'da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü, Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa, Osmanlı-Avrupa Etkileşimi, Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü, Osmanlı Devletinde Toplumsal ve Ekonomik Değişimdir.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Türk Tarihinde Yolculuk” adlı ünite içerisinde sekiz kazanım vardır. Sekiz kazanımdan üçünün konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Kanıtlara dayanarak Osmanlı Devleti'nin siyasi güç olarak ortaya çıkışını etkileyen faktörleri açıklar.
- Osmanlı toplumunda hoşgörü ve birlikte yaşama fikrinin önemine dayalı kanıtlar gösterir.
- Osmanlı Devletinde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri *“tarihsel olguları ve yorumları ayırt etmedir.”* Doğrudan verilecek olan değer *“estetiktir.”* Öğrenme alanı ise *“kültür ve mirastır.”*

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta ünite de ki bütün konulara ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramalardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alış şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinin kavramları şunlardır: *“değer, değişim, devlet, dil, din, estetik, etkileşim, fetih, gaza, gelenek, hoşgörü, ıslahat, iskân, kanıt, kronoloji, kurum, kültür, kültürel öge, savaş, siyasi güçtür.”* İnsan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar ise; *“değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.”*

3.Ünite- 1. Konu (Anadolu'nun Türk Yurdu Oluşu)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinin ilk konusu Anadolu'nun Türk Yurdu Oluşudur. Bu konunun program kavramları “*değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “*saray, isyan, şehzade, iktidar, vergi, kervansaray, ihtiyaç, buluş, feodalite, hükümdar, sultan ve imparatorluktur.*” Bunların açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

Hoşgörü:

Hoşgörü insanların birbirleri olan ilişkilerinde belli farklılıkları kabullenip saygı göstermesi durumudur. Bu farklılıkların kişilerin birbirlerinden farklı toplumlarda veya çevrelerde yetişmeleri ile ilgili olduğu açıktır. Toplumlar arasındaki hoşgörüde bu saygı çerçevesine dayanmaktadır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki Anadolu'nun Türk Yurdu Oluşu konusu içerisinde hoşgörü kavramına şu şekilde yer verilmiştir. “*Kısa süre içinde devletin sınırlarını genişleten Süleyman Şah, toprakları üzerinde yaşayan tüm halklara adil davrandı, kimsenin yaşamına ve inancına müdahale etmedi. 1085'te Antakya'yı kentte yaşayan Hristiyanların yardımıyla fethettikten sonra askerlerine Hristiyan halka iyi davranmalarını onların evlerine girmemelerini emretti. Bizans döneminde dini baskı altında bulunan Ermeni ve Süryaniler Türkiye Selçuklu Devleti idaresinde huzur içinde yaşamaya başladılar.*”⁷²⁴

Kervansaray:

Kervansaray, ticaret için kullanılan yerlerin dışında kervanların güvenliğini ve ihtiyaçlarının karşılayan yapılardır. Ders kitabı içerisinde bu kavram şu şekilde ele alınmıştır: “*Selçuklular, toprakları üzerinden geçen ticaret yolları boyunca kervansaraylar inşa ederek kara ticaretini canlandırmaya ve yol güvenliğini*

⁷²⁴ Evirgen, s.55.

sağlamaya çalıştılar. Kervansaraylarda yolcular üç gün boyunca yeme içme, barınma gibi ihtiyaçlarını ücretsiz karşılayabiliyorlardı.”⁷²⁵

3.Ünite- 2. Konu (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu konusunun program kavramları “değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, islahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “tekrur, hizmet, vergi, ihtiyaç, parlamento, esir, taht, divan, hükümdar, saray, vezir, sancak, kadıdır.” Bunların açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

Tekfur:

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu konusu içerisinde tekrur kavramına şöyle yer verilmiştir. “Bu dönemde Bizans, toprakları üzerindeki otoritesini kaybetmiştir. Şehir ve kasabalar “tekrur” denilen yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Tekfurlar idareleri altındaki halktan ağır vergiler alıyordu. Bu nedenle Bizans topraklarında yaşayan halk yönetimden memnun değildi.”⁷²⁶

Hoşgörü:

Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinin Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu konusu içerisinde hoşgörü huzur ve refah kavramlarına rastlanmıştır. Bu konuda hoşgörü şu şekilde ele alınmıştır. “Orhan Bey fethettiği yerlerde yaşayan halktan isteyenlerin ayrılabilceğini, istemeyenlerin vergilerini ödemek şartıyla inançlarına karışılmadan yaşayabileceklerini bildirdi.”⁷²⁷

Divan:

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu adlı konuda divan kavramına şu şekilde değinilmiştir. “Orhan Bey devlet yönetiminde

⁷²⁵ Evirgen, s.56.

⁷²⁶ Evirgen, s.60.

⁷²⁷ Evirgen, s.61.

kendisine yardımcı olması için bir vezir tayin etti ve devlet işlerinin görüşüldüğü “Divan” teşkilatını kurdu,”⁷²⁸ Osmanlıda son karar padişaha ait olmak üzere danışma olarak görev yapan meclislere yer verilmiştir. Bunlardan biri de divanlardır. Buralarda devlet işleri görüşülürdü fakat son karar yine padişaha aittir.

3.Ünite- 3. Konu (Osmanlı Devleti’nin Yükselişi)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı Devleti’nin Yükselişi konusunun program kavramları “değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “padişah, din ve vicdan hürriyeti, barış, anlaşma, taht, maaş, vergidir.” Bu kavramların konu içerisinde yer alış biçimlerine aşağıda yer verilmiştir.

Din ve Vicdan Hürriyeti:

“29 Mayıs 1453’te tüm askerlerin katılımıyla gerçekleşen saldırıda surlar aşıldı ve İstanbul fethedildi. Öğleye doğru şehre giren II. Mehmet doğruca Ayasofya’ya gitti. Kilisenin içinde korku ile bekleyen Bizanslılara, canlarına ve mallarına asla zarar verilmeyeceğine dair söz verdi ve onlara emniyet içerisinde evlerine gitmelerini söyledi. İstanbul’un fethiyle “Fatih” unvanını alan II. Mehmet, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine inanan halka din ve vicdan hürriyeti tanıyarak Ortodoksları korudu.”⁷²⁹

3.Ünite- 4. Konu (Osmanlı’da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı’ da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü konusunun program kavramları “değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “uzlaş, sosyal adalet,

⁷²⁸ Evirgen, s.62.

⁷²⁹ Evirgen, s.62.

vicdan ve ibadet hürriyeti, yönetim, mahalle, vilayet, imtiyaz, hak ve özgürlüktür.”

Bu kavramların konu içerisinde yer alış biçimlerine aşağıda yer verilmiştir.

Vicdan ve İbadet Hürriyeti:

Vicdan ve ibadet hürriyeti insan haklarının temel kavramlarından birisidir. Bireyler istedikleri dine mensup olup onun ibadetlerini yerine getirebilme özgürlüğüne sahiptir. Bu onların en doğal haklarından birisidir. Türk Tarihinde Yolculuk ünitesi içerisinde ki Osmanlı'da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü konusu içerisinde vicdan ve ibadet hürriyetine Osmanlı Devleti'nin verdiği önem açıklanarak değinilmiştir. *“Gayrimüslimler mecbur olmadıkları halde aralarındaki davaları Osmanlı mahkemelerine taşıyarak Osmanlı adaletine duydukları güveni göstermişlerdir. Çeşitli ülkelerde inançlarından dolayı baskı ve zulüm gören insanlar Osmanlı topraklarına kabul edilmiştir. Vicdan ve ibadet hürriyeti tanınan bu insanlara dinlerini değiştirme konusunda zorlama yapılmamıştır.”*⁷³⁰

Hoşgörü:

Hoşgörü kişiler arasındaki bağı, ilişkileri kuvvetlendiren bir kavramdır. Bu bağ ne kadar güçlü ise kişiler, içinde buldukları gruplar hatta toplumlar bile daha gelişmiş bir ilişkiye sahiptir. Osmanlı'da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü konusun da bu kavrama Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu katkı açıklanmıştır. *“Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından restore edilen Sinan Paşa Camisi'ni ziyareti sırasında konuşan Ban, Prizren'in Osmanlı hoşgörüsünün en iyi örneğini teşkil ettiğini belirterek “Her üç dinin mabetleri yan yana. Ortalarındaki şadırvan bunu doğrulamaktadır.” dedi.”*⁷³¹ Osmanlı'nın içinde barındırdığı milletlere verdiği hoşgörünün önemin iyice anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında *“Hep Birlikte Hoşgörü İçinde Yaşamak”*⁷³² adlı etkinliğe yer verilmiştir. Böylece bu kavramın tek bir ulus için değil tüm toplumlar için önemi kavranmış olacaktır.

⁷³⁰ Evirgen, s.74.

⁷³¹ Evirgen, s.75.

⁷³² Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.44.

3.Ünite- 5. Konu (Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa konusunun program kavramları “değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “kervansaray, tekfur, ihtiyaç, alışveriş, ulaşım, ticaret, meslek, vakıf ve ilçedir.” Bu kavramların konu içerisinde yer alış biçimlerine aşağıda yer verilmiştir.

Kervansaray:

Kervansaraylar Selçuklu Devleti ile birlikte Anadolu’da ortaya çıkan mimari eserlerdir. Bu yapılar ticaret amaçlı kurulan yapılardır. Bunlar hem kervan ticaretinde hem de güvenlikten sorumludur. Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa konusunda kervansaray kavramına şu şekilde değinilmiştir: “11. yüzyıldan itibaren Anadolu; Türk kültür, sanat ve estetik anlayışını yansıtan cami, medrese, han, kervansaray, türbe gibi pek çok eserin inşasıyla Türk yurdu haline geldi. Şehirlerde bilim, sanat ve ekonomi gelişti. Zengin bir kültürel ortam meydana geldi. Türk şehirlerinden biri de Osmanlı'ya başkentlik etmiş olan Bursa'dır.”⁷³³

3.Ünite- 6. Konu (Osmanlı- Avrupa Etkileşimi)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı-Avrupa Etkileşimi konusunun program kavramları “değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “alışveriş, saray, vilayet, tahttır.” Bu kavramlar Osmanlı-Avrupa Etkileşimi konusu içinde incelenmiştir. Fakat cümle içinde kullanılmasından başka bu kavramların her hangi bir özelliğine değinilmemiştir. Bunun için bu kavramların metin içindeki hallerine yer verilmemiştir.

⁷³³ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.76.

3.Ünite- 7. Konu (Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü konusunun program kavramları “*değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “*sosyal devlet, saygı, alışveriştir.*” Bu kavramlar Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü konusu içinde yer alış biçimleri ile incelenmiştir.

Sosyal Devlet:

Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü konusu içerisinde sosyal devlet kavramı direk yer almamıştır. Ancak sosyal devletin görevlerinden bahsedilmiştir. Buna da Osmanlı'nın halkı içi yaptıklarından bahsederek yer verilmiştir. “*Bursa’da hastaların tedavisi için bir kaphıca bulunmaktadır. Burada yolcular için bir zaviye inşa edilmiştir. Gelenler üç gün süre ile yedirilip içirilirlir.*”⁷³⁴

3.Ünite- 8. Konu (Osmanlı Devleti’nde Toplumsal ve Ekonomik Değişim)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Türk Tarihinde Yolculuk ünitesinde yer alan Osmanlı Devleti’nde Toplumsal ve Ekonomik Değişim konusunun program kavramları “*değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güçtür.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “*İhtiyaç, ıslahat, kurum, iletişim aracı, vatandaşı, padişah, anayasa, ihtilal, dilekçedir.*” Bu kavramların Osmanlı Devleti’nde Toplumsal ve Ekonomik Değişim konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

İletişim Araçları:

İletişim, insanın olduğu her yerde vardır. İlk insanlarla birlikte değişik yollarla yapılan iletişim zamanla daha farklı şekiller ile yapılır hale gelmiştir. İletişim araçlarından biri olan gazetenin Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkmasına değinilmiştir.

⁷³⁴ Evirgen, s.84.

“Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda görülen gelişmelerden biri de gazetelerin yayınlanmaya başlamasıdır. 1831’de ilk Türkçe resmi gazete olan Takvim-i Vakayı haftalık olarak yayınlanmaya başladı. Halkı eğitmek ve devlet kararlarını duyurmak amacıyla çıkarılan gazetede iç ve dış haberler, askerlik işleri, bilimler, ilmiye kadrosu atamaları, ticaret ve fiyatlar olmak üzere altı bölüm yer alıyordu.”⁷³⁵

Islahat:

Osmanlı Devleti’nde Toplumsal ve Ekonomik Değişim konusunda ıslahat kavramına şu şekilde yer verilmiştir. “Osmanlı Devleti’nde özellikle 19. yüzyılda eğitim alanında önemli ıslahatlar gerçekleştirildi. Bu ıslahatların öncülüğünü yapan II. Mahmut, yayımladığı emirle çocukların mekteplere gönderilmesini istedi. Böylece İstanbul’da ilköğretim zorunlu hale getirilmeye çalışıldı.”⁷³⁶ Ayrıca öğrencilerin Osmanlı da yapılan ıslahatları daha iyi kavrayabilmesi için öğrenci çalışma kitabında “Değişen Kurumlarıyla Osmanlı” etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinlikte eğitim, ekonomi, ulaşım, askeri, haberleşme ve basın alanlarında yapılan değişimlerin öğrenci tarafından araştırılması istenir.⁷³⁷

Tablo 38. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan “Türk Tarihinde Yolculuk” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Anadolu’nun Türk Yurdu Oluşu	Türkiye Selçuklular döneminde Türklerin siyasal mücadeleleri ve kültürel faaliyetlerinin Anadolu’nun Türkleşme sürecine katkılarını değerlendirir.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	saray, isyan, şehzade, iktidar, vergi, kervansaray, ihtiyaç, buluş, feodalite, hükümdar, sultan ve imparatorluk
Türk Tarihinde	Kültür ve Miras	Osmanlı Devleti’nin	Kanıtlara dayanarak Osmanlı	değer, değişim, devlet, dil, din,	tefkür, hizmet, vergi, ihtiyaç, parlamento,

⁷³⁵ Evirgen, s.90.

⁷³⁶ Evirgen, s.91.

⁷³⁷ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.53.

Yolculuk		Kuruluşu	Devleti'nin siyasi güç olarak ortaya çıkışını etkileyen faktörleri açıklar.	hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	esir, taht, divan, hükümdar, saray, vezir, sancak, kadı
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Osmanlı Devleti'nin Yükselişi	Osmanlı Devleti'nin fetih ve mücadelelerini, Osmanlı'da ticaretin ve denizlerin önemi açısından değerlendirir.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	padişah, din ve vicdan hürriyeti, barış, anlaşma, taht, maaş, vergi
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Osmanlı'da Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Kültürü	Osmanlı toplumunda hoşgörü ve birlikte yaşama fikrinin önemine dayalı kanıtlar gösterir.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	uzlaş, sosyal adalet, vicdan ve ibadet hürriyeti, yönetim, mahalle, vilayet, imtiyaz, hak ve özgürlük
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Osmanlı'nın İlk Başkenti: Bursa	Şehir incelemesi yoluyla, Türk kültür, sanat ve estetik anlayışındaki değişim ve sürekliliğe ilişkin kanıtlar gösterir.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	kervansaray, tekfur, ihtiyaç, alışveriş, ulaşım, ticaret, meslek, vakıf ve ilçe
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Osmanlı- Avrupa Etkileşimi	Osmanlı Avrupa ilişkileri çerçevesinde kültür, sanat ve estetik anlayışındaki etkileşimi fark eder.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	alışveriş, saray, vilayet, taht
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Seyahatnamelerde Osmanlı Kültürü	Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örnekendirir.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	sosyal devlet, saygı, alışveriş
Türk Tarihinde Yolculuk	Kültür ve Miras	Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Ve Ekonomik Değişim	Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur.	değer, değişim, devlet, dil, din, hoşgörü, ıslahat, kurum, kültür, kültürel öge, savaş ve siyasi güç	ihtiyaç, ıslahat, kurum, iletişim aracı, vatandaş, padişah, anayasa, ihtilal, dilekçe

Tablo 38'de 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesi içerisinde sekiz konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinin program kavramları arasında demokrasi ve

insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra sekiz konu içerisinde de program kavramları dışında yer alan demokrasi ve insan hakları kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinin öğrenme alanı kültür ve mirastır.

4.4.4. 4. Ünite: Zaman İçinde Bilim

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Zaman İçinde Bilim” adlı ünite içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konular: “Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler Nasıl Başladı, Geçmişten Günümüze Yazı, Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkılarıdır.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Zaman İçinde Bilim” adlı ünite içerisinde beş kazanım vardır. Beş kazanımdan üçünün konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- İlk uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkılarına örnekler verir.
- 15- 19. yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini fark eder.
- Tarihsel süreçte düşünceyi ifade etme ve bilim özgürlüklerini bilimsel gelişmelerle ilişkilendirir.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Zaman İçinde Bilim” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*zaman ve kronolojiyi algılamadır.*” Doğrudan verilecek olan değer “*bilimselliktir.*” Öğrenme alanı ise “*bilim, teknoloji ve toplumdur.*”

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta üniteye bütün konulara ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramlardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alış şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. Zaman İçinde Bilim ünitesinin kavramları şunlardır:

“Bilim, buluş, çağ, enerji, keşif, laiklik, milat, özgürlük, reform, rönesans, sanayi, sermaye, sosyal bilim teknoloji, uygarlık ve yüzyıldır.” İnsan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar ise; “bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim ve teknolojidir.”

4.Ünite- 1. Konu (Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler Nasıl Başladı?)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Zaman İçinde Bilim ünitesinde yer alan Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler Nasıl Başladı? konusunun program kavramları *“bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim ve teknolojidir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında bir tane insan hakları ve demokrasi kavramına rastlanmıştır. Bu ise; *“ihtiyaçtır.”* Bu kavramların Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler Nasıl Başladı? konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

İhtiyaç:

İhtiyaç, insanın olduğu her yerde bulunan karşılanması gereken durumlardır. İhtiyaçların karşılanması içinse değişik yollara başvurulmuştur. Yeni icatlar yapılmış, buluşlara yer verilmiştir. Bu konu içerisinde de ihtiyaç kavramının bu yönüne vurgu yapılmıştır. *“İlk insanlar, yaşamlarını daha kolay hale getirmek için doğadaki taş ve ağaç parçalarını kullanarak ilk aletleri yaptılar. İnsanlar bu aletleri avlanmak, yiyecekleri parçalamak, ağaç kesmek, kendilerini savunmak gibi amaçlarla kullandılar. Böylece ilk bilimsel ve teknolojik gelişmeler ortaya çıktı. Zaman içinde ihtiyaçların artmasıyla yeni buluşlar gerçekleşti ve teknoloji günümüzdeki seviyesine ulaştı.”*⁷³⁸ Ayrıca bu konu içerisinde teknolojik gelişmeler üzerinde de ihtiyaçların etkili olduğuna değinilmiştir. *“Topun büyük surları yıkabilecek bir savaş aracı haline gelmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşti. Silah olarak kullanılan bu buluş zaman içinde geliştirilerek maden çıkarılması ve yol açılması gibi alanlarda patlayıcı olarak insanlara büyük fayda sağladı. Bu sayede insanlar doğadaki engelleri ortadan kaldırdı, birçok yer yaşamaya uygun hale getirildi. İnsanlar ihtiyaçlarına daha kolay ulaşma imkânı elde*

⁷³⁸ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.96.

ettiler.”⁷³⁹ Konu içerisinde ilk insanların ihtiyaçlarından doğan buluşlara yer verilmiştir. Konu bitiminde öğrencilerin daha iyi anlamaları için öğrenci çalışma kitabında “Buluşlar İnsan Yaşamını Nasıl Kolaylaştırdı?”⁷⁴⁰ etkinliğine yer verilmiştir.

4.Ünite- 2. Konu (Geçmişten Günümüze Yazı)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde bulunan Zaman İçinde Bilim ünitesinde yer alan Geçmişten Günümüze Yazı konusunun program kavramları “*bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim ve teknolojidir.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “*ihtiyaç, anlaşma, duygu, düşünce, siyasi ve askeri güçtür.*” Bu kavramların Geçmişten Günümüze Yazı konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir. Konu içerisinde yer alan bu kavramların farklı bir özelliğine değinilmemiştir. Ayrıca bu kavramlara sadece cümle içerisinde değinilmiştir. Herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bunun için bu kavramların açıklamaları yapılmamıştır.

4.Ünite- 3. Konu (Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde bulunan Zaman İçinde Bilim ünitesinde yer alan Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusunun program kavramları “*bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim ve teknolojidir.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “*saray, hükümdardır.*” Bu kavramların Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Bilimsel Gelişmeler:

Bilim, insanların merak ve bir şeyleri keşfetme duygusundan yola çıkan bir kavramdır. Bilimsel gelişmelerin ortaya çıkıp ilerlemesinde ise insanların ihtiyaç ve

⁷³⁹ Evirgen, s.99.

⁷⁴⁰ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.58.

istekleri karşımıza çıkmaktadır. Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusunda bilimsel gelişme ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir. *“Bilimsel gelişmeler insanlığın ortak mirasıdır. Birçok medeniyet bilim ve teknolojinin gelişmesine katkı sağlamıştır, sağlamaya da devam etmektedir.(...) İslamiyet’in bilime ve araştırmaya yönelik olumlu yaklaşımı sebebiyle Dört Halife Dönemi’nden itibaren başlayan bilimsel çalışmalar Abbasiler ve Büyük Selçuklu Devleti döneminde zirveye ulaşmıştır.”*⁷⁴¹ Ders kitabı içinde Türk İslam uygarlıklarının bilime yapmış oldukları katkıların yer aldığı kısa bilgilere yer verilmiştir. Bu bilimsel çalışmaların kimler tarafından yapıldığı ve topluma yapmış olduğu katkılardan bahsedilmiştir.

4.Ünite- 4. Konu (Avrupa Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Zaman İçinde Bilim ünitesinde yer alan Avrupa Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusunun program kavramları *“bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim ve teknolojidir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; *“özgür düşünce, ceza, sömürge, kral, engizisyon mahkemesi, görüş, demokrasidir.”* Bu kavramların Avrupa Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Özgür Düşünce:

Bireylerin temel hakları mevcuttur. Bu haklardan biriside özgür bir düşünceye sahip olmaktır. Düşüncesini özgürce ifade edebilmesi, fikir beyanında bulunması insanların en doğal haklarından birisidir. Bu kavrama Avrupa Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları konusu içerisinde şu şekilde yer verilmiştir. *“ Orta Çağ’da Türk ve Müslüman bilginler özgür düşünce ortamında bilimsel çalışmalar yaparken aynı dönemde Avrupa’da insanlar düşüncelerini açıkladıkları için cezalandırılıbiliyordu. Kilise yaşamın her alanına müdahale ediyor, kilisenin görüşlerine aykırı hareket edenler ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Ancak 15. yüzyıldan itibaren Avrupa’da düşünce hayatı ve bilimsel çalışmaların önündeki engeller kalkmaya başladı.(...) Rönesans’ın ortaya çıkışında Haçlı Seferleri ile Müslümanlardan öğrenilen*

⁷⁴¹ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.102.

matbaanın geliştirilmesi ile çok sayıda kitabın basılması etkili oldu. Bu sayede bilginin yayılması sağlandı. Yine coğrafi keşifler sonucu öğrenilen bilgiler kilise ve din adamlarına duyulan güveni sarstı ve kilise güç kaybederek özgür düşünce ortamı güçlendi.”⁷⁴²

Rönesans- Reform:

“Orta Çağ’da kilise kendi inancına aykırı düşüncede olanları ölüm ile cezalandırılıyordu. Rönesans sonucu birçok Avrupa ülkesinde bilim, sanat ve edebiyat gelişti. Pek çok sanatçı ve bilim insanı eserler verdi. Düşünce hayatı özgürleşti, deney ve gözleme dayalı bilimsel çalışmalar arttı.”⁷⁴³

“Reform hareketleri sonucu Avrupa’da mezhep birliği parçalandı. Katolik kilisesinin egemen olduğu topraklarda Protestanlık, Kalvenizm, Anglikanizm gibi yeni mezhepler ortaya çıktı. Papa ve din adamları etkilerini ve saygınlıklarını yitirdiler. Eğitim ve öğretim kilisenin elinden alınarak laik eğitim başladı.(...) Reform hareketleri, düşünceyi ifade etme ve bilimsel çalışmalar üzerindeki engellerin kalkmasında önemli yere sahiptir. Günümüzde dünyanın birçok yerinde bilimsel çalışmalar ve düşünce özgürlüğü önünde engeller kalkmış durumdadır. Düşünce ve ifade özgürlüğü demokrasinin başlıca gereklerindedir. Ülkemizde de bilim ve sanat özgürlüğü anayasanın aşağıda yer alan maddesi ile güvence altına alınmıştır. Madde 27- Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.”⁷⁴⁴

Laiklik:

“Aydınlanma Çağı düşünürleri siyaset, toplum, hukuk, gibi alanlarda fikirleriyle dünyayı etkilediler. Avrupa’da sınıf farklılıklarına dayalı toplum yapısına ve krallık yönetimine karşı yapılan eleştiriler demokrasiye ve eşitliğe dayalı

⁷⁴² Evirgen, s.106-107.

⁷⁴³ Evirgen, s.108.

⁷⁴⁴ Evirgen, s.109.

yönetimlerin yolunu açtı. Din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan laiklik anlayış geliştirdi.”⁷⁴⁵

Tablo 39. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında “Zaman İçinde Bilim” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Zaman İçinde Bilim	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler Nasıl Başladı?	İlk bilimsel uygarlıkların ve teknolojik gelişmelere katkılarına örnekler verir.	bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim, teknoloji	ihtiyaç
Zaman İçinde Bilim	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Geçmişten Günümüze Yazı	İlk yazı örneklerinden yola çıkarak yazının kullanım alanlarını ve bilgi aktarımındaki önemini fark eder.	bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim, teknoloji	ihtiyaç, anlaşma, duygu, düşünce, siyasi ve askeri güç
Zaman İçinde Bilim	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Türk İslam Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları	Türk ve İslam devletlerinde bilginlerin bilimsel gelişme sürecine katkılarını değerlendirir.	bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim, teknoloji	saray, hükümdar
Zaman İçinde Bilim	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Avrupa Uygarlığının Bilimsel Birikime Katkıları	Tarihsel süreçte düşüncüyü ifade etme ve bilim özgürlüklerini bilimsel gelişlerle ilişkilendirir.	bilim, buluş, laiklik, özgürlük, reform, rönesans, sosyal bilim, teknoloji	özgür düşünce, ceza, sömürge, kral, engizisyon mahkemesi, görüş, demokrasi

Tablo 39’ da 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Zaman İçinde Bilim” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Zaman İçinde Bilim” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinin program kavramları arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dört konu içerisinde de program kavramları dışında yer alan demokrasi ve insan hakları kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. “Zaman İçinde Bilim” ünitesinin öğrenme alanı bilim, teknoloji ve toplumdur.

⁷⁴⁵ Evirgen, s.111.

4.4.5. 5. Ünite: Ekonomi ve Sosyal Hayat

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” adlı ünite içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bu konular: “Üretimde ve Yönetimde Toprak, Zenginlik Kaynakları, Tarihten Günümüze Üretim Araçları, Vakıf Medeniyeti, Nasıl Meslek Edindiler, Mesleğimi Seçiyorumdur.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” adlı ünite içerisinde altı kazanım vardır. Bu altı kazanımın konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Üretimde ve yönetimde toprağın önemini tarihten örneklerle açıklar.
- Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.
- Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.
- Vakıfların çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rolüne tarihten ve günümüzden örnekler verir.
- Tarih boyunca Türklere meslek edindirme ve meslek ettiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanır.
- Eğitimin meslek edindirme hedefine kavrayarak ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleki tercihlerine yönelik planlama yapar.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*tarihsel empatidir.*” Doğrudan verilecek olan değer “*dürüstlüktür.*” Öğrenme alanı ise “*üretim, dağıtım ve tüketimdir.*”

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta ünite de ki bütün konulara ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu

kavramalardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alış şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. Zaman İçinde Bilim ünitesinin kavramları şunlardır; “bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, ihracat, kaynak, meslek, okyanus, sermaye, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, teknoloji, ticaret, tüketim, tören, ulaşım, üretim, ürün, vakıf, vergi, yönetimidir.” İnsan hakları ve demokrasiyi ilgilendiren kavramlar ise; “bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.”

5.Ünite- 1. Konu (Üretimde ve Yönetimde Toprak)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde yer alan Üretimde ve Yönetimde Toprak konusunun program kavramları “bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “vatan, emek, devlet, yasa, köle, hak, feodalite, imar, Tanzimat Fermanı, ücret, vatandaştır.” Bu kavramların Üretimde ve Yönetimde Toprak konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Ekonomik Faaliyet:

Üretimde ve Yönetimde Toprak konusunda Ekonomik faaliyet kavramına şu şekilde değinilmiştir. “ Yerleşik hayat toprağın işlenmesi ile başlamıştı. Toprağı işleyen insanların refah seviyesi daha yüksekti ve medeniyet olarak daha gelişmişti.”⁷⁴⁶ Ekonomik faaliyet alanlarının işlendiği konuda tarım üzerinde fazla durulmuştur. Özellikle tarıma destek veren kurumlar işlenmiştir. Bu konunun daha iyi anlaşılması için öğrenci çalışma kitabında “Tarıma Destek Veren Kurum ve Kuruluşlar”⁷⁴⁷ etkinliğine yer verilmiştir.

⁷⁴⁶ Evirgen, s.116.

⁷⁴⁷ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.69.

Yasa:

Toplum düzeninin sağlanması için yasalara ihtiyaç vardır. Bu yasalar geçmişten günümüze kadar gelen ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişime uğrayan kuralları barındırır. Üretimde ve Yönetimde Toprak konusu içerisinde yasa kavramı şu şekilde ele alınmıştır: *“İlk Çağ’dan itibaren toprağın işlenmesi hem işleyenler hem de yönetenler açısından önemli oldu. Tarihin en eski yasalarından olan Hammurabi Kanunlarında bunu görebiliriz. Eğer bir kişi işlemek üzere bir tarlayı teslim alır ve o tarladan hiçbir mahsul elde edemezse bu onun tarlada çalışmadığını ispatlar ve bu kişi komşusunun yetiştirdiği kadar tahılı tarla sahibine teslim etmelidir.”*⁷⁴⁸

Feodalite:

*“Orta Çağ Avrupası’nda toprağın işletilmesi ve yönetimi senyör adı verilen soylular tarafından yürütülüyordu. Senyörler, büyük sermaye ve toprak sahipleriydi.(...) Kendilerine ayırdıkları küçük çiftlik dışındaki topraklarının büyük çoğunluğunu bu topraklara yerleştirilmiş kölelere ve karışık zamanlarında kendilerine sığınan kişilere veriyorlardı.(...)Senyörün her türlü işini yapıyorlar ve ona vergi ödüyorlardı. Senyör ise onların tüm haklarını koruyor ve güvenliklerini sağlıyordu. Bu dönemde senyör devlete ait olması gereken haklara sahip olduğundan bir tür kral gibiydi.”*⁷⁴⁹

Hak:

Üretimde ve Yönetimde Toprak konusu içerisinde hak kavramına yer verilmiştir. Hak kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Bu konu içerisinde bu kavramdan mülkiyet hakkı olarak bahsedilmiştir. Mülkiyet hakkı kavramına şöyle yer verilmiştir. *“Osmanlı Devletinde toprakların mülkiyet hakkı büyük ölçüde devletindir. Devlet bu topraklardan elde ettiği gelirlerini miktarlarına göre üçe ayırarak devlete yararı dokunan asker ya da devlet görevlilerine verirdi. Onlarda karşılık olarak devlete hizmet ederlerdi.(...) İyi işlediği zamanlarda devlete büyük*

⁷⁴⁸ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.117.

⁷⁴⁹ Evirgen, s.117.

yararlılıklar sağlayan tımar sistemi sonraları bozulmuş; iyi işlemediği için ekonomiye, sosyal yapıya ve ordu teşkilatına zarar vermeye başlamıştı. Bu nedenle 1839’da yayımlanan Tanzimat Fermanı ile tamamen ortadan kaldırıldı.”⁷⁵⁰

5.Ünite- 2. Konu (Zenginlik Kaynakları)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde yer alan Zenginlik Kaynakları konusunun program kavramları “*bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “*imparator, kral, savaştır.*” Bu kavramların Ekonomik ve Sosyal Hayat konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir. Ancak konuda geçen insan hakları ve demokrasi kavramları özellikle işlenmemiştir. Sadece cümle içerisinde kelime olarak yer verilmiştir. Bunun için bu kavramların açıklamaları yapılmamıştır.

5.Ünite- 3. Konu (Tarihten Günümüze Üretim Araçları)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde yer alan Tarihten Günümüze Üretim Araçları konusunun program kavramları “*bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.*” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “*ihtiyaç, belediye, sömürge, çevre kirliliği, sendikadır.*” Bu kavramların Ekonomik ve Sosyal Hayat konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

İhtiyaç:

Tarihten Günümüze Üretim Araçları konusu içerisinde ihtiyaç kavramına yer verilmiştir. Bu kavram şu şekilde ele alınmıştır. “*Temel ihtiyaçlarımızı karşılamak için yeni araçlar yaptık.(...) Araç gereçler yaparken estetik kaygımızı da ön plana çıkarttık. Artık geçmişe nazaran daha rahat ve konforlu yaşamaya başladık.*”⁷⁵¹

⁷⁵⁰ Evirgen, s.118.

⁷⁵¹ Evirgen, s.125.

İnsanlar ihtiyaçlarını daha rahat karşılamak için bir şeyler yaparlar. Buda onların en doğal hakkıdır. Fakat bu gelişmeler bazen büyük sıkıntılara yol açabilir. *“Günümüzde üretim teknolojisindeki gelişmeler sanayileşmiş ülkelerin ekonomisini zenginleştirdi, sosyal yapısını güçlendirdi. Ekonomisi gelişmiş ülkeler bilime, eğlenceye, sanata ve kültürel etkinliklere daha fazla zaman ayırırken ekonomisi gelişmemiş ülkeler temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma geldi. Bu da adaletsiz gelir dağılımına neden oldu.”*⁷⁵²

Sömürge:

Sömürge insan haklarına aykırı bir kavramdır. Bu kavrama Tarihten Günümüze Üretim Araçları konusu içerisinde şu şekilde değinilmiştir. *“Sanayileşmeye öncülük eden ülkeler zenginleşti. Ancak bu ülkeler daha fazla ham maddeye ihtiyaç duydular. Bu durum başka ülkelerin kaynaklarını sömürmelerine neden oldu. Hızlı ve plansız büyüyen şehirlerde alt yapı, çevre kirliliği gibi sorunlar yaşandı. İşçi sınıfı adı verilen yeni bir sınıf doğdu. Bu sınıf içerisindeki kadın ve çocuklar ucuza çalıştırıldı. İşçi sorunları ile ilgilenen ve onların haklarını koruyan sendikalar ortaya çıktı.”*⁷⁵³

5.Ünite- 4. Konu (Vakıf Medeniyeti)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde bulunan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde ki Vakıf Medeniyeti konusunun program kavramları *“bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: *“yardımlaşma, dayanışma, padişah, dernektir.”* Bu kavramların Ekonomik ve Sosyal Hayat konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Vakıf:

“Türk-İslam kültüründe vakıflar önemli yer tutar. Bunun temelinde insandaki yardımlaşma, dayanışma, bir arada yaşama, mutlu olma ve mutluluğu paylaşma gibi duygular vardır. Bir de bunlara dinin gereği olan hayır işleme ve sonucunda sevap

⁷⁵² Evirgen, s.127.

⁷⁵³ Evirgen, s.126.

*kazanma duygusu eklenmiştir. Böylece Türk- İslam toplumu tam anlamıyla bir vakıf medeniyeti kurmuştur. Osmanlı Devleti'nde bir insanın ihtiyaç duyabileceği her alanda vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar sayesinde toplumsal sorunlara çözüm aranmış, sosyal ve kültürel faaliyetler yapılmış, eğitim ve dini hizmetlere büyük önem verilmiş, şehirlerin imarı, çeşme, han, hamam, köprü, kervansaray vb. gibi ihtiyaçlar karşılamıştır.*⁷⁵⁴

Sivil Toplum Kuruluşları:

Vakıf Medeniyeti, konusunda vakıfların yapmış oldukları faaliyetler ve bu faaliyetlerin amaçları anlatılmıştır. Vakıflar ile aynı amaca hizmet eden kuruluş ve derneklere de değinilmiştir. *“Vakıflar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de yardımlaşma ve dayanışma faaliyetini yürütmeye devam etmekte ve insanın ihtiyaç duyacağı her alanda faaliyet göstermektedir. Günümüz insanı da geçmişte olduğu gibi huzurlu bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları kurulmuştur.*⁷⁵⁵

5.Ünite- 5. Konu (Nasıl Meslek Edindiler?)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde ki Nasıl Meslek Edindiler? konusunun program kavramları *“bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; *“ihtiyaç, kurum, sadrazam, ahi teşkilatıdır.”* Bu kavramların Nasıl Meslek Edindiler konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Ahi Teşkilatı:

Nasıl Meslek Edindiler? konusu içerisinde Osmanlı döneminde yer alan meslek gruplarının nasıl bir eğitim aldığına değinilmiştir. Kişilerin meslek sahibi olmalarında etkili olan bir yerde ahi teşkilatıdır. Bu teşkilat konu içerisinde şu şekilde anlatılmıştır. *“Türkiye Selçukluları döneminde yaşamış olan Ahi Evran'ın*

⁷⁵⁴ Evirgen, s.128.

⁷⁵⁵ Evirgen, s.131.

temellerini attığı Ahilikte genel olarak iyi insan olmak hedeflenmiştir.(...) Ahi teşkilatı kaliteli mal üretilmesinde, üretici ve tüketici haklarının korunmasında, mesleki dayanışmada etkili olmuştur. Lonca, devlet ile esnaf arasındaki ilişkiyi sağlamış, devletin belirlediği vergilerin toplanmasında, fiyatların kontrol edilmesinde, tüketici haklarının korunmasında meslek eğitiminde üzerine düşen görevleri yapmıştır.”⁷⁵⁶

5.Ünite- 6. Konu (Mesleğimi Seçiyorum)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesinde ki Mesleğimi Seçiyorum konusunun program kavramları “bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetimidir.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “bakanlık, düşüncedir.” Bu kavramların Mesleğimi Seçiyorum konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Bakanlık:

Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesi içinde yer alan Mesleğimi seçiyorum konusunda bakanlık kavramı yer almıştır. Bu kavram yönetimle ilgili olduğu için konumuz dâhilinde yer alır. Konu içerisinde ise şu şekilde yer verilmiştir. “*Milli Eğitim Bakanlığı amaçlarından bir de Türk milletinin bütün fertlerini ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamaktır.*”⁷⁵⁷

⁷⁵⁶ Evirgen, s.135.

⁷⁵⁷ Evirgen, s.138.

Tablo 40. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında “Ekonomi ve Sosyal Hayat” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Üretimde ve Yönetimde Toprak	Üretimde ve yönetimde toprağın önemini tarihten örneklerle açıklar.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	vatan, emek, devlet, yasa, köle, hak, feodalite, imar, tanzimat fermanı, ücret, vatandaş
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Zenginlik Kaynakları	Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	imparator, kral, savaş
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Tarihten Günümüze Üretim Araçları	Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	ihtiyaç, belediye, sömürge, çevre kirliliği
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Vakıf Medeniyeti	Vakıfların Çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rolüne tarihten ve günümüzden örnekler verir.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	yardımlaşma, dayanışma, padişah, dernek
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Nasıl Meslek Edindiler	Tarih boyunca Türklerde meslek edindirme ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanıır.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	ihtiyaç, kurum, sadrazam, ahi teşkilatı
Ekonomi ve Sosyal Hayat	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Mesleğimi Seçiyorum	Eğitimin meslek edindirme hedefini kavrayarak ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleki tercihlerine yönelik planlama yapar.	bütçe, ekonomi, ekonomik faaliyet, girişimci, meslek, sivil toplum kuruluşu, sorumluluk, tüketim, vakıf, vergi, yönetim	bakanlık, düşünce

Tablo 40’da 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesi içerisinde altı konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinin program kavramları arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dört konu

içerisinde de program kavramları dışında yer alan demokrasi ve insan hakları kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinin öğrenme alanı üretim, dağıtım ve tüketimdir.

4.4.6. 6. Ünite: Yaşayan Demokrasi

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşayan Demokrasi” adlı ünite içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konular: “Türklerde Yönetim ve Egemenlik, Anayasadan Gelen Güç, Yönetimin Gücü, Yönetime Etki Eden Güçler, Okulda Demokrasidir.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşayan Demokrasi” adlı ünite içerisinde beş kazanım vardır. Bu altı kazanımın konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder.
- Anayasamızın 2. Maddesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin nitelikleri ile ilgili uygulamalara toplum hayatından örnekler verir.
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yönetim yapısı yasama, yürütme ve yargı kavramları çerçevesinde analiz eder.
- Siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin, gündemi ve yönetimin karar alma süreçlerini ne şekilde etkilediğini örnekler üzerinden tartışır.
- İçinde bulunduğu eğitsel ve sosyal faaliyetlerde işleyen süreçleri demokrasinin ilkeleri açısından analiz eder.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Yaşayan Demokrasi” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*karar vermedir.*” Doğrudan verilecek olan değer “*adil olmadır.*” Öğrenme alanı ise “*güç, yönetim ve toplumdur.*”

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her

konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta üniteye bütün konulara ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramalardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alış şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. Yaşayan Demokrasi ünitesinin kavramları şunlardır: “Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir”. Bu kavramların Yaşayan Demokrasi ünitesi içerisinde yer alış şekilleri incelendiğinde hepsinin konumuzla ilgili olduğu tespit edilmiştir.

6.Ünite- 1. Konu (Türklerde Yönetim ve Egemenlik)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Yaşayan Demokrasi ünitesinde ki Türklerde Yönetim ve Egemenlik konusunun program kavramları: “Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “Kut, kurultay, hükümdar, meclis, divan, töre, reform, nazırlık, Tanzimat Fermanıdır.” Bu kavramların Yaşayan Demokrasi konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Kut:

Yaşayan Demokrasi ünitesi içerisinde kut kavramı şu şekilde ele alınmıştır. “Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinde hükümdarlara “kağan”, “han”, veya “hakan” unvanı verilirdi. Ülke bu hükümdarların ve ailesinin ortak malıydı. Hükümdarlar yönetme ve egemenlik hakkını Tanrı’dan aldıklarına inanılırdı. Bu duruma “kut alma” denirdi. Hükümdarların ailesindeki erkek çocuklar da bu haklara sahipti. Bu nedenle hükümdar öldüğü zaman ülke hanedan denilen

hükümdar ailesinin erkek çocukları arasında paylaşıldı. Bu yüzden taht kavgaları yaşanırđı."⁷⁵⁸

Kurultay:

Türklerde Yönetim ve Egemenlik konusu içerisinde ilk Türk devletlerinde yönetim sistemi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yönetim sistemi içerisinde yer alan kavramlardan birisi de kurultaydır. Kurultay, konu içerisinde şöyle anlatılmıştır. *"Ülkenin yönetiminde askeri, siyasi ve ekonomik kararlar "kurultay" adı verilen mecliste alınırđı. Kurultaya hükümdar, hükümdarın eşi ve devletin ileri gelenleri katılırđı. Burada alınan kararlarda son söz hükümdarındı. Hükümdarın amacı Orhun Yazıtlarında belirtildiği üzere milletin refahı, mutluluğu, birlik ve beraberliği için gece gündüz çalışmaktı.*"⁷⁵⁹

Saltanat:

Türklerde Yönetim ve Egemenlik konusu içerisinde saltanat kavramı şu şekilde açıklanmıştır. *"Ülke toprakları yine sultan/padişah adı verilen yöneticilerin ve ailesinin ortak malıydı. Hükümdar öldükten sonra ailenin erkek üyelerinden biri tahta geçerdi. Buna "saltanat" adı verilmiştir.*"⁷⁶⁰

Tanzimat Fermanı:

Türklerde Yönetim ve Egemenlik konusunda Tanzimat Fermanına yer verilmiştir. Bu konudan önceki konularda da bu fermana değinilmiştir. Fakat burada Tanzimat Fermanı ile ilgili daha geniş bilgilere yer verilmiştir. *"Tanzimat Fermanı, 1839 yılında ilan edildi. Bu ferman ile anayasal düzüne geçişte önemli bir adım atıldı. Padişah kendi gücünün üstünde bir güç olarak kanunları kabul etti. Vatandaşlık görevleri ile temel insan haklarına yer verildi.*"⁷⁶¹

⁷⁵⁸ Evirgen, s.144.

⁷⁵⁹ Evirgen, s.144.

⁷⁶⁰ Evirgen, s.144.

⁷⁶¹ Evirgen, s.145.

Cumhuriyet:

Türk devletlerinin yönetim anlayışlarındaki değişimden bahseden konuda son olarak cumhuriyet kavramı ele alınmıştır. Türlerde Yönetim ve Egemenlik konusunda cumhuriyete şu şekilde yer verilmiştir. *“Yönetim ve egemenlik, anlayışı hepimizin bildiği gibi bugünkü cumhuriyet oldu. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile egemenliğin kaynağı millet olduğu belirtildi. 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni Türk devletinin yönetim şekli belirlendi. Daha sonra yasama, yürütme ve yargı güçleri 1924 Anayasası ile birlikte bağımsız hale getirilerek demokratik bir yönetimin temelleri atıldı.”*⁷⁶² İlk Türk devletlerinden Türkiye Cumhuriyetine kadar geçen Türk devletlerinin yönetim anlayışı konu içerisinde anlatılmıştır. Konunun daha iyi pekişmesi için öğrenci çalışma kitabında *“Kurultaydan Cumhuriyete Yönetim”*⁷⁶³ etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinlik ile öğrencinin ilk Türk devletlerinde ki yönetim anlayışı ile Türkiye Cumhuriyetindeki yönetim anlayışını karşılaştırıp hangisinin daha demokratik ilkelere sahip olduğunu öğrenmesi amaçlanmıştır.

6.Ünite- 2. Konu (Anayasadan Gelen Güç)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Yaşayan Demokrasi ünitesindeki Türklere Yönetim ve Egemenlik konusunun program kavramları: *“Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; *“teokrasi, oy, adalet vakıftır.”* Bu kavramların Yaşayan Demokrasi konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

⁷⁶² Evirgen, s.145.

⁷⁶³ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.85.

Anayasa:

“Demokratik yönetimlerde olmazsa olmazlardan biri hukuktur. Hukukun temelini ise anayasa oluşturur. Anayasa, bir devletin dayandığı esasları gösteren temel kanundur. Bu temel kanun bütün kanunların üstündedir. Bu nedenle hiçbir kanun anayasanın önüne geçemez ve anayasaya aykırı olamaz. Anayasa da demokratik ilkeleri benimsemiş, insan haklarına ve özgürlüklere değer veren bir devletin ihtiyaç duyduğu uygulama ve düzenlemelere yer verilmiştir. Ülkemizde cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1924, 1961 ve en son 1982 Anayasası yapılmıştır. Bu anayasada devletin yönetim şekli, yasama, yürütme ve yargı ile ilgili düzenlemeler, vatandaşların temel hak ve ödevleri, devletin temel amaçları, görevleri ve daha başka birçok bölüm vardır.”⁷⁶⁴ Anayasa bir ülkedeki en temel kanun olarak karşımıza çıkar. Öğrencilerinde bunu daha iyi anlamaları için öğrenci çalışma kitabında “Anayasa’da Devletin Görevleri”⁷⁶⁵ adlı bir etkinliğe yer verilmiştir. Devletin görevleri dahi anayasa ile belirlenir. Devlet halkı için en iyi ve refah ortamı sağlamak ile yükümlüdür.

Egemenlik:

Anayasadan Gelen Güç konusunda egemenlik kavramı geniş boyutları ile ele alınmıştır. Şöyle ki: *“Demokrasinin en önemli ilkelerinden biri olan egemenliğin halka ait olması TBMM’de ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde belirli aralıklarla yapılan tüm seçimlerde 18 yaşını dolduran vatandaşlar seçmen olarak oy kullanırlar. 25 yaşını dolduranlar ise bir siyasi partiden milletvekili adayı olarak ya da bağımsız olarak seçimlere girebilirler. Seçtikleri takdirde TBMM’ de ülkenin yararına çalışırlar. Yasa çıkarma faaliyetinde bulunurlar. Milletın vekili olarak duygu ve düşüncelerini özgürce açıklarlar. Vatandaşların sorunlarını gündeme getirirler.”⁷⁶⁶*

⁷⁶⁴ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.146.

⁷⁶⁵ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.86.

⁷⁶⁶ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.147.

6.Ünite- 3. Konu (Yönetimin Gücü)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Yaşayan Demokrasi ünitesinde yer alan Yönetimin Gücü konusunun program kavramları: “Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “kurum, görüş, oylama, kamuoyu mahkemedir.” Bu kavramların Yönetimin Gücü konusu içinde yer alışı biçimleri incelenmiştir.

Yasama- Yürütme – Yargı Yetkisi:

“Devletimizin daha huzurlu ve mutlu bir ülke olması için vatandaştan yukarıdaki görev ve sorumlulukları beklemektedir. Aynı zamanda Anayasa ile kendisine görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Bu görev ve sorumlulukları ise birbirinden bağımsız olan üç ayrı unsuru ile yerine getirmektedir. Madde 7- Yasama yetkisi Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez. Madde 8- Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa’ya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. Madde 9- Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.”⁷⁶⁷ Devlet halkına hizmet etmekle görevlidir. Yönetimin Gücü konusunda bu durum açıklanmıştır. Devletin yasama, yürütme ve yargı görevlerini halkı adına kullanması gerektiği açıklanmıştır. Öğrenci çalışma kitabında ise “Görsellerle Devletimizin Görevleri”⁷⁶⁸ etkinliğine yer verilmiştir. Konu daha iyi pekiştirilmiştir.

Mahkeme:

Anayasaya göre yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerin elindedir. Mahkemeler görevlerini yerine getirirken adil olma ilkesini benimsemelidirler. Yönetimin Gücü konusunda mahkemeler şöyle ele alınmıştır.

⁷⁶⁷ Evirgen, s.150.

⁷⁶⁸ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.87.

“Yerel ve yüksek mahkemeler şeklinde teşkilatlanmış olan yargı gücünde bir üst mahkeme yerel mahkemenin yargılamasını denetleyebilir, verdiği kararı bozabilir. Uyuşmazlıkları adil bir şekilde çözüme kavuşturur.(...) Ülkemiz mahkemelerinde hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini düşünen vatandaşlarımızın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilir.”⁷⁶⁹

6.Ünite- 4. Konu (Yönetime Etki Eden Güçler)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Yaşayan Demokrasi ünitesinde ki Yönetime Etki Eden Güçler konusunun program kavramları: *“Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; *“çoğulcu demokrasi, birey, medya, siyasi partiler, medya, miting, protesto, sendika, iktidar, muhalefet ve meslektir.”* Bu kavramların Yönetime Etki Eden Güçler konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Yönetim:

Yönetim kavramı bu konu içerisinde şu şekilde yer almıştır. *“Yönetime Etki Eden Güçlerin yer aldığı diyagrama yer verilmiştir. Bu diyagramda yönetimi birey, medya, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler etkilemektedir. Bireyler seçme ve seçilme haklarını kullanarak yönetime etki ederler. Medya, iletişim araçlarını kullanarak kamuoyu oluşturur. Sivil toplum kuruluşları, gönüllü bireylerce oluşturulan vakıf, dernek, sendika gibi kuruluşlar yönetimin karar alma süreçlerine doğrudan etkiler. Siyasi partiler ise temsilcileri ile TBMM’de yönetimin karar alma süreçlerini etkiler.”⁷⁷⁰*

⁷⁶⁹ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.153.

⁷⁷⁰ Evirgen, s.154.

Siyasi Parti:

Siyasi partilerin kuruluş şekli anayasada yer almaktadır. “Madde 68- Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir. Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partiler, ülkemizi yönetmek isteyen kişilerden oluşan demokratik siyasi kuruluşlardır. Siyasi partiler kuruluş amaçlarına uygun siyaset yaparlar. Yaptıkları siyaset kamuoyunca desteklenirse siyasi güç elde ederler ve bu siyasi güç onları seçimde iktidar partisi olmaya kadar taşıyabilir. Eğer yapmış olduğu siyaset ile kamuoyundan gerekli oyu alamazlarsa muhalefet partisi olarak kalırlar. Muhalefet partileri ülke yönetiminde eleştirel bakış açısı ile destek verir.”⁷⁷¹

6.Ünite- 5. Konu (Okulda Demokrasi)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Yaşayan Demokrasi ünitesinde yer alan Okulda Demokrasi konusunun program kavramları: “Anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatanadaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütmedir.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; “kulüp, katılım, üyedir.” Bu kavramların Okulda Demokrasi konusu içinde yer alışı biçimleri incelenmiştir.

Kulüp:

Okulda demokrasi konusu içerisinde kulüp kavramı göze çarpmaktadır. Bu kavram “bu kulüplerin amacı siz öğrencilerin öğrenimleri boyunca bilimsel, sanatsal, sosyal ve sportif alanlarda okul içi ve okul dışı etkinliklerde bulunmalarını sağlamaktır. Bu kulüplerden konumuz ile ilgili olanlar bilinçli tüketici kulübü, demokrasi, insan hakları ve yurttaşlık kulübüdür. Kulüplerin mutlaka demokratik

⁷⁷¹ Evirgen, s.157.

ilkelere göre kurulması gerekir”⁷⁷² şeklinde ele alınmıştır. Okullarda demokrasinin kulüp kavramı ile öğrenciye aktarıldığını görüyoruz. Kurulan kulüplerde en önemli kavramın adalet ve demokrasiye uygunluk ilkeleri karşımıza çıkar. Öğrenci çalışma kitabında da “Kulübünde Adalet”⁷⁷³ etkinliği ile öğrencilerin bu konuyu daha iyi kavramaları amaçlanmıştır.

Tablo 41. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında “Yaşayan Demokrasi” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	Türklerde Yönetim ve Egemenlik	Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder.	anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütme	kut, kurultay, hükümdar, meclis, divan, töre, reform, nazırlık, tanzimat fermanı
Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	Anayasadan Gelen Güç	Anayasa'mızın 2. Maddesinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin nitelikleri ile ilgili uygulamalara toplum hayatından örnekler verir.	anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütme	teokrasi, oy, adalet vakıf
Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	Yönetimin Gücü	Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim	anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil,	kurum, görüş, oylama, kamuoyu mahkeme

⁷⁷² Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.92.

			yapısını yasama, yürütme ve yargı kavramları çerçevesinde analiz eder.	din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütme	
Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	Yönetime Etki Eden Güçler	Siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, medyanın ve bireylerin, gündemi ve yönetimin karar alma süreçlerini ne şekilde etkilediğini örnekler üzerinden tartışır.	anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütme	çoğulcu demokrasi, birey, medya, siyasi partiler, medya, miting, protesto, sendika, iktidar, muhalefet ve meslek
Yaşayan Demokrasi	Güç, Yönetim ve Toplum	Okulda Demokrasi	İçinde bulunduğu eğitsel ve sosyal faaliyetlerde işeyen süreçleri demokrasinin ilkeleri açısından analiz eder.	anayasa, bağımsızlık, cumhuriyet, dayanışma, demokrasi, devlet, dil, din, egemenlik, hak, kamuoyu, katılım, kurultay, kut, laiklik, meşruiyet, millet, milli egemenlik, milli kültür, monarşi, oligarşi, özgürlük, saltanat, seçim, sivil toplum kuruluşu, siyaset, vatandaş, yargı, yasa, yasama, yönetim ve yürütme	kulüp, katılım, üye

Tablo 41’de 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Yaşayan Demokrasi” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Yaşayan Demokrasi” ünitesi içerisinde beş konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinin program kavramları arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu beş konu içerisinde program kavramları dışında yer alan demokrasi ve insan hakları kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. “Yaşayan Demokrasi” ünitesinin öğrenme alanı güç, yönetim ve toplumdur.

4.4.7. 7. Ünite: Ülkeler Arası Köprüler

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkeler Arası Köprüler” adlı ünite içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konular: “I. Dünya Savaşı, Dünya Alarm Veriyor, Küresel Sorunlara Bireysel Çözüm, Ortak Mirasın Nöbetçileridir.” Bu konuların kazanım, değer, beceri, öğrenme alanı ve ilişkilendirildikleri ara disiplinlerle olan bağlantıları konu dışına çıkılmadan açıklanmıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkeler Arası Köprüler” adlı ünite içerisinde dört kazanım vardır. Bu kazanımların konumuz ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu kazanımlar şunlardır:

- 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı'nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir.
- Küresel sorunlarla uluslararası kuruluşların kuruluş amaçlarını ilişkilendirir.
- Küresel sorunların çözümlerinin yaşama geçirilmesinde kişisel sorumluluğunu fark eder.
- Düşünce, sanat ve edebiyat ürünlerinin, doğal varlıkların ve tarihi çevrelerin ortak miras ögesi olarak yaşatılmasında insanlığın sorumluluğunun farkına varır.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde doğrudan verilecek olan beceri “*kalıp yargıları fark etmedir.*” Doğrudan verilecek olan değer “*barıştır.*” Öğrenme alanı ise “*küresel bağlantılardır.*”

Sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde 7. sınıf kitabının diğer kitaplardan farklı bir düzen ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. 4. 5. ve 6. sınıflarda program kavramları her konunun başında yer alırken 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında her konu başlığında program kavramına yer verilmemiştir. Bu kitapta ünite bütününe ait ortak bir program kavramı tablosuna yer verilmiştir. Bunun için bu kavramlardan insan hakları ve demokrasi ile ilgili olanların metin içerisinde yer alışı şekline değindikten sonra konu içerisinde yer alan diğer insan hakları ve demokrasi kavramlarına da yer vereceğiz. Ülkeler Arası Köprüler ünitesinin kavramları şunlardır; “*barış, çevre, çevre kirliliği, dayanışma, doğal ortam, ekvator, emek, genelleme, israf, kurum, kutup, küresel sorun, ortak miras, sanat, sorumluluk ve*

tasarruftur.” Bu kavramların Ülkeler Arası Köprüler ünitesi içerisinde yer alış şekilleri incelendiğinde bazılarının konumuzla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; *“barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruftur.”*

7.Ünite- 1. Konu (I. Dünya Savaşı)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ülkeler Arası Köprüler ünitesinde yer alan I. Dünya Savaşı konusunun program kavramları: *“barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruftur.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: *“ihtiyaç, sömürge, imparatorluk, Fransız İhtilali, meşruiyet, hak, halife, vatan, bağımsızlık, cemiyettir.”* Bu kavramların I. Dünya Savaşı konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Sömürgecilik:

I. Dünya Savaşının neden ve sonuçlarının anlatıldığı konuda sömürgecilik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram *“sanayileşen Avrupa ülkeleri fabrikaların ihtiyacı olan ham maddeyi temin etmek ve üretilen malları satmak için sömürge ve pazar arayışına girdiler. Başta Afrika olmak üzere dünyanın pek çok yeri Avrupalı devletlerin sömürgesi ve açık pazarı haline geldi”*⁷⁷⁴ şeklinde ele alınmıştır.

Meşruiyet:

Meşruiyet kavramı şu şekilde ele alınmıştır. *“Azınlıkları devlete bağlamak ve devleti siyasi bakımdan güçlendirmek için mutlakıyetten meşruiyet yönetimine geçildi. Böylece ülke sınırları içindeki tüm milletler yönetimde temsil edilmeye başladı, Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle vatandaşların hakları devlet güvencesi altına alındı.”*⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, s.164.

⁷⁷⁵ Evirgen, s.165.

Cemiyet:

I. Dünya Savaşı konusu içerisinde savaşın neden ve sonuçlarına değinilmiştir. Savaşın sonuçlarından biri de tüm dünyayı ilgilendiren Milletler Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Bu konu içerisinde cemiyet kavramı bu şekilde ele alınmıştır. *“19. yüzyılda dünya barışının korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla uluslararası bir teşkilatın kurulması düşünülmüştür. Wilson Prensiplerinde belirtildiği gibi savaş sonrasında 1920’de, asil üyelerini I. Dünya Savaşı’nda galip gelen devletlerin oluşturduğu Milletler Cemiyeti kuruldu. Savaşta tarafsız kalmış ülkelerde asil üyeler arasına alındı. Türkiye, uluslararası barışa katkı sağlamak amacıyla Milletler Cemiyeti’nin daveti üzerine 1932’de cemiyete üye oldu.”*⁷⁷⁶

7.Ünite- 2. Konu (Dünya Alarm Veriyor)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ülkeler Arası Köprüler ünitesinde ki Dünya Alarm Veriyor konusunun program kavramları; *“barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruftur.”* Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise; *“örgüttür.”* Bu kavramların Dünya Alarm Veriyor konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Küresel Sorun:

Dünya Alarm Veriyor konusunda küresel sorun kavramı şöyle anlatılmıştır. *“İnsanlar tarafından yapılan yanlışlar sonucu doğal ortam ve ekolojik denge bozulmuştur. Bu durum zamanla sadece birkaç ülkenin sorunu değil bütün dünya ülkelerinin sorunu olmaya yani küresel bir sorun olmaya başlamıştır. Artık dünyada açlık, su ve doğal kaynakların azalması ve kirlenmesi, küresel bir ısınma, hava kirliliği gibi birçok sorun acil çözüm beklemeye başlamıştır.”*⁷⁷⁷

Herkes sağlıklı, temiz bir çevrede yaşamayı hak eder. Hatta bu durum anayasa ile koruma altına alınmıştır. *“Madde 56- Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede*

⁷⁷⁶ Evirgen, s.173.

⁷⁷⁷ Evirgen, s.174.

yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.”⁷⁷⁸

Örgüt:

“Küresel sorunlara önlem ve çözümlerinde küresel olması gerekiyor. Bu sorunları çözmek amacıyla kurulan uluslararası kurum ve kuruluşlar var. Bunların başında Birleşmiş Milletler ve ona bağlı kuruluşlar gelmektedir. Bu uluslararası örgütlerin bazıları şunlardır: Unicef, Unesco, Who, Imf, Fao Ve Ilo dur.”⁷⁷⁹ Küresel sorunlar ile baş etmek için bazı kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir. Bu kurum ve kuruluşların hangi alanda hizmet verdiğini iyice kavramak için “Hepimizin Dünyası”⁷⁸⁰ etkinliğine yer verilmiştir. Burada eğitim, sağlık, hukuk, çevre gibi uluslararası sorunların hangi yollarla çözüme kavuşturulduğu bir etkinlik yapılması istenir.

7.Ünite- 3. Konu (Küresel Sorunlara Bireysel Çözüm)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ülkeler Arası Köprüler ünitesinde ki Küresel Sorunlara Bireysel Çözüm konusunun program kavramları; “barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruftur.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: “birey, belediyedir.” Bu konu içerisinde geçen insan hakları ve demokrasi kavramları daha önceki konularda daha detaylı yer almıştır. Bu konuda sadece cümle içerisinde yer verilmişti. Herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunun için bu kavramların konu içerisinde yer alış şekillerine yer verilmemiştir.

7.Ünite- 4. Konu (Ortak Mirasın Nöbetçileri)

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yer alan Ülkeler Arası Köprüler ünitesinde ki Dünya Alarm Veriyor konusunun program kavramları; “barış, çevre

⁷⁷⁸ Evirgen, s.176.

⁷⁷⁹ Evirgen, s.176.

⁷⁸⁰ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.101.

kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruftur.” Konu içerisinde bu kavramlar dışında insan hakları ve demokrasi kavramlarına rastlanmıştır. Bunlar ise: *“etkileşim, rönesans, reform, hümanizm, özgürlük, eşitlik, vakıf, duyarlılık ve kurumdur.”* Bu kavramların Ortak Mirasın Nöbetçileri konusu içinde yer alış biçimleri incelenmiştir.

Özgür Düşünce:

Özgür düşünce ortamının sağlanması uzun yıllar almıştır. Özellikle Orta Çağ'dan sonra tüm dünya da hız kazanmıştır. Ortak Mirasın Nöbetçileri konusunda da özgür düşünce ortamının geçirdiği aşamalara kısaca değinilmiştir. *“15 ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketleri düşünceye yeni boyutlar kazandı. 17 ve 18. yüzyıllarda hümanizm, 1789 Fransız İhtilali'yle özgürlük, eşitlik hareketleri tüm insanlığı etkiledi. Tüm bu gelişmeler ve düşünürler bugün sahip olduğumuz düşünce mirasına katkı sağladı.”*⁷⁸¹ Özgür düşünce sonucu ortaya çıkan eserler dünyanın ortak mirası olarak kabul edilir. Bu mirası korumak içinde yapılması gerekenleri konu ele almıştır. *“Ortak mirasın korunmasında devletlerin yasal düzenlemeler yapması, vatandaşların da duyarlılık ve bilinç oluşturmak için eğitici faaliyetlerde bulunması gereklidir.”*⁷⁸² Ortak mirasın neler olduğunu ve daha iyi korunması için neler yapılmasının öğrenci tarafından daha iyi kavranması için öğrenci çalışma kitabında *“Ortak Mirasımız”* ve *“Nasıl Koruyalım”*⁷⁸³ etkinliklerine yer verilmiştir.

⁷⁸¹ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7.Sınıf Ders Kitabı*, s.181.

⁷⁸² Evirgen, s.183.

⁷⁸³ Ö. Evirgen, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7.Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, s.106-107.

Tablo 42. Ortaokul 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında “Ülkeler Arası Köprüler” Ünitesinin Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları İle İlişkisi

Ünite	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım	Program Kavramları Arasında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları	Program Kavramları Arasında Yer Almayan Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramları
Ülkeler Arası Köprüler	Küresel Bağlantılar	I. Dünya Savaşı	20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı'nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir.	barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruf	ihtiyaç, sömürge, imparatorluk, Fransız ihtilali, meşruiyet, hak, halife, vatan, bağımsızlık, cemiyet
Ülkeler Arası Köprüler	Küresel Bağlantılar	Dünya Alarm Veriyor	Küresel sorunlarla uluslararası kuruluşların kuruluş amaçlarını ilişkilendirir.	barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruf	örgüt
Ülkeler Arası Köprüler	Küresel Bağlantılar	Küresel sorunlara Bireysel Çözüm	Küresel sorunların çözümlerinin yaşama geçirilmesinde kişisel sorumluluğunu fark eder.	barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruf	birey, belediye
Ülkeler Arası Köprüler	Küresel Bağlantılar	Ortak Mirasın Nöbetçileri	Düşünce, sanat ve edebiyat ürünlerinin, doğal varlıkların ve tarihi çevrelerin ortak miras ögesi olarak yaşatılmasında insanlığın sorumluluğunun farkına varır.	barış, çevre kirliliği, dayanışma, emek, israf, kurum, küresel sorun, sorumluluk ve tasarruf	etkileşim, rönesans, reform, hümanizm, özgürlük, eşitlik, vakıf, duyarlılık ve kurum

Tablo 42’de 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinin demokrasi ve insan hakları ilişkileri ile ilgili betimsel bilgiler yer almaktadır. “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesi içerisinde dört konu bulunmaktadır. Bu konuların hepsinin program kavramları arasında demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu dört konu içerisinde program kavramları dışında yer alan demokrasi ve insan hakları

kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinin öğrenme alanı küresel bağlantılardır.

SONUÇ

Demokrasi ve insan hakları kavramlarının altında yatan hak, adalet, eşitlik gibi değerlerin bütün insanları kapsayıcı özelliği vardır. Bu kavramların tanımlarına bakıldığı zaman hiç kimse veya hiçbir zümre arasında ayırım yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kavramların zaman ile gelişim göstermesinin sonucu olarak devlet teşkilatlanmaları ortaya çıkmıştır. Yönetim gücünü değişik kaynaklardan alan devletlerin ortak yanı, kısmen de olsa insan haklarına ve demokratik uygulamalara yer vermeleri olarak karşımıza çıkar. Özellikle demokrasi ve insan haklarının tarihsel gelişimine bakıldığı zaman dünyanın çeşitli yerlerinde bu kavramların yer aldığı devletlerin var olduğunu görmekteyiz. Demokrasi ve insan hakları kavramları insanların varlığı ile ortaya çıkmıştır. İlk Türk Devletleri, Müslüman Devletler, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinde demokrasi ve insan haklarının gelişimi değerlendirilmiştir.

Demokrasi ve insan hakları kavramları ilk olarak ailede daha sonra en iyi okul ortamında verilmektedir. Bunun için bazı derslere daha büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu derslerden biri de sosyal bilgiler dersi dendir. Sosyal bilgiler dersi disiplinler arası bir ders olma özelliğine sahip olduğundan büyük önem arz etmektedir. Demokrasi ve insan hakları kavramlarını özümseyerek öğrenciye aktaran bir ders olma özelliğine sahiptir. Bunun için 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarının içinde barındırdığı demokrasi ve insan hakları kavramlarının belirlenmesi ile ilgili bu çalışma yapılmıştır.

4. sınıf sosyal bilgiler dersi ile ilgili üç kitap bulunmaktadır. Bunlar sosyal bilgiler öğrenci ders kitabı, sosyal bilgiler öğrenci çalışma kitabı ve sosyal bilgiler öğretmen kılavuz kitabıdır. Bu kitapların birbiri ile bağlantılı olduğu belirlenmiştir. Bunun için demokrasi ve insan hakları kavramları bu üç kitap çerçevesinde incelenmiştir. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında sekiz ünite bulunmaktadır. Bu ünitelerin çoğunda demokrasi ve insan hakları ile ilgili program kavramlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca ders kitabında verilen demokrasi ve insan haklarını ilgilendiren kavramların dışında ünitelerin incelenmesi ile demokrasi ve insan hakları kavramlarına rastlanıldığı tespit edilmiştir.

5. sınıf sosyal bilgiler dersi ile ilgili okutulması planlanan üç kitap bulunmaktadır. Aynı şekilde öğrenci ders kitabı, öğrenci çalışma kitabı ve öğretmen kılavuz kitabıdır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında sekiz ünite bulunmaktadır. Bu üniteler: Haklarımı Öğreniyorum, Adım Adım Türkiye, Bölgemizi Tanıyalım, Ürettiklerimiz, Gerçekleşen Düşler, Toplum İçin Çalışanlar, Bir Ülke Bir Bayrak ve Hepimizin Dünyasıdır. “Haklarımı Öğreniyorum” ünitesi incelendiğinde hem program kavramları arasında hem de bunun dışında demokrasi ve insan hakları kavramlarına yer verilmiştir. “Adım Adım Türkiye” ünitesinde Ülkemizin Güzelliklerine Yolculuk konusu hariç diğer konularda demokrasi ve insan hakları kavramları bulunmaktadır. “Bölgemizi Tanıyalım” ünitesinin konularında ise herhangi bir demokrasi ve insan hakları kavramına yer verilmemiştir. “Ürettiklerimiz” ünitesi içerisinde üç konu da demokrasi ve insan hakları kavramları yer alırken diğer dört konuda bu kavramlara değinilmemiştir. “Gerçekleşen Düşler” ünitesinde dört konu içerisinde demokrasi ve insan hakları kavramları geçerken iki konuda bu kavramlar ele alınmamıştır. “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinin her konusunda demokrasi ve insan hakları kavramları belirlenmiştir. “Bir Ülke Bir Bayrak” ünitesinde de her konuda demokrasi ve insan hakları kavramları tespit edilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler kitabının son ünitesi olan “Hepimizin Dünyası” ünitesinde her konuda demokrasi ve insan hakları kavramları bulunmaktadır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yedi ünite bulunmaktadır. Bu üniteler şunlardır: Sosyal Bilgiler Öğreniyorum, Yeryüzünde Yaşam, İpek Yolu’nda Türkler, Ülkemizin Kaynakları, Ülkemiz ve Dünya, Demokrasinin Serüveni, Elektronik Yüzyıldır. “Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” ünitesinde bir konu hariç tüm konularda demokrasi ve insan hakları kavramları bulunmaktadır. “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde bir konuda, “İpek Yolu’nda Türkler” ünitesinde dört konuda, “Ülkemizin Kaynakları” ünitesinde ise üç konuda demokrasi ve insan hakları kavramları yer almaktadır. “Ülkemiz ve Dünya, Demokrasinin Serüveni ve Elektronik Yüzyıl” ünitelerinde ise her konuda demokrasi ve insan hakları kavramları bulunmaktadır. “Araştırmacı” ünitesinde ise demokrasi ve insan haklarına rastlanılmamıştır.

7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içerisinde yedi ünite yer almaktadır. Bu üniteler şunlardır: İletişim ve İnsan İlişkileri, Ülkemizde Nüfus, Türk Tarihinde Yolculuk, Zaman İçinde Bilim, Ekonomi ve Sosyal Hayat, Yaşayan Demokrasi, Ülkeler Arası Köprülerdir. Bu ünitelerin tamamında demokrasi ve insan hakları kavramları yer almaktadır. 4. 5. 6. ve 7. sınıflarda demokrasi ve insan haklarına en çok yer verilen 7. sınıf sosyal bilgiler kitabıdır. Her konusunda demokrasi ve insan haklarını içeren kavramlara yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, çev. Yavuz Alogan, Baskı 6, İstanbul 2007.
- AKA, Filiz ve TEKEREK, Meltem. İlk ve Ortaöğretim Öğrencileri için Sosyal Bilgiler Sözlüğü, Mitoş Yayıncılık, İstanbul 2010.
- AKALIN, Şükrü Haluk ve dğr. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Baskı 10, Ankara 2009.
- AKDAĞ, Hakan. *Sosyal Bilgilerin Tanımı, Amacı, Önemi ve Türkiye'deki Yeri*, Refik Turan, (edt.), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar I, Pegem Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2014.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ve ÖZTÜRK Said. Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul 1999.
- AKŞİN, Sina. 31 Mart Olayı, Sevinç Yayınevi, Ankara 1970.
- AKTAN, Sümer. Sosyal Bilgilerin Bir Öğretim Alanı Olarak Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Program Tasarılarına Olan Yansımalar, Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2006.
- AKTAŞ, Nesrin. Neden Yeni Bir Anayasa, Amaç Yayınları, İstanbul 1990.
- AKYÜZ, Yahya. Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler, Pegem Eğitimi ve Öğretimi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2011.
- ALTUNIŞIK, Remzi ve dğr. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Yayıncılık, Baskı 5, Sakarya 2007.
- AYDEMİR, Sefa Salih. 1960–1980 Arası Türkiye Üniversitelerindeki Öğrenci Olayları İçin Bir Kaynak Olarak Türk Basını (Cumhuriyet-Milliyet ve Tercüman Gazetesi Örnekleri), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- AYDIN, Mehmet Akif. *Mecelle*, İslam Tarihi ve Medeniyeti, Fayda, M. (edt.), İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Cilt 28, Ankara 2003.
- AYKAÇ, Mehmet. Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı 1, Ankara 1997.

- AZİMLİ, Mehmet. Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Samsun 2007.
- BAKIR, Abdulhalik. *İdari ve İktisadi Yönden Hz. Ali Dönemi*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi. Ankara 1990.
- BALCI, İsrail. Hz. Ebu Bekir Döneminde İç Siyaset ve İdare, Doğan Burda Yayınevi, Baskı 2, Samsun 2007.
- BARLAK, Yasemin. *Kabilecilik Anlayışının Hz. Ali Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2006.
- BAŞGİL, Ali Fuat. 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Yağmur Yayınları, Baskı 2, İstanbul 2006.
- BEDİRHAN, Yaşar. Orta Çağ Tarihi, Nobel Yayınları, Baskı 1, Ankara 2012.
- BEKCAN, Umut. *Demokrasi Kuralları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2005.
- BİLGİLİ, Ali Sinan. *Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler*, Ali Sinan, Bilgili. (edt.), Sosyal Bilgilerin Temelleri, Pegem Yayınevi, Baskı 2, Ankara 2009.
- BORAY, Ferit Erden. Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi, Kum Saati Yayınları, Cilt 4, İstanbul 2010.
- BOZKURT, Gülnihal. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ayraç Yayınevi, Baskı 1, Ankara 2007.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin. *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Hasan Celal Güzel. (edt.), Türkler. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara 2002.
- ÇAVDAR, Tefik. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- ÇEKEN DOĞAN, Yasemin. Küreselleşme ve Türkiye'de Eğitim Politikaları: Yeni İlköğretim Müfredatı Sosyal Bilgiler Programı Üzerine Bir İnceleme, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- ÇETİN, Kenan. Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 1-2, 2003.
- ÇÜÇEN, Kadir. Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe, Ezgi Yayınevi Bursa 2000.

- DALH, Robert. *Demokrasi Üzerine*, Phoenix Yayınevi, çev. Betül Kadioğlu, Ankara 2001.
- DAM, Hasan ve KARATAŞ, Meryem. *Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru*, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi, Sayı 2. Denizli 2014.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayıncılık, Baskı 2, İstanbul 1993.
- DEMİRAYAK, Kenan. *Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2009.
- DEMİRCİOğLU, İsmail Hakkı. “Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 15, 2008.
- DOğAN, İsmail. *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem Yayınevi, Baskı 6, Ankara 2007.
- DOğAN, İsmail. *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem Yayıncılık, Baskı 4, Ankara 2003.
- DOğANAY, Ahmet. *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Cemil Öztürk, Dursun Dilek (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık, Baskı 5, Ankara 2005.
- DOğANAY, Ahmet. *Öğretimde Kavram ve Genellemelerin Geliştirilmesi*, Cemil Öztürk, Dursun Dilek, (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık, Baskı 5, Ankara 2005.
- DUMAN, Ömer. II. *Meşrutiyete Tepkiler*, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008.
- ERDOğAN, Mustafa. *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Baskı 7, Ankara 2011.
- EVİRGEN, Ömer Faruk. *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Ders Kitabı*, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016.
- EVİRGEN, Ömer Faruk. *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016.

- EVİRGEN, Ömer Faruk. İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, Ekoyay Yayınları, Ankara 2016.
- FAYDA, Mustafa. *İslam Tarihi*, Mustafa Fayda, (edt.), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1992.
- GENÇ, Nevin. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Çok Partili Hayata Geçme Denemesi ve Bazı İç Siyasi Olaylar, Ayraç Yayınevi, Baskı 1, Ankara 2007.
- GORDLEVSKİ, Vladimir. Anadolu Selçuklu Devleti, Onur Yayınları, çev. Azer Yaran. Ankara 1988.
- GÖKALP, Ziya. Türkçülüğün Esasları, Alter Yayınları, Ankara 2014.
- GÜNAL, Nurdan. *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Demokrasi ve İnsan Haklarına İlişkin Sözlü ve Sözsüz İletilerin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009.
- GÜNAL, Zerrin. İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Nobel Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2006.
- GÜNGÖR, Erol. Tarihte Türkler, Ötüken Yayıncılık, Baskı 16, Ankara 2011.
- GÜNGÖRDÜ, Ersin. İlköğretimde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Nobel Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2002.
- GÜNDÜZ, Aslan. *İnsan Hakları*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, İstanbul 2000.
- İLK MEKTEPLERİN MÜFREDAT PROGRAMI, MEB, 1924.
- İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER 6-7. SINIF PROGRAMI, MEB, 2004.
- İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER 4-5. SINIF PROGRAMI, MEB, 2004.
- İNAN, Ayşe Afet. Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Milli Eğitim Basımevi, Baskı 4, İstanbul 1982.
- İNAN, Süleyman. *Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden?*, Süleyman İnan. (edt.), Sosyal Bilgiler Eğitimi Giriş, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.
- İNCEOĞLU, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*, Sibel İnceoğlu, (edt.), Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İlişkisi, Beta Yayınevi, Baskı 2, İstanbul 2013.

- HACİP, Yusuf Has. Kutadgu Bilig, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, çev. Yaşar Çağbayır, Baskı 6, Ankara 2008.
- HAMİDULLAH, Muhammed. İslam Peygamberi, İrfan Yayınevi, Baskı 5, Cilt 2, İstanbul 1995.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Baskı 7, Ankara 2014.
- HAYTOĞLU, Ercan. *İnönü Döneminde Türkiye 'de Siyasal Yaşam*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, (edt.), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Anı Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2007.
- HEKİMOĞLU, İsmail. İslam Tarihi, Feza Yayıncılık, İstanbul 2001.
- HEYET, Cevat. Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış, Kültür Bakanlığı, Baskı 1, Ankara 1996.
- HİZMETLİ, Sabri. Genel Olarak Raşit Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 37, Sayı 1, 1999.
- KABAPINAR, Yücel. *Bir Öğretim Materyali Olarak Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitapları*, Cemil Öztürk, Dursun Dilek, (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık, Baskı 5, Ankara 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim. Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayıncılık, Baskı 26, İstanbul 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim. Selçuklu Tarihi, Milli Eğitim Yayınevi, Baskı 1, İstanbul 1972.
- KARABIYIK, Erol Ünal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, Evren Yayıncılık, Ankara 2016.
- KARABIYIK, Erol Ünal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Öğrenci Ders Kitabı, Evren Yayıncılık, Ankara 2016.
- KARABIYIK, Erol Ünal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Evren Yayıncılık, Ankara 2016.
- KARAL, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Baskı 3, Cilt 7, Ankara 1983.

- KARAMAN, Hayrettin. “*Adalet*”, Bekir Topaloğlu, (edt.), İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1988.
- KARLUK, Rıdvan. Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınevi, Baskı 5, İstanbul 1998.
- KARPAT, Kemal. Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, Baskı 5, İstanbul 2014.
- KANDEMİR, Feridun. Siyasi Dargınlıklar, Tarih Yayınları, Cilt 1, Ankara 1955.
- KAVAK, Bahattin. 1998 Yılında Yürürlüğe Giren İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatında Tarih Konularının İçerik Bakımından Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.
- KAYMAKÇI, Selahattin. Yeni Sosyal Bilgiler Programı Neler Getirdi? Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Reşat Genç’e Armağan Özel Sayısı), 2009.
- KESKİN, Yusuf. Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış, TSA/ Yıl:13 Sayı:2, Ağustos 2009.
- KHATAB, Sayed ve BOUMA, Gary. İslam ve Demokrasi, çev. Salim Korkmaz, Sitare Yayınları, Ankara 2010.
- KILIÇOĞLU, Gökçe. *Sosyal Bilgilerin Tanımı, Dünyada ve Ülkemizde Gelişimi ve Önemi*, Mustafa Safran, (edt). Sosyal Bilgiler Öğretimi, Baskı 1, Ankara 2009.
- KOÇOĞLU, Erol. İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri. Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi, Günay Matbaacılık, Baskı 3, Konya 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altan. Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Baskı 5, Ankara 2013.
- MERÇİL, Erdoğan. Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2015.
- MERÇİL, Erdoğan. Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Baskı 7, Ankara 2011.
- MUMCU, Ahmet. *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Tayyar Altunkılıç, (edt.), İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 9, İstanbul 1994.

- OLGUN, Kenan. 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebus-anı' nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, Atatürk Araştırma Merkezi, Baskı 2, Ankara 2014.
- OLGUN, Kenan. II. Meşrutiyet Devri Hâkimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebus-anı ve Faaliyetleri, İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı 13, İstanbul 2002.
- OZANKAYA, Özer. Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- ÖĞMÜŞ, Harun. Cahiliye Döneminde Araplar, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- ÖZBUDUN, Ergun. Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Baskı 14, Ankara 2013.
- ÖZÇELİK, Ayfer. *1960' dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, (edt.), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Anı Yayıncılık, Baskı 2, Ankara 2007.
- ÖZDEMİR, Mehmet. *Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ve Değerlendirilmesi*, Mustafa Safran, (edt.), Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Akademi Yayıncılık, Baskı 4, Ankara 2015.
- ÖZENSOY, Ahmet Utku ve AYNACI, Celal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016.
- ÖZENSOY, Ahmet Utku ve AYNACI, Celal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Ders Kitabı, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016.
- ÖZENSOY, Ahmet Utku ve AYNACI, Celal. İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Berkay Yayıncılık, Ankara 2016.
- ÖZKAYA, Yücel, Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın, Atatürk Araştırma Merkezi, Baskı 2, Ankara 2007.
- ÖZTÜRK, Ali. Ötüken Türk Kitabeleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1973.
- ÖZTÜRK, Cemil ve dğr. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller, Baskı 6, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- ÖZTÜRK, Cemil. *Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinler Arası Bir Bakış*, Cemil Öztürk, (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. Pegem Yayıncılık, Baskı 3, Ankara 2007.

- ÖZTUNA, Yılmaz. Devletler ve Hanedanlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Baskı 3, Cilt 1, Ankara 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz. Türkiye Tarihi, Hayat Yayınevi, Cilt 1, İstanbul 1970.
- SANLI, Leyla. Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı, Alan Yayıncılık, İstanbul 2005.
- SEVİM, Ali ve MERÇİL, Erdoğan. Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- SÖNMEZ, Veysel. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1999.
- ŞAHİN CEBİR, Sema ve dğr. İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, Koza Yayıncılık, Ankara 2016.
- ŞAHİN CEBİR, Sema ve dğr. İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Ders Kitabı, Koza Yayıncılık, Ankara 2016.
- ŞAHİN CEBİR, Sema ve dğr. İlköğretim Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Koza Yayıncılık, Ankara 2016.
- ŞAHİN, Muhammet. Türk Tarihi ve Kültürü, Okutman Yayıncılık, Baskı 7, İstanbul 2012.
- TABERİ, Taberi Tarihi, Sağlam Yayınları, çev. Faruk Gürtunca, Cilt 4, İstanbul 2007.
- TANİLİ, Server. Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1980.
- TANÖR, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayıncılık, Baskı 2. 1980.
- TEKİN, Yusuf ve OKUTAN, Çağatay. Türk Siyasal Hayatı, Orion Kitabevi, Ankara 2011.
- TİMUROĞLU, Vecihi. İnsan Hakları Sözlüğü, Özkan Matbaacılık, Ankara 2007.
- TOKTOK, Nazike. Türkiye' de Demokrasi Kültürü, Turan Stratejik Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 7, Konya 2010.
- TOPUZ, Hıfzı, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- TOURANİA, Alain. Demokrasi Nedir? Yapı Kredi Yayınları, çev. Olcay Kunal, İstanbul 1997.

- TUNAYA, Tarık Zafer. Türkiye’de Siyasal Partiler, İletişim Yayınları, Baskı 5, Cilt 1, İstanbul 2015.
- TUNÇ, Hasan ve BİLİR, Faruk. Anayasa Hukuku, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- TURAN, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, Baskı 12, İstanbul 2010.
- TURAN, Osman. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Boğaziçi Yayınları, Baskı 9, Cilt 1, İstanbul 1996.
- TÜRÇAN, Talip. *Şura*, Talip Türçan (edt.), İslam Ansiklopedisi, Cilt 39. 2010.
- TÜRKÇE BİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ SOSYAL BİLİMLER, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Baskı 1, Ankara 2011.
- UÇARYOL, Rifat. Siyasi Tarih, Der Yayınları, Baskı 8, İstanbul 2010.
- UYAR, Hakkı. *Demokrat Parti Dönemi*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, (edt.), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Anı Yayınevi, Baskı 2, Ankara 2007
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Türk Tarih Kurumu, Baskı 4. Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı. Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Baskı 3, Ankara 1988.
- ÜNAL, Şeref. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TBMM Yayınevi, Ankara 1995.
- ÜNAL, Vehbi. Peygamberimizin Veda Hutbesi, Rağbet Yayıncılık, İstanbul 2007.
- YANPAR, Tuğba. *Öğretimde Planlama*, Cemil Öztürk, Dursun Dilek, (edt.), Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pegem Yayıncılık, Baskı 5, Ankara 2005.
- YAVUZ, Erdem. Erzincan’da İdari ve Sosyal Hayat (1923-1960), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. *Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839’ a Kadar Osmanlı İmparatorluğu*, Rifat Uçaryol, (edt.), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.

YILMAZ, Musa. İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası, Köprü Dergisi, Sayı 105, İstanbul 2009.

YILMAZ, Saim. Emevilerde Veliahtlık, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1996.

YAZICI, Nesimi. İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Baskı 7, Ankara 2008.

YİNANÇ, Mükrimin Halil. Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 1, Ankara 2013.

1739 SAYILI MİLLİ EĞİTİM TEMEL KANUNU

